

АҢСНЫ
АШӘКӘЫҘҘЦӘА
РЕИДГЫЛА ИҢНАЖЬУА

АЛАШАРА

АЛИТЕРАТУРА-
САХЪАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ

3

Иҗытцуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА
Анатоли Лагәлаа

АРЕДКОЛЛЕГИА:
Валентин Кәаҗәаниа
(аредактор хада ихаҗыпуаф)
Алықса Гогәуа
Виачеслав Бигәаа
Вахтанг Аңҗазоу
Даур Наҗкьебиа
Гәында Кәыҗниаңҗа
Зураб Цәапуа
Гунда Сақаниаңҗа
Дырмит Габалиа
Альбина Анқәабңҗа
(аҗакзыңхықәу амазаныкәгаф)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:

Витали Амаршьян
Владимир Агрба
Енвер Аҗьйба
Геннади Аламиа
Абзагә Ақалҗьба
Алина Жьыңҗа
Платон Бебиа
Гьаргь Гублиа
Владимир Занҗариа
Руслан Қапба
Шоҗа Салаҗаиа
Валери Касланзиа
Ельвира Арсалиаңҗа
Анзор Мықәба
Заира Тҗаитцыкәңҗа
Терент Чаниа
Алхас Чхамалиа

Литературно-художественный и общественно-политический журнал

Алашара (Свет)

Орган Союза писателей Республики Абхазия

Адрес: 384901 Акәа
Ажәанба имәә, 9.
Ател: 226-25-42
772-70-86
990-44-35

Ажурнал «Алашара» иаднакыло аматериалкәа зегыи кыпхьзароуп РТ SANS ашрифт ала. Егьырт ашрифткәа рыла икыпхьу акгы аднакылазом.

Анбанкәшәарахь ырытоуп 10.05.2019 ш.
Акыпхьразы анапы ацаоуп 25.06.2019 ш.
АФОРМАТ 70x108 1/16
Иныкәырцшу амехак 12,5 кыпхь бгыц
Азаказ №
Атираж 500

Ареспублика Ацсны Ахәынцқарратә нашлакы “Акыпхь Аоны”.
Акәа. Ешба имәә, 168.

Атехредактор:
Л. Амццә.
Акорректорә:
Л. Чамагәуацә,
И. Цьениацә,
М. Кәыцниацә.
Компиутерла акыпхь иазлырхиент
С. Сазба

АХҚӘА

АШӘКӘЫԠԠЫ ИБЛАЛА

Даур Нацкьеби. Колумб имәәла Колумбиака.....3
Владимир Занцәрия. Ажәеинраалакәа.....12

ШӘАРАХ ПАЧАЛИА ДИИЖЬТЕИ 105 ШЫҚӘСА ЦИТ

Шәарах Пачалиа. Ацшәәарақәа.....21
Марина Цьапуацә. Абызшәа амч29
Абзагә Ақалгьба. Ажәеинраалакәа.....34
Тәли Цьапуацә. Апсуа еибашьы ипсихология.....42

АМШЫНЦАҚӘА

Алыкьса Гогәуа. Аамтә ашьтақәа. Амшынцәкәа.....51
Валери Касланзи. Гериппа. Алегенда67

АТЫНХА

Борис Гәыргәлиа. Адунеитә еибашьра аветеран.....73
Виктор Кәакәаскьыр. Ажәеинраала фьцкәа.....80

АПОЛИТОЛОГИА

Далила Цлиацә. Украинатәи алхракәа иахдырбаз...89
ИВАН МИҚАИА ДИИЖЬТЕИ 70 ШЫҚӘСА ЦИТ
Иван Миқәиа. Ажәеинраала фьцкәа94

АГӘЛАШӘАРАҚӘА

Валери Касланзи. Гәында Кәыцниацә.
Гәыли Кычба. Таиф Ацьба изку агәалашәарақәа102

АТЦААРАДЫРРА

Валентин Кәагәаниа. Агьсуа поетцәа рдоухатә еигәыцхәра иазкны113
Ева Тәниацә. Апсуа етимологиатә тцаара Р. К. Гәыблиа лусумтәкәа рфь121

Нонна Тхәазба. Алеишәа ашьапы ахьпыркәз
Ацсноуп124
Мадонна Пълиа. Агьсуа нашанатә лакә афьрхәцәа.131
Дифа Габниа. Агьсуа-адыга хәамтәкәак рфь
агьхәыс гәымшәа лхәфсахьа136
Руслан Қапба. Апоезиа аразкы иазхьыцуа.....142
Цьон Смыр. Смыр Чыкь (Мыстафа) игәалашәарақәа
ркнытә175

АИҘЦӘАЖӘАРА

Ацхныгеипш хәилацәар187

АҘАР РЫБЖЬЫ

Тәмуна Кобахьиацә. Ажәеинраалакәа.....194

ХАҚХАԠЦӘА РАЖӘЕИНРААЛАҚӘА

Дарикәа Шьоуацә. Ажәеинраалакәа195
АШӘКӘ ҘЫЦҚӘА197

ДАУР НАҶКЪЕБИА

КОЛУМБ ИМҚАЛА КОЛУМБИАҚА

Христофор Колумб усқан иаимыртыңыз Америкақа мшынгәыла амға дықәын ғымз инарзынаңшуа. Ҳара, сыңхайиҕбы Ниней сарей, Москвантәи Колумбианза жәиңшь саат, рыла ҳнеит жәфәнгәыла.

Цоуп, 12 километр иҳаракны аҳауа уаналоу, 300-ғык ауаа зтәтәоу аҳаирплан 10 саатқ аокееан ианху, ацәанырра ғыцқәа узцәырымҕыр залшом, еиҳарак амра уашьталаны уанцо, уажәы-уашьтан уахьзарашәа ушгәыгуа, иссирха иуцәтәшәар, жәфәан азганк шәаңшь қаңшьыла аеахьыгзаны. Аха урт, уцәаныррақәа, ухәыцрақәа шамаха изызку, машәырк ҳмыхькәа ҳаибганы ҳазнеиндаз ҳәа ауп. «Ҳахьнеиуа иаҳбарызеишь, ҳзықәшәарызеишь?» рацәак ухшық рзушьтуам, избанзар, Интернетла зегьы убахьейт, иудырхьейт, иґыцу, иґыцзоу акгьы шуґымлогьы еилургахьейт, уанышәахьейт. Колумбгьы Индиақа иаҳа икьәґу амға дықәушәа акәын игәы ишаанагоз, уаґы иимбац митәык дазыңшымызт, аконтинент ғыц шааиртыз, сымқашьозар, изымдырзақәа идуней иґсахит.

Аха уеизгьы, Колумб ихаан адуней иахьа ааста итбаан, иґыцын, имазан. Амшын ихылаз, дгьыл харак ахь ныҕәара идәықәлаз дзықәшәоз-дзыниоз, иибоз-иаҳауаз шамаха издырзомызт. Уажәы адуней еийәлеит, итшәахеит, ауаатәықса ҳзықәкьакьоу Адгьылгьы уашәшәырахеит.

2017 шықәсазы Колумбия аҳтнықалақь Богота, ашәкәтыжьыртә «Поклонка Едиторес» аҕны испан бызшәала итытцит сроман «Ацх ахықәан» («Берег ночи»). Еиґалгеит Асоветтә аамтқәа раан Одессатәи аҳәынґқарратә университет, афилологиатә факультет иалгаз, иахьа Куба инхо, аурысшәахьтә иреиґу аиґагаґцәа рахь иґхьазоу Марсиа Гаска.

Абри инадхәаланы, Колумбия есышықәса, 1987 шықәса раахыс, имқапысуа Жәларбжьаратәи ашәкәы ацәыргақәтцахь снапхьан. Сынтәа уи мқапыргон апрель 25 инаркны май 6 налатцаны.

Апрель 25 ауаха Богота ҳакан. Сара дсыцын сыңхайиґбы Нина, англыз бызшәеи афранцуз бызшәеи рҕнытә еиґагаґык иаҳасабала. Аиспан бызшәеи аурыс бызшәеи реиґагаґыс дықан Ирина Луна, ашәкәтыжьыртә «Поклонка Едиторес» аусзуґы. Лара даурысуп, 1979 шықәсаахыс ара дынхоит, лхатца, Октавио, д-Колумбиатәуп, Москва ацара ицон, аурысшәа бзианы идыруейт. Аҳаирбаґәзаґы дарей ашәкәтыжьыртә

иахагылоу Сантиаго Пинсонии – уа хшыҕаз 42 шықәса ихыцра азгәах-
теит – хаицылеит.

Адырџаены ацәыргақәтцахь хнеит. Рақхьа иргыланы, ара ицәырган
аиспан бызшәала ицәажәо атәылақәа зеггы рҕынтәи атыжымтақәа, уи-
адаггы – егырт Америкеи, Азиери, Европери атәылақәа жәпакы рҕынтәггы.
Тәылацыпхьаза, шәкәтыжьыртацыпхьаза рхатә тыпқәа, рхатә стендқәа
рыман, еиуеипшым ашәкәкәа рыла еиқәыршәаны. Урт шака ипшзаны,
гьама харакыла итыжью хәашья рымам. (Хатала Колумбия ашәкәтыжьыр-
тақәа рхыпхьазара шьарда ирацәоуп, шамаха зых иақәитү роуп дара,
апхьаф игәы иаатаху зеггы трыжьюеит. Излеилыскааз ала, ахәынтқарратә
шәкәтыжьыртақәа ыказам. Иказам убасггы ашәкәыџцәа рхеидкылақәа,
реиҕкаарақәа. Изшәымамзеи хәа санразцаа, иахлафны ус сархәеит:
«Колумбиатәи ашәкәыџцәа џыцьа еидгылашья рымазам, инареиханы
акәым». Сарггы сахлафны, ацсуаа шәызлахаицшу ыказаап схәеит.)

Ацәыргақәтца иаҕауаз шьарда ирацәан. Убас, маи 1 азы – хара хҕеипш,
Колумбияггы ари амш цсшьарамшуп – ацәыргақәтца иаҕааит 80 нызкьџык
рҕынза ауаапсыра, егыс ицонатцы – 500 нызкьџык инарзынапшуа.
Ари иахәоит, Колумбия ауаапсыра ашәкәы ашка ирымоу азҕлымхара
анаџсггы, рцәыргақәтца хатыр шырзақәу, астатус – жәларбжьаратәи –
ишеичахауа, уи дара рзыхәан акрышатцанакуа, ишгәадуроу. Убри аҕынтә
аиҕкааџцәа зегь картцеит, ацәыргақәтца ибзианы имџапысырц азы,
иаҕауа апавилионкәа рыџнытқка рныкәара маншәалазарц, имаапсакәа,
имгәамтқәа раамта рхыргарц, егырылшеит. Есени ирацәаны имџапысуан
еиуеипшым атемақәа ирызкны аипыларақәа, урт ирылахәын еицырдыр-
уа ашәкәыџцәа, ажурналистцәа, аиҕагаџцәа... Ажәакала, ацәыргақәтца
амехак тбаан, акультуратә цстазаараҕы, Колумбия еипш, уи антытггы
анырра канатцеит, ихтыс духеит.

Хатала сара ацәыргақәтца салахәра абас икан.

Рақхьатәи аицылара мџапысит апрель 29 рзы, 300 шықәса инаре-
иханы изхытцау Ауниверситет дел Росарио агеополитика акафедраҕы.
Андреас Сампаио, акафедра арцаџ-кәыпш, «Атцх ахықәан» дапхьахьан,
хтәылахь, хажәлар рахь азҕлымхара ду аарпшны имџапигеит ака-
федра аузсуџцәеи, аспирантцәеи, астудентцәеи злахәыз аицылара.
Аицылара иеалаирхәит Урыстәыла ацхаражәхәаџ иабжьгаџ. Уи азәггы
днаимыпхьазеит, инеираггы хазеггы хзыхәан хгәыхәанзамкәа икалаз
хтысын. Урыстәылеи Колумбиеи иахьала реизыказаашьякәа, Венесуела
имџапысуа ахтыскәа ирыхкьаны, рацәак иееим, агеополитика акафед-
раҕы цсыуак ицылараны ишыкоу рхатә каналкәа рыла ианеилыркаа
(ма цьоуки ианрархәа – уиггы атып амазар ауеит), хымҕада Урыстәыла
азбахәггы цәыртыр шалшоз рымдыруаз, икалараны иказ ацәажәара
реаладырхәыр ақәнаганы ирыпхьазеит. Венесуела анысхәа, Андреаси
сарей мышк шагыз хаицылахьан – цкья хаибадырырц, хзыхцәажәара-
ны икоу азцаарақәа рыкәшамыкәша хгәаанагарақәа еимахдарц. Иара,

анкья ишырхәалоз еицш, «прогрессивла ихәыцуа» цкәыноуп, Америка, Европа, иаидкылыны Мраҭашәара, иахья ауаатәыџса хәаҭхья ишьтоу аусқәа, ацивилизация аҕиара ишьтнахыз апроблемақәа: ахәса рзинқәа, амсылмантә фундаментализм, атерроризм, агомосексуализм ухәа рызне-ишьа иаргыи шамаха идикылоит, дрықәшахәтуп, убри аганахьяла стицарц азыхәын, лацшәаба хшааибадырыз еицш, изцаарақәа еишьтаргылыны – дыццакы-ццакны ацәажәара иҕазшьоуп – инасықәицсеит. Саргыи имзакәаны иасхәеит урт апроблемақәа сышрыхәацшуа, сгәанала Мраҭашәаратәи азнеишьақәа ирыгу-ирыбзоу, рҕеишьас ирымоу, имыцхәны ганк, знеишьак хәахтар хәзегыи ишахзеицәоу, иахья, аамтак еицшымкәа, анычхарей аҕеынкыларей зегыи иаадырцшраны ишрыхәтоу, еихарак зымҕахак тбаау ахәынтқаррақәа, адунеи амаакыра рибамто зейтхәаны еиҕагылақәоу, уи Адгыл ашәартара гәгәа иштанаргыло. Исхәақәаз зегыицәҕья дрықәшахәтымхазаргыи, иааизакны стакқәа игәамцхакәан дыҕам, иҕыи иаимырхәеит, аха «прогрессивла ихәыцуа» рахь сицхьазар акәхап, уинахыс хәицәажәара аҕцнартлеит, иахьынзауаз гәартыла имџасит. Изхысхәаауа, абри хәицәажәараан ахәара ҕаитцеит, акафедраҕы санықәгыло Ацсны азхазцаз атәылақәа рсиаҕы Венесуела азбахә сымхәарц. Избанзар, Колумбиеи Венесуелой еизыуаам, амакрақәа рымоуп, иаармарианы иаххәозар, Колумбия Америкаҕа иаднацәылоит, Венесуела – Урыстәылаҕа.

Рыцхарас иҕалаз уи ауп, ргәыла Венесуела хшазханатцазгыи, Колумбия Ацсны шамаха ирыздырзом, ма имацзаны ирдыруеит. Хәзәу агеополитика акафедраҕыи, ицьюшьаша, Ацсны инықәырцшшәа акәын азбахә шрахахьаз. Убри аҕнытә сазаатгылыны Ацсны атоурых рзеитасхәар акәхеит, ацсуаа хазустцәоу, хәхьынтәаауа, хбызшәа, хкультура рчыдарақәа, 1992 – 1993 шықәсқәа рзы иаххаагаз аибашьра. Ускан ақыртүа мпыцхалацәа ирхагылаз агенерал, сыр зегыи тасырхозаргыи, ацсуаа шытанкыла инсыртцәоит хәа дшымақарыз анрасхәа, амтц пыруазар иуахартә иаатынчрахеит: иубаратәи иҕан уи атәи шырзымдыруаз, рацхьазакәны ишрахаз. Сгәанала, уамашәа ирымбакәа иҕам, ХХ ашәышықәса антцәамтазы абас иаахтны жәларык агеноцид рзура ацшьызгаз уаха лахыи ахьыргоуз, итәаз рахьынтә уи иҕыи итхыны азәгыи имхәазаргыи.

Ацсни Урыстәылеи хәизыҕазаашьақәа ирызкыз азцаарақәа рацәан, иахарак ари атема хталкит аспирантураҕыи атцара зцоз афранцыз тыпцхацицшак – уи имацымкәаны илдыруан ақыртқәеи хәрей хәизыҕазаашьақәа ртәи. Аха цәык алатцаны, Урыстәыла ашҕа, ма хара хашҕа гәынамзарак аарцшны, зегь рыла Мраҭашәара ма Қырттәыла дрыдгылыны, хзышьылац аштампкәа рыла дымцәажәеит лара, иҕоу аҕагылазаашьа хара ацсуаа хшахәацшуа, хәҕхьяҕа хшыҕалараны хәҕоу, хшыҕаларц хтаху еилылкаарц акәын дзышьтаз. Хцәажәараҕыи астудентцәа руазык 2008 шықәсазы иҕаз аибашьра, Қырттәыла Ладатәи Уацстәыла ианақәлаз, ишибо иашамшәа изыцхьазаз ацхаражәхәаф иабжьаџгыи, сара атак аҕатцаха самразакәа,

Урыстәыла усқантәи ахтыскәа официалла ишрызнейуа атәы цытк ихәеит, хәарада, испан бызшәала.

Q-саатк инарзынацшуа ицоз хәицәажәара сара хәтала агәахәара снатеит, сгәанала, исзызырәуазгы. Сәашьом хәа сыкоуп, избанзар, аицылара ашьтахь, хәнеицырцуаз, зеггы ифәцхәфаччо акәын рнапкәа шсымырхуаз – иәашьомызт, сара цсыуак иахәсабала, Ацсынтәыла ахатарнакык иахәсабала, сахьырдырыз агәахәара шырнәтаз, хәжәлар рахь, хтәылахь, азфәлымхара анафсгы, гәыпхаррак, гәыбылрак шрызцәыртыз. Уи зеггы ирыцкын.

Аены имәапысит даеа еицыларак – Ахәынтқарратә Амилаттә университет Алитература акафедрафы. Акафедра апрофессор Анастасиа Беловосова Москватәиуп, хәтә Колумбия дрымоуп, Италия атцара лтзон, Данте дтылтаауан. Адырра змоу, аказшьа змоу, зкультура хараку цхәызбоуп. «Атц ахықәан» испан бызшәалагы урысшәалагы дацхәеит, убасгы азал зыртәыз лыстудентцәагы шамаха иацхәахьаз ракәын, ажәакала, ибзианы рәазыкарцеит.

Абраагы иаркьяфәны ацсуаа хтәы рзеитасхәеит, Анастасиа лыхәтаакахь ала ароман атцыпцәаха дырзапхәеит, лгәанала, Ацсни ацсуааи рчыдаракәа еилацаланы ирныцшуеит хәа илыпхьазаз. Уи ашьтахь ароман акәшамыкәша, иааизакны ашәкәыфәра ракәын изызкыз хәицәажәара. Афәр, ишдыру, зеггы ирызфәлымхәуп, зеггы рдырыр ртахуп, Колумбиятәи афәргы усоуп, тцаарарацәа сыкәрыпсеит: «Атц ахықәан» әара зыстаххаз, асиужети афырхәцәеи ихытхәауу, мамзаргы ацстазаара акынтәи иаагоу, напыла сыфәуоу компиутерла акәу, уажәы изыфәуеи...

Апрель 30 рзы «Атц ахықәан» азыргара мәапысит Богота еицырдыруа, захатыр хараку, афәурых ду змоу ашәкәытирцә «Пролого» акны. Колумбиятәи ашәкәытирцәкәа ртәы хазы ихәатәуп. Усеицш иманшәаланы, ицшзаны еицәауу ашәкәытирцәкәа спыхьамшәац. Аахәаф иицаху ашәкәы ацшаара дадхәлазом, изымцшаар атифцәа иаразнак дымфәкәырцоит, даацсар, днатәаны ицсахьишьара атәартәкәа рымоуп, азыргаракәеи аицыларакәеи реицәаара мариоуп, урт есмчыбжы фба-хцә анымәапымсуса ыказам, иаразнак рсайткәа иртәтаны ацхәафцәа ирыладырцәоит, ажәакала, уаарыцашьыцыртә икоуп.

Адәкьан 30 шыкәса инарзынацшуа иахагылоу Маурисио Лиерас ихьзуп (излеилкаахаз ала, уи ашәкәытирцә хныкәгагас имазам – ибизнес даеакуп, бзиа ибаны ауп дшафә), дивагылоуп ицә Хосе, уи Англия атцара итзон. Маурисио – зажәа уамшьуа ауаф ааза, аинтеллигент хәтәра – хәтырла хидикылеит, хәицылара бзианы имәапысырц азы иатахыз зеггы кәаитцеит. Имәапылгон ажуриалист Каролина Корредор, лхәашьала, шәкәык шылымфәыцгы, ацхәара даара бзиа избо. Уи иаразнак хәицәажәара иахәтаз, иазыманшәалаз амәа икәылтцеит, еизаз зеггы рәаладырхәыртә еицш азфәлымхара длырцит. Ацхәа иаркьяфәны ароман дахцәажәеит, илызнарцысыз ацәанырракәеи ахәыцракәеи ртәы лхәеит, «Атц ахықәан»

ихадоу атемақәа хәа иалылкааз рҕғы дымәашьеит лзухәартә иҕан. Нас азцаарақәа рахь диасит, убартҕы акыр дрықәшәаны иҕалцеит. Абартқәа зегы ирыбзоураны, азыргара иалахәыз зегы гәахәарыла ишрыдыркылаз убаратәы иҕан.

Анаос, маи 1 азы, ацәыргақәтәҕы иҕан ашәкәыәәцәа рфорум. Уи халахәхараны хәан хәык, аха Даниатәи ашәкәыәәы дзымнеизеит, халахәын 70 шықәса иртагылоу Мексикатәи ашәкәыәәы Елмер Мендосеи сарей. Темас иарбан аибашьрей, ауаы иакәымла изнакәарей иахь адунеиаҕ. Имоаҕигон Колумбиатәи алитератор, ажурналист Роберто Рубиано. Егьырт аиңыларакәа рҕейиш, абраагы, Рубиано изцаара атак кәцо, Аҕсни аҕсуааи хтоурых иаркьаҕыны ирзеитасхәеит. Рубиано Мендосеи сарей инеимда-аимдо азцаарақәа хәитон, иахь адунеи акырцъара атың змоу ауаы иларкәра, иқәымчра, изинқәа реилагара хшахәапшуа, хгәаанагарала збашьас иамоу. Дазцааит убасгы, хашәкәыәәраҕы иахь хазҕуи хәпхәкатәи хәгәтәккәеи ртәгы.

Нас азал аҕынтәи азцаарақәа рҕаархеит. Сара сроман иадхәалаз реицш, ирацәан Аҕсны иахьатәи аҕагылазаашьа иазкызыгы.

Абра иҕалеит хазегы хзырлахҕыхыз хтыск. Мендоса, шәоымтақәа атәымбызшәақәа рахь еиҕагоума хәа ианиазцаа, иоымтақәа ахьтыцыз атәылақәа еиқәыпхьазо дышнеиуаз, Урыстәыла итытхьоу итымцхьоу сыздырам ихәеит. Уи ироман, «Дженис Джоплин лыбзиабашьы», 2009 шықәсазы Москва итытхьан урысшәала, саҕапхьахьан. Уи атәы аниасхәа, азал аҕы напейнкьарахеит, Мендосагы, ицъашьаны, игәы иахәаны, дәагылан, снапы сымихит, сигәыдихәхәалеит. Ажәакала, уинахыс иарей сарей пхаррак хабжьалеит, афорум ашьтахь ханеипырцуазгы, хнапкәа рытәәны хашәкәқәа еимаадеит, хелектронтә адресқәагы, иара Мексикака снаипхьейт, сара Аҕсныка даасыпхьейт.

Афорум анеилга хәхьындәылцыз, Мендосеи сарей гәыпцәык аҕхьаәцәа хзыпшың, хашәкәқәа кны, ирытәхьырц азыхәан.

Маи 2 рзы, зтоурых «Пролого» атоурых еиҕам, ашәкәытирҕа «Лернер» имоаҕысит «Атх ахықәан» дәәа зыргарак. Уи моаҕигон ажурналист, алитератор Едуардо Оталора. Едуардо аҕхьатәи изцаарақәа Аҕсни аҕсуааи, ақырткәеи харей хәибашьра ирызкын. Нас ароман ахь диасит.

Едуардо «Атх ахықәан» ихшыә азышьтны дшапхьаз әашьомызт, уиадагы, изцаарақәа ирныпшуан хәамтәзтәи алитература, иааизакны алитература бзианы ишидыруа, иагышеиликаауа. Урт ирыбзоураны аиҕцәажәара бзиа хәман. Дасу ашәкәыәәы, хәарада, игәамцхар залшом, аҕхьаә иоымта, иара ишитәхытәкьоу изеилымкаазаргы – уи шамаха калашьа змам акоуп – автори аҕхьаәи ргәаанагарақәа еиқәшәо, аха ус ианыкало, сгәанала, аоымта аҕакы артбаауеит, – ихы-игәы азышьтны дапхьазар, ныррак инаҕазар.

Колумбия сыҕазаара атэы сажэа кьаф хыркэшо, Амилаҕтэ универси-тет аҕы исымаз аипыларан студентк изҕаара сгэаласыршэар сҕахуп. «Шэроман оны шэаналга, шэгэанагарала, ажэакэа шэыриааиу шэырзым-иааиу» хэа дсазҕааит. Уи Барт, Сартр, Еко ухэа дырмыпхьацкэан дыҕамзар акэхарын. Ари узырхэыцша зҕаароуп, уи ишьҕнахуеит апроблема зҕау-ла: ашэҕэыооы илшо, илымшо аоҕра... Уи ихы ижьозар, игэыҕцхоз, зҕаха изымҕоз ақьаад ахь ииаигазшэа? ихэыцшыа, идунеихэацшышыа ажэала ахэара илшазшэа, аҕсҕазаара шибо, ишидикыло текстла ацэыргашыа дақэшэазшэа. Сара схатэ гэаанагара сымоуп ари азы, аха уи инартбааны ахэара ара иаҕыпымызт, аамҕаҕы мацымкэан инахххьан, истахымызт ис-зызыршоуаз сыркарар, убри аҕынтэ еилацалашэа иаҕаскит: «Ашэҕэыооы нҕэара зқэым, илҕшэадоу аус дафуп».

Изхысхэаауа, ари азҕаара азныказы абстрактэ казшыа амоушэа, ад-гыыл иқэгыламшэа убар алшоит. Аха аоҕра знапы алаку дарбанызаалакгыи знымзар-зны абри дазкылсуеит, уи ашьҕахь, ма игэыообарақэа дыриааины, «нҕэара зқэым, илҕшэадоу аус» иацитоит, ма зынзаск аоҕра даҕэыҕ-уеит. Хэарада, ари хаамҕа ишыақэнаргылаз зҕаароуп, алилитература ахата аҕиара абри ахыкэ аҕынза иааины икоуп. Уи иацлоит даҕеа проблемак – ашэҕэыпхьара: ауаатэыооса, пасатэи аамҕакэа ирфэырҕшны иугозар, иаха имацны иапхьо иалагеит. Уи атехнологиа фыцқэа ирхарартцоит: ателехэапшра, акино, аинтернет ухэа, насгыи иахьатэи ауауытэыооса иҕсҕазаара ахыыццакцэахаз, «акгыи уахьахьымзо». Гарольд Блум иакэ-зар, ауаатэыооса рхы-ргэы азышьҕны аҕхьара, изыпхьаз азхэыцра, ика-лап, иаркарар, иараацсазар, убри азоуп уажэы аҕхьара изацэаашыо хэа ипхьазоит. Сара сыхэҕаахь, еикэыпхьазоу амзызқэа рнаоо икоуп даҕеакгыи: хцивилизация аҕиара, Анцэа мап ицэкра инаваргыланы, ауао-ҕсы ихатара, ихатэпсҕазаара ахэ акырза ишьҕнахит – ауауы изинқэа хгэалахаршэап, аха уи аҕы иаанымгалакэан, апрагматизм фэаастахыи ииаргеит: «Знык ауп адунеи уаныкэу (Анцэа дыҕказам усгыи!), иуанашыоу аамҕа шака узалыцэцэаауа ауп ихадоу». Ас ихэыцуа ауауы цсабарала изыпцэоу иаамҕа кьаф иацэзаны, имақэоу зегыи иреихауп хэа иипхьазо – ихатара – ихаршҕны атэымуаа, убартҕыи шамаха ихэыцу, ихыҕхэауу ирықэирзуама, даҕеакала иухэозар, ашэҕэы даҕхьома? Мап, уи азыхэан уи ихы мыцхэы бзиа ибоит. Ари иапшыуп егыи агангыи – ирацэаны ианапхьо. Изустцэада урҕ атэылақэа, ажэларқэа, ирацэаны иапхьо? Сгэаанагара-ла, экономикала, социалла ихысхэу, Мраҕашэаратэи азнеишыақэа мап рцэызкуа, ауауы ихатара, изинқэа рааста ахэынҕқарра ахьеихау, уи аоыза астатистика снапы ишакымгыи. Хара хазцари, иахгэалахаршэап хара ххатақэа ааскыа хшыҕаз. Асоветтэ тоталитартэ система ахаан, «зегь рааста иапхьо жэлары» хэа хзырхэон, асистема анхыбгала, иаразнак аҕхьао-цэа рхыпхьазара акырынтэ еиҕахеит. Уи калашыас иамааз? Сгэанала, уи зыхьоз атоталитаризм ачыдаракэа роуп. Ахэынҕқарра аҕаҕхьа ухаҕара

акгы анатцанамкуа, уи агэра анудыргахьоу, уанадыршьцылахьоу, иузыма-риоуп ухы-угэы ухарштны, икам дунеик аеамадара, еихаразак узлагылоу ацстазаара игэхыршэагазар. Атоталитаризм иаазаз, зшыа-зда иалалаз ауафы ихатара мап ацэкра изымариоуп, ашэкэыпхьарагы, ганкахьала, аамтала акэзаргы, ухы мап ацэкроуп иаанаго. Абри афыза апсихологиатэ парадокс. Цеицш рымамкэаны ианырбоз ашэкэқэа ирыцхьон – рыгэқэа кыдзыргылаз, зычхара удаафыз рыцстазаара ихытхэау ала ирыцсахан, атоталитаризм анхыбгала, ашэкэыпхьара нышьтацаны рхатэ цстазаара аицкаарахьы рхы дырхеит.

Иааизакны хаамтазтэи атенденция усоуп ишыкоу – ашэкэыпхьара ахатыр есаaira илакэуеит. Ас ицар аусқэа, хашнеи-шнеиуа ашэкэыпхьара интеллектуалтэ аамтагагак ахасабала мап ацэахкыргы алшоит. Ицэы-ртцеит азтаара: ашэкэыпхьара камлар, икалома ашэкэыфэра? Аха ари атак ацшаара халагар, еацьара хагар хэа сшэоит, насгы, ус унадыххы-ланы иузцэырго акакэым, даеазназы иаанхажьып, убри афнытэ сажэа сыркьаеуеит.

Абартқэа зегы ириаairц – егьаумхэан, ашэкэыфэреи ашэкэыпхьареи иркэатцыз ацивизация анарха аиузом, мамзаргы даеа цивилизацияхо-ит, даеа уафык дгылоит, иахьатэи ауафы иеицшым, икалап, дуафуп хэагы ззумхэара, – иаиаairц азоуп, Колумбия имфасыз еицш Жэларибжьаратэи ацэыргақэтақэагы зымфэпырго. Уи агэыгтра узцэырнагоит, уажэы ишьақэкьаны икоу адунеи Гомер, Данте, Шекспир, Сервантес, Пушкин, Толстои ухэа ауаатэыфса хгэадурақэа рахь ихьацшып, ауафы дуафызтэыз ируаку – ашэкэы хэцхьакагы хдоухатэ цстазаара иашьагэытны иаанхап хэа, еихарак ашэкэы атыжьра, атира, ашьтыхра, азыргара иаеу шамаха афар шракэу анубалак. Колумбия ус икоуп, уи сара агэахэара ду снатеит.

Цоуп, Колумб иаамтақэа узырхынхэуам – адунеи анымазаз, уамала ианытбааз, ахэаақэа улацш анырхьымзоз. Аха, ишырхэо еицш, ацэгьеи абзиеи рышьхэа еивцоуп. Дэахьыла итшэахаз адунеи фныцкала итбаахеит (цьара-цьара, икалап, уаацэшэартэ еицш итбаацэахазар) – ицэырцыз атех-нология фыцқэа, азнеишьа фыцқэа, алшара фыцқэа рыбзоурала. Абартқэа зегы, ицьоушьаша, Колумб ихаан аастагы идырмазоит иаахакэыршаны ишьтоу адунеи, идырмазоит ауафытэыфса ицеицш – избанзар, зцаарак иахацшааз атак шэ-зцаарак цэырнагоит, хаарттрақэа ганкахьала – хал-шарақэа ирыцырцоит, даеа ганкахьала – ашэартара фыцқэа дырфеит, хдыруашэшэыроит.

Аха хамфэафы дхадазароуп ауафы, уи иеичахатэуп, ихзызаатэуп, дыхь-чатэуп, иаакаццо зегы уи аамта кьафела адгыыл иқэзаара иахьынзалшо айгьтэра иазкызароуп. Уи аамта кьафела адгыыл иқэзаара иара усгыы цса-барала иацуп ахьаа, агэырфэа, арыцхара – ауафы дычмазыфхар алшоит, хымцада дажэуеит, хымцада дыцсуеит, – нас хара хнапала изрыцацхьари усгыы шьарда изыццэоу ихьаақэа, игэырфэақэа, ирыцхарақэа. Аибашьрақэа

зегьы, ахлымзаах ду хзаазгаз, имгьо ахарақаа хнызйаз, хаңсы зығхэараз хашьцаа, хахэшьцаа, хңацаа, хңахцаа, хбацаа, ханацаа злазыз хаибашьрагьы налайаны, уи акэзами изёу. Абригьы схэар сҥахын сара сфымтала.

Убасгьы исхэар сҥахын, ауафы амазақаа зегьы дышырмазоу. Уи ус шакау фаңхья агэра згеит Колумбия сахьыказ. Интернетла иҥысйааз егьаанамгазеит, иаанагазатаргьы, убаскак имачуп, ахцаажэарагьы иаңсазам. Сызқаемгэыгзоз аартрақаа касйеит, сара стэала Колумб иаартра ааста еийам.

Зегь ирыцку – афызцаа бзиақаа сырхит. Ирина, Октавио, Сантиаго, уи иаб Уго – урт раңхья иргыланы, нас – хыхь сгэалашэарақаа рёы зызбахэ схэаз, исымхэаз – зегьы иҥабуп хэа расхэоит, урт схаштраны сыказам.

Апрель 25 – иун 10, 2019 шықаса
Колумбия – Цақэашь

ВЛАДИМИР ЗАНҒАРИА

Ажәеинраала ҫыцқәа

ҢСРА ЗҚӘЫМ АЗХӘЫЦРА
КӘАЛЗЫК СЫШӘНАЦОИТ...

Шьта издыруеит исафсыз аамта сшатәым,
Иахьатәи аҫы сашьтоуп сышьаҫа сҫарц..
Исымоу ҫыысшьоит макьана аҫатәи,
Макьана цәыкәбарқәак идырҫахәоит сҫац...

Убас, ф-аамҫак рыбжьара ҫара,
Схи-сҫыхәеи неиқәхәалан инсыжьырц саҫуп..
Иацтәиаҫ – схи мыцхәысшьоит сара,
Иахьатәиаҫ – макьана ссасуп...

Сызхаану шәзы сгәы-сыҫы аасыртит,
Ңсра зқәым азхәыцра кәалзык сышәнацоит!
Макьана азхәыцхатәҫба сывам уацәтәи,
Уахь ҫшатлакә – хагак мызгәыҫқәак хнажәжәоит...

Цхаражәхәафкгы амфа дшықәу дыхәжәоит...

АКӘЕИ ТАМШЫИ ВТОБУС ҜАҢШЬК РЫБЖЬОУП...

Мшәан, ибжьазма сқәыҫра, ашьтыбжь саҳазом?..
Схьаақәа Тамшыи Акәеи ирыбжьазом?

Сынхықәгылар сыцқәынра аҫаф:
ҫеимашьтыбжьк: ахьаф, ахьаф, ахьаф!..

Сышықәсқәагь, рыеныцакшәа ашәшы,
Ицеит, иабаци? Еихсыҫьзама рыбжьы?..

Схала еиҫысшьуеит хәыцрақәак рцаха,
Схьышьтра схылан сҫынасхоит фәҫхьа!

Амфадуахь скылсуеит, снапы сҫоит,
Втобус Ҝаҫшьк ааҫгылоит, уахь сеихоит...

Сан снаскъалгоит... ҕәрышьқәак наслыркуеит,
Дныхәаныҕхьо аҕныҕа днахынхәуеит...

Аҕәеи-Тамшыи втобус ҕаҕшьк рыбжьоуп,
“Еи, уаангыл!” хәа иашьтоу сара соуп!

Сан снаскъалгоит, чытла лхы цакуп,
Лызатәраҕы лгәатцаҕ итәәхуп...

Сныхәаныҕхьо, Аҕәаҕа слышьтуеит,
Нас мчыбжь-дуззак ҕымтзо дысзыҕшуеит...

Аҕәеи Тамшыи втобус ҕаҕшьк рыбжьоуп,
Уахьынтә иааџуа сааҕынра абжьоуп!

Уахьынтә иааџуа сан лҕытыбжьоуп...

* * *

Ех, аетдәәқәа мышкызны сшәыдышәкылар,
Шәара шәеипҕш скәеицеиларын сарҕы!
Жәәан – еишьылра иаҕәылгоу шәышьтра схылар,
Ахааназ изакәу схаштрын аҕсраҕы...

Ех, сышпәташъыцуеи шәхәыштаарамца,
Уи аҕхарра аранзаҕы иаазоит...
Шәкәастха иамшәаз кәиц-хәычык сзылбаашәышьтыр,
Уажәазыхәан – уи сара исызхоит...

* * *

Иҕалоит убас... Иахцәызны гәрагарак,
Хәахталоит хәгәрамагара азбьыра...
Зны хашьта ихыушәа, алаапкеипҕш, аҕсра,
Мчык хартынчшам, иарбану хаздырам...

Еилкаам хдунеи... хәилкаам хә ххәтақәа,
Ашаха-еиларшеипҕш хамџақәаҕ еиларшоуп...
Ашьантца еиҕәдырчҕоит хлахьынтцақәа,
Ғсраенынза, халакџакра акәа хтаршәуп...

Хәшәхымс анаџсан, ҕәа дунеик хзыпҕшуп, –
Хәҕанатц – хәхзызаалап ххәқәитра!

Крызхытца ахраҕеипҕш, хгәалашәара тәуп,
Хнанагалап ус, хҗба-жьо, хлагҕыкәшәа!..

Чархәаџдас ханнажьзар гәрагарак?
Нас дарбан җааимбару ха хзыхьтәыуо?..
Хашьта ихушәа, алаапкеипҕш, апҕсра,
Хцалап, хцалап, апҕша-млашвы ххьюуа...

Чархәаџдас ханнажьзар гәрагарак...

СЫТХ АРҜЫРСҢА ИАНЫСҢОН ЦӘАХӘАҚӘАК...

Апҕшьаџыра иапҕхьоушәа тхыбжьон,
Сыбла иаахгылон тхәгәазыхәан етәәқәак...
Тыс-бызшәала амзагь ак ахәон,
Исаанартуан уахаггы мазақәак...

Дгыли-жәџани сыртырҕьманын уажәазын,
Адәы сықәын схала тхәгәазыхәан, –
Жәџангәашәпҕхьареипҕш еимгеимцарак сазыпҕшын,
Уи сапҕылон җшьаала, сныхәаныпҕхьан...

Апҕшьаџыра иапҕхьон етәәқәак,
Сытх арҕырҕа ианысҗон цәәхәәқәак...

ШӘЦӘАЖӘАЛА ШӘАРА!
САРА ҜЫМҢ СЗЫРҠЛАП...

Шәцәәжәала шәара! Сара ҕымҢ сзырҠлап...
Ишәхәала шәгәы иҗоу. Шәгәы иҗамгы шәымтәәхын!
Сшәышьҗам – сызҗаху. Сшәышьҗам – сызҗахым.
Шәцәәжәала шәара! Сара ҕымҢ сзырҠлап...

Ижәдыруагь шәхәала! Ишәзымдыруагь шәхәала!
Шәызхаануггы шәхәала... Шәызхаанымгы шәәырҗа!
Сгәы иамыхәо шәхәа. Сгәы иахәогь насшәәырҗа!
Шәцәәжәала шәара... Сара ҕымҢ сзырҠлап!

Шәызбаџцәаз шәара! Зразкы шәызбо – са соуп!
Ишәхәа сзынҕьаз-сзынҕаз. Акгы мзакәа ишәхәа!
Ишәхәа нас сыбырзы! Акы сшапҕсамгы шәхәа!
Шәцәәжәала шәара – зҕәхәатәы назо!

Дыҕан шәхәә – абас! Дыҕан шәхәә – егыс!
Шәысмеиҗахан, сшәымшаҗан! Сшәымазааит збатәыс!

Шәцәәжәала шәара! Сара җымт сзырөлап!..

ИШҖА? ИАНБА? АҖСЫЖРА АНБЫКӘУ?

– Ишҗа уара? Убри дыҖсыма?..
– Ааи, дыҖсит, дыҖсит... дыҖсгәышьеит...

Дымҗаҗаагеит хыма-Җсыма,
Иац-жәацы дыҖсын, – даажгәышьеит...

Ааи, дыҖсит, дыҖсит, дыҖсгәышьеит,
Икә-итҗас мҗаҗаагагәышьеит...

Ааи, убасоуп, уҗазамшәә,
Ақьяад уанырхуеит, узыҖсгәышьар...

Узгәалашәода, адәы уқәхар,
УҖсахәага җоушәә-иҗамшәә?

Ууаҗ-Җсушәә, ууаҗ-Җсымшәә,
Уртахушәә-урҗахымшәә...

– Ишҗа? Ианба? АҖсыжра анбыкәү?..
Җьюкгы җаа-Җшаауа идәыкәуп...

– Гәыразк иакәын ахлахәада,
Игәараҗа иазынхада?..

Уртқәа уара иабаухәо?
УҖсы ухыҗит... иацжәацуха...

“УҖсахәага җоушәә, иҗамшәә?..”
Уцеит, умҗасит уҗазамшәә...

Җьюкгы җаа-Җшаауа идәыкәуп..
– Ишҗа? Ианба? АҖсыжра анбыкәү?

УАРЛАШӘАРЛА, ААРЛА-ААРЛА...

Шьтыбжьқәак ааџуеит уарлашәарла,
Уарлашәарла – шьяџақәак...
Ацхлашә иалтны, аарла-аарла,
Сқьаад ианылоит цәахәақәак...

Уарлашәарла, уарлашәарла,
Хтысқәак... хьяақәак... гәырџақәак...
Уарлашәарла... уарлашәарла,
Стцабырг сцәыззо ажәақәак...

Уарлашәарла – қәа цәыкәбарқәак,
Сџаршьтраџ ґымт рыпсы нрыхшәоит...
Ирхаргылан цюукгы рхаргықәа,
Рытх ныпхьяхәхәауа инаскьоит...

Са исыздырам урт змыртынчуа,
Рыџны изамкуа цхагәазы?..
Уарлашәарла еизызгоит сымчқәа,
Аарла-аарла – уатцәазы...

Уарлашәарла, аарла-аарла –
Слымха иџаџуеит ссаат абжьы...
“Иарбан гәыџроу сзырхәарчаруа?” –
Сытх аатгылеит еикәышьшьы...

Уарлашәарла, уарлашәарла,
Сқьаад ианылоит цәахәақәак...
Абар избартоуп – аарла-аарла
Рхышьтра еиҟақәлоит шьяџақәак...

Иаамтоуп, сытх, угара угарла,
Пҟсгартак шсымоу агәра згартә...
Шьтыбжьқәак ааџуеит – уарла-шәарла,
Зны ааигәантә, ґазных – харантә.

Уарла-шәарла ашәхымс аҟынза,
Ашәхымс анаџсан-ґеа дунеик...
Нас срыбжьаз саргы – пҟсраґенынза,
Инымцәо сгәыџрақәеи, сгәырџеи...

ЕХ, АУАА, АУААТӘЫҢСА!..

Ех, ауаа, ауаатәыса – аангыламғахә змазам,
Издыруада шәанинахыс шәэазымкуа адунеи?
Шәа ишәыргылт қаруасақәак – амардуан зәғазам,
Қәыц-аандақ рыбжьыжәдауеит шәығьсреи-шәыбзареи...

Лаапкқәакгы шәышьталан, аху-хухәа ишуеит,
Цьоукгы цоит рхахьынахо, ирыман рыпьсгатәы...
Бҗацымкырак шәхықәгылан, зибнақа шәығьшуеит,
Дгыли-жәғани шеимашәкуа – шәнықәзытышт адәы...

Сишь! Зи-мшыни рытцақа – гәаҗ-бааҗск еилашуеит,
Дгылахаантәи җшатлакәқәак абҗа дыртцысуеит..

ИЗДЫРУАДА?..

Издыруада аетцәакәеи ашәтқәеи
Еибырхәо харт қәцәаҗсымтазын, цхыбжьон?
Дыздыруада дгыли-жәғани уаха шаанза
Цҳаражәхәағс ирыбжьоу?..

Абас... абас схы сшазтәауаз мацара
Аарла, аарла сылацәа нтауан...

Цьара гәашәк аатуан... Цьара гәашәк акуан...

СГӘАЛАШӘАРА АҢӘАЦЛА АМЦАН...

Стәоуп ашьшьыхәа
Сгәалашәара аңәатцла амцан...

Ихиаала-хиаало, бҗыцтас,
Исағсхьоу ашықәсқәа
Са сҗәатцла иҗышәшәоит...

Ңнак зны сҗәатцла
Сыбҗа надцан,
Сылацәа неихьысшьыр,
Җхызк азмыжьра
Сацәахзар хәа
Сшәоит...

Ускан
Сгэалашэара Аҕэатцлагы –
Ахааназ
Изацэхоит...

МЗАҒӘЫМҒОУП УАХА – МЗАҒӘЫМҒОУП...

МзағәымҒоуп уаха – мзағәымҒоуп...
Ғынчра-мзахылцшыҕтрак сгэарҕаҕ иҕхьоит...
МзағәымҒоуп. Иалазҕоуп атх ацхарпеиҕш
Ахардан-жыы афҕыхаа...
МзағәымҒоуп. Сҕынчра акы ахыырхәа сшэоит
Ауаатәыҕса рыцааҕсымҕаз...

Уаха-шаанза лацааихьшь ҕасцазом,
Ғымҕ-ҕсымшьа исыхьчоит
Сара схәыцрақәа рымзағәымҕа...
О, ашьшьыхәа, ашьшьыхәа, ахтыгәлаҕ!
Мацк иаанкыл ушьаҕа!
Сҕынчра агәы иаумырган,
МзағәымҒоуп уаха!

Нанхәеи цәыббыни рыбжьара
Сышьхныҕсылеит сара!
Исхаршҕны ари адунеиаҕ
Ишыҕоу агҕсра!

Сишь! Дҕыли-жәҕани цхаражәхәаҕк дрыбжьалт,
Дҕашьатәха!
Сылахь-сыцымшьгы сзатәып ҕаҕхьа,
МзағәымҒоуп уаха!

* * *

Чабрақәоушәа ирымпытшәоит цлақәак
Быҕәеижькәак – тагалан иашьаноу...
Уажә ихаббала инеиуеит ҕҕсҕхәкәак,
Азынра ааскьагауа ҕшьаала...

Амшқәагь хәарчаруеит уажәшьта,
Ғҕсаатәкәакгы заа иҕхьарылоит...

Ауеи мада итәыуо апша,
Амщәгьақәеи ачыхьи ирпъылоит...

Шьта сыфныҕа схинхәып, нас , саргы,
Суаҕақаҕы сымца неикәыстап...
Сыгәтыха иацыркьоу сцәахәагы
Сыбьыц ацыпъжәаха инаныстап...

Иаслап иаашаанза сыфнашә,
Нхыцынтәи иааз апшаҕыла...
Ихәмарлап тлақәак чабракаршә,
Илеилап быҕөежкәакгы хиаало...

* * *

Иҕам “Фейсбукгы”... “Гәыгылгы” дыҕам...
Хыхь – ажәван... Адгыл – цаҕа...
Атхыбжьон сныгәнысуа, мөа-харак сықәым,
Стәоуп тынч – инеихыршьтны снапқәа...

Уажә адгыл саҕәытхоуп...ажәван саҕәытхоуп,
Гәтахәыцрак абахта стақыуп...
Иҕыцугы – жәйтәзоуп, ижәйтәзоугы – ҕыцзоуп,
Сыццышәха ө-жьахәак срыбжьакыуп...

Дәыҕба-бжьык аафуам, ҕеимаашьтыбжьык ыҕам,
Мшынушәа атых газгоит...
Гәырбьарак сҕықәым. Лахьейқәаракгы сҕықәым.
Изымдырзо лакәк агәра згоит.

Иҕам “Фейсбукгы”, “Гәыгылгы” дыҕам.
Зынзаск ҕа дунеикаҕы сынхоит...
Мөа-харак сықәым. Шәазызарак сҕықәым.
Лыхәтала сытых сразоит...

Гәырбьарак сҕықәым. Лахьейқәаракгы сҕықәым.
Исымбац пъхызк агәра згоит...

Лыхәтала сытых сразоит...

ИҶОУП ААМҶАК УС, ИАНЫҶАЗАМ ҶСЫХӘА...

ИҶоуп аамҶак ус, ианыҶазам Ҷсыхәа, –
Иухәаша уман, уанақәымшәо аҳәашья...
ИҶоуп аамҶак ус – Ҷхьягылақк даныҶам,
Ианрымам аҶабырги амци еилыргашья...

Ианхәынцоу, аҶахәыҶәҶья азымхәартә аиаша...

Еикәархәуп абираҶқәа, дыҶам еитцызхуа,
АҶба зыхгылоуп, дамазам Ҷшәымак, –
Ахааназын аҶлаҶа иналазуеит хҶысқәак,
Рныха иацәыбналан, цюук цоит хыма-Ҷсыма...

Ицоит цюук аҶсыгагеиҶш, рыгәнаҳа рыман...

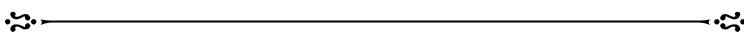
ИҶоуп аамҶак ус... Агәеанызаара абаашаҶ
Лацәааихьшык ҶамҶакәа, ахдырра Ҷарулуеит...
Рыцҳароуп, даныҶам аҶьар еилзыргаша,
ҶсҶазаара ахыҶам – ақәыцмақәа уеит...

ИҶоуп аамҶак ус... ҶырҶуам абыккқәа,
Еикәархәуп аҶшатлакә иажәжәаз бираҶқәак...
АлахынҶадара иалиаауеит гәыҶрак,
Амахә-Ҷа иакәшоит аҶсҶазаара аракәа...

Ахдырра Ҷарулуеит, лацәааихьшык ҶамҶакәа...

ИҶоуп аамҶак ус...Ҷсра зқәым анашана,
Иархынхәуеит рхышьҶрахь – иҶахаз абиҶара...
Агәамчи ахақәитреи ирхылҶуеит лашарак,
Доухамчк еилашыҶкуеит, хыхь, жәҶангәашәҶхьяраҶ...

ЖәҶантәыла ацҳаражәҳәаҶ – иразны-шькыл дангылоуп,
Ҷсра зқәым ибираҶгы – инапсыргәыҶа иангылоуп!

АҘЫШӘАРАҚӘА

Атеатр азыхәан агастроль амѡаҗгара ианакәзаалак җышәароуп. Еиҳа-ракгы аеспублика налцтәи агастрольқәа. Аѡни сасреи еиҗшымыкәа. Асас, ианакәзаалак, иахьакәзаалак даеакала ихәаҗшуеит, дтырцаауеит ибзиара-ицәгыара, идырра, иҗоурых ухәа зеггы рґеы. Атеатр этәу амилаҗ рҗоурых, рқьабз, ркультура еилкаатәыми. Абартқәа рґынтә даара иҗакҗхықәра дууп атеатр азыхәан аеспублика нҗыҗ, агастрольқәа рымѡаҗгара. Аҗсны налц жәпаки агастрольқәа мѡаҗнагахьеит хтеатр. Убарҗ агастрольқәа хрыхәаҗшуан җышәара дуқәаны. Агастрольтә спектакльқәа ирыхәаҗшыз ахәаҗшцәа, акритикцәа ргәаанагарақәа рыла иаадырҗшуан атеатр иагыз-иабзаз, хтеатр аҗазаратә мѡа иаша иану ианыму. Актиорцәа, арежиссиорцәа, асахьаҗыхѡцәа, акомпозиторцәа зеггы рхы җыршәон.

Иҗабыргуп, агастрольқәа зеггыҗәґьагы узеидкылом. Республикас уахьцо акультура шаґа ихараку аґара, аҗакҗхықәра еиҳа еиҳахауеит. Иара убас шакеуггы агастроль амѡаҗгара даара шыарда аҗанакуеит. Аусутәқәа рацәахоит атеатр. Агастрольтә репертуар еиґекаатәуп даара шыклаҗшрала, зкылҗшрала, иагу-иабзоу гәаҗаны ирееитәуп. Ареклама бзиа җататәуп. Ацехқәа зеггы рус еиҳа еиґекаатәуп, ишыҗыхтәуп. Актиорцәа инадыркны зеггы рхы-ргәы азышыҗтәуп рнапы иану аусқәа еиҳа иазыхәҗцәҗаратәы, даеа блак ала ирыхәаҗшратәы. Агастрольқәа рымѡаҗгарақәа шыцәгыоу еиҗш, алцшәагы бзиахоит, ишақәнагоу имѡаҗгазар.

Аҗсуа театр иарбан гастрользаалак имѡаҗнагауа аґеы хшыѡзышыҗтра ду җанатцон ианакәзаалак. Ишақәнагоу ибзианы амѡаҗгара азын, алцшәа бзиақәагы аман. 1971 шықәса рзыхәан хтеатр гастрольра ицеит Қартґа.

Хтеатр аколлектив ари агастроль даеакала иахэацшуан. Избанзар, ҳактиорцэа рыбжеихарауык аазеит Қарттәи ақыртүа театртә институт, Шоҭа Руставели ихъз зху. Актиорцэа рқазара пыхъатәи рыртцаџцэа идырбауа ақыртүа сценаҕы ицәыртцуан. Ари пышәара дуун актиорцэа рзын, аихаракгы актиорцэа аҕар рзыхәан. Аңсуа театр усқантәи агастрольтә фишаҕы иарбан абарт аспектакльқәа: «Ахра ашәа» – Б. Шьынқәба, «Мари Октиабр» – Ж. Робер, «Алапшдәашәарақәа» – Г. Ибсен, «Дон Карлос» – Ф. Шиллер, «Ашьха пхәызба» – Р. Гамзатов, «Аиҕахысра» – М. Баиҕыев, «Ишьаартцәырахаз ачара» – Гарсиа Лорка, «Венера леилахәара» – Д. Жотев. Заанатцгы иазгәахтәп агастрольтә афишаҕы аңсуа пиесак ада шыҕамыз, иара уи аггы инсценировкаан. Ари агха маҕмызт амилаттә театр азыхәан. Аха иҕахтдарыз, хдраматургиа шытахан.

Маи 31 инаркны ииун 16 рҕынза ҳахәмаруан Коте Марҕьанишьвили ихъз зху академиатә театр аҕны. Қарт инхо ахәапшцәа даара гәахәарыла ирыдыркылеит Аңсуа театр аспектакльқәа, рыхә ҳаракны иршьеит.

СССР жәлар рартист хәа ахъз ду змаз Д. Антәзе хтеатр дахцәажәеит абасала: «Аңсуа театр зқазара шәхьоу, иҕьоушьаша ақазаратә еизҳара змоу коллективуп. Аспектакльқәа иахнарбаз иахъатәи бызшәала ицәажәоит, иҕыцуп, иблахкыгоуп».

Аңсуа артистцәа Қарт рыхәмарра мөасит ешьаратә ныхәа дук еиңш.

Ишаххәаз еиңш, ареспублика налцтәи агастрольқәа зегытәҕкыагы ҕақдхықәрала еиңшым. 1972 шықәса рзыхәан хтеатр гастрольра ицеит Украинаҕа. Ари даара аҕақдхықәра ду змаз пышәаран ҳара хзын. Август џба инаркны џажәа рҕынза агастрольтә спектакльқәа мөаҕаагауан Украина ареспублика ахтнықалақь Киев, аукраинатә академиатә театр Иван Франко ихъз зху аҕы. Иагъа умхәан, аукраин жәлар акыр излацәы-хараз ала, аңсуа театртә қазара шдәрыдыркыларызеи хәа ашәара ҳаман. Уажәада хреспублика налц ас қалақь дук аҕы ахәмарра ҳақәымшәацызт, аихаракгы Киев еиңш иқаз ақалақь, культурала ибеиоу, иҕырпшыгоу, итцабыргуп, ҳара иаадыруан ақазара абызшәа, амилатра зегы ишырзе-иңшыз, иагыз шеилыркаауаз, еихарак аус злаз, ҳахәмарра қазара шакәыз. Аха, ус иагъа иқазаргы, уара узлацәажәауа абызшәа ахыргеилымкаауа ахәапшцәа рҕы рҕагылазаашыақәа зынза ихазхоит. Урт аҕагылазаашыақәа удмыргәатеиларц залшом. Хтеатр ибзиан иазхиан ари агастроль амөаҕ-гара.

Украина ахтнықалақь ахәапшцәа идҳарбеит аспектакльқәа: «Ахра ашәа», «Дон Карлос», «Мари Октиабр», «Алапшдәашәарақәа», «Венера леилахәара», «Аехәшьа еихабы», «Бысцәымшәан, сан», «Аламыс», «Абна ашәа». Еицырдыруа аукраин тыпқа Лесиа Украинка лөымта шыахә алакә «Абна ашәа» ҕыц хрепертуар иалахтдеит, иагыкәхаргылеит Украинаҕа ҳахьцауаз азыхәан. Апремиерагь убра Киев ауп ҳахьыхәмаруазгы. Хәарас иаҕахузеи, ари ҳамта дус ирпхъазеит аңшәмацәа, патугы ақәыртдеит.

Хрепертуар зеипшраз ала, дааракгы уашәаратәы иҕамызт. Акысгы, Қарттәи ахәәпщәа рыла иңышәан ҳаспектакльқәа реиҳарак.

Август ѡба рзы, Иван Франко ихъз зху аукраинатә академиатә театр ипеипеиуа итәын ахәәпщәа рыла. Асцена ҳақәгылоуп аспекталь ауха ицоз аҕы ихәмаруаз, иаламыз артистцәа, убас, аңшәмацәа рахынтәгы.

Аңсышәала ѡбаҕа ажәа рахәара сара исыңхықәын. Аиаша ххәап, аңсышәала ацәажәара салагап, аха азал ѡныртәаа итәоу ауаа ишңары-дыркыларишь хәа сгәы хытхытуан, сагышәон. Аха сахыинзацәажәоз азал аҕы амтң пырузар абжыы уаҳарын, убас изыроит. Агәыркхәа рнапы еинырҕьон. Ара хманшәалахеит, аха аспекталь? Раңхятәи аспекталь агастрольқәа злаауртуа иаңхықәу рацәоуп шыарда. Ицон аспекталь «Ахра ашәа».

Аспекталь «Ахра ашәа» спектакль дуун, ѡ-саатки бжаки ицауан, аамтңа рацәа агеит. Абызшәа узымдыруа ѡ-саатки бжаки азызырѡра уадаѡуп. Ицәбыргуп, урысшәала еиҕаагон, аха уеизгы. Аспекталь «Ахра ашәа» Б. Шыинқәба иѡымтңа ибзианы ирыдыркылеит ахәәпщәа. Қажәижәаба спектакль ҳахәмарит убри атеатр аҕны. Азауадқәа, афабрикақәа рҕны аус зуази ҳареи ихәман аиңыларакәа рацәаны, иахьабалак даара гәахәарыла иахңылон, хрыдыркылон ҳашьцәа аукраинцәа. Ирнаабаалон аңсуа жәлар рахь ирымоу абзиабара, аешьара. Арадио, ателехәәпшра, акыңхь ухәа чыдала иазҕлымҳан хтеатр. Убас иазҕлымҳан атеатртә қазаратцааѡцәа, акритикцәа.

Хспектальқәа рыхә ҳаракны иршьеит. СССР жәлар рартистка Н. Ужви акыңхь аҕы иазгәалтеит аңсуа театр артистцәа рқазара ду, арежиссиор-цәа русумтңа бзиа, актиорцәа шаҕа рцәанырра цәулоу, ибеиоу.

Украинатәи атеатртә еилазаара еиҕнакааз ала енак хәлаанза Тарас Шевченко ихъз зху аҕба ҳақәтәаны азиас ду Днепр ххын аекскурсия аҳа-сабала. Исгәалашәоит, уахык зны аспекталь «Дон Карлос» ҳахәмарны ханалга, сара сыхәмаруан Акрал Филип аѡбатәи ироль, сааңсаха сыҕан, атеатр ҳаадәылтын, ҳаицәажәауа амѡаду Крешьятик шыҕаз ххы рханы хҕылаҳхеит. Исыцын, Мңыыт Хәартцкиа, усқан апартия Аңснитәи обком амазаныҕәаҕыс иҕаз, сыңха Назира, сыңхәыс Марица. Аспекталь збаны атеатр идәылтыз артистцәа рпатретқәа амѡаду аҕы икыдқәаз ирыхәәпшуан, еибадырбон: «ари ани ароль назыгзоз иоуп» хәа. «Иубома, Шәарах, аукраин хәәпщәа шаҕа бзиа шәырбаз, аспекталь ахәәпшрагы азмырхакәан, амѡаду аҕы шәпатретқәа еибарбауа ирыдгылоуп, рыѡ-ныҕақәа ацара рхаштны!» – хәа ибжыы ааиргеит Мңыыт. Аңсуа артистцәа хзын даара гәыргъара дуун ари. Иҕалап иааиразаргы, атеатртә қазараҕны аңсуа артистцәа хзы. Аукраинцәа ҳашьцәа рнапы рңаңаны иахңылеит аңсуа артистцәа. Аңсуа жәлар ртеатртә қазара аҕахәы ахәеит ибзианы.

Киев ханықәт, ақалақь Николаев хцеит. Ус иҕан хҕастрольтә план. Август 23 инаркны сентиабр 10 рҕынза ақалақь Николаев ицон хҕастрольтә спектакльқәа. Николаевтәи аукраинатә-музыкатә драматә театри Аңсуа

театри айыызара рыбжьартеижьтеи акыр аатцуан. Ицабыргуп, хтеатр абыр-жэада Николаев хэмарра имцацызт, аха дара ртеатр знымкэан-фынтэымкэан хтеатр афы икэгылахьан. Сасык иахасабала алапш цыда рхын, пату рыкэын. Киев ихамаз арепертуар акэын аракагы иаххэмарраны иказ, аха хгэы итамыз, ххы итамыз рыцхарак калейт. Киевтэи хдекорациякэа зладэыкэахцаз амашынакэа руак амщан амца акын, адекорациякэа иакэыз блит. Убри абылра иахкьаны фба-хца спектакль Николаевтэи атеатр афы хзымхэмарзеит. Иарбан спектаклькэаз здекорациякэа блыз уажэы исгэалашэом. Ақалакь Николаев адэыгба ханаатыц, рчеицыка рнапы икэтца, аоркестр архэауа, гэытбаарыла иахцылейт Николаевтэи хфызцэа, аказара аусзуфцэа, ақалакьуаа. Атеатр акны аума, азауадкэа, афабрикакэа рфоума, хажыхэмарузаалак ихацын, иаххылапшуан, хказара ахэ харакны иршыон украинцаа.

Абас кэфиара бзиала агастролькэа мфадпан Украина ареспублика афы. Убри ашыкэсан Украинантэ ацсуа театр афныка ианыхынхэы, апартия Ацснэтэи обком акны икан адкылара. Агазет «Советскаиа Абхазиа» адакьаф икыпцхыыз астатиа иахэон абас: «Иацы апартия Ацснэтэи аобком акны икан айдылара, ацсуа театр артистцэа агастрольра Киеви Николаеви иказ рыхынхэра иазкны, апартия Ацснэтэи аобком актэи амазаныкэгаф ашыза В. Кобахиа гэыкала ирыдиныхэалейт ацсуа артистцэа кэфиара дула агастролькэа ахымфадпыргаз. Ирзеицьгеишьейт еихау аказаратэ кэфиаракэа. (Сентябр 11, 1972 ш.)

Мызки бжаки рыла 50 спектакль мфадпагеит атеатр. Аспектаклькэа ирыхэапшыз рхыпцхызара назауан 26 нызыкьфык ркынза. Ари айдыларафэы иалацэажэейт ацсуааи украинанаи жэйтэнатэ аахыс аешьара шрыбжьоу, бзиа ишеибабауа, иахьягы айцлабракэа шрыбжьоу анхашэа-нцышэа ускэа рфгы.

Айдылара ханалга ацсуа театр арежиссиор хада Н. Ешба ус лхэейт: «Шьта, афызцэа, хамфад хоуп Москвака!» Хгэыргьара хэаак амамызт. Азингы хаман «Иуагоу ицьабаа цхастахааит» рхэоит, хцьабаа цхастамхейт, уимоу, имарымажахейт.

Хтэылафэы быжьшэы-аашэы театр ирейтам рхыпцхызара иахья аус зуа. Икам убарт рахьтэ театрк Москва икэгыларц зтахым. Атеатркэа зегы иафынцэаауа иртахуп Асовет хэынцкарра ахтнықалакь афы ахэмарра, рказара цыршээрц ахтнықалакь ахэапшцэа рыла. Дарбан артисту, режиссиору, композитору, сахьацьыхуу згэы хьтхьытуа иазпшым Москва зымч-зылшара апышэара. Атахра азы зегы иртахуп. Аха, Москва ацара иакэызкыз далаказароуп. Ишабалак хэа Москва цашья амам. Уагдакылом иара. Еиуеицшым атэылакэа, амилаткэа рказара дукэа шака абахьоузеи Москва! Ахтнықалакьтэи ахэапшцэа артистцэа зказара рымбацда. Урт ргэы хьтцны икоуп аказаракэа рбарафэы, ргэы ткэаны агара, акыр амч ду, аказара ду атахуп.

Хыхь исхэахьейт, Украинатэи ианыхынхэы хтеатр иаиуит азин Мо-

скваҕа гастрольра ацара. Аиҕабыра еиқәышаҳаҕаҕханы ирызбеит, аҕсуаа ртеатртә ҕазара ахтнықалақьтәи ахәапшцәа дырбара. Хәарас иаҕахузеи, ари даара гәыргьара дуун атеатр аҕы аус зуаз хзын. Хара хамацарагыи хакәымкәан, аҕсуаа зегьы рзын гәыргьаран ххәаргыи алшоит. Убри аҕынза акратцанакуан хтеатр Москваҕа ацара.

Москваҕа гастрольра ацара аҕак ду иамаз аҕакҕхыкәра аҕсуа милаҕтә театр иадыз еилкааны, даара гәгәала аҕазыҕанатцеит Москватәи агастрольра хтеатр. Ғыцла анализ азыҕатцан хрепертуар зегьы, Қарттәи, Киевтәи, Николаевтәи агастролькәа рыла ишҕышәазгыи. Москваҕа иаагауаз арепертуар аҕны иаанхеит иҕышәақәаз апиесақәа: «Ахра ашәа», «Дон Карлос», «Абна аҕыпҕа», «Бысцәымшәан, сан», «Ас-тыпҕа», «Аҕхәыс лыпату».

Аспектакль «Аҕхәыс лыпату» ҕыцын. Иҕабыргуп, аинсценировкаи аспекткли хҕәы еихьыршьуан, мөашьарадагыи иаадыргәышьон Москва азыхәан ишкәадаз, аха аҕсуа пиесала хҕарра иахкьаны хрепертуар иа-лаагаleit. Арман «Аҕхәыс лыпату» ахьз бзиа шаҕа хара ицахьаз ала, уи ахьз инавакәало аҕынза аинсценировка ашьтыхра авторцәа ирылымшеит. Аинсценировка анкәадаха, аспектальгыи ҕысехеит.

Август 23, 1973 шықәса рзы агастроль аахартит Москватәи Маиаковски ихьз зху академиатә театр аҕны. Аҕсуа театр раҕхьаза Москва иаҕааз иазеиҕеишьеит аҕазаратә кәҕиара дуқәа М. Царев – СССР жәлар рартист, Малыи театр адиректор, СССР атеатртә еилазаара ахантәаҕы. Уи ихәеит: «Ахтнықалақь аҕазара аусзуоцәа гәыкала иақәныхәоит зҕазарақәа ҕбаау шәтеатр Москва агастролькәа ахьымөаҕнагаз азы. Шәтеатр азын ихамта дууп Москва имөаҕысуаз афестиваль ахыркәшара ахьақәшәаз. Аҕсуа театр аспекталькәа хара москвәа ихартоит амилаҕтә ҕазара гәыргьарақәа. Шәара шәзын иҕышәара духеит Москватәи шәгастролькәа».

Аҕсуа театр арежиссиор хада Н. Ешба Москватәи ахәапшцәа ҕабуп хәа рахәауа дықәгылеит. Академиатә театр В. Маиаковски ихьз зху иҕын ахәапшцәа рыла. Араҕа иҕан атеатр азҕазақәа, акритикцәа, аусуцәа, аинтеллигенция. Ахтнықалақь асценаҕы ихәмаруеит аҕсуа артистцәа. Ахәапшцәа гәахәара дула, напеинкьарала ирыдыркылеит урт рҕазара. Хгәыргьара хәаак амамызт хара аҕсуа артистцәа.

Аурыс режиссиор раҕхьаза асцена хакәызгалаз, асценаҕы анеиаишьа хзыртцаз хартәаҕы «Иахьа асцена ақәныкәашьа зцо, ишәапырхапуа аҕсуа артистцәа, мышкызны шәҕазара ду Москватәи асценаҕынтә ахтнықалақь ахәапшцәа идшәырбауа шәкалоит!» – хәа анхаихәалак, иҕьахшон-илакәхшон, ихәҕдомызт. Иахьа!.. Хәи, ишҕастахызшь дахаанханы ибар, дхәцгәыргьар иҕаөцәа аурыс режиссиор В. Домогаров Москватәи хгәыр-ҕараан!

Икаларын атеатр Маиаковски ихьз зху асцена имаҕымкәан иқәыөхьа-заргыи амилаҕ бызшәақәа, аха аҕсшәа уажәада иамахацызт. Аспекталь иаламыз артистцәа зегьы хгәәтеиуа асцена ашьтахьҕа хаван, иахтахын

актиорцэа ихэмаруаз хрыцхраар, аспектль хэхээрц. Н. Ешба — аспектль ыкэзыргылаз, урысшэала иапхьараны иказ лхатыпан лара дапхьон. Актэи ақэгылара акыр икаҳаны ицеит. Икалап ҳактиорцэа шээзаргы. Антракт аан аилацэажэара ҳаман. Ақбатэи ақэгылара бзианы ицеит. Актиорцэа еиҳа иакэшээзар акэхап, насгы ҳаилацэажэарагь рмышээкэан икам.

Аспектль «Ахра ашэа» нцэеит, аңарда акит. Аңсуа театр Москватэи агастроль ағны ибзиан ашьата кын аспектль «Ахра ашэа» ала.

Аңсуа театр актиорцэа хзышьцылахьоу, бзиа иабауа, бзиа хазбауа хэхээпщэеи Москватэи ахээпщэеи излеипщкэам рацэоуп. Убри салацэажэеит, КПСС Ацентр Комитет акультура ақэшақы аңсуа театр артистцэа ихазкны имқапысыз аиқыларакы.

Аспектль «Дон Карлос» зуха хэхэмаруаз инаркны еилыскааит сара схаца Москватэи ахээпщэа рказшьа. Ари апиесақы сара сыхэмаруан Акрал Филип ақбатэи ироль. Аспектль хэхэмарны халгеит, ахээпщэа уаанза зкытбжы хмаҳауаз убас анапеинкьара иалагеит, атеатр атзамцкэа дырхыцхыцратэи. Зегы еихеит цхьақа, еиҳа ацена азааигэхара ртахханы, ана-ара рыбжкэа гауан: «Афырхацэа», «Браво» хэа. Ас акраамтаза.

Аңсуа театр Москватэи агастролькэа хнаркэшеит сентиabr 5 рзыхэан. Хспектлькэа ақэиара бзиа рыман имқапысит, ахээпщэа иргээпхеит. Ахтнықалакытэи акыпцхь ҳартистцэеи хрежиссиорцэеи рказара ҳаракны иахцэажэеит.

СССР Акультура аминистрра ағны аңсуа театр Москва имқацнагаз агастролькэа реихшьалара иазкны иказ аиқылара иалахэын атеатр азказакэа дуқэа, акритикцэа, арежиссиорцэа, асахьатыхыццэа, акомпозиторцэа. СССР Акультура аминистрра атеатркэа рхадаратэ усхэарта аначальник ақыза Г. Иванов аиқылара аартуа ихэеит: — «Иахьа абрақа ҳаикэшэеит хрылацэажэарц аңсуа театр агастрольтэ спектаклькэа. Ара икоуп аспектлькэа ирыхээпшыз РСФСР ағны аказара зээцсатэыз А. Солодовников, аказара анаукакэа рдоктор Е. Полиакова, РСФСР ағны аказара зээцсатэыз апрофссор, МХАТ арежиссиор В. Маннуков, РСФСР-и КОМИ АССР-и ркны аказара зээцсатэыз В. Талалаи. Убарт ирхэауеит аспектлькэа изхээпшыз рқы ргэаанагаракэа. Иахцэажэауаз зегы акақы иааиуан, еицқакны ирхэон аңсуа театр Москва ақэгылара иацсоуп хэа, аңсуа артистцэа рказара москвэа аргэыргэеит хэа.

«Асовет театр аус ауеит 45 бызшэа рыла, — ихэеит А. Солодовников. — Иарбан театрзаалак, иаанарцшуеит ахатэи қазшьатэ қазара. Даеацьара иуцымлауа ашэыга ссиркэа ныкэыргоит шэара шэказара. Шэтеатр иахэауеит ахатэи ашэа, шэарт зегьрыла азин шэымоуп Москва ара!»

Хтеатр абзиаракэа иамаз ируакны уи ипхьазеит еиуеипшым арепертуар. Нас, мқашьарыда зынагзара удақыз аус хьантқакэа рышьтыхра иалшаз, аңсуа спектаклькэа амилат-цэа шырхаз, амилат ишырзааигээз, Акоммунист партия апринципкэа шаанарцшуаз. Қырцшыгас иргеит

аспектакль «Апхэыс лыпату». Чыдала ифалкааны иахцэажэеит актиорцэа рказара ҳаракы, рмилаттэ цэаныррақэа, рыхэмаррақэа ацстазаара шака иазааигэаз.

«Хаспектакльқэа зегь реиҳа Москватэи ахэацшцэа иргэацхеит «Дон Карлос». Ақэыргылаф-арежиссиор Н. Ешба арежиссиорраф лказара бзиа ифалкааны иахцэажэеит аицыларафы, иазгэартэит апиеса шцэажэаз иахьатэи абызшэала. Ахафсахьақэа гэылтэааны ишаарцшыз, аластика, амузыка, адекорация казарыла ишеифкааз. Аспектакль «Дон Карлос» иахцэажэаз зегьы еицфакны, аиҳаразак ицъашьаны, изыхцэажэоз ацсуа артистцэа рказара абри аспектакль афы иаадырцшыз акэын.

Ацсуа театр аспектакль бзиақэа ирхырцхьазалеит «Бысцэымшэан, сан» Н. Думбазе ифымта, арежиссиор Д. Кэартаа иқэиргылаз. Ари аспектакль иуморла ибеиан. Мацк акритика рзыруит аспектакльқэа «Апхэыс лыпатуи» «Ахра ашэеи». Аромани апоемеи рымехак дурақэа ишақэнагатэқьаз еицшцэқьа игэылыртэааны асценафы изыцшаамхеит. Иазгэатан, ибзиан хтеатр арепертуар ишаланагалаз алакэқэа «Астыцқа», «Абна ашэа».

Адырфегьых иазгэартауан агастроль ахцэажэафцэа ҳартистцэа рыхэмарра-казара дукэа. «Ацсуа милаттэ театр иахьа зусумта ҳахцэажэауа излабеиақэоу рацэоуп, убарт абеиарақэа зегьы ирыцкуп актиорцэа рказара аҳаракра», – ихэеит А. В. Солодовников. Нас абасгы нацитцеит: «Атеатр акорифеицэа Р. Агрба. М. Цачалиа, А. Аргэын-Коношок, Шэ. Цачалиа асценатэ рказара чыдала иаалкааны рыхэ шьатэуп».

«Уамашэатэқьа иугэацхаратэы иаарцшуп акороль Филип афбатэи ихафсахьа – актиор Шэ. Цачалиа. Уи ифырхатца дабуп, дтаацэароуп, дхатцоуп, дгэымбыл-цъбароуп, казара дула абартқэа зегьы рыгэра уиргоит!» – ихэеит апрофессор В. Мануков. Анализ бзиа рзыкатан рказараф агэабжьанытэи абицаратэ ҳактиорцэа. Актиор Шь. Гыцба ахафсахьақэа иацитцаз, Москватэи ахэацшцэа ирбаз рахьынтэ ифалкааны ахэшьяра бзиа артеит Маркиз Поза ироль, апиеса «Дон Карлос» афынтэ. Убри ароль инашьтаргыланы Марытхэа – «Ахра ашэа», Мизгир – «Астыцқа».

«Ахра ашэа» афы ахадаратэ роль – Ҳацъарат ироль ихэмаруаз Л. Афзба гхақэак имазаргы, актиорратэ казарафы ақэфиара бзиа ааирцшит! Москватэи ахэацшцэа дыргэацхаратэы ихы ааирцшит актиор қэыцш В. Ақафба. Уи, «Дон Карлос» афы ахадаратэ роль – Карлос ихафсахьа иацитцаз даара уаргэырғаратэы ибзианы иахцэажэеит, еицфакны ахэ ҳаракны иршьеит. Ари, актиор фэ изыхэан даара қэфиара дуун.

Иара убас ироль импыцманшэаланы дыхэмарит хэа азырцхьазеит А. Мықэба Карлос ироль ихэмаруаз. Ари ароль ихэмаруан ыцъа актиорцэа. Хырфода иаанымхеит русумтақэа ҳактиорцэа. А. Ермолов, В. Аблоџиа, О. Лагэлаа, А. Таниа М. Цачалиа, С. Дбар, З. Амқэаб-Ермолова, В. Маан ухэа убас егыртгы.

«Актиор ду дықам, актиор хэычы дықам, зны ахадаратэ роль дыхэмаруеит, насх ажэада ажэлар дрылагыланы дыхэмаруеит. Ари узфыцшыша,

узеигэыргъаша акоуп. Ацсуа театр аколлектив аказарафы мчы змоу, зацхьака зымца тбаау коллективуп», – хэа икэгылара хиркэшеит А. В. Со- лодовников.

Аицылара иалахэыз атеатртцаащца, акритикцаа еицеакны иазгэар- теит ацсуа режиссиор Н. Ешба лнапы злаку лзанаат акны лдырра-лказара ду, уи иахьатэи ацстазаарей ажэытэтэи атоурыхи дрылцшны еилфаца ишылбауа, ишеилылкаауа излакоу абзиарақэеи ацэгъарақэеи, актиорцаа аус рыдулашья дшақэшэоз.

Ацыхэтэан, аицылара хыркэшауа, Г. А. Иванов ихэеит абас: – «Шэара шэколлективгэғэоуп, убри акнытэ, иахья хшэацаажэеит казарала еикароу ауаа шеицеажэоз. Шэара шэеицш зкультура, зказара хараку иаартны имзакэан ирахэатэуп абзиарей абаацсрей ирымоу. Хықэкқэас шэацхья игылоу ируакуп шэхатэы драматургия аизырхара. Шэактиортэ казара бзиа ицегы азырхара. Шэтеатр иамоуп зегыкам актиортэ мчы. Хара агэра аагоит хацхьакатэи хаицыларафы ицегы ишыгэғэахо убри амч».

Абасала рыхэ ршьеит ацсуа театр имцацнагаз агастролькэа Москва.

МАРИНА ЦЪАПУАГЪХА

АЕССЕҚӘА

О, сбызшәа, сбызшәа! Зака уцьашьатәузеи, зака уссирузеи, закагы умч дуззоузеи? Уара иулшо, иулаугзо, иугәылауцәахуа даара ирацәоуп. Икам даеагы уара уеипъш хтоурых зныпъшуа, зака зыблара хашьтырххьоу, зака цәкәырпъагы хкыдыркъахьо аазырпъшуа. Уара амазақәа зтацәаху ашәындыкәра уафызоуп. Зны-зынла убас зцаарақәак аацәыругалоит, иузхәыцуа думазар...

Анцәа ихәитаз, хәахәхәага, хәпъсеиқәырхага, ишпъабзиаз уара узыпъсоу еилахкаар, уара хухьчарц шутәху еипъш харгы ухәхьчар, бзиа уаабар...

Уара уссируп Д. И. Гәлиа уширцәажәаз еипъш урцәажәазар, Б. У. Шынкәба уширшәахәаз еипъш уршәахәазар.

Сбызшәа, сбызшәа рыцха, зака гәәкреи мыкәмабарей ухугахьозей? Уара узтәу ажәлар ртоурых уасаркьоуп, урт рымчхарей ркәыбарей шәагас урымоуп. Дара апъстазаара ирыннатцахьоу ахәрақәа унуп уаргы. Дара рыпъсы уара иугәылацәахуп. Урт, ыкәызхырц зтахыз еснагь уара духыкәласуан, иус хәымгақәа еснагь уара ула дрылагон. Рхы-ргәы ақәмачитәырц рхы агәрагара рыцәирзырц анитахыз, уара акгы умчымшәа, даеа бызшәак иалшо уара иулымшоушәа дирбон, дара ирыцәтәымыз, рыхәрақәа зырмжыжькуаз, ашхам злаз хәырбъыцушәа хәрахәышәтәыгас ирыдигалон. Уара рхәаахәыга нак днауханы, ирыцәтәымыз ашәақәа дирхәарц далагон. Хәацәа уара амшын ухыртәхәалахьан, ацәкәырпъеибафара уалазырц, хашьхақәа урхырцарц иакәыркхьан, хәикәыртхарц. Аха уара уқәхра азәгы илымшацызт, ушыкац укән, уагьхәырбъыцын, уагьхәшәын, уәахәхәаган, ухәаахәыган, упъсеиқәырхаган, ус уаанхоит, ус укоуп иахьагы, уацәгы...

ААМҢА

О, аамҗа, аамҗа!

Лапъшыла уаф иимбо, изгәамто, цәала-жыла, напыла узызкьымсуа...

Апъшшәы змам, акапан змам...

Иузымзо аха зегь иршәо... Зегь зтазо, зегь зфо, зегь зафызхуа...

Ацәгьагы зго, абзиагы зго... Иахьа хазтагылоу, уацәы икалаша, иацы хазгәылсыз...

Уашта хантагылазгы иахамбоз, аха цәаны ихакәыршаз, уара хныжыны уцоу, ма хара хәугәылсу?

Уара уоума иааиуагы ицоуггы, хара хакәу?
 Уара уахыкац указар? Ус калашья амома?
 Хашпәеизыкоу уарей харей? Ушпәеитоукуеи, уеишпәупсакхуеи?И-
 абаауго аеыпсакгакәа? Иугпсакхыз абауцәахуеи?
 Уара ухәшәуп, аха уқәха уахьцо ихамыкәкәаа иуго...
 Аха урт инарышьтархх харггы хаугеитеи?
 Хаштрома мшәан, хәшәыс икоу?
 Уанаххысхьюуггы, ханутагылоуггы, икалашаггы уара уами? Еиуеипшым
 асабрадакәа уәоуцойт акәымзар.
 Харггы иахәоуп асабрадакәа, аха уи ала уара уахзырфашьом, ус
 баша ххы хжьоит акәымзар Харә-хара хауп урт асабрадакәа ххарпәаны
 еибазырбо,уара уи хьяасггы иумам. Уара ублакәа убас ицаруп, асаб-
 радаггы уагәылпшует... Абла анысхәа, мшәан, аблакәа умома?.. Уара
 ухамбозар, ублакәа злаабарызеи?.. Аха хара хаубоитеи...
 Ех, уара, есымша ушпәахзымхо... Хухьзом, хушьтоуп, хушьтоуп... Ха-
 утагылоуп шаххәо унаххыпсса уцоит. Уанааиуазггы хамбеит, уанцоуггы
 хазгәагом, нас хәитәаутагылахует
 Ааи, ааи, уара ухәшәуп, аха хәхьяуафухуа, хәхьяуфо ауп хәшәыс икоу.
 Нақ ца змазам цаашшаларак ахь ханугалак, уахь икозеи? Акггы?
 Агәалашәара, агәалашәара, агәалашәара...
 Аамта, Убриггы уара иухьыпшуп.

СХӘЫЦРАКӘА

Схәыцракәа, схәыцракәа, шәара затәык шәоуп сара инагзатәкьаны
 истәу. Азәггы исымаимкуа, азәггы дызнымызбо, дызкәымызбо, иагыз-
 гәамто. Сакхыкәзаалакггы сзыкәшәазаалакггы шәара шәаасыкәыршаны
 сыетасыхәхәоит, нас шәарей сарей хааизынхоит. Ус бызхәыцуазеи хәа
 азә дызласыкәызбарызеи иаартны шәара азәггы шәисырбазомеи. Икоуп
 зны-зынла шәарей сарей ианахпәырхагахо, цоукггы анаахабжьягыло...
 аха уи еимгеимцарак... нас шәеитәасзыгьежьюеит, аамтаггы амыкәмаба-
 ракәаггы, ауадафракәаггы, ауааггы, ауацааггы, аҗацааггы, акггы шәара
 изышәпәырхагахом. Ант ашьыццәатәкьаггы шәрыхәапши, зеггы рзы
 ишьыцуеит, аха бхәыцракәа зака ибзиозеи хәа изшьыцзом.

Исымхәеи мшәан, шәара шәоуп сара истәытәкьоу, азәггы исымаимкуа,
 хьяас азәггы иикым сахьцалак шәсыцуп сахыкәзаалак шәарей сарей
 хаимадоуп, кәылзыс шәсымоуп. Еихаракггы шәара схы шәасырхәоит
 агазарей, абарбаррей, амцхәарей анаасәагылалак. Сара урт сәаарылганы
 шәара сыенашәыласхалоит, шәарей сарей хәааибәхтоит, нас...

Шәыпшишь уажәы ани агазара аакәымткәа ацәажәара иахьяфәу. Иара
 бзиак ахәоушәа агәаанагара амоуп, аха уазымзырфыр иаха еиҗуп.

Иацггы шәара шәоуп сеикәзырхаз акәымзар, чхашьас иамааз Абарбар.

Иаафкәымтцит, абарбарра. Сара шәара сөынашәымаздан, сыпсы аавыыз-геит. Мцы хәа икоу, – уи зынзак абжыи хнатцеит жәаха аизарафәы хәхтәаз. Убасқангыи шәара шәсымамзар сабацоз. Шәареи сареи уи азал хәәдәылибаган, зафа тып хазына хартәазеи, зафа ус бзиа рцакы еимхарфәзеи...

Устәфкәагыи шәмариазам шәаргыи. Иагараангыи ахыи сызцәырыжәгоит, сгәы сшәырхьуеит, зны шәсапгыицәоит, сшәышьтоуп сшәыхьзом. Зных сышьтпәа сышьтәхька сьжәгоит, ашыцламшә зкәиаахьоу ахтысқәа ртытуа... аха иааурызеи, шәаргыи саргыи ус кәзшьас ихамоуп.

Шәара, азәгыи иимбо, азәгыи исымаимкуа, сара сымацара истәу СХӘЫЦРАҚӘА...

АПҢСУА БЫРГЦӘА

Апҗсуа быргцәа шәнеишь-шәаишь хәа зархәоз, зажәа акры пхылнадоз, зфәагыиц бәбәаз, згәамч цьбараз...Зыкьоыла ауаа рацәа, миләтла еиуеипшым еизар, зыпшра – зсахьазы, анхгыла – фгыларазы иалыркаауаз... Ахахә фыцәаа иалхушәа зхы-зфәы еифәртәышьа цьашьатәыз, ашықәс рацәа знымпшуаз, ззара пақәа икәынапсараха ирхиаз аразынтә мақәаа рыкәыршаз, зкәымжәқәеи зкабақәеи зышәхашькьыруаз, зыхтырпәа цыхәақәа зыжәәахыркәа рфәы апҗша иархәмаруаз, зуапақәа зышәхашьшьы ианаикәагылалак хәшьха дукәа рыбахәапшькәа иреипшхоз... зейтцбацәа зхәтцгылоз пату ду зкәырцоз, зфырхәтцаратә ажәабжькәеи злакәқәеи цыхәапцәара рымамыз, злафқәа рччага-рхәыцгаз, зашәақәа гәыкәтцагаз, ишьамхыртцарыгаз.

Адуinei ахьынзаназаазоз шәара шәышықәс рацәа амазақәа реилкаара иашьтан. Хыпхьазара рацәала ишәтауаз атцарауаа шәыишьыо атцарреи еицәамкуаз шәыгәқәа рыцьбарареи цьаршьон. Хәшықәс рацәоуп хәа шәтәахуазма, аусура, анхара-анцдыра бзиа ижәбон. Адгыл ақәаарыхра, абахчәқәа реихәхара, арахә раазара шәнапы рылакын. Анаптәра шәазказан. Ишәшышуаз акалатқәеи амтцәышәқәеи, еибышәтоз апҗацхәқәеи, ишырхәо еипш аҗба кәзтцәз ибар ицьеишьарын

Кавказ Нхытц – Аахытц зымфәхакны икәыи Нартаа дукәа шәара шәакәын изейпшныршьалоз

Ус ахьзын, шәара апҗсуа быргцәа шәеидызкылоз шәышәахәаратә шәыкәашаратә ансамбльгыи Шьауардынцәс адуinei зегыи иахыпшрааны, апҗсуа культура алазыртцәоз ари ансамбль, дарбаныз азбахә змаҳацыз, иамыргәырбьацыз, згәашьамх амыртцарыцыз.

Шәара шәеыбҗақәазацәан, шәанеыжәлозгыи ишақәнагаз аееилахәашьагыи шәакәшәон, акәадыркәа рырхиареи акамчхәқәа рыкәтцареи шәара шәрызказан. Аеыкәтәашьеипш аеқәа раазашьагыи жәдыруан.

Шәара шәус шәымыздаша атцеира реитцәазашьагыи шәакәшәон. Ахачхара рыманы, гәыла ицьбараны, хара ипшшуа, хара ихәыцуа ика-

ларц азы аҕабаабара шэгэи ахшөомыт. Урт зхымҕашаз-изтымҕашаз ахымѡаҕашья – нхашьатө нормақәа шөыҕшаауан, имѡақәишөтдн. Шөгөишҕқәа ахөиңтқарратө хамтқәа рыла иѡычан. Шөара шөреиуан, аамтқ азы, Аҕсадгьыл ду абцьярмцала аҕа хөимга ицөиызыхьчыхьаз. Шөыҕсадгьыл гөакья Аҕсны инаркны Берлинынза шөназахьан, шөартқк ныжьны шьтахька ихьатцуаз шөреиуамыт. Агөишшөарей афьрхатцарей шөказшьа иалан. Абцьяр аныкөгашья, уи ахархөашья шөара ижөдыруан. Шөишьханыкөацөан, шөшөарыцацөан, баша зхы камшөоз шөакөи. Азөи иөаҕхья шөхи лашөиркөуамыт, иарбанызаалак ускгьы шөацөхьатцуамыт... Аҕсуа быргцөа – хьыргцөа нагақәа!

АУАҦЫ

АуаҦы, ауаҦы! Аҕсабараөи зегь зымчу хөа иҕхьазоу, зака улшарақәа дуузей, закагьы имачзозей. Зыҕсы таны аҕсабара иану зегьы рахьинтө, уара ирейхазо алшарақәа уманы, ухөицуа, уцөажөо уччо, угөара ухы-уөи ианурҕшыр улшо ушоуп. Уи Анцөа ду ихамтоуп.

АуаҦы, ауаҦы, уара адуней уануижьтөи зака улуршахьозей, зака аартра өиц кауцахьозей, ицьяшьахөу зака аҕтамта аҕуцахьозей, аҕсабара амазақәа зака ацуххьозей, зака уадаөра уриааихьозей, аха иара убри аамтазы иулымшац, иузейлымкаац, уззымиааицгьы шака ирацөозей. Уара иаауртит акосмос, амза аҕынза уназейт, иургылейт ахан дуззқәа, иуҕшааит адгьыл ицоу амазарақәа, иузбейт арадио, ателербага, ателтө еимадара, акомпьютер, иуцейт афымца аказшьөи уи ахархөашьөи. Аха макьяна аҕша узмыртаслымит, адгьылтысра узаанымкылейт. Иара убри аамтазы, ухшыѡ иазбейт уара ухаҕа уқөиызыша узшьыша амаҕөашьярқәа, ахөшөқәа, иара убас цөа змам абцьяр. Уара иулуршейт адуней зегьяөи өицырдыруа ашедеврқәа раҕцара, апрозатөи апоезиатөи ѡымта дүкөа реиөартөра амузыкатө аҕтамта ссирқәа рхөицра. Уара укөашөит, ушөахөейт, ууастөит, асахья тухит, абакақөей абааш дүкөей, аханкөей ургылейт... иарбан иулумыршаз.

Ахаангьы уара урөагыланы уқөҕөит ачымазарақәа, мацгьы уриааихьөма, аха уззымиааицгьы зака ыкөзей. Иузбейт ахөшөқәа уара уөиыхөишөтөразы, аха нас урт аархөны уара ухаҕа ухақөиыхразы ухы иаурхөо уалагейт Уара ухшыѡ иазбаз уара ухаҕа иузейцөахөит Уара иурөейт ацивилизация дузза, иурөейт акультура, ауаҦи ауаҦи реизыка-заашья зырыҕшзо аетикет, ауаҦы дуаҦны дказцо ацөаѡақәа, аламыс, адоуха, апатуөиқөцара, арыцхашьяра, аицхыраара, аихатцгылара... Аха цөала-жьыла уҕахрақәа урзымиааит, уҕстөи казшьақәа зынзак иузкамьжыт. Урт аацөиырцлоит – иурөиаз аҕшзарөи адоухаи акультурөи ршьөөуөит, идырхөашьяуөит удоухатө зыхь хыцхыртақәа, өиларгоит уҕкарақәа.

Макъана ауаѳы инапала дѳахоит ауаѳы, ауаѳы ихарала иѳалоит амашѳырқѳа Инымтѳазац айбашьрақѳа, изыхѳьозаалакгы ауаѳи ауаѳи еибашьеуит, инибарцѳоит, ихибарцѳоит. Еиха амч змоу дызиааиуа дихѳаеуеит. Зегы амал иашьѳоуп, рыгьсымтѳера риааиуеит. Цѳоуки агьсѳазаарахь еихоит, аиаша иазықѳѳоит. Урт агьсѳазаара дырлашоит, агьама бзиа атѳартѳоит, аха даеѳѳоуки нарышьѳагыланы изыхьз аз гьхастѳартѳоит.

Ауаѳы, ауаѳы, заѳа улуршахьозеи заѳа аартра ѳыц кауѳахьозеи, аха иулымшац, иузыѳамѳац заѳа ирацѳозеи, заѳа ус ду уагьхьа ишьѳоузеи...

АБЗАГӘ АКАЛҘБА

Ажәеинраала ғыцқәә

* * *

Сыччабжь аапын ибмаҳар,
 Уи ахаара азысшеит адгғыл...
Исзыбшаз быразра харахар,
 Сылахғыхра сыцәтахар,
Сан агәыраз сгәы аагәйдкыл...

Сызҕра исхысыз сгәаларшәә,
 Апҕстазаара быллала исырбо.
Ианбмоуа слеишәә амаршәә,
 Ихароу саб иаaira саларшәә,
Ипҕсы шҕацәҕкыоу агәра сырго.

Апҕстазаара азәгы далымтыц,
 Ипҕсы ҕаны, имшгы уарада...
Шышь-наани абжы схымтыц,
Сан, агәбылрагы сцәымзыц,
 Сқәыпҕшра иахыоуа «уарада».

* * *

Ари апҕстазаара – амацәаз,
Адгғыл иакәшан инхацәаз...
Хҕаҕера зтырччоу нбанны,
Хзыоһахәмаруа еихау ханны...
Сгәы иҕазоузеи шыжы,
Амра ҕамзакәә сцәә-сжы...

Аапынра, уи ачҳара ахәҕац,
Рҕәашыа хзамҕазеит адац...
Иарбан агәҕа хәикәзыршәәз,
Атшәарагы хәцәзыршәәз?
Ари апҕстазаара – амацәаз,
Дарбан, ихәаны изырпҕшцәәз?

* * *

Ап̄ша аґап̄х̄а абыґьк̄а кап̄шьхоит,
Рдак̄а рылап̄ык̄ка рзам̄ақ̄а.
Бзиабароума? Ңагалан иеип̄шьхоит
Ап̄шасреи ап̄среи рым̄ақ̄а...
Ап̄сґазаара ана̄с зегь х̄аип̄шхоит.

Ап̄ґақ̄а шьхахоит ах̄анґара ацас,
Аш̄әґк̄а ирдацхап̄ ақ̄әаґсата...
Ауаа – гыгш̄әыгґас, аґлақ̄а – уа̄цас,
Еит̄нырап̄сахлап̄ ґым̄ґ рып̄саґа...
Ап̄сґазаара ана̄с х̄аитеира мазаз.

Ап̄ша аґап̄х̄а абыґьк̄а кап̄шьхоит,
Рдак̄а рылап̄ык̄ка рзам̄ақ̄а.
Бзиабароума? Ңагалан иеип̄шьхоит
Ап̄шасреи ап̄среи рым̄ақ̄а...
Ап̄сґазаара ана̄с зегь х̄аикарахоит.

* * *

Исылазх̄аит соура еих̄аны,
Иреих̄аны ап̄сатцлақ̄а роура,
Апыт̄к̄әыр сґәы инахах̄аны,
Ап̄сш̄әах̄ь сыг̄әґых̄а – шоура

Еик̄әт̄әом. Быргґас сарт̄әом,
Сабитґас сарц̄әом, убасґы:
Исылк̄әк̄әан ш̄ьаны икаґәом,
Дах̄ашґуам аг̄ьама збазґы...

Изах̄азґы рґәыґра-хах̄әра,
Рґәаца-зых̄ьк̄әарґе иґабар...
Иш̄әым̄бозар сат̄әуп̄ уи ах̄ра,
Иззым̄х̄әазо рыг̄әґа схабар.

* * *

Анцәа иумшыын ицәаз амра,
Амцашоура ҳаракын иахьызшәә
абчы, агәгы хынхәуан иахьак...

анра зқәашьымхаз аҫаца
илфозоуп – иаанзыжьуа збызшәә,
ақалақь аатраҫ рөыпхьак...

«Аидгылара» амфәду санхалт,
Иахцәызуама зыхьз ахцоу иахьа?
Цлак ангылоуп ажакьа ырша

Ахәхәабжь цәфанцәыҫа ихалт,
Хшәартоума, абаагьсы, фагьхьа?
Сгәы итцәом – «Бзиала иахзырша!»

* * *

Азмыцәара аанаргьшит атцх,
Амза апьстхәақәа ирызхыцитит...
Ахәыцрақәа агәыр инатцх,
Сгәәҫы ахәхәабжь гьхызитит...
Аамта ахыпхьазара сцәызитит...

Аецә абахчаҫ ипхьарылеит,
Амахәқәагь рымаркуеит атцар...
Ихәшырбхо рымца спылеит,
Реицш аблышьа са исызцар,
Адәныҫагьы арпхара сахьзар...

Сшәымбозар, нас ашамтаз,
Шәыблабара лашьцацәан оуп.
Сшәымбозар сыпшаамтаз,
Шәыгәқәа ркны хьтацәаноуп...
Шәыцәамтаз амза сашьаноуп.

* * *

Ип̄садг̄ыл инырх̄ан,
Бц̄ә иалаш̄әаз аг̄шқа...
Бг̄әы̄рала идырх̄ан,
Ахынх̄әыш̄ья уи аш̄қа...

Сыблала бзиа иба х̄әә,
Уаб иш̄ыт̄ра ахы̄й̄коу...
Харант̄әи акы, ѿба х̄әә,
Бш̄ьяғала дырны̄к̄әо...

Амра ззып̄шу дысных̄әоит быз̄кы,
Аринахыс исх̄яам исағсыз сразкы...

Са сгылан сгачамкуа,
Сыбла аг̄әра хамцо...
Схәыцра сгәы иамкуа,
Ажәғангы ит̄амзо...

Акыр шықәса рап̄х̄ья –
Бчарағы сных̄әон...
Иах̄ья, банра ағап̄х̄ья
Гәаныла схырх̄әон...

Амра ззып̄шу дысных̄әоит быз̄кы,
Аринахыс исх̄яам исағсыз сразкы.

Азынахь адәылцра

I

...Ағнхыбқәа ирґығруа ас-ґытқәа,
иґәыбасоит рыбағ бымбылқәа.
аґенц̄ыркқәа иркылґшуа ашәтқәа,
ашьшьых̄әа иґыцәауа рыбақәа,

адәы х̄яаргоит рдац-хшығ злах̄аз,
анапқәа ианхырц̄әоз рыбж̄ыы змах̄аз.
ашәт сыхнахуам измам ахақәитра.
Сыбж̄ыы азсырхынх̄әуеит ахыш̄ыт̄ра.

II

...Аблақәа кәеицеиуеит атцх, цгәушәа.
ажәәанаф ихәашахеит ацәымза.
ахәыцра-шьхыцқәа рышхам сыгушәа,
иҭагыежьюеит сыҭәҭәара-шьхымза.

сеикәахынхәуеит суада агәҭатцәҕьа,
адәылтцшья сақәшәом уашьҭатцәҕьа...
сеимаркуеит, азынрахь адәылтцраан,
иарку ашәи аҭҭенцьырқәеи рхәыцра.

* * *

Сҭаҭын ааста иццышәхо.
Сатәуп хәыцрақәак рыхкы,
Ҷара хнаәс инхоит разкык,
Ҷаҕьсы ахатцаны инышәхо...

Еилацалацәоуп ажәа «Ҷара»,
Ҷхата ахарара Ҷабжьаны...
атцла еиҭахам ианафәу азҶара,
Быблақәа схьырс ижьаны.

Мап рызхәа бнацәкьарақәа,
Ҷазә иоуп рыхаара зызхо...
Ҷара хреипшхеит акәарақәа,
Амшынаф зымәақәа хазхо.

* * *

Хәшәы амам ичмазаәхаз сыҭьсы,
Ахәшәтәыртә уаанза имызҶацт.
(Алаапк иамгәахәхеит аҭьхаҕьсы,
Макьяна чмазарак амырҶацт).
Хәшәы амам ичмазаәхаз сыҭьсы,
Сгәатца дынҭаҭьшыргьы ацаафьы.
(ИсаҶаит: адгьылафә ауаәфьсы,
Ахәшьараз дишьит хәа ирҶафьы...)
Хәшәы амам ичмазаәхаз сыҭьсы,
Ишәҭахызаргь Анцәа сишәырба.
Аәстаа исеиҶәон: уеиха абааҭьсы
Ҷыхәышәтәра, аха ишҭа?.. иаба?..

* * *

Амшынхәә ишамчыз амшын-зы интыҗаз,
Сара абазара аҗәарейҗш ахаҗәра санҗоит...

Раҗхәтәи ауаҗы нышәәҗшума дызҗаз?
Аҗстазаара хазшьаҗау азцаарақәә аҗоит...

Сызкуа адгыл хәыцра бәәҗцәаны салоуп,
Сыхшыәәҗ зсахъа бзоу, сзамәәҗ илаҗырзхарц...

Сызлыху ацәхәарта – нышәәҗш җсылоуп,
Инымцәо абазарей аҗымҗрей срыбзахарц.

* * *

әәҗәи хәба шықәса сызлаз хытхәәан,
сықәра сыҗстазаара иейцбу хәәан...

әәҗәи хәба шықәса са сзы
ааныҗра
әбанҗы
игәхәәан, алашьцара агәыәбара анаҗра
атх алцра амра лашара бзия ибанҗы...

әәҗәи хәба шықәса сызлаз хытхәәан,
сықәра сыҗстазаара иейцбу хәәан...

сгәалашәара цысушәә
сгәейсыбҗь
аанартлап,
әәҗәи хәба шықәса снапаҗы иҗсызшәә,
абырг иблабара сыблақәарҗ иааҗшлап.

* * *

Амшын сацәыхараны испылт аҗазшьа ба быблақәарҗ,
Ба бгәәҗы, бнапсаргәыцәҗ...
Суада баәәнашылар баҗхъа ицәқәырҗо игәыдыҗәәлоит...
Сара игәхәәаган снаҗылоит...

Сзааҕарылар аҕьсыз еипҕш сахьыҕшаатәу бдыруеит...
Уи ахәы ҕшза, амшын
зыдеырбало, быхцәы ахьбырбало амра бгәйдкыла –
амра ахаҕыҕан сыббалоит...

Сымшын бнацәкьарақәа ирымнадоит ацәқәырҕа:
– Изеипҕшроузеи амшын?
– Ибымбац амшын асаркьа бнанҕшылар бырхьыҕшып,
Афыҕагы, зыбзиабара збахьоу.

* * *

Ашышкамыс атх иаҕыст,
Иақәкны искуп снацәкьыс –
Ишадкылаз ихы арҕыск
атапанча. Сыгәгы ацкыс
Сыҕшқара иснаҕом ашьра,
Исықәыҕәҕәацәоит сынамыс.
Илшома ибзиабара ашьра
Иззымгәаҕыц ашышкамыс?

Азатәра ашьа

I

Исылалт азатәра ашьа шкәакәа,
Иалатәоит сшьа ҕапшь цәыкәбарны.
Азатәра – спаратра иҕазо қяад
ҕароуп, ахаан иҕсмырго. Аҕәа
исыцыз азатәра мызхацызт. Атх,
Москва, азатәра – амца қюуқяд.

II

Исыхәласуа азатәра – аҕҕыыхақәа
Ацәца искаказ. Исылаҕьап аҕсра
жышәан. Сыҕсы сылнахып хаала
сызатәра млакыр. Сыгәҕыыхақәа
рхатә-цәа – жыы иахәоит. Азатәра,
Москва, амза сыцгәырәоит ахала.

* * *

О, шыта унха указы... Рыгәқәа рсырхылап
Аапъынрей, сымѡа иангыло апъхәызбей...
Шыта бынха бхазы... Ғымтқәа снархыслап
Бынбанқәеи, изну тзи-хаҳәи, ацәқәырпъеи...

Рыбжьара ақәаршѡы иарбаазоит ашәахәа
Ихаѡсхьоу аамта шыахәитхазом уаха...
ѡышықәса мышкы рхылом. Сгәы ушәахәа,
Уаха иеырбом хашәцатәқәа-еицтакнаха...

О, шыта унха указы. Атх инымтәо афы аст,
Амацәыс алабжыш анцчалоит асаркья...
Шыта бынха бхазы. Сгәеисыбжьқәа сапъыст,
Сгәаґы бышлазом, базынхаргъы анкья...

* * *

Хпъеипъш иаѡызоуп ақәаршѡы...
Исалхәон ақәыдырпъаѡ – напанпъшѡы;
– Угәыґра апъстацараан,
Угәы изныкымкәа ипъсхьан,
Иахақыруан ақәраан,
Маалықьк утыпъан дыржьхьан...
Хара иуатәашьоуп абхара,
Уи Сасрықәа ипъсыртеипъш имазаз...
Иадгәышьам агәил ахара,
Апъшзараз ихырцәозар изаазаз...
Анкья дахаанхеит иуразкыз,
Упъсы-саркья далаґырзхеит.
Угәыґра пъслымзушәа иуқыз,
Аамта иарзыфан атан ихаҳәхеит...
Азатәра улоуп, арпъыс шыас,
Ашәоуп пъстазааран узыпъшьаз.

ҒАЛИ ҘАПУАҒҘА

Д. Ғали ихъз зху АҘсуаҘҘааратә институт аусзуфы,
АҘсны афырхатҘа

АҒСУА ЕИБАШЬФЫ ИҒСИХОЛОГИА АҒАНҚӘАК

(АҘсны АҘынҘьтәылатә еибашьра авидеохроника ашьаҘала)

(Март 14, 2019 ш. Д. Ғали ихъз зху АҘсуаҘҘааратә институт
аҘҘаарадырратә сессиафы иҘатҘаз ажәахә)

1992 шықәсазы АҘсны Аибашьра Ҙамлар ауазма? Ари азҘаара аҘак ҘаҘо, аҘоурыхтә ҘҘаарадыррақәа рдоктор Аслан АҘзба иҘеует: «Войны могло бы не быть только при условии, если бы абхазский народ не был самим собой, не обладал бы давними и глубокими традициями свободолюбия. А как показывает и учит история, цена свободы велика»¹.

Владислав Арзынба аибашьра ианалагаз аены Шевардназеи иарей Ҙелла реицәажәара ахыгәалаиршәо иҘеует: «Он не возражал, он лишь сказал: «Владислав Григорьевич, что случилось, то случилось. Вы соберите Парламент, я к Вам приеду, мы все там обсудим». Я понял, что увещевать хищника бессмысленно, и в тот же день в телевизионном обращении призвал многонациональный народ Абхазии встать на защиту Родины»².

ИзыргәаҘызеи Владислав Арзынба – ҳажәлар раҘхьагыла, ас еиҘш аамҘа удаф азы, акырынтә хыҘхьазарала еиҳаз, абҘьарла еибыҘаз ақәылаф иҘагылара?

АҘсуаа реибашьратә культура далацәажәо, аетнолог, адоцент Марина БарцыцҘа илыҘеует: «Традиционна абхазская культура, как и в целом

¹ Аслан Авидзба. Абхазия и Грузия: завтра была война. Сухум, 2012. С. 406–407.

² Владислав Ардзинба. Моя жизнь. Воспоминания. Сухум, 2019. С. 188.

кавказская – это воинская, милитаризованная культура. Вплоть до XX века правом и обязанностью каждого было защищать свою жизнь, имущество от любого посягательства, беречь личное достоинство, честь своей семьи, рода, воевать за народ (не только мальчиков, но и девочек учили защищать себя). Здесь с детства учат принимать вызов, не уклоняться от агрессий, поэтому на Кавказе всегда легко развязать войну....Здесь веками разработана культура смерти, где страх бесчестия выше страха смерти»³.

Владислав Арзынба ихымѡаѡгашья хыхь иаагоу кавказтѡи аибашьратѡ культура аѡкарақѡа иртѡуп.

Аибашьра аѡурых тьызцаауа ибзианы ирдыруеит, хажѡлар ирхагылаз рахьтѡгы, ақѡылаѡ иѡагылара иақѡшақатмыз шықаз. Иара убас, хауаажѡлар рахьтѡгы, еихарак аихабыратѡи абиѡара иеиуаз азѡырѡы, «хажѡлар ташѡырхоит, шѡзеибашьуа зуствѡада» шырхѡоз. Хѡарас иаѡа-хузеи, арт зегьы ас еипш рхымѡаѡгашья амзызқѡа еипшымызт. Аха урт рахьтѡ хажѡлар тѡхархар калоит хѡа ишѡатѡѡкъоз мацѡымызт. Ушѡартѡгы икамызт хѡа ахѡара иашам.

Ишакѡхалакгы, уртқѡа ирласны ириааитѡын. Хѡаибашьра аѡурых атцаара иазку аусумѡақѡа рќны, макъана зегьы аартны ихѡамзаргы, ихадарақѡоу цѡыргоуп (Шѡахѡаѡш: Виталий Чамагуа. Эпоха Владислава. Хроники. Сухум, 2015. С. 315).

Иага проблема ыказаргы, икан хаха ага иѡагылара иазыхиаз. Урт, иааипмырќьазакѡа хажѡлар рзинқѡа рыхьчаразы ицоз амилат-хақѡитратѡ кѡѡара иаазаз ракѡын. Урт роуп Владислав Арзынба раѡхьатѡи иажѡа иацгыланы ақѡылаѡ днызкылаз, анаѡсгы аѡлар реидкылараѡы шьѡатс икалаз.

Ари аусумѡа кьѡѡ аќны сазаатгылар стѡхуп, хѡурых наунагза иазаан-хап хѡа хзеигѡыгуа Хѡиааира Ду алзыршақѡаз иреиуоу, хмилат рчыдарак. Даѡеакала иаххѡозар, хѡаѡхья иқѡхаргылеит азцаара: «Аиааира аагараѡы хмилатѡ кѡазшья, хѡѡсуара тьпс иааныркылазеи?»

26 шықѡса раѡхья, 1993 ш. март 13 рзы, раѡхьатѡи авидеокадрқѡа кѡстѡеит, Ешыраќа, Гѡымстѡтѡи афронт аѡхьатѡи ацѡахѡахьы ицоз, Амиран Берзениа командирс дызмаз, Аѡбатѡи абаталион аибашьцѡа Пицунда иахьтысхуаз.

Уинахьыс, итысхуан афронт аѡхьатѡи ацѡахѡаѡы, итысхуан Гѡдоуѡа, итысхуан зехьынцѡара сахьѡақѡшѡоз, аибашьра иалагылаз аѡлар рхаѡы аазырѡшуа хѡа исыѡхьязоз зегьы.

Сызлацѡажѡо атема аус адулараан схы иасырхѡаз авидеоматериалқѡа зегьы, марттѡи ажѡылара ашьѡахь иќѡтаз роуп.

Ари ихьыбгалаз ажѡылара ашьѡахь, акраамѡа аѡеидкылара, аѡазыќѡацѡарақѡа цон. Ирацѡан узырхѡыцшаз, игѡнугашаз. Аха мац-мац ршьара ишықѡлоз аабон хѡаибашьцѡа.

«Ауаѡы адѡы дзыќѡу ахьзи ахьымзги рзоуп» – ахѡоит аѡсуа жѡаѡќа. Ус

³ Барцыц М.М. Международное гуманитарное право и традиционные нормы войны у абхазов. Ереван, 2001 г. С. 71.

ираазон хара хабицара иеиуазгы. Нацънатә ари ацсуа ицстазаара зегъы шыаас иамаз аилкаара иатцанакузеи хаибашыцәа рзы? Уи еилыскаар стяхын, 1993 шыкәсазы, иахъеи уахеи ари айбашыра ду зыхтысуаз – абцъар иатцагылази, урт атыл афынтәи ирыцхрауази санразцауаз. Иеилыскаар стяхын, авидеокамера шытамцакәа, хаибашыцәа реибашыратә мѡа сахърыцанысуаз, еидкылашыа змамыз, еиқарамыз амчкәа ахъеиѣагылаз айбашыра иалагылаз хацкәынцәа, абцъар рышытазмыртцоз арбаныз, дасу ихазы икаитцоз алкаа, амилаттә кәазшыа, амилаттә хәыцшыа иабанзаныкәазшыарбагаз, иабанзаныцыдараз?

Аинтерес сзатцан ацсуа еибашыѡы ихәыцшыа. Истяхымызт, иаахцәаны, ахъзи ахъымзгѣи ушцарзыкоу хәа азцаара ақәыргылара. Иахадаран уи ажеицааира дара рхала иазхъацшуазар агәатара. Убри афнытә, азцаара, шамахамзар, еицшны икәсыргылон: «Зегъ реица узыцәшәои ацстазаараѣы?» , мамзаргы: «Дзыцәшәои ацсуа хатца ацстазаараѣы зегъ реица?» «Шәышцарзыкоу имеибашыа, Ацсны иалцны ицаз ацсуа хацәа?»

Атаккәа еицшымызт, хәарада. Аха урт кәазшыарбаган, ашәарта зәацәхъазымкыз рзы хәа сақәгәыгеит.

Хыхъ иаагоу азцаарақәа ртаккәа исыртцоз еихысшеит ѡ-гәыцкны:

1. Аихабыратәи абицарахъ иатцанакуа, атыл аусзуѡцәа ртаккәа;
2. Абцъар зку айбашыцәа ртаккәа.

1. Аихабыратәи абицарахъ иатцанакуа, атыл аусзуѡцәа ртаккәа.

Рушыни Цъапуа (Гәымстатәи афронт):

– Ахатца дзыцәшәо иламыс ауп. Иуаѡра еикәирхароуп... Ахатца, ахатцатәкыа ихъз, ихъымзг дацәшәоит. **(Ак. №24. 21. 06. 1993. Гәдоутә).**

Игор Гәыргәлиа (Амрагыларатәи афронт. Очамчыра араион Администрация ахада):

– Ауаѡытәыѡса ахъз, ахъымзг рзоуп адәы дзыкәу. Иахъа хауаажәлар хъыхъчару? Абри акәхап ацсуа хатца дзыцәшәо.

– Ацсуа ицсихологиаѣы ахъз, ахъымзг даѣа хатә философияк амоуп. Уи аицш даѣа милацк рѣы иумбозар калап... Уи иатцанакуа даѣакала итбаауп. **(Ак. №24. 21. 06. 1993. Гәдоутә).**

Павел Азынба (Амрагыларатәи афронт):

– Иламыс еилеигар, иламыс ишахәтоу еицш изымѡацымгар хәа дацәшәоит (ахатца). Ианахәтоу зыжәлар ирывамгылаз дчархәаѡуп. Ачархәара кәзцаз иламыс еилеигеит.

– Ахъымзг ауаѡра ланаркәуеит хәа ирыцхъазоит. **(Ак. №24. 21. 06. 1993. Гәдоутә).**

Лили Хагцәа (Гәымстатәи афронт):

– Дарбанзаалакгы ацсуа – дычкәыноума, дызгәбуума, дтахмадоума,

дыпхэысума, дтакэажэума, хьымзг иджаланы джалар стахзам, абри аибашьра ашьтахь... Ацсуара иатэым, аламыс иатэым акгыы карымтцар стахуп сыуаажэлар зегы» (далацэажэон атыл аҕны зны-зынла уафы игэы изырхьуа ахтыскэа шымфэпысуаз атэы. Игэнылгон уи). (Ак. №22. 30. 05. 1993ш. 16:23. Гэдоута).

Рушьбеи Смыр – апоет (Гэымстатэи афронт):

– Ацсадгьыл ацэызра ауп сзыцэшэо. Ацсадгьыл ацэызрейи уи зыцсадгьылу ажэлар рыкамзаарейи роуп сзыцэшэо. Уа интэоит амилат рыцстазаара... Сызэлар смырцхашьар стахуп. Ага ифэацхьа агэамч соурц стахуп. (Ак. №25. 21. 6. 1993 ш. 12:29. Афон фыц.)

Абцъар зку аибашьцэа ртаккэа:

Руслан Халбад (Гэымстатэи афронт. Афбатэи абаталион акомандир ихатыпуаф. Ацсны Афырхатца) иахзеитеихэаз:

– Мушьни Хэарцкыиа ихэалон: «Шэымшэан, абаацсы! Шэымшэан! Имшэо роуп итахо, – ихэеит. – Ашэаргэындакэа аанхоит, – ихэеит. – Ашэаргэындакэа аанхар, – ихэеит, – ирхылцуагыы шэаргэындахоит. Ирхылцуа шэаргэындахар, хмилатгыы шэаргэындахоит. Значит – поколение рабов... (Ак. №2. 14. 03. 1993 ш. Афадатэи Ешыра. 1. 26. 55.)

Мирод Гэажэба (Гэымстатэи афронт. Афон-Ешыратэи абаталион. Ацсны Афырхатца. Дтахеит сентиабр 18, 1993 ш.):

– Амцхэара сацэшэоит... Иахьа зегь реиха сзыцэшэо аеадцаланы афьжэрейи ахаскыын ахарейи роуп... Ацхьафатэи хдеипш ашэарта итагылоуп. Афьжэрейи ахаскыын ахарейи итадырхоит хажэлар, акы азызбамзар. (Аибашьра акэзам ацхьа иргылаз. Ибартан анафска ихаураны иказ апроблемакэа). (Ак. №25. 21. 6. 1993 ш. 12:27. Афон фыц.)

Гена Цэыцъба (Гэымстатэи афронт. Пицундатэи абаталион):

– Абаацс, стыбымхын. Хауаажэлар зынза хамч цаз цыыршьоит. (Узабаа. Азыцсы рхыкэкэа ақэа ицэыланы иаауеит, икараха, ацхынтэи ажэылар ацхьатэи амшкэа рзы Цугуровка хэа изышьтаз Абызахэы ахақэйттэра рзалмыршакэа. Ажэлар ргэы акамыжьра азхэыцра, уатэы хайтахынхэуеит аанагозар акэхарын). (Ак. 31. 5. 07. 1993. 20:34. Узабаа).

Гена Торчуа (Гэымстатэи афронт):

Абри аены – июль 10, 1993 ш., Гэыма июз ахэра баацс дахыцсауеит июль 13, 1993 ш. рзы). Аарла ифэи еилгон. Схы неихаскит асанитартэ хэта адашьмафэы дахышьтаз:

– За свое нужно бороться! – ихэеит, илақэа цаакэкэало, аарла ихэаз еилурго. (Ак. №32. 10. 07. 1993. 13:36. Каман.)

Слава Цэыцба (Гэымстатэи афронт):

Д-Члоутэын. Ибзианы хаибадыруан. Дхэы баацсны, итагыланы, Камантэи асанитартэ хэта дааонаргалеит. Саниба, ихы насықэкны:

– Иқахцари, ахатцара аамта хтагылоуп! – ихэеит. (Ак. №32. 10. 07. 1993. 13:48. Каман).

Зыхыз сзымдыруа айбашьы (Гэымстатэи афронт):

Итаханы Гэымантэ илбааргаз хөык айбашьцэа БМП итыргоит. Илбаазгаз иреиуоу айбашьы қэыңш, иштысхуа аниба, дсыхэоит):

– Баша ауаа ргэы рыхуеит. Иатахзам атыхра! (Дырөггыых ажэлэр рызхэыцра. Иахьынзазалшо агэырөа рацэыхьчара). (Ак. №33. 10. 07. 1993. 18:48. Каман).

Леонид Еныкь (Гэымстатэи афронт):

– Хьымзгыда Анцэа хшыы, ианамузах! Убри ауп сзыцэшэо.

(Ак. №24. 21. 06. 1993. Гэдоуца).

Сергей Лагэуа (Мрагыларатэи афронт):

– Атэра. Уаха акгы сацэшэазом. Хагоу азэы ихэура дталааит. (Ак. №24. 21. 06. 1993. Гэдоуца).

Слава Цьапуа (Амрагыларатэи афронт):

– Акымзаракгы сацэшэом! Ахьымзг анцэа искэырхуп! (Ус ихэозар, дацэшэоит ахьымзг!) (Ак. №24. 21. 06. 1993. Гэдоуца).

Астамыр «Чиорныи» Аөзба (Гэымстатэи афронт. Аөбатэи абаталион):

– Абри айбашьракны хаиааир, хзыцэшэо зеггы хашьтахька инхоит... Сара дысзымдыруазарггы, Ацсны азын итахаз сашья иоуп хэа исыцхьазоит.

– Айбашьра нцэар ихынхэааит, ақалақь ргылатэуп, ак карцап! (Ибна-лаз рзы).

– Урт ирасхэо ара исызхэом (дыччоит).

– Зых пату ақэызцо Ацсны далцны дцом! (16. 08. 1993. 20:20. Аөа-датэи Ешыра).

Исзымдыруа айбашьы (Гэымстатэи афронт):

– Ауаы ихы хатыр ақэйтцозар, ахьымзыг дацэшэоит... Хацсадгьыл ахы иахзақэитымтэыр хьымзгуп. Иахья ихалцны икоу хацсадгьыл иазыгьежьяаит... (Ак. №25. 21. 6. 1993 ш. 12:36. Афон ҕыц).

Тарас Чачибаиа (Гэымстатэи афронт. Ацсны Афырхатца. Дтахеит 4. 07. 1993):

– Абга сацэшэоит зегь реиха... (Алаф ихэоит). ...Ацсуа хатца изы зегь реиха ишэартуо – ахьымзг. Ахьымзг сацэымшэозар, Шэача сықамзаауаз...

сыхәда абабочка аҥаны... (Ак. №25. 22. 06. 1993 ш. Ақадатәи Ешыра. 770-тәи аҳаракыра).

Лиова Ақзба (Гәымстатәи афронт. Ақсны Афырхатца):

– Акымзарак сацәшәом... Хәпсадгғыл хцәыргар хәа сшәоит, уаха ак-гғы... Ахымызг сышпацәымшәои?! Зегь хәцхраауеит, хәтахар хымызгыми?! (Ак. №25. 22. 06. 1993 ш. Ақадатәи Ешыра. 770-тәи аҳаракыра).

Вадим Тарба (Гәымстатәи афронт. Дынхон Ешыра. Дхәын март 16-17 рзы):

– Ақсуа хатца ахақәитра ацәызра дацәшәозар акәхап... (Ак. №25. 22. 06. 1993 ш. Ақадатәи Ешыра. 770-тәи аҳаракыра).

Шьаликәа Кәпалба (Гәымстатәи афронт. Артиллериа акомандақатцаө ихәтыпуаө):

– Акымзарак сацәшәом. Ахымызг згартә схы мөақызгазом... Игәағны ицаз, игәағны дагәауеит! (Ирывамгылакәа Ақсны иалцны ицаз рзы). (Ак. №25. 22. 06. 1993 ш. Ақадатәи Ешыра. 770-тәи аҳаракыра).

Лаша Цьарсалиа. (Гәымстатәи афронт. Ақтәи абригада Ақшыхәратә рота):

– Нальчик аинститут стан. Саналга уа аус зуан. 8 шықәса уа сынхон... Зәыпхьазкыз ахацәа хәа рзыбымхәан... Ақсны саҥахуп хәа акәзам. Сара истахуп Ақсны! (Ак. №25. 22. 06. 1993 ш. Ақадатәи Ешыра. 770-тәи аҳаракыра).

Криа Рауль (Гәымстатәи афронт. Ақсны Афырхатца. Афон-Ешыратәи абаталион):

– Зәызцәахыз Ақсны аагылашья рымазам. Рыхгы дырпхашьейт, хәрггы хдырпхашьейт. (Ак. №26. 25. 06. 1993 ш. Ақадатәи Ешыра «Адачақәа» рхәхы).

Смыр Руслан (Гәымстатәи афронт. Афон-Ешыратәи абаталион. Приморское. 12 ш. Киев дынхон):

– Ахымызг иацәымшәо ауаөы дықазам. Ухы пхьоукыр хымызгуп хәа исыпхьазоит. Иара идаггы, итаацәаггы ихымызгшьяны ирымазароуп. (Ак. №26. 25. 06. 1993 ш. Ақадатәи Ешыра «Адачақәа» рхәхы).

Харазиа Лиова (Гәымстатәи афронт. Афон-Ешыратәи абаталион):

– Хқало хқамло хәа аамта хтагылоуп. Абыржәы зыдгғыл змыхьчаз, уи дуаөума?! (Ак. №26. 25. 06. 1993 ш. Ақадатәи Ешыра «Адачақәа» рхәхы).

Аргэын Зураб (Гэымстатэи афронт. Афон-Ешыратэи абаталион):

– Ҳара азэггы Ҳаимықәлеит... Сара сығны смыхьчар, изыхьчода?... Зан лкалт итатәаз иңсы зтоузеи? (Ак. №26. 25. 06. 1993 ш. Ақадатэи Ешыра «Адачақәа» рхахьы).

Сабакьиа Гэырам (Амрагыларахьтэи афронт аҕнытә дхәы бааңсны дааргеит. 5-мыз агоспиталь аҕны дышьтан. Дананыстцо, тамшьтэи адесант дрыццарц иеазықәитцоит):

– Ҳаззықәцо хдыруеит. Уи азын аңсра Ҳацәшәазом. (Ак. №27. 27. 06. 1993 ш. Мысра).

Озгиуль Кьачба (Тыркәтәыла. Тамшьтэи адесант иалаз):

– Ҳани аҕены инаркны «Аңсны, Аңсны» Ҳәа Ҳраазеит... Ҳаазгаз хшьоуп, Ҳаңсароуп. (Ак. №27. 28. 06. 1993 ш. Мысра).

Ажәанба Шьандуан (Тыркәтәыла. Тамшьтэи адесант иалаз):

– Ҳшьа араауп! Ҳаңсадгьыл араауп! Англиа айбашьра қалар, англиаа ирыхьчоит. Аңсны айбашьра қалейт, аңсуаа ихәхьчароуп! (Ак. №27. 28. 06. 1993 ш. Мысра).

Аңтия Зурик (Амрагыларатэи афронт. Тамшьтэи адесант иалаз):

– Ушгылоу уңсыр ма хьзык уоуеит. Уашьцәа, ууацәа, утынхацәа хьзыла, ахьз шрымоу иаанхоит. Ушьамхы арсны уаанхар, уи даара ицәгьоуп. Ухәыцқәа рзынгы ицәгьоуп, ужәлар рзынгы ицәгьоуп. Ушгылоу уңсыр еиха еиғуп, ушхатцоу уаанхоит. Аиқәагьы зушьоу убри азыноуп!.. (Ак. №27. 28. 06. 1993 ш. Мысра).

Зарандиа Адгәыр (Амрагыларатэи афронт. Тамшьтэи адесант иалаз):

– Уғызцәа кажьны уцар... уи хьымзгьыми. Уғызцәа ахьцо урыцымцар, уғызцәа каужьыр, ма ихәны иқоу дааныжьны уцар, ихьымзгьыми! Уи иеицәоу абақоу? (Ак. №27. 28. 06. 1993 ш. Мысра).

Астамыр Барцыц (Гэымстатэи афронт. Ақәатэи абаталион. Дҕахеит 25. 07. 1993 ш. Ешыра):

– Ахьз иашьтоу дықоуп. Ҳара Ҳашьтазам ахьз. Ҳара Ҳзышьтоу Ҳадгьыл Ҳахьчарц ауп. Ахьымзг... Иахьа имеибашьуа роуп ахьымзг (згаз) Ҳәа исыңхьазо... Ҳара Ҳмеибашьыр, уаҲа еибашьраны иқада? Ҳара Ҳазеу Ҳара иқахамцар, Ҳхәыцқәа иқартцараны иқоуп... Убри, иахьа ағны итәаны акымзарак қазымтцо, убрахь Москвақа иқоу, Урыстәылақа иқоу, дара рзыхәа са сыңхашьоит!.. (Ак. 28. 1.07.1993. 12:16. Аладатэи Ешыра. Кәтышьха.)

Закан Цыгуьелиа (Гэымстатэи афронт. Акэатэи абаталион):

– Уцсадгьыл акны уахьынхоз уоны уонырцеит. Убри акара ахьымзг абакоу? Убри хьымзгызымшыакэа, абас игьалдызуа игэароу, дхатцазам. Уи аипка ишэцатэуп. (Ак. 28. 1.07.1993. 12:17. Аладатэи Ешыра. Кэтышьха.)

Кэтарба Аслан (Гэымстатэи афронт. Акэатэи абаталион):

– Ашэара аганахь, ус иаххэозар, имшэатцэкъо агаза иоуп. Егьыс, хзы-цэшэо, халамыс, хапату харзыр хэа ауп... Зегь рапхьа хапсуара хмырзроуп...

... Ишпахьымзгым (зэеыпхьазкыз рэахьыпхьаркыз). Ишпахэхэапшуеи? Хашцеибабои? (Ак. 28. 1.07.1993. 13:06. Аладатэи Ешыра. Кэтышьха.)

Даур Хараниа (Гэымстатэи афронт. Акэатэи абаталион. 18 ш. ихытцуан):

– Урт ацсацэазам. Урт рыцсадгьыл рцэызхьеит (зэеыпхьазкыз рзы). (Ак. 28. 1.07.1993. 14:25. Аладатэи Ешыра. Кэтышьха.)

Алик Даутиа (Гэымстатэи афронт. Асапиортэ рота акомандир):

– Ахатца изы зегь реиха ихьымзгу ашэара ауп. (Ак. №41. 8. 08. 93. 15:56. Аладатэи Ешыра.)

2017 шыкэса сентиабр азы Акэа, Шьазина Цыпуацха ианылцеит, хаибашьра иалахэыз **Темыр Зизариа** иецэажэара.

Азцаара: «Изакеи ахьзи ахьымзги ацсуа хатца изы?» хэа, – абас атак кайцеит:

«Аинтервиу игон азэы, дсазцааит айбашьра узцеи хэа. Ахьымзг сақэшэон азыхэаноуп сызцаз схэеит. Ацсны бзиа избон хэа азын акэзам сара айбашьра сызцаз. Уи насоуп ианаауа – Ацсны азыхэа ушеибашьуа, удоурых азыхэа ушеибашьуа. Са сызцацэкъаз ахьымзг азыхэаноуп. Сым-цар, еилгар, ссыза сышцеибо, сашьа сышцеибо. Убри азыхэаноуп сара сызцаз, аиаша басхэоит. Ахьымзг сымгози сымцазтгьы, ссызцэа уа икоуп, сашьцэа уа икоуп, саб иашьцэа уа ишалахэу здыруеит... Абжеихарафык улысоуп ишцаз. Хьымзг хамгандаз, халамыс афеапхьеи хьызцэеи ркны хэоуп абжеихарафык зцаз».

Темыр Зизариа иихэаз зхэоз рацэафын. Итахаз ранацэа азэырфы иеитархэоит, рыцкэынцэа ныркыларц ианалагалак, «хьызцэа рфеапхьа хашэмырпхашьан» шырхэоз. Айбашьра ианалагоз 17 шыкэса ихытцуан сахэшьеихаб лцазатцэ Едуард Хонелиа. Уара ухэычуп, хтацэа зегьы айбашьра иалагылоуп, макьана умцаргьы акгьы амам хэа даанылкыларц даналага, «Сара сбыхьчар бтахуп, бахэшьцэа айбашьра икоуп. Еилгар, блас идсырбозеи?! хэа леихэеит. Айбашьра дымцар имуит. Дагьзых-нымхэит. Схьаакэа зегь иреихау ауп иахьа Едик икамзаара. Аха издыруеит ихымфэапгашьа, ацсуа хатца изы зда мфэа ыкамьыз шакеу.

Ус иаазан, зыкьфыла абцъар шьтызхьыз, хапсадгьыл зыхьчаз ацсуаа рыцкэынцэа.

Аибашьра ицоз ирдыруан иҗахар шалшоз. Җаибашьфы аҗхья иргылаз: хьымзгыда анхара, мамзаргы аҗахара аума хайкэзырхаз?

Владислав Арзынба икэгыларак аҗны иҗэоит иара изы аҗакы шдуззоу ажэаҗка: «Честь дороже жизни». Иҗэоит ажэаҗка адыга бызшэалагы. (Уи ахьихээз, аибашьра ашьтахь Нальчик аҗабардакэа данырпылоз ауп).

Иара иҗсҗазаараҗы ихымшапгашьягы уи арҗабыргует.

Аибашьра ианалага, Асовет аамҗазтэи аҗсуа чынуаа реиҗш иxy ахьымшапимгаз зыбзоураз, уи асистема аҗкаракэа, уи ала иаазаз ачынуаа зкэымныҗкар амуаз, иара дырцэыхьчан. җарауаф дук иахасабала ижэләр рҗоурыхи ркультуреи инарҗаулань иахьидыруаз, ажэйтэ аҗсыуак иаха-сабалагы дшьақәнаргылон. Ус еиҗш, амилат ижэйтэзатэиу рҗоурыхтэ мша ианыргаз реибашьратэ культура иреиҗгыз аҗазшьақэа еихеихартэ, абафхатэреи ахшыф җари иман. Уи ауп агэаҗьреи алшареи изҗаз, җалашья змамьз хэа ирыҗхьязоз җалартэ аиҗкааразы...

Хьых хазлацэажээз зегьы аидкылань, иҗаҗҗар җалоит алкаа:

– Иага удафара ыҗазаргы, излаазаз амилат рдунеидкылашьа аҗыжэа-ра агон аҗсуа еибашьфы иxэыцшьаҗы. Ус ахымшапгашья ада даҗеа мша зымбоз роуп зьдгыли зьжэлари зьхьчаз, иахьатэи ххьыҗшымра зьжэша икэгылоу.

Иахьатэи аусумҗа кьаҗ аҗны ицэыргоу – ишьтыху атема ахэҗак ауп. Авидеоматериал зегьы аҗбаад ахь ииаганы ианыҗалалак (уи аус адулара хьркэшам макьана), сгэы иаанагоит аинтерес зҗоу алкаакэа рыҗатцара алыршахоит хэа.

(Иацу ыҗоуп.)

АЛЫҚЬСА ГОГӘУА

ААМҢА АШЫҢАҚӘА

Амшынцақәа¹

1998 ш. (Абжъас ашықәс).

Абасала, иааит ари ашықәсгы. Ихирхааит. Иарбан шықәсызаалак ихир-хартә аҕатцара ҳара ҳнапы иануп. Анцәеи аҕсабарей рнапы иану анафс.

Аҕсны анаукақәа ракадемиа ҕартцеит. Уи бзиоуп. Уажәазы Б. У. Шыынқәбеи Хә. С. Бҕажәбеи роуп уахь иахупҕхьазалартә иҕоу. Уртҕы уажәшьта иҕыцу акгы рзыҕатцом, ргәабзиара иахҕьаны. Хлитератураҕы убри ашыза аҕагылазаашьахь анеира иаҕуп. Збафхатәра уақәҕыҕуа аҕар оыцьа-хөы ачқәынцәа, убриаҕараоык азҕабцәаҕы аламцақәа. Иааидкылан, аинтеллигенциаҕы ирыхәтоу ҕартцом, изеидгылом, уанза изыназом. Убри, ажәлар зегы рзы, ахәынтқарразгы, даара иҕырхагоуп. Аинтеллигенциа ажәлар ирҕахәхәаоуп.

Издыруада, ҳаҕхьаҕа, аибашьраан иазәыкны иҕаз аҕар рахьтә игылар, азеицш идеиа, аидеиа хада игәҕәаны иатцагылаша аинтеллигенциа рылцыр. Имгәыҕкәа иҕсхьада. Уеизгы, зегынцъара уи ала мацара ауп ишааиуа.

Борис Ғарба иҕҕа дахьааишьтуаз сыҕан. Борис ихаҕа, иашьеиҳаб Пата Ғарбеи Аҕсны еицырдыруа хацәоуп. Афызцәаҕы рымоуп, ианыцқәынцәазгы, уажәыҕы аказы ихьацуа ракәым.

Имыртбаацәакәа, дара рыҕежьыраҕы абара-барақәа еизыргеит. Амаҳә, Ачба, даара дысгәаҕхеит. Уеизгы, ашьтраҕы ыҕоуп, ашьаҕы. Урт рахьтә аамҕа иаладырзыз рацәаоуп, аха рышьтра амч зынза имызит. Ари амаҳәҕы убри зцәымзыз дреиуоуп. (Ачаа жәйтәнәтә аахыс Аҕсны иахцәан, ихәынтқарцәан. Ашьтахь, урт ирымызхыз Чачаа (Ачба ичба) ианакәзаалак цәҕьала ихашьтаз рҕынтә иааганы Аҕсны иахадыргылт. Урт рахьтә иаҕсыуаахаз, Аҕсны аҕеицш аҕы акыр зылшаз ыҕан (Қьельышь Чачба-Шервашизе). Егырт, атцараҕы змаз, абафхатәраҕы змаз рахь азәҕы знымзар-зны Чачба хәа рыжәла рымшит, Шервашизе хәа акәзан ишырыоуаз. Иштәымшьтраз инхеит. Аҕсны ргәы азыбылуазаргы. Бориси Патеи раншьцәа Ешаа ракәын. Ешаа ианрааз Аҕсны иазнан. Абжьыуаа рҕы имацуп Ешқыт хәа аҳабла змамыз ақыҕа. Абырыскыыл ду ицәымҕзаргы, убасқангы ирацәаоын, имаркуан азы ауп. Аепикатә фырхацәа иахьдиктаторцәаз ыҕан, дара ирыцзымхәоз зегы ираған. Абас, аҕоурых ду змаз ажәлантә иахьаҕы рыдам здам аҕеицәа рылцуеит. Урт зегы раҕхьа дгылоуп Ефрем Ешба.

¹ Иацу. Алагарта ануп аж. «Алашара» 2017 №4–6; 2018 №1–6; 2009 №1, 2.

Ачара атәы нсыжьцәеит. Ачара бзиан, астал бзиаган. Идуцәамызт, рыбжьы еиньџуан. Ачара иахатәаз еицәажәартә, рыпсы ршьартә еиџкаан зеггы. Ацшәмацәа бзиацәа икарто ґырпшыгахар бзиоуп, бжьы еиньр ахыџкам, ауаарацәа ахьезго абжьаапнътәи ачарақәа рыдгылаџцәа абри еилыркаар бзиан.

14. Иахьа сахәшьа Ада, уи лыцкәын Валера, лыпца Ламара Кәтол хцеит хәхәшьеиџаб Татиана лбара. Уи хәычы-хәыцла антцәара даџуп, лара лгәамбзиара илзацлеит лыцкәын Даур машәырла итахара. Уахь днеит Кәтол иџоу егыи сахәшьа, арцаџы Дусиа. Убригы лызгабцәеи лареи еидхалт. Урт ран ибзианы илхылапшуеит, аха усура есены Ақәа ицалароуп. Ақәа ахытақырта рымам. Ткәарчал иџоу сахәшьа Фениагы лхала аџны дыџнахеит. Илаазаз лыцкәынзатцәа ида псы лхам. Хәхәшьа еитцбы Душьнигы лыпцацәеи лареи еидхалт. Убригы агәабзиара лымам, лызгабцәа дныжьны шыаџак рзыкацтом. Адагы дымзаџуп, мчыла ауп лшыапы дшықәгылоу. Ламара, ибзиан анцәа илпигалартә, лан даара дылхылапшуеит. Лара медехәшьас аус ахылуа дышьтацданы дылхәышәтәуеит.

Абас иуадаџхеит зеггы хтагылазаашьа. Ас ишыџоу саргы акгы сзыкацтом, иаашьтысхуа сымпытџәруеит. Ацстазаара иахысхәаара сыздырам, уи ус хазы иразазар иссируп, аха ауаа иахьынзартәу ихантәоуп, зны-зынла зхытырта амазам.

29. Дырџеггы арыцхарақәа: иахьа апсыжрақәа рацәоуп. Ачба Отар Омехь-ица Москва дыршьын, ипсыбаџ ааргеит. Уи дзыхдырџьаз сара исыздырам, аха деиџахаха дықәуп. Ачбатцәкьан. Заа уа хнеины, нас Баграт Шьынқәба ипхәыс Тамара Маршьан-пца лыпсыжрахь хцеит. Уи Гәып ақытантәи аццәа Маршьанаа рашьа, Кәатциа захьзыз, жәлар рырцаџы дипцхан. Лықәрагы мацмызт (82 ш.). Иара Баграт дуггы даара деихәлахаит. Апсы дылхагыланы длыхцәажәан, данаахьахәуаз даагазәазит. Ашәкәыџоцәа рыхьзала ажәақәа рхәеит Борис Гәыргәлиа, Кәаста Цнариа, Витали Амаршьан. Апсыжрахь, Цлоука хрыццеит. Абицарак рнышәынтрақәа кәцоуп, аџырақәа апсышәала мацара иануп.

Ақәа абри амчыбжьыкгы ацнышқәа хытны ақалақь иалажьуп. Харантәи аџнқәа рхыбрақәа ашәтыш рықәхазшәа иџоуп. Урт акы иаргәаџит, цьарантәи акы иаанацеит. Ара иахьааизгы, амшын аџы апсыз рзымхо, амла иакуеит.

Февраль

18. Иахьа асаат аказы лыпцстазаара далцит сахәшьеиџаб Татиана. Хара хан данхапца, аитцацәа хзаазаз хәхәшьцәа еиџабацәа роуп. (Сара, ашәкәыџофра напы анасыркы, хтаацәа ртәы мацара зыџуазтгы, шәышықәса рыџныцка хәжәлар рыпцстазаара, рыбзиа-рыцәгьа, ртрагедиа зеггы аныпшуан. Абчарах, ашәарыцаџ ду, сабду иаб Кьмышь Гогәуа, зынза уртгы хыс измамыз, анхара-анцыра мацара иашьтаз, уи аганахьала даара кыр зырхаз сабду Хындыгә. Уи зкы цьмеи уасеи ашьха ихаица-

лахъан, ачнырцэа рацэаны иман. Иара убас 200 хы ркынза ашыамака изанын. Убриакара ачыкэреи ааирыхуан, шыкэсык ахь ынтэ уардын рацэала Ага (Очамчыра) иганы итиуан. (Ирдыруан убарт ирытнихуаз, ахы мачымкэа ишимаз, аха иара иааикэшэан дыцсит, акабаркэа иртатцаны иахыжыз иара ида уафы издыруамызт, ашытахьзагы даара иашыталт, аха ирзымпшааит.) Саб агар хэа дтагалан, сабду – акулак хэа. Саб ианшыцэа Аршбакэан, уртгы акры зкыз, ихэаахэтуаз уаан, Ткаарчалтэкаан. Санду Арифа лыхьзын. Саншыцэа Кэарциаа, сан ланшыцэа Цэыцбаа – ауаа нагакэа, излаз хатыр зкэыртцоз уаан. Сара сан заа дыцсит. Иггэалашэоит, ашыкэс антэамтазтэка даныцсыз. Аены икаххаа икан, ауаа иааимафын, адыршашыкэсазтэи ианвар акы аены асы еикэыцэашь икажбын. Сахэшьа рыцха, хара аитбацэа хазара анафсгы, илуаз азыхэа акгы ахыρμοуаз аколнхарафэ еснагь ацхьагылафцэа дреиуан. Уи изеипшыз рцабаа ду ахэынткара иазгомызт, иагызымгеит.

Атаацэа дызлалаз, лыпшэма Аксент Калгы дуаф бзиан, дхандеифын, аха аамта инафомызт, анхарафэ ауадафракэа, амамзаара рышьтан. Уи ипсра, акэтагыцэа иагэылкэкаан илаазоз лычкэын машэырла итахара лызхымгеит ларгы. Ацсыжра аенынза асымкэыл кахаит. Ацсыжра аенытэка ус амш еилган. Кэтол, дара зланхо ахабла, даара хатыр акэцан дымфэцгыгеит. Сфызцэа ашэкаыфцэа, атцарауаа, аихабыра ркынтэи ухэа азэыры неит. Бзиаран Анцэа ирцигалааит зегы. Егырт сахэшьцаагы аацсахэит, агэабзиара рымам. Урт ирхырымгац иарбан, ргэи шакантэ агэырфа иахэыоузеи – зегы рыхьзеит.

Сахэшьа рыцха, ибзыласхааит абриакара цэабаа зкэыббахэоу, ацхзы зкэыбтэахэоу, алагырыз зкэыбтэахэаз, гэыргэаракаакгы ахыббахэаз, абаскатэи ибтаху змадоу адгыл, бнышэнап бзыласхааит, быцсаца бзиахааит!

Март

12. Амра Москвантэ дасуан. Урт, Аликгы ларгы, уа инхацэеит. Даара истахуп арахь, Ацсныка ихынхэыр. Аха, иахьатэи рцагылазаашьяфэ уаха иамуазар акэхап. Лана «хэба» хэа мацара атцара лцоит, иалкаан аматематика бзиа илбоит рхэеит. Рычкэын Арзик хэышыкэса роуп ихыццуа. Ара иахыкам ауп акэымзар, уа хар рымазамкэа рхы ныкаыргоит. Абриак сгэи канатцоит.

15. Иахья исымшироуп. Ианбатэи аамтоу, шака цуазеи уиаахыс! Икасцаз мачуп. Аеытгакэа рацэатэкаоуп, аха уи акгы аанагазом, ари атак азыкатдом. Сахэшьеихабцэа изласархэахэоу ала, сиит ашарпазза, цка имшацкэа. Уиаахыс исхызгахэоу рацэатэкаоуп. Убарт зегы санрызхэыцлак, иахьягы сыпсы златоузеи хэа сгэи иаанагоит. Убарт срытамкаацыкэа иахьанза сахьяаиз, хэарада, иааира хэа акыр сымазар, рацхья игылоуп.

Маи

5. Аёарацәа ражәеинраалақәа иҳазрыцхьон. Сара хаҗала даара сдыргәыргәеит Гунда Сақаниацхаи Гәында Кәытцниацхаи. Урт ифьцны, зда хпоезиафьы иҗамыз рыман хлитература иалалеит. Ус узазхәозар, ипоезиа цқьоуп, ухы-угәы арыцқьоит. Г. Сақаниацха лажәеинраалақәа еиҗа експрессиала ишьақәгылоуп, Кәытцниацха лфьы убри иацны арационализм алоуп. Иахьазы, фьыц хлитературахь иааиз рахь абарт иалкаан удыргәыргәартә иҗоуп. Иара убас, Тхәитцыкәцхә дзыцхьаз рахьтә ажәеинраала бзиақәа ыҗоуп. Уи традиция фьыцк алалымгалт, аха абафхатәра лымоуп. Гагрантә дааит Б. Барцыццхә. Рацхьа иргылан, уа, Гагра дахьыҗоу бзиоуп, арфьиара, адоуха ус ахаҗарнакра азылуеит. Иара убас, ражәеинраалақәа ирыцхьеит Е. Ажьибей В. Кәағәаниеи. Урт хтрадициатә поезиа иатәуп макьана.

8. Д. И. Гәлиа ифны-музеи афьы иҗан Кә. Ломиа ииубилеи. 70 шықәса ихьцдит. Иҗалап убри амузеи, ххыбаф афьы аакыскьа иҗалахьоу аицыларакәа иреиғхазар. Иара ихәта ибзианы дцәажәеит, ажәеинраала бзиақәагы ибзианы дрыцхьеит. Еиҳарак ицьюушьаша, убри аицш алаф бзиа ихәон, аицылара зегьы хшыччоз иаххаагеит, хәцсы хшьеит. Ашәкәыфцәа Реидгыла амазаныҗәгафьыс аус иуеиҗьтеи акраатцуеит. Даарагы ашәкәыфцәа, еиҳарак аёарацәа дрыцхраахьеит, рышәкәқәа Москва, Қарт итыцтыртә иҗаитцахьеит. Уафьышьалагы дыбзиоуп.

Кә. Ломиа аицылара ашьтахь астал бзиа җаитцеит. Убригь лаф бзиала ирцшзеит, еизигазгы, хәцсы хиршьеит.

26. Абар мчыбжьык цуеит Гал араион аибашьратәкьа цоижьтеи. Аурыс рырхәтақәа ахьгылоу нахыс Қартаа рнапатаҗа иҗалеит ухәар алшоит. Уа ахырғәғәартақәа җарцеит. Егры нырцәынтәи апровакаторцәа ицо-иаауа ибжьоуп. Ацсны агәахьы адиверсиақәа еифьыркаауеит. Иаафит, Нада-реишьвили итмыхәхәара Ацсны ареспублика ахьздан Қарт еиҗикааз алахәылацәа, афьыбаҗалацәа Гал ргарц ргәы иҗоуп хәа. Рацхьа аратәи амилициа аусзуфцәа цеит, нас – арезервистцәа. Дима, ифьызцәагы иаргыы, мцар руазма, равтоматқәа аашьтыхны ицеит. Хәцкәынцәа дырфегьых рхәцара аадырцшит: урт рхырғәғәартақәа зегьы цкьа иргеит. Макьанагы уахь иҗоуп. Урт рзы, зегьы хзы аибашьра нымцәеит. Иацы Урыстәыла иҗоу Қарт ахаҗарнаки Арзынба В. Г. еиқәышахәтрак рнапы атарфит; дара ртәқәагы ықәыргарц, хара хмилициагы, хрезервистцәагы аларгаларц. Аха макьана ишыҗац иҗоуп, уи иқәныҗәо хәа азәгы дцәырымтыц. (Уажәы Урыстәыла иахагылоу, Березовски дназлоу, абри аицш атагылазаашьа иадгылафцәоуп, ақәфьырымтуазаргы.)

28. Гал еиқәтәашәа иҗоуп. Арахь, телевизорла ианахдырбо, абылра иафуп. Димагы дааит, Анцәа ицъшьала, деибганы. Уи излеихәо ала, аибашьратәкьа аани уажәтәи рҗагылазаашьеи еицшымызт. Уажәы уи зынза изҗахымыз анхацәа атанакуан. Мчыла ахырғәғәартақәа ддырҗатцан, ршьыга рнапала ирытдырхит. Ирацәафуп зынхартақәа ықәыццышәаа

иргаз, итаказ. Уажэы, мацк иадамзаргы, изыхьчо идгылоит, дыртахуп. Дима излеихээз ала, дара рнапы ахьынзаназоз ус икоу рыхьчон.

Иун

2. Гал афы ахьыкэсыша: фоык ҳацкэынцэа атанктэ граната иахапжэеит. Аибашьра мыжда еибашьроуп, ашаҗара аныкала, иказцаз дагоит. Ас хаиҗа-гыланатц шаҗара җамлароуп. Ари формула баапсуп, аха икэныкэатэуп.

8. Дырөөегьых арыцҗара: дҗахеит еицырдыруа аҗсуа шәкэыооы Алыкьса Ҷьениа. Ианакэзаалак аҗсра зыхьз узадымкылоз, хыхь ззымдыруаз, аҗсҗазаара абзиабао, ҳоыза Алыкьса Ҷьениа. Иацоуп ианыкала ҳэа ирхэо. Афымца дашьит, идачаҗы. Аҗзамц акьыба кыдыргыланы, афымца зыҗам гәастоит ҳэа дшаҗыз акьыба иҗкьо ианалага, ионапыкгы рыла афымца аҗелкэа дрымҗасит. Уиакэхеит, шәкэыооык, оызак иаҳасабала, иҗыҗ җыкка иаанхеит ҳабжьара. Иҗаацэа, ипшәмапҗхэыс Гагәуа, изгабцэа хьөөежькэа – зегьы еибацэахеит. Ҷлитературагы дагхеит ҳапроза шьҗызхуаз руазэы. Ҷызатцас дҗагхеит, даара агәалсра ду ҳамоуп.

10. Иахьа дыржуеит А. Ҷьениа. Асаат 11 рзы Аҗсуа театр ахь дганы дыҗартцеит. Зегьы даара рхы-ргэы далырхит. Алахьеикэҗаратэ митинг аҗы саргы сыкәгылт. Сгэы убаскәк иалсны сыкан, ажэа уи анырпшра мариам. Анышә дарҗеит апантеон аҗы. Абас инҗэеит ҳашәкэыооы, ҳоыза арахьтәи имоа, нарцэытәи изылашааит.

21. Ашоура җәҗэа ыкоуп. Иаха афырҗынҗәкьа ыкан, ҳаоны шеибгаз икыцкьыцьуан. Л. Кәарҗелиапҗа дсыхәан, Американтә иааз апрофессор Кауфман ҳэа азәи сарей хаикәлыршәеит. Уи ашәкэы иоуазаап, Уры-стәылатәи аконфликткэа ирызкны. Аурысшәа хар амамкәа идыруашәа дыччон, ажэа хаакәа ихәон, аха иаразнак избеит игәы шыпҗхьыз. Ҷәарада, иаргы ишихәоз ала, асепаратистцэа драҗан, урҗ зҗыҗцуаз дрыдгылаоын. (Уи зны-зынла илыжжуан.) Саргы, снакәша-аакәшан акәымкәа, иказ шыказ, уи азы сгәаанагара атәы инатцшыны исхәеит. Ари азҗаараҗы ООН знапатцака икоу, зхыпҗхьазара рацәоу, хыпҗхьазарала еитцоу ажәларкәа злацалан измоу зегьы, ршьапы неикәыргылан, уи ишаҗагылоу атәы. Ус акәымкәа, тәыс иҗартцаз ажәларкәа рзинкәа рыхьчар, ажәларкәа реидгылара, адунеиаҗтәи аҗагылазаашьа айҗтәра ишацхраашаз. Уи акәзами ООН дҗас иамоу ҳэа. Ҷара аҗсуааи Қырҗтәылеи ҳаизыкәзаашьа атәы схәеит, исхәеит уажэы ишыкоу ианакэзаалак ҳшақәшаҗатымхо. Акраамҗа ҳайдхалт. Хаибашьра атәгы далацәажәеит. Уи еибашьрамызт, ацгәйоура аҗынза инагаз шьақәтәаран ихәеит. Ус рзухәар җалоит иҳақәлаз, схәеит саргы, ҳара ҳажәлар ракәзар, рыпсадгыл иақәлаз, ирымазкуа ицәы-рыхьчон. Егырахь, аибашьра еибашьроуп, еибашаҗара җалазом. Шәара Виетнам шәышпәибашьуаз, рхы шәшышыуазма ҳэа инеиҗаскит. Уи акгы изахымхәааит. Ҷанеипҗырҗуаз аҗсшәа иасхәеит, исхәаз мацк иаҗьцәазаргы, иара ихаҗа ҳаҗыр шиқәысто, ҳара дҗасасны дшахапҗхьазо.

Нхьҗынтә дааит Г. Аламиа. Ҷаикәшәеит. Иситәит иҗижьыз, иара редактор хадас дызмоу ажурнал «Черкесский мир». Уи ибзианы еикәыршәоу,

еиҕкаау журналуп. Ма изакэйтэ полиграфитоузеи! Ажурнал Ауаажэллар-ратэ совет саргы салууп, ианқэоугы цэгъазам. Калмыков иеицш иҕоу, иаҕсоу ауаҕы итэи инеитцыхны иануп. Уи даара хатыр зқэу, инартбаан еицырдыруа Кавказ дахатарнакуп. Алитературатэ ҕэша итеггы еиҕзар ауан. Иаидкыланы уахэаҕшуазар, ажурнал цэыртцра бзиоуп, атцакы амоуп. Кавказ ахата адоухатэ культура аидкыларазы. Ажурнал аредактор инапы бзианы ианыцшуеит. Гена, апоезиа аҕы иеихъзарақэа рнафсгы, иахъатэи аҕсуа журналистцэа ирылыхэхэо дыруазэкуп.

Август

10–18. Аҕынра зеггы даара ишоуран. Августгы ашоурақэа адыруеит, аха амш аҕша атцоуп, уи уҕсы унаргоит. Маҕк ихъшэашэарахеит, аха ақэа ауам, аарфарахеит. Урыстэылатэи Пен-клуб аҕынтэи исзасит. Хельсинкиҕа сыргар ртахуп, уа аконгресс ыҕоуп. Уи сҕы иахэеит, хэарада. Уртқэа зеггы ҕазцо А. Битов иоуп. Уи дышэҕэыффы дууп, даҕуаф дууп. Аҕсны даины ианиба, цытрак ара аусуразы даныҕаз иаигэаны хаибадырит. Убриаахыс инапы ахынзаназо дхацхраар итахуп. Уи, хэарада, сақэшахатхеит, адыррагы рыстеит сышнеуа ала.

22. Москваҕа, нас Хельсинкиҕа сызлацо апаспорт, ацага – урт зеггы ирласны избатэын. Раҕхьа иргыланы, ара сеимырхха сызку аҕызшэақэа, сықэызмыргыло атмыхэхэарақэа цытрак срылтып. Аха иахьа арантэи Москва ацара ус имариам. Уажэы убас иҕоу сезонуп, аиҕабыра рброн ала абилет умоуазар, цшаашьа ыҕазам. Дэыҕбала сдэықэллар сахъзом. Апрезидент Багаҕш иҕы снейр акэхеит. Уи дагыпрезидент бзиоуп, даҕуаф бзиоуп, ибзианы сидикылт, зеггы избарц ажэа сиҕеит.

Сентябр

1. Убаскак сеилахоуп, аха сентябр азы фбака ажэа сымхэар сҕы иауам. Уи сара сзы еснаҕ ишныхэоу инхоит. Ашықэс ҕыц ныхэа дууп, хэарада, аха сара сзы Сентябрь 1 аныхэақэа зеггы раҕхьа игылоуп. Убаскак исхамыштуа инхеит убри амш, убаскак сазхьуан ашкол ахь ацара. Иахьа уажэраанзагы исхаштуам раҕхьатэи артцага шэҕэқэа рқьаад ффыхаа. Сынтэа смаҕа Инара ашкол ахь дцеит, мфамш иқэлаша. Уажэшьта Амра лыцкэын Арзик иоуп инхаз, убригь аҕа фышықэса рыла ашкол ахь дцоит. Даара истахуп Дима ихылцуагы данцо сахаанхар. Аха хачкэынцэа, ишкэыпшыз абри аицш аибашьра зхызгаз, атаацэа алалара аицш иҕоу аус ду, аус бзиа азгы рэырызымпсахыц. Уи сҕы иалоуп.

2. Иахьа Москваҕа амфа сықэлеит. Уантэи Хельсинкиҕа сызцар хэа ауп. Харгы даара иахтахуп хашэҕэыффыцэа Реидгылаҕы ххатэи Пен-клуб аиҕкаара, аха макьана иахзалмыршац.

Москваҕа сманшэалан сцеит. Дима ифызаки иарейи снаскьаргеит ахэа-аҕынза. Москва Пусиеи (Руслан Цыпуа) С. Шевелиови спылеит. Макьана аамта сыман. Ускан Амрагы Алиггы рхэыцқэа рыман Москва иҕан. Хара зеггы хшеимаз, акарпыжэ, арыжэтэ, ахэыцқэа рзы ашэырқэыр хаман урт

рахъ хцеит. Елана дтыпџахеит, Арзикгы джыцџа дыџоуп. Убас исзыпшын, аены насып змаз сара сакџын.

3. Пен-клуб ахъ Пусиаггы сарггы хцеит. Абилетџаа аахъхеит, нас хан-цатџџо адырра уахџоит рхџеит.

4. А. З. Анџааб дысзасын, хайбабеит. Уи даара акрыздыруа, ишџа-иза ихџыцуа, аполитикаџы хажџлар, хџцсадгыл рџагылазаашъаџгы згџаана-гара змоу, агџамч, алидерра цыда аџџаџа змоу азџы иоуп. Уажџы Москва иџоу аџсуаа акыр дрылыхџџоит. Иидыруа, илшоггы ауаа идирхџар иџахуп. Аџснытџи ашколџаа дрыцхраауеит. Иара убас амеценатра бзиаџџа даџуп: иџижыит Аџсуа поезиа антология, џ-томкны. Уи аиџш макъана политикк ихы иџамшџаџ. Убас цыџџык рышџџџаа ажџџан дирбахъеит. Уиадаггы, Аџснытџи ансамбльџаа, ахџаанхыџ иџома, иара Урыстџы-ла иахъатанакуа иџџылоума, шамахамзар, иара ицхыррара рымоуп. Ажџакала, А. З. Анџааб, иахъа Москва дшыџоуггы, Аџсны иџоу, изылшо рџџкыс џаитџоит. Уи даара дхџынџкарратџ кадр гџџџоуп, иџеггы еиџау, аџакџыџџара зду инапы ианызароуп. (Иара сарггы сиган, ахџаанхыџ уџоит, Аџсны уахџарнакуп, аџыџсахга умазароуп ихџан, амаџџа џыџџџаа зсааихџеит.) Аиашаз, саџџыпџашъеит, насггы, сарггы смаџџадан сыџамыџт, аха уи убас иџаитџеит, сзиџымыџлеит. Хџарада, сгџы иахџеит, даараггы хџџыр аџџыстџеит. Уи ашътахъ, Хельсинкиџа аџаразы авиза сырымџеит, упаспорт Аџсны иурџаз мчы амам хџа. Уахъ сызгарџтџахыџ, Пен-клубаа, даара рџыршџеит, аха акгы алымџит. Александр Золотинск-иџа сара изыџаџџоит ихџеит авиза. Еггырт раамџа анааи иџеит, уа хџаузыпшуп хџа. Зеггы рџып иџџдан адџыџба сеитџеит ари ауаџ ду, аџхырааџ ду. (Хџарада, асеиџш иџоу аус хашџшъа амам. Аха уи акџым ихџадоу, абасеиџш акры здыруа, акры зылшо Москва дыртџаны дызџамоузеи, хзимыџхџарызеи Аџсны ахџынџџарра зда ихџартам матџура дук ахъ.

8. Аенышыџыбџџон Хельсинки авокзал аџы адџыџба стыџџит. Зназы испылоз хџа азџгы дсымбеит. Сылахъ еиџџнатџеит. Атакси шъџысхыр, сахъџо иасхџар ишџеизымдырри хџа сгџы иснатџеит. Аха уи сахъымзџаџ-кџа срыџшааит испылаз. Пен-клуб аџы аус зуа Марина, афин-аспирант (аславист), иџакуа-иџыџуа ирымоу апоетесса Витковскаиа. Зны асаса-аирџаџы снарган, стыџ сдырбеит. Уантџи Гранд Марин хџа изышьџџоу, аизараџџа, аконгрессџџа ахъымџапырго ахъ. Уа сыџџазџын, асасааирџахъ схынхџеит. Аконгресс макъана иалахџыџ рычешаны аџалаџ араионџџа рџы иџаны иџџылон. Сара «Петроград и литература» атема ала аиџылара ахъымџапысуаз сџеит. Уа А. Битов англыз бызшџала иааиртит, дахџџажџе-ит. Иџџылан адокладџџа џартџеит Петроградтџи ашџџџыџџџа: Берг, Попов, Скидан (уи англыз бызшџала). Нас сарггы ажџџџак схџар иџаххе-ит А. Битов. Петрогради Аџџеи реизыџџазаашъаџџа, Аџсни Петрогради рлитературатџ еизыџџазаашъаџџа ртџы салаџџажџеит. Адырџаџы Лохти хџа захъзу аџалаџ ахъ хдџыџџыртџеит ашџџџыџџы, апрозаик Попови сарей. (Попов прозаикк иахџасабала дыздыруан, иџымџџаџџа сгџаџхон. Уи

иара даара деигәыргъеит.) Җахънеиз ақалақь қалақь думызт, аха ибзиан, ицшзан, Финлиандиа зегъынцьареицш, ицкъан.

Иқалақь дуум, аха дара Чикаго хәа иашьтоуп, аагалых ыказар акәхап. Аизара мѡапысуан атыцантәи атеатр ағы. Шәѡык инареиҳаны ауаа ыкан. Саргы 7-8 минут ажәа схәеит. Азцаарақәа хәкәрыцсеит. Убарт рахь абжа сара исықәкын. Атдыхәтәан, азәы убас сеиҳәеит, афин бызшәа удаѡуп рхәоит, уара улызшәа сахар стахын хәа. Ажәеинраала сырзапхәеит. (Сара драма ақынтәи, «Ғхыз избеит, сыпсытқаара Ақсны».) Рнапқәа еинырқъеит, ибзианы ирыдыркылт. Сбызшәа захар зтахыз дааччан, ихәеит, уажәшьта еиҳа сгәы тынчуп, хара хбызшәа атқысгы имариам абызшәақәа ыказаап хәа.

Җазлааз, хазлацаз адәығба атәартақәа татан. Ицатәазгы тынч-тынчза ртыцқәа рғы итәан, абжъара азәы дныбжъахауа иқамызт. Иара ус х-интервиук рыстеит. Ашвед газет ақнытә исымызхуаз, саатки бжаки ақара сишьтуамызт. Изныло агазет Урыстәылатәи Пен-клуб ахь инаҳашьтуеит, рхәеит. Ашьтахь, ажәлар мац – Саами рлитература азцаарақәа ахеилдыргоз сықәгылт. Имачу ажәларқәа рбызшәақәеи рлитературақәеи рзы мацара Пен-клуб аконгресс қатцатәуп хәкәыақәа хәа ажәалагала қастеит. Убригь изықәнагоз шәкәыла ишьтырхит. Убас, алитература зцаарақәа иахьрылацаәажәозгы, сгәы иаанагоз схәеит. (Амбивалентность непохожести: тождественность и различие. Культурное смешение и пограничные области.)

Аконгресс ағы уаанза издыруазгы ыкан. Иғыцны избаз абжъаратәи Азиатәи адиссидентцәа ухәа ирацаәѡуп Европа. Еиҳарак Узбекистанынтә, Туркменистанынтә. Урт рреспубликақәа ирхагылоу феодалттә диктаторцәѡуп.

Аконгресс аусура иалан аиҳабыра ғыц алхрагы, аконституция ғыц ашьақәыргыларагы рызцаара. Еиҳабыс Блок хәа Франциантәык далырхит. Алахәыла ғыцқәа рыдкылар анықало атәы азәгы даламцәажәеит. 2000 шықәса азы аиубилеитә конгресс Урыстәыла иақәдыршәеит. Изтахымызгы қалейт, аха аурыс Пен-клубаа ирулак иақәдыршақатит.

Иаидкылан, аконгресс Минсктәи афорум ааста аиқәаара ахьагыз, стиҳиала иахьырызбоз ыкан. Иалахәыз рацаәғын: Минск 200-ѡык ықазтгы, ара 400–500-ѡык рқынза иназон.

Афинцәа бзиа иқоу жәларуп, аха ус иҳамоуп хәа ирыпсақьом, аныхра акультурагы рымоуп. Уеизгы, Иука қәа афинансқәа знапы ианыз афин (аурысшәагы идыруан), афинкронақәа цытқ хзациттеит. Еитасхәахуеит, Финлиандиа даара бзиа иқоу тәылоуп. Атәыла зегъы апарк бзиа еицш иқатцоуп. Хельсинки, еилаѡынтра ахьықам, ицшзоу, зархитектура блахкыгоу, небоскреб агәылмышәхәа, дара ртагылазаашьеи ргьамеи иақәшәо иқатцоу қалақьуп. Дара рхатақәагы, ихахачахоу акәымкәа, еиқәтәа-еиқәгыла иқоуп. Убасқак цхьақәа ицахьеит, уаҳа қатцатә рымазам ухәартә. Иқалап, адоуха хәа хара иаадыруа агзар. Ихьшәашәацәазар. Арахь ханаауаз, чечен шәкәыѡык, Исраилов хәа, киргизки сарей купек ағы еицхәкәшәан

хаибадырхъан. Ара ханааи, ачечени сарей еиџа хаиџархасыртан. Уи хара ачеченџа рџазшьа хэа иаадыруа дыџамшьа збейт. Сынижыргыи иџахымызт, аха џырак дызтэомызт, дынкылкэыр-аакылкэыруа иусџэа рейкэыреачара даџын. Уажэы Чечентэыла аџагылазаашьа, айбашьра ахыџо ихы иаирхэойт. џараџэак рымихит, иара иџижьуа ажурнал аџхы-раара аџасабала.

18. Хельсинкитэи ханыхынхэ, адэыџба ханџытџ, сымаџэ Алик дыспы-лейт. Ачечен дахьнагатэыз харан, аха уа дныжьны хџозма, иахыџахыз днаган, бзиала хэа иахэан дынхажыит. Нас Алики Амрей иныркылоз руадахь хџейт. Ахэыџкэа сызхара избейт. Есшьыжьы иааины умџан хэа исыхэон. Елана ашкол дџоуп, ибзиазаны аџара лџойт. Арифметиказы ирыртэ адџакэа, џыга мџзакэа илџасабуейт. Арзикгыи иидырша идырхэейт. Пусиа – Руслан џыапуа, уа сшыџаз аниаџа, днеит. Баша напџа-џэгыи дмааит. Аџынс костеум, азбахэ џыара исхэахьазаарын, иаахэан исызнейгейт. Ажэакала, напейлапса ауаџы даазойт. Пусиа датэазымбаџэо ыџоуп, ихы дахьаџейт, акыр дахьаџхьахьоу, акры ахыдыруа, аџызара атэы ахыдыруа дахдырџыауоу сыздырам. Иарей сарей хаизааигэоуп, уи уаџы дзаџырхагахом.

Аџныџа схынхэыр акэын, ахэыџкэа гэйдкыла-хыдкыла, сгэы хьаауа сырпърџит. Алик аеропорт аџы снаган, аџаирплан сейџейт. Исыззом, сымаџэ бзиа дызбойт, дагьаџсоуп.

Асаат хџа рзы Адлер сыџан, џшьба рыбжазы – џсоу ахэааџы. Дима дыспылазаап, аха хаивнагейт. МВО равтобус ала сааит. Абас инџэейт Хельсинкитэи сепопеиа. Сџызџэа бзиаџэа гэырџьатџэа испылейт. Аха азэы-џыџьа, измаануу сыздырам, сыла изхыпшылом. Иџастарызеи, Анџэа ибойт, сара азэгыи изы аџэгьа сџахым, дара џырхагас ирмоуааит.

Октябрь

9. Владислав Григори-иџа Арзынба снейџхъан исеихэейт, Бырзентэы-лаџа, Афинџа хдеlegation царџ иџоуп, убра уаргыи уахыџхьазалоуп, уџароуп хэа. Хэарада, сџойт. Ибзиан дсаџэажэейт, устатиа сгэаџхейт, иумџыргыи џсыхэа умамызт, узавсуамызт ихэейт. Афинаџа хэахыџо аџыртџэеи харей хаиџэажэара џалоит, хаиџаџшраџэа џэгьахашт аха.

15. Аџэантэи Афинаџа иџоз Бомбора ООН-аа рџаирплан хџалт. Уи аџаирплан хэыџуп, аха иманшьэалоуп. Хэ-саатџ хџыруан, уаџа иџџакзо-мызт. Еиџабыс дхамоуп Багаџшь С. У. Аиџабыра рахьтэ иџоуп дырџегьыџ Шамба С. М., џбергения А. М., асоциалтэ зџаараџэа рџыза-аминистр Н. И. Мистакопуло, Копуло Аџэа аџалаџ ахада Аиба Г. (Арзынба В. Г. дџарџ дыџан, аха игэы бзиамызт, даагылт рџэейт.) Зегыи рахьтэ ара иџыџу сара сакэын, егырт зегыи акырынтэ еиџныџэахэейт. Афины азааигэара Гулиа-гмени хэа курорт ссирк араион аџы хнаргейт, Астерполос хэа сасааирџа дук хаиџнарџейт. Уи ирейџу асасааирџаџэа ирейуоуп. Сара исыртэз ано-мер 248. Асасааирџа бухта иатџэак аџаџаџ игылоуп. џык-бзык иазымхэо иџшарџоуп. Уантэи Афины аџалаџ агэахьы уахыпшыуа иубойт амра иабылны иџоу ахаџэ маџара злыхэхэо ахэџэа, ашьхарџкэа.

небоскриобк ыҕамызт. Адунейтэ цивилизация аҕапан, иара ахаҕы амоуп. Бырзентэыла ахынзасбаз, амра акэымкэа, жэйтэнатэ аахыстэи адоухатэ энергия дузза азыблара ихнаблаазшэа угэи иаанагарын.

Ноиабр

6. Ариабжьарак Д. И. Гэлиа ихыз зху апремиа усқэа харҕуп. Изтаху раҕэаоуп, азэи-оыҕыа рыда егырт ирзытэахзом. Иахья асаат 2 рзы «Аамта» аредакцияҕы хаизеит. Б. Шынкэба иахь ауаоы дхашьтыр акэын, аха игэқэа рахэым рхэан, хаагылт. Оажэи оыҕыаоык зыбжьи зтиирц иҕаз изыхэтоу рахьтэ жэаоык ыҕан. Иҕалеит мазалатэи абжьиҕира: алитератураҕы Таиф Аҕьба инагзаны абжьи иоуит; Делба С. – 2 бжьиык лыгхеит; Амаршьан В. – 5 бжьиык. Аҕазараҕы Кэ. Ченгелиа инагзны иоуит (хшақэымгэиҕзоз); Мархолиа М. – 3 бжьиык игхеит; Лакрба В. – 5 бжьиык; Гэиргэлиа Бориси Рушьбеи Смыри 7-7 бжьиык рыгхеит. Абас интэеит уи алхратэ епопеиа.

19. Иахья, асаат 12 рзы анкья ашэҕэиооцэа зыоңаз ахыбраҕы хаикэшэеит Г. Аламиа, Ць. Ахэба, сара, ажурналист В. Шариа. «Аидгылар-ра» анеиҕкааз аахыс 10 шықэса цит. Ари ахеидкыла даара акры алшеит аҕсуа жэлар рмилаҕ кэҕара атоурых аҕы. Уи аиачеикақэа Аҕсны ахынзаназазо зегынцьяра иҕан. Аҕсуа жэлар рмилаҕтэ кэҕаратэ идеиақэа апропаганда рзыҕанатон. Уи, раҕхья иргылан, центр змамыз ақэаратэ усура астихиатэ мчқэа еидкыло, зус аплан змоу, ахықэки змоу хеидкылан еиҕкаахеит. Ари даара акры аҕанакуан ақэара усқантэи аетап азы. Усқан уи аипш ахеидкыла аҕаҕара даара игэаҕыуацэан. Аҕсны акоммунисттэ партия аобком, Аҕсны Асовет еихабыра, еихараоык иқыртцэаз, Қартаа рнацэахы иҕадыргэжьуаз – зегы аҕагылан. Иарбан усзаалак иамоуп иара хымҕада иназыгзар зтаху реипш, еиуеипшым амоалаоцэа. Урт рыхыз ыҕазар рҕахуп, аидеиа зхы иҕашэаз хэа инархыҕхьазалан, аха аусцэҕья, зцэыргараз мацара аеашьюуки иҕартцаз, аҕакҕхықэра ангатэхалак иадгылашт. Аха уажэшьта аргэагэара каломызт, ацэажэара аҕынтэи аус ахь ииастэын. (Ара ихэатэуп, уаанза аҕар рхеидкылак ыҕан, Нодар Чанба еиҕикааз. Уи еихарак акультуреи аҕазареи рызтаарақэа ракэын изызыкыз. Хэарада, урт зегы аполитикатэ зцаарақэаҕы рытцэаахын. Аҕышэа ухы иаурхэашаз ыҕан. «Аидгылара» азы уи «Потешный полк» иаоызан.) «Аидгылара» иҕанатцаз даара акры ыҕоуп. Раҕхья иргылан, стихиаала иҕалаз аиҕкаарақэа зегы еиднакылеит. Ажэлар рыоңытҕка еиха активра змаз рзы имоақэҕаҕахеит. Лыхнытэи Аҕснызегьтэи аизара адекларация, Кавказтэи ажэларқэа рконфедерация аиҕкаара (аҕсуа революционер ду Ефрем Ешба еиҕикаауаз «Кавказтэи ашьхарыуаа рконфедерация» иаҕырцшны), ақэара анапхгара аҕара зылшо акадрқэа ралпшаара, разыҕаҕара, уаанзатэи ақэара аҕышэа аидкылара – ирацэан уи ицэи-рнагаз, аус знаруз. Зегь дара роуп, уи аҕакы уаоҕас ахэшьара амоуит, иахья уажэраанзаҕы атоурыхооцэа, ма ирымбазазшэа картцеит, ма ус инацраршэашэа иахцэажэеит. Уи даара ишэарттоу, ипырхагоу цэыртцоуп.

Ажелар ртоурых рацхьаказтэи рырфеиарафэи ихсаалоуп, уиадагы аеакы ыказам. Хара еиха иаадыруа аакыскьатэи хтоурых даара ицырхагоу амцкэа ныкэнагоит. Аха хгэыглап, убарткэа еилызкаауа, зпозиция гэгэоу, анаукатэ позициакэа ирхымцо гылап хэа. Имгэыгкэа ицсхьада.

Декабр

Ганкахьала, сгэи бжыызхуа атыцантэи абгасса, атцмыхэхэарақэак ретицакэакэамтақэак ртак кастсон. Егырахь, сгэи нызкылаша акы сапхьар стахын. Уи егысыцшааит: Л. Шестов ифымта «Апофеоз беспочвенности». Уи даара акры здыруаз, еилызкаауаз кэыш дук иакэын.

1999 шықаса, ианвар

1. Ашықас фыцгы Дима имширагы еицаабойт, уи мышрақэ дийжэтеи. Сааткэак роуп ашықас фыц акынза игхаз. Етери астал бзиа лырхиет, Дима бзиа иибоз афатэкэа налатан. Хуацьяк агэгэахэа амца тахтеит: Дима имширагы идныхэалан, Ашықас фыцгы хапылт (хара еснаг Москватэи аамталоуп Ашықас фыц хшапыло). (Ткэарчалынтэ ххэи аалтиит сахэшьа Фениа. Уа хкы-хкыла зегы ыкоуп.) Нас Дима ифызцэа аауа иалагеит. Афызцэа рацэафны имоуп, афызцэа бзиақэа. Урт шаанза итэан. Сгэи даара иахээз, ахаамыхаа, ашэыркэа рфеит, аха ус тэыцак ашампанфы Дима иныхэафа шытырымхызар, аеакы рымжэит. Ицкэынцэами, ахэатэи рымоуп, иахьеибабаз дара рзы ныхэоуп.

2. Таацэаныла абас ибзианы хапылт ари Ашықас фыцгы.

Адырфаены Дима имшира идырныхэаларц иахтааит ацкэынцэа бзиақэа: Ахра Цэеиба (еицырдыруа афутболист, Тышэкэа хэа зхэычыхыз иахьагы изархэо В. Арзынба).

Абас иалагеит хара хзы 1999 шықаса.

26. Абиблиотека акынтэи Урыстэыла итытцуа ажурналкэа згеит. «Знамя» аномеркэа руакы иануп сара ибзианы издыруа М. Вишневскаиа лповест. Уи азы ажурнал апремиагы лыртеит. Аповест аинтерес ацоуп, икэышу, иахьатэи аамтагы ибзианы издыруа ишлымпытытыз фашьом. Акритикцэа ишырхэо айцш, лхатэи бжыи, лхатэи стиль лымоуп. Апроза, апоезия алыжжуа икоуп. Уеизгы, илыдныхэалатэуп, уи иацсоуп. Иара убас, ажурнал иануп Ф. Искандер иажэабжыкэакгы. Хэарада, Ф. Искандер дказоуп, иифыз цсыеткэьан изыкалом, аха атемагы, иазнеишьагы ажэит, еицшцэахеит. Уи атема, ацсуа цстазаара, харгы даара хгэи иахэан ихадахкыло, хара хакэым, уи ихыз инахаран ирдыруа иказтаз асахьаркыратэ шоура тэо иалагеит. Атемеи, иара иазнеишьеи, еитасхэахуеит, еицшцэахо иалагеит. Еицшцэахо мацара акэым, интэо иалагеит. Ибафхатэра ду азба иакуа инхазшэа збойт. Икалап уажэшьта аеа темак шытимхыр амур.

Март

4. Москваҗа ҳаприт: Аршба В. Шь., Борис Ғәйргәлиа, сара, Ф. Искандер ииубилеи ахь (70 ш.). Дәығбала ицеит В. Зантәриа, А. Гамгиа, А. Чқадуа, ансамбль «Абаза» (арыжәтә, ашәыр ухәа рыман). Москва ҳара дахпылеит Борис Ғәйргәлиа имахә иыызак. Сара сышиашаз Амреи Алики рахь сцеит. Игәхьяаган сыҗоуп. Еиҳарак ахәычқәа. Амра лыда зеггы афны иҗан. Ланаггы Арзикггы рызхәит, еиҳаггы ицшзахеит. Исеигәыргъеит, сцар ртахымызт. Ишқастаху Ақсныҗа, Ақәаҗа ихынхәыр, аха макъана ара инханы иҗоуп. Адырәәены асаат 6 рзы аиубилеи ахь ҳцеит. Сымахә Аликггы сарггы Фазиль заа дхақшаан, хыла идахныхәалеит. Аиубилеи ағы еизаз рахь иаадыруаз ақсуаа мақшымызт. Д. Зантәриаггы дызбеит. игуп. Даур даара абақхатәра змоу азәы иоуп, Фазильггы Фазиль иоуп, аха уи ироман «Золотое колесо» иахьатәи Европатәи ароман ақазарағы иҗоуп.

Аиубилеи бзианы имәағысит. Имәағигон Белза, фныцқатәи культурала даара иҳаракыз Фазиль ихаҗа иажәабжь «Начало» дақхьеит. Ибзианы ишфыз еицш, ибзианы дақхьеит. Җара хансамбльггы, сшацәшәоз, қәғи-арала иқәгылт, рнапқәа шеинырқьоз ала, иргәақхеит.

Москва ақалақ ахада Лужков ихьзала адныхәалара иақхьеит, иара убас – Кабарда ахатарнак, уимоу – Шевардназе рыдныхәалараггы. Фазиль аполитика иеахьалеимгало ақәхап уи изырқатқо. Абанкет ағы издыруаз рацәафын: А. Битов, Н. Иванова, Фазиль амонография изызкыз Белла Ахмадулина, уи уажәтәи лхатца Б. Мессерер. Сымахә Аликггы дсыцын. (Убри иқаз зеггы дрылчқауан.) В. Зантәриа даара ағы ибеит абанкет аиқкаарағы.

Еиҳа еиғны астал иқәызггы Ақснытәи инаргаз ақын: ағы, ақсуа фынтәыршыра, ашәыр, аңмажыы, ачаи ухәа.

8. Алик дсыццеит ссыза, аиспанец, афилософ, асахьағыхы, ауаф қәыш Диониси Гарсиа иахь. Егы ссыза бзиа асахьағыхы бзиа Максимови сарей телла ҳаицәажәеит. Уи цхәыс мыждак диднагалан, ҳаиқәшәартә иа-лылмыршеит. Уеизггы, сахьала еиқәиршәаз альбом сықәшәартә иҗаицтеит.

9. Иахьа уажәы Москва инхо, Еҗери ланшьа ица, В. Агәхаа хнеицхьеит. Даара ибзианы хныкәеит. Вахтанг ицшәма ахамтақәа сылтеит. Атцыхәтәан А. З. Анқәабггы дхәхьзеит. Уи иңбабақәа сыдын, сара сакәым, уи зду Ақсны ирацәафуп. Уи акры здыруа хәынцқарра уафуп. Ашыцра, амчра ахыбаара иабзоураны, убри Ақсныҗа дназыцхьашаз дқамлеит. Уажәыг уи амеценатра дағын, Вахтанг Агәхааггы иарггы цан, абилетқәа хзаархәеит (ақара рго иқазма). Даур Зантәрией сарей ҳаиқәшәарц ҳақан, аха атцыхәтәан Ақснытәи иааит даара хгәы хзырхьыз ажәабжь: ицстазаара далцит Кәымф Ломиа. Уи ашьтахь азәы сызиқәшәо сықамызт, Ақәаҗа схынхәыр ақын.

12. Кә. Ломиа ицсыжра ҳахьзеит. Хинтеллигенция зеггы рхы-ргәы далырхит. Акариера иашьтаз ашәкәыфәцәа цқьынцәак дыхтакны дрыман, иғрызауауамызт, аха ашәкәыфәцәа Реидгыла амазаныкәгарағы уи дзыцсахуаггы дсыздырцәом. Егьяағы егья рхәарггы, уи рақхьа иргылан,

ашәкәыѡѡцәа, уаѡцас иҕаз аҕар дрыцхраауан, хлитература аматц акыр иухъан, дагыпоег бзиан. Ибзиан дымѡапыргеит, ибзиан ихцәажәеит. Ипсаҕа бзиахааит!

Апрель

29. Хҕазет «Аҕсны» аиубилеи мѡапыргеит. Амѡаҕгашыагы, уи знапаҕы иҕоугы нанамгацәоуп. Уи дара рхала ирхаразам. Аҕсуа газет зацәы, аҕоурых змоу, ажурналистика, апублицистика ашыапы зкыз, еснагы анапы агын аиҕабыра рахытә, ианрылшозгы, ианрылымшозгы. Хыла сара, зныкымкәа аобком адкылартаҕы саатла стәаны, амазаныҕәгаѡцәа азәазәала сызмыхәац азәгы дыҕамызт. Хҕазет зацәы азы акадркәа шаазатәу, алимит ылхны, иреиҕу Урыстәылатәи ауниверситеткәа рахы идәықәцан. Аха азәгы дахамтцылт. Иаҕахуп хәа ргәы иаанагомызт. Иаарылшоз зегы «Советская Абхазия» иадыртдон, уа зегы аеакала иҕан, иара атыжыра иазоурыжыуазгы, агонораргы, аиҕабыра ркынтә иамаз ацхыраарагы. «Аҕсны» еснагы ахашәала акәын иазынхоз, аиргыхәа аҕсы ҕакыкыан, зегы рҕы иагын. Иахыагы усоуп. Убри убас иазныкәо аиҕабыра рыуаажәларгы, рбызшәагы, ркультурагы убасоуп ишырзыҕоу. Ииашоуп, иара агазет аҕы иҕан, иахыагы иҕоуп згәы азыбылуа, изылшо зегы ҕазцо, аха цхыраара хәа изакәызаалак акгы рымам. Убаскак ргазет анатәарымбо, уртгы ирклак рымпыцышшоит. Аиубилеигы асахыаз иҕартцеит, убрагы рхы рзеитамхәеит.

Маи

2–3. Еҕери анҕлыз бызшәа зтиуа рцаҕык иахасабала, далырхит Америкаҕа ирышьтырц иҕоу ахәыцкәа ралцшааразы. Пицундаҕа дцан, ариабжыарак уахы дыҕоуп. Аѡны зегы иаахадыҕәҕәалт, аѡнус, хәфатә-хәжәтә – зегы лара лакәын. Аеаганкахыала, анҕлыз зтиуаз рахытә иалырхыз дахырылашәаз хҕәапхейт, егырт зегы ускак иусым уажәазы.

18. Иахы «Абаза» аҕы иазгәартейт В. П. Цачулиа 70 ш. ихыцра. Рыццарас иҕалаз, иара дахыымзейт, иаалыркыан идунеи ипсахит. Ауаагы иҕан, ахатагы бзиан, хәтыр ақәцан имѡапыргеит. Ипцстазаареи ирҕеиареи рзы ажәа ихәеит Олег Бҕажәба. Идущәамкәа, аха еилфаца. Уи ихатагы уажәы иааитцагылаз аҕоурыхтцааѡцәа инарылыхәхәо иоуп. В. Цачулиа акры злаз, хҕоурых ауаа рыларцәаразы даара аҕыбааа збахыаз азәы иакәын. Аускәа реиҕекаара, аусхәарта ҕыцкәа рапцаракәа рҕы абаѡхатәра чыда илан. Аҕсны аҕоурых баҕакәа рыхычара дахагылан. Урт рыхычара мацара акәым, апопулартә брошиуракәа ирызкны ажәлар ирылаиртцәон. Ус еиҕеикааит, Асовет Еидгыла зегы аҕы, рапхыатәи алабораториа, атуризми аекскурсақәеи рзы. Иара убас еиҕеикааит Асовет Еидгыла ахынзаназаазо ахатә гәапхаратә еиҕекаара «Клуб Аргонавтов» захызыз. Хәтыр зқәу аclub алахылацәас иҕан; Тур Хеирдал, Тим Северни, Сименон, Грем Грин ухәа адунеиаҕ еицырдыуаз ауаа. Убарткәа зегы азгәартейт аиқәшәараҕы. Ауаагы иҕаитцаз абзиа ахатцгылара, аиқәырхара, аҕоурыхтә, акультураатә

наука аизҳара иатәуп. Абри еиґызкаазгы, иусура ишахцәажәозгы, даара ирґушьартә иґоуп.

Иуль

1–2. Иахья телехәаґшрала ирхәеит Чебриков дыґсит хәа. Уи СССР КГБ аихабыс даныґказ хара дахдепутатын. Аґсны акырынтә даахьан, ацхыраа-рақәагы ґаитцахьан. Ашьтахь дыґан акоммунисттә партия ацентр комитет аґы мазаныґкәаґыс. 1989 шықәсазы имґаґысуаз СССР Иреихәзоу Асовет адепутатцәа рықәгыларакәа дырхылаґшуан. Сара, Аґснытәи адепутатцәа, ааґык аґсуаа, убри иахь хнеит ххатарнак иқәгылара алиршарц. Ақәгылара иеазыґатқан дыґан В. Г. Арзынба. Бжынтә убри азы иара иґы хнеит. Иара ибзиан хайдикылон, даарагы иґахын дхәцхраарц. Аха имзакәа ихәон даарагы ишыуадаґыз, ақыртуа депутатцәа, Иреихәзоу Асовет ахантәаґы ихатыґуаґ Черқъезиа, СССР адәныґкатәи аусқәа рминистр Шевардназе, иара ус хыґхьазарала рацәала урт рлобби уахгы-еынгы аус шыруаз Аґсны ахатарнак ажәа имоурц. Уеизгы, Чебриков хәқәирґәыґт, иалшо акы шагимырхо ххатарнак ажәа иртарц. Аха, атдыхәтәаны, даара илахь еиқәны ихаихәеит, ххатарнак иқәгылара шәы-процентк дақәґыґәуа дшыґам. В. Г. Арзынбеи сареи асасаиртәґы хуадақәа еидын. Ауха хнатәаны дақьаки бжаки даара ицхауа атекст хәит, дықәйдмырғылар, иааулак атрибунахь хнеины, убри хәґхьаны хмандатқәа ықәахтарц. Аизара ду анаадыртуаз аґны иареи сареи хнеины атыґ маншәала алаххит, ажәа иртар ирласны днеины ацәажәара дахьзартә. Аґхьатәи аилатәара аан ирымтеит. Аґсшьара ашьтахь хнеин, ицеггы иааигәаны хтәеит. Раґхьа аеа депутатк ажәа аниртоз ирхәеит, нас ажәа имоуп Аґснытәи анау-катцәаратә аинститут адиректор Арзынба В. Г. хәа. Зеггы еицырдыруеит уи дшықәгылаз, ииґахыз зеггы шиҳәаз. Адепутатцәа ахьтәаз азал ґныр-цәажәауа рнапы еинырґеит. Уи иаанагон иқәгылара, иихәаз, ишихәаз ргәаґхәит хәа. Аиашаз, даара резонанс бзиа ґанатцеит. Абасала, Чебриков илиршаз хара хзы иґоурых мшхеит. Хәарада, уи ицасит, игәы шьтнахит иара Арзынба В. Г. иарыґәґәеит уи ихықәкы ду, ицсадгьыл ахақәиттәразы имаз. Абасала, Чебриков хара хґоурых далахәуп, уи ххәхмырштыроуп, хинциклопедиақәа рґы иарбазароуп.

Ицсґазаара далцит хәа ирхәаз, хыла, сара сґәы иалсит, уи дуаґ дуун, даґсан. Ицсәґа лашахааит.

Август

14. Иахьяены ақыртцәа хәқәлеит, аибашьра иалагеит. Уиаахыс быжь-шықәса цит. Ускангы хәшґаґаз. Урт рнацәақәа тґьон, аурыс гарнизон ин-нажьыз аибашьыга техника зеггы аґарыжыт. Хара шәарыцага шәақьмзар акгы хымызт. Хыґхьазаралагы шаґа ихаихәзиз. Аха ханақәшәа, аґсреи абзареи ханрыбжьагыла, еґа иахцәыуадаґзаргы, зеггы хәґшааит. Атыґан иааганы ихаларыжьыз, индырхаз, иґәы-ицха иґаз рыуаажәларгы хәґагылеит. Уртгы хыґхьазарала акыр ихаихан. Аха хәилацәеит, хәґар зе-

ггы гылеит. Абцъар ус иааххэоз, иахапшааз анаѡсггы, хаидысларақэа ркны дара ирцэаагоз мацмызт. Пыттрак ашьтахь харггы хаикэных хақан. Ахитцыхэеи, еитасхэахуеит, хаидгылт, хамшэеит. Ирацэаѡны рхы ақэыртцеит, аха аиааира хачкэынцэа иргеит. Аратэи, иааны хадггыл иқэҳаз, еснагь ихағаз, уажэтэи хаибашьраанггы хѡнытцка иахэагылазггы, рыбаѡқэа рыла хадггыл хкыаны иахымаара идэықэыртцеит. Ари ааскыатэи хтэурых афы ихалшахыоу зеггы ирыцкуп. Ажэлар гэгэоуп, ицшзоуп ианеидгыло, хыкэкык анрымоу. Уи айбашьра иахнарбаз, иахнардырыз даара ирацэоуп, уажэшьта ацстазаарафы ххы иахзархэар. Ари аицш аиааира ашьтахьггы хтагылазаашья удаѡуп, аха агэыгра хамоуп Урыстэыла хазхьяпшып хэа. Имгэыгкэа ицсхыада.

Декабр

6. Иахья апрезидентрахь еиталырхыз Арзынба В. Г. инаугурация ыкоуп. Ишахэтэз имѡапыргеит. Асасцэа рахь даара ибзианы иқэгылт Краснодартэи атэылафэцэ агубернатор Кондратенко, Адыгеиа апрезидент Цъаримов. Убас уа ицэажэеит аныхацаѡ Чычба, апап Плиа, ахэацья Габниа. Абанкет Пицунда иақэдыршэеит. Сара, Мархолиа, сахэшьаца Толиа Лагэлаа хаигеит. Убрагь зеггы бзианы еиѡкаан, хара еицнеиз агэтэхыы акэымкэа, еиха иахьтынчраз алаххит. Даараггы ибзианы аамта ххаагеит. Иара Арзынбаггы В. Г. уажэтэи афэарафы еихаггы еиғны ибап, апышэа бзиаггы имоуп.

31. Иахья ателехэацшра иаанагеит ажэабжь Ельцин ипрезидента шытеитцеит хэа. Нас зеггы шымѡапысуаз хдырбеит. Иара Ельцинггы иее-ицштэны ибзианы дцэажэеит. Итыпан дааигеит ашэартадара акомитет афынтэи Путин В. В. хэа уаанза аихабыра рыбжьара зызбахэ ыкамыз. (Ирхэоит дара ашэартадара акомитетаа роуп Ельцин ицара зыбзоуроггы, итыпан иқэдыргылаз акандидатура кызтазггы хэа.) Хара хкынггы уи даара ргэы иахэеит. Ельцин, иахыжэуаз анаѡсггы, Урыстэыла дузза апозициақэа акыр нижыт. Урыстэыла атагылазаашья цэгьахар даара иахтахым, уи еснагь иғэгэаны иказароуп. Ацхырааразггы хзыкэгыгуа иара ауп.

(Иацу ыкоуп.)

ВАЛЕРИ КАСЛАНЗИА

ГЕРИППА

Алегенда

(Парфени¹ иеизга аҗнытә)

Ари ажәабжь цабырг хтысуп,
Егъа алакәахь иурхарггы.
Азәггы исеимхәеит «уара иуусуп»,
Аха иамуит исымхәарггы!
Ааи, издыруа шыкоу җашьом,
Измахац – еитцоуп узхәашам.
Иҗалеит, шыта иузыриашом,
Иазымхәыцкәа ицазггы диашам.

Азиа Мацаҗе, акыр ижәйтәзан,
(Зылпха хауша иҗа дымицызт),
Ион² дгылаҗе Милет җшықәҗан,
Кельтаа³, иқәылаз, рыхьыз рмахацызт.
Фесмофори⁴ – ахәса рныхәа,
Иашыкымтан аенынтәарак.
Агәырҗа-ччабжь цон иагәйтцхәа,
Кельтаа нқәылоз, ирымҗо җсгарак.
Ахәса хымкых рымч зықәходаз,
Ирзааигәартәит ргәы зыдхалаз.
Зыхәҗса роуз хара изгодаз,
Уа иаанрыжьуан ахьтәы җараз.
Иргаз дреиуан ирылукаашаз,
Гериппа хәа, Ксанф иҗхәысыз.
Иазгәатәтәуп Ксанфггы аиашаз,
Инагоу ахылтшыҗтрақәа дшыруазәкыз.

¹ **Парфени** – абырзен поет, ашәкәыҗы, хера җалаанза – I ашәышықәсазы, хера I ашәышықәсеи раан инхоз.

² **Ион (Иониа)** – Азиа Маҗ мрәҗашәаратәи ахәҗак, ажәытә аамҗазы абырзенцәа ахынхоз.

³ **Кельтаа** – җ-ерак рыбжьара Европа Мрәҗашәареи Агәи рҗы инхоз индоевропатәи ахылтшыҗтрақәа.

⁴ **Фесмофори** – ахәса рныхәа, абырзенцәа рынцәахәкәа Деметреи Персефонеи ирызку.

Аха дыҕамызт итэылан,
Кельтаа рёыраапкны ианқёылоз.
Ибазомызт шөөртәк ыҕан,
Амшын Еиқәа уи данхылоз.
Ксанф данақәшәа ари афыза,
Имал рацәа ахыы аҕнихит.
Акы азыхәа дымкәаныза,
Дипшаарц ддәықәлеит, уи димпсахит.
Хапсыратәҕкәа ихигеит амфәан,
Уи ихәфсахыагыы ианырит.
Дацаныхәон зынгыы ажәфәан.
Анцәа диман, шытак идырит.
Дцон даапсазаргы, имфәа нцәомызт,
Зны уахынлан, дцон гәаныла.
Рим данаадгыл, изхатомызт, –
Зегь чапан ара хахәыла.
Пҕхызыз цыишьон асеипш иибоз,
Зегь цырцыруан, игәазырхаган.
Милет – инхарта, игәы иҕымцәоз,
Зегь акоуп изы гәытгаган.
Ус дышнеиуаз хатцак илапш
Иҕәымго ишьтоуп, хара дгылан.
Ксанф даатгылан уи данихәәпш,
Абар, иибо – анкәа дгәылан!
Ажәабжь еихәеит амфәан иқәшәаз.
Игәтакы назароуп, дхьатцуам.
Ажәытә гәыла, иҕазшыа здыруаз,
Дизызырфәа дгылоуп, дидцуам.
Ксанф даналга иажәа хыркәшан,
Инаимеидеит уаҕа ипылаз.
Апышәа ду змаз идыршан
Иахыықәынхоз кельтаа иқәылаз.
Массалиа⁵, зыхыз идыруаз,
Убраанза шыта дназароуп.
Амфәа лакыта уа ианылаз,
Кельтаа рхәаанза дагароуп.
Даалахфыххан Ксанфгыы ддәықәлеит,
Ауаф гәытбаа аңышьара ниҕан.
Дцоит ағьөхәа, игәыгра иацлеит,
Илашалашоз хәыцрак иеаҕан.

⁵ **Массалиа** – Марсель.

Амѡа дықәхеит имариамыз,
Массалиа усгыы днеит.
Имш – Гериппа шыта дааигәамыз, –
Имч, илшара кыр иѡеит.

Абар кельтаа рыдгыыл дықәуп,
Цъара ибашам игәы зкыша.
Макъаназы ихәахъа иқәуп,
Иаңхъа иѡоу иамам дыршыа.
Ус дышнеиуаз ханк ацәаара
Илаңш нақәшәеит дазыңшзамкәа.
Игәы нтыңеит, дгәыргъеит даара,
Дматанеит игәы итазамкәа.
Кавар – кельтаа раңхъагыла,
Уажәазы Гериппа лхатца,
Ишитәартаз идырт гәаныла,
Ларгыы дгәалтеит, дтазшәа лгәатца.
Дыѡт, диңылеит, лнапқәа икәшоит.
Лхы-лҕы гәыргъоит, хәашыак амам!
Нас аѡныҕа дымѡахылгоит,
Кавар иакәзар, уажә длыгәхъаам.
Ашьтахъ иалхәоит кельтаа рңыза,
Лхатца дҕеихырц абрахъ дшааиз,
Иааигаз, имоу ишимырза,
Уара уиазтцаа лхәеит иузааиз.
Кавар даара исас дңъеишьеит.
Иаңсоу хатцоуп, игәы дахәоит.
Чара муыкәа дцар иңхеишьеит.
Асас дныхәа, ахраҕа дѡахоит.
Атарцъман абраҕа дааган,
Ксанф аңара имо дазтцааит.
Аилахәаахәтраз Ксанфгыы днаган,
Днаихәаңшын, Кавар дтиңцааит.
Ахътәы ңара зқыы иреихамкәа
Ихәеит Гериппа лзы дшамеигзо.
Кавар дцәажәоит, дмыццакзакәа,
Иишәо еихәоит шаҕа идуззо.
Итаххеит намысла ишазарц.
Рцеи хәың дшыҕоугыы азгәеиҕеит.
Цшыңтә ишаны хәтақ-хәтақ разарц,
Абас ала иаңхъа ҕеиҕеит.
Ас еиңш иѡоу аилазашыа,
Гериппа уама дазгәааит.

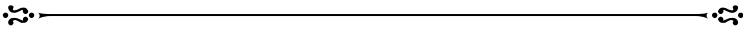
Данақәымшәа Ксанф ахәашьа,
Лара лтәала акельт дииааит.
– Ихәатәызма шаҕа умаз,
Абжа-еиҕабжа цәыругандаз!
Уара, сыҕшәма, сымш, са сгәыраз,
Иҕамлоз, маанак уцшаандаз, –
Ксанф дналыхәацшит дгәыбзыҕуа,
Иҕсы лыҕо лаҕшы хаала.
– Сара издыруеит, исхәо, изуа,
Наҕ ибхыга ибымоу агәала.
Q-нызқь сымоуп ахьтәы ҕара,
Абжоуп иасхәаз, дҕысшәон аҕхьа.
Дуафьыразуп избаз даара,
Ачара сзиуит ажәлар ааҕхьа, –
Гериппа цәәанцәы дызхалом!..
Ксанф даанкылан, дгәыдылкылоит,
Нас дындәылкьоит, иеидлырхалом,
Кавар ишә еимҕаа дныәналоит.
– Уара сымш, сдунеи лашара,
Уаасзызырфьы шанак уасхәоит!
Исымбааит ашьыжь шара,
Мазажәала улымха иҕасхәоит!
Ксанф аргама амц уижьазаап.
Шьҕа еилыскааит сара аиаша.
Ихьтәы ҕара фынтә еиҳазаап.
Уара дрыцхаушьоит уи баша.
Ухатҕазар дшьы, дысҕырга,
Сиҕаҕшны саанхом иудыруаз.
Уи уижьарц даҕын агәыга.
Улеишәа цәырга анкья иумаз.
Икасыжьуеит са сыҕсадгьыл,
Мап ицәыскуеит схылц, сыхшара.
Сыҕсы устоит уаргьы усыдгыл,
Җаицынхарцаз уфны-угәара, –
Кавар ҕеиҕуам, дтүцъха дгылоуп,
Гериппа илхәаз имаҳазшәа.
Уа дахьгылоу хәыцрашәк дрылоуп...
Ллымха инҕасит «уацәы» ихәазшәа.

Уацәы захьзыз иаины иҕоуп.
Рееизыргахьеит хатҕеи пҕхәыси.
Кавар дааихьеит, уигь деибыҕоуп,
Ишцо гәеиҕоит ражәеи руси.

Амѡа иқәлеит, уашәѡык ҕежәуп.
Цъара акала ирыгу убашам.
Рќама, рахәа ирымоу зрыжәуп.
Ғәырғашытыбжыык гоит узхәашам.
Ғымтроуп иќоу, еиқәышышыроуп,
Зныхгы инхәытцак иаахәытхәытуеит.
Кавар иблақәа цышәшәыроуп –
Ишыќамло ҕеирак рдыруеит.
Измаану еилкаашыак амам,
Кавар хәыцрақ дтаршәны дамоуп.
Дреихабуп, дрычхап, еҕамам.
Игәағ хызгеуа иику иќамоуп.
Иааит ахәааҕ, наќ шыта тәымроуп.
Рыпатуаз Ксанфгы дхырхәоит.
Аха абраќа азатә рымоуп,
Кавар иацшыигеит, дахныхәоит.
Ажәҕыс уа иахоу ашаха,
Гериппа илыдитцеит, илкыроуп.
Кавар иахәа знык данѡаха,
Лацшык ахыымзо усгы иќыроуп.
Имѡаницеит азатә иахыкны,
Ихнакәыцәартә лхы лхазамкәа.
Дшыуп Гериппа, диоуп деитцыхны.
Зегь ааилатырт ргәыреанзамкәа.
Иҕы изеихымхт Ксанф еиқәыцәа,
Ихы изгәамтазо дуазыруеит.
Пхыз ибома мшәан даныцәа?!
Абар, Гериппа лхы кәымпылуеит.
– Ксанф, избоит агәырѡа шустаз,
Аха иуасхәо агәра угароуп.
Сара изуз уашәѡык шгылаз,
Исзыруз иаартны исхәароуп.
Ѧ-нызкъ шумоу ахытәы цара,
Лара исалхәеит имзазакәа.
Ксанф душыыроуп, сықәтца сшыара,
Сухәоит уаха дсумырбакәа.
Истахым убас сыцсадгыл,
Мап ицәыскуеит, са сыхшара.
Кавар, сухәоит, уара усыдгыл,
Ғаицынхап, иаауп ачара, –
Абас ала уи сгәы дталон,
Аха лышхам аднамкылеит.

Исзызбуамызт, сыхшыџ ыалон,
Анцџа абрака сааникылеит.
Уст сыхџџаа, уара иутџызааит,
Иахьарнахыс са суџызоуп.
Амџа укџлоит, умџа хирзааит! –
Иихџо иџамшџо Ксанф уа дгылоуп.
Абас, кельтааи римааи рџџааџ,
Иузхамџо хџыск мџаџысит.
Амџа иџџыз Ксанф игџараџ
Деибга-дызџыданы даакылсит.

Ари ажџабжь џабырг хџысуп,
Егья алакџахь иурхаргьи.
Азџы исеимџџеит «уара иуусуп»,
Аха иамуит исымџџаргьи.
Ааи, издыруа шыџоу џашьом,
Измаџаџ – еитџоуп узџџашам.
Иџкалеит, шыџа иузыриашом,
Иазымџџыџкџа иџазгьи диашам.

АДУНЕИТӘ ЕИБАШЬРА АВЕТЕРАН

Кәтол ақыта агәтаны игылоу, шәышықәса инареиханы изхытцуа ақырсиан иашахатцаратә ныхәартеи ақыта аусбартеи, Иуа Коғониа ихъз зху 2-тәи абжьаратә школи рхыбрақәа ушьтахьҕа иааныжьны, Жәанаа рдәы хәа изышьтоу адәеиужь арғьарахьала унавсны амрагыларахь уеҕиноухар, Дғамшь ақыта уныеҕынгылоит. Уи иху ацҕа унықәсны пытқ уанынаскьалак, Омақара захьзу азиас хәычы иху ацҕагы унықәсны, иаха-иаха ихаракхо адгьыл наара унықәлоит. Абри адгьыл харакы, адгьыл тбаа Кәтолтәи ахабла дукәа ируаку Қырақьан ахабла иатцанакуеит... Абраҕа, Омақара азиас амрагыларахьтәи ахықә аҕны игылан метрак ақара зышьхынгылара харакыз абаатәы шыақәкәа зцагылаз, пшьбаҕа уада змаз, аҕсуа мөтәы кәасқьа еиҕшны иҕатцаз қырмайттә ғны пшзак. Убраҕа дынхон-дынц-уан Есыф (Кыта) Мед-иҕа Шониа. 1924 шықәса рзы абри ағнәтәҕеи диит ахатцарҕыс Алықьса Есыф-иҕа Шониа. Алықьса иаб – Есыф Мед-иҕа Шониа иакәзар, диит 1892 шықәса рзы. Уи Кәтол ақыта зҕьабаа раҕәаны иадыз, ақытан еицырдыруз, ажәлар хәтыр зкәырцоз, бзиа ирбоз, зысас гәашә тбааз нхәф наган. 1928 шықәса рзы раҕьязакәны Кәтол ақытан аколнхарақәа реиҕкаара аус хацзыркыз Кәтолаа рыцкәынцәа: Бағрат Тапағәуа, Цына Тапағәуа, Степан Касланзиа, Махьал Касланзиа, Сарапион Цкадуа, Махаз Гәаланзиа, Мадол Қәаранзиа, Хыгә Чарганзиа, Алмасхан Гәыргәлиа ухәа дырузәкын. Макәыршақә иҕамлазеит 1928 шықәса рзы Кәтол ақытан раҕьяза еиҕкаахаз аколнхара «Актәи Кәтол» ахантәәҕысҕы иара Есыф Шониа дахьалырхыз. Уи 1928 шықәса инаркны 1941 шықәсанза аколнхарақәа руак напхгара азиуан. Уи дреиуан иара убас, 1932 шықәса рзы Қырақьан ахаблаҕеи ачаи аиҕахара анапы азыркыз Кәтолаа. Иазгәатәтәуп, Кәтол ақытан раҕьяза акоммунисттә партиа иалалаз: Махаз Гәаланзиа, Уанчка Цнариа, Хыгә Чарганзиа, Махаз Касланзиа, Мадол Қәаранзиа, Бағлар Миқәа дшырузәкыз Есыф Шониа.

1941 шықәсаз гитлертә фашисттә Германия усқантә хаҕсадгьыл ду – СССР ианақәла аҕеныцәҕьа Аҕынцәтәылатә еибашьра Ду ашҕа ицаз, хаҕәнымырха аҕсадгьыл ахьчара напы азыркыз Кәтолаа рҕеицәа гәымшәәкәаҕы дырузәкын Есыф Шониа. Ашьаартәыратә еибашьра ду Асовет жәлар риааирала ацыхәа анцәәха, уи деибга-деизоҕыда, дхынхәит иқыта гәакьахь – Кәтолҕа. Есыф Шониа аибашьраҕеи иааирцшыз ағәымшәәреи апатриотизми рзын ианашьан «Аиатцәа ҕаҕшь» аорден, амедалқәа: «Кавказ ахьчаразы», «Фырхатцарыла аусуразы».

Алықьса иан – Вера Сеидыҕ-иҕҕа Шониаҕы, лхатца Есыф иеиҕш, аҕьагылара лыман, ақытан ауаажәларратә цстазаара активла лхы алалырхәуан, дкоммунистын. Лара лыбзоурала ауп апартия ишалалаз

***Аңсннтәи Аңынцътәылатә еибашьра ду иалахәыз
гәыцқык аңсуа ветеранцәа. ақ. Москва***

Кәтолтәи ахәсақәа: Шьашькәа Басариа, Гәыльшьа Тапағәуа-Гәаланзиа, Зина Бигәаа. Уи «Афырхатцаратә усуразы» амедал ланашьан. 1941–1945 шықәсқәа раантәи хәжәлар Рңынцътәылатә еибашьра Ду аамта хьантақәа ианыртагылаз асовет хәсақәа-анацәа, апатриотцәа зеггы ишықартцоз еипш, еынлатәи лусурақәа данрылгалак, уахынла асолдатцәа-аибашьцәа рзын аласа қалпадқәа лцон, егылышьтуан аға ихы иафагылаз ақсадгьыл атцеицәа рахь.

Алықса Шониа ихәычреи итафратә шықәсқәеи мөасит Кәтол ақытан.

1941 шықәсазы Алықса Есыф-иңа Шониа Кәтолтәи ихартәаам абжьаратә школ далгеит. Хәжәлар Рңынцътәылатә еибашьра ду ианалагаз ашықәсан Алықса иқәра ақсадгьыл ахьчаразы аибашьрахь ацара аамта иатцанакыртә иқан, иагьипхьеит итәыла-қсадгьыл ахьчарахь. Уи имацараггы иакәзам усқан аибашьрахь ицарц азын ааңхьара зауз. Аибашьрахь ирыпхьеит уи зықәра атцанакуаз Кәтолаа рцеицәа зеггы. 1941 шықәса рзы Алықса Шониа Кәтолтәи ихартәаам абжьаратә школ ақны класск афы атцара ицызтцоз, ашкол ицалгаз ифызцәа ақкәынцәа зеггы ирыпхьоит Аңынцътәылатә еибашьра Ду афронтқәа рахь.

Алықса Есыф-иңа Шониа урт еснагь гәыцхас имоуп, рыхьз-рыңша акамыршәра дашьтоуп, дрызфелымхауп. Избанзар урт рахьтә азәык-

*А. Шониа
Аиааира ду
амшныңха
азгәатҗараан.
Ақ. Ақәа*

*А. Шониа акыршықәса аус ицызуаз гәыңфык
иқызцәеи иқәлацәеи рыгәтҗаны*

ѡыцьѡак рыѡа 1941–1945 шықѡсқѡа раантѡи Ацьынцьтѡылатѡ еибашьра Ду атѡагашоура аќнытѡ еибганы рќыта гѡакѡа Кѡтол изазхнымхѡзеит, фырхатцарыла рыцсадгьыл ду Асовет Еидгыла рхы аќѡырцеит, еибгала ихынхѡыз азѡык-ѡыцьѡак рахьтѡгьы иахьѡаужѡраанза, ари Ацьынцьтѡылатѡ еибашьра Ду Асовет жѡлар риааира 65 шықѡса ахьтцра, аиубилеи аќынза иара Алыќьса Есыф-ица Шониа иоуп еибга-еизѡыѡа ацстазаара иахаанхаз, егьырт рыцстазаара иалтцхьеит. Иахгѡалахаршѡап зыцсадгьыл зхы аќѡызтцаз, Алыќьса Шониа класск аѡы ицтѡаз, ашкол ицалгаз Кѡтолаа рыцкѡынцѡа: Злаииа Шьѡта, Саќаниа Мамиа, Саќаниа Цьѡта, Қѡталанѡиа Шолоѡиа, Чагѡаа Волоѡиа, Ццнариа Тагѡ, Бжьѡаниа Иуака, Лагѡлаа Волоѡиа, Шенгелиа Шоѡта, Гармелиа Чучул, Кѡагѡаниа Даур, Беѡиа Грышьѡа, Кѡатаниа Гѡыза, Қѡаранзиа Дон, Қѡаранзиа Севериан, Шьѡакаиа Плика, Аќалгьѡа Волоѡиа, Шьѡанаа Севериан, Миќаа Алиѡшьѡа, Каќѡба Езгьегь, Қѡаранзиа Аќсент, Миќаа Чапа.

Хазну ашыќѡс, лацара (маи) жѡба рзы, 1941–1945 шықѡсқѡа раантѡи Ацьынцьтѡылатѡ еибашьра ду аќны Асовет жѡлар иргаз Аиааира 65 шықѡса ахьтцра аиубилеи аназгѡартѡ аамтѡазы, Алыќьса Шониа Кѡтолтѡи ихартѡаам абжьаратѡ школ ицалгаз, арра иццаз, зыцсадгьыл зхы аќѡызтцаз иѡызцѡа игѡы иахьтымтѡѡо, урт рыќнытѡ цыѡѡык рпатретќѡагьы цшааны иахьзыриго уѡѡроуп, хаќуп, уѡ дзеигѡыргьѡаша усуп.

Алыќьса Шониа Ацьынцьтѡылатѡ еибашьрахьы данырга ашьтахь иааирласны Красноѡартѡи артќѡацгаршѡѡа-хыршѡѡатѡ (аминомиѡт-пулемиѡттѡ) ццарѡиуртѡа ашќа курсантс дѡѡыќѡырцеит. Нас аибашьратѡ ццара иазирхѡуан Ермантѡылан. 1942 шықѡсазы дызтѡаз атцарѡиуртѡа даналга ашьтахь Ростовтѡи аѡбласттѡ аќны 18-тѡи ар, 24-тѡи Агварѡиатѡ дивизиа, 72-тѡи агварѡиатѡ полк аилазаара даланы деибашьуан. Киев аќалаќ Гитлертѡ фашистцѡа раќкупантцѡа рыќнытѡ ахы аќѡиттѡера далахѡын. Иара убри аибашьраѡтѡи ажѡылараќѡа руак аан, 1943 шықѡса, нанхѡамза 26 аены Алыќьса Шониа дхѡын гѡгѡала, аха арратѡ госпиталь аќны деиќѡдырхеит. Уи ашьтахьгьы Алыќьса дырхѡит ѡаѡазнык, аха дырѡѡегьых ахаќьымцѡа ишьѡпы деиќѡѡдыргылеит. Убринахысгьы иара арратѡ матцура аанимыжьѡеит, аха азапастѡ полкќѡа рќны аќын дахьыќаз, игѡабзиара ахьуашѡшьѡырахаз азы. Алыќьса Есыф-ица Шониа иеибашьратѡ лшамтѡќѡа рыхѡ харакны иршьѡеит дызлаз архѡтѡќѡеи Асоветтѡыла аихабыреи. Уи ианашьѡуп Ацьынцьтѡылатѡ еибашьра аорѡен I, II аѡазараќѡа, Ахьз-Ацша аорѡен III аѡазара, ианашьѡуп иара убас 24 меѡал, еиуеицшым аамтѡќѡа раан Асоветтѡыла аѡѡацхьѡа илиршаз аибашьратѡи, ацьѡаус аќнытѡи илшамтѡќѡа рзы.

1945 шықѡса, маи (лацара) 9 рзы Асовет жѡлар риааиратѡ бираќ Рейхстаг ианашѡшьѡыршѡыр ашьтахь (ишдыру еицш, уи абираќ ахазыргылаз дыруазѡкын Ацснѡтѡи аибашьѡы Мелитѡн Қантѡриа) Алыќьса Шониа дхынхѡит ицсадгьыл ахь, Ацснѡыќа. Аусуреи анхарѡи напы аиркит Тќѡарчал. Аус иуан «Тќѡарчалргылара» асѡтемаѡы ашахтиѡр-ацжѡѡѡы изанаат ала. Уи 45 шықѡса инареихѡны дшахтиѡрын. Аус ахьѡуаз ќасарыла, иара убас

җазарылагы иуалпшы ахынаигзоз азы «Җаҗыр зқәу ашахтиор» хәа ахаҗәрацәа аарыхратә нхамәәҗы ахыз җаракы ихыртцеит.

1958 шықәса инаркны 1992 шықәсанза Алықса Шониа Нестор Лакоба ихыз зху ашахтаҗны ашахтакылтцәа-арыцқьареи, ашахтакылтцәара-аиқәы-ршәареи знапы алаку усуәыс дықан.

Аабатәи ахәышықәсаҗы Алықса Шониа иааирпшыз аусуратә еихыз-рақәа рзы ианашьан «Октябртәи ареволиуциа аорден», иара убас аҗаҗыртә шәҗәқәеи, аҗаҗыртә җамтақәеи.

Алықса Шониа, Нестор Лакоба ихыз зху ашахтаҗы жәашықәсала еиҗыркаауаз ауаажәларратә усмәәҗатәқәа жәпакы хадара рзиуан. Ари ахшыәцәк арцәбыргуеит уи иәызцәа ашахтиорцәеи иареи русура аазырпшуаз афото-альбом данахәәпшуаз сылапш итәшәәз апатретқәа жәпакы. Убарт иреиуоуп ашахта аусуәцәа аҗсуа шәҗәыәәцәа ишырпы-лоз атәы зхәо апатретқәа. Убарт апатретқәа руак аҗны уаәы ибоит апоет Мушьни Лашәриеи, Алықса Шониеи, еҗырт аҗсуа шахтиорцәәқәаки реиҗәәжәара аазырпшуа афото. Уи афото җаилкаантә иацуп.

Алықса Шониа иахьа 86 шықәса дыртаҗылоуп. Уи 1941–1945 шықәсқәа раантәи Асовет жәлар р-Цьынцьтәылатә еибашьра Ду аветеран хәа дыпхьазоуиҗьтәи акыр жәашықәса цуеит. Зызбахә җамоу Аңьынць-тәылатә еибашьра Ду аҗны Асовет жәлар риааира амш маи (латцара) 9 аназгәартә Кәтолтәи еҗырт аветеранцәеи иареи аиааира аныхәатә еиңыларакәа рахь инарпхьон, инарпхьоит иахьаҗы. Җаилкаантә иануп урт аиңыларакәа узырбо афотоҗылымтақәаҗы. Алықса Шониа еснаҗ игә-цареикуеит Аңьынцьтәылатә еибашьра афронтқәа рхахьтә изхнымхәыз, зыңсадгьыл зхы ақәызтәз зегьы, чыдала дрызәлымхәуп зыңстазаара иалтхьоу Аңьынцьтәылатә еибашьра Ду иаветеранцәаз Кәтолаа; уи урт рызбахә ихәоит, игәалаиршәоит, шьта иуникалтәу реликвиакәаны, иуар-лашәарлақәаны иҗалаз дарей иареи рпатретқәа апропаганда рзиуеит, ажәлар ирылаиртәоит, рыгәбылра диркуеит.

Сара иара Алықса Шониа изкны еилкаантә хәычык зыырц аныстахха, уи аибашьра аветеран иахәсабала исыдигалеит итәахны имаз, зызбахә җалацәәжәо аибашьра Ду афронтқәа рҗны иҗахаз, ахыз-аңша змоу афи-царцәа, асолдатцәа, Кәтол ақыта иалтцыз аибашьцәа гәымшәәқәа азәырәы рпатретқәа, убарт иреиуоуп: Миро Злаиия, Радион аҗашба, Цьота Лашәриа, Даҗикәа Лашәриа, Платон Лашәриа, Җараман Лашәриа, Акакь Қәаранзия, Цьонцьа Қәаранзия, Шьалуа Қәаранзия, Леуарса Қәтарба, Сардион Коҗо-ниа, Грышьа Палаванзия, Шьаликәа Касланзия, җарбеи Адлеиба, Самсон Қәаранзия, Цьота Сақания, Ианкәа Чагәаа, Ладикәа Цьаңаризе, Алиоша Қәтарба, Иликәа Сақания.

Арт афотоҗылымтақәа иахьа хәы змазам реликвиакәоуп, шамахамзар уаәы иңымло пшаахқәоуп, уарлашәарлақәоуп. Урт ркыпхьра, рзыргара җақуп, аңсадгьыл ахьчаәцәа ргәыбылра ахьчаәцәа рызцәырызго, атцанза изырхәыцуа фактқәоуп.

Ткэарчал ақалақь аҕны, Алықьса Шониа инхарта ауадақәа руак аҕы еиҕкааны имоуп иусурта акабинет. Уи иоыга стол аҕаҕа аҕаҕа аҕаҕа сылапш надхалт иҕа хазына, аҕсуа тележурналист, амцабз иаоызаз апатриот Анатоли Алықьса-иҕа Шониа апатрет.

– Алықьса Есыф-иҕа, ари апатрет стәхуп агает аҕаҕа рзы, – анысхәа, иаразнак уи акопия аҕаҕа иаасиркит Анатоли иаб Алықьса, илахь еиҕаышышы.

Убри ашәымтаз иаразнак сара схәыцраҕы иаацәырцит иахьей-уахеи тынчра змамыз, зцеицәа-фырхацәа аҕарахәа зыхьчаразы зшыапы иҕаҕылаз, аха зҕазшьақәа даара иҕеомыз, аблокада амацәаз иҕаҕыз Ткэарчал аҕеицәа.

Ақыртуа-аҕсуа еибашыра иалагеижьтеи уамак цуамызт.

Ткэарчалтәи Акультура Ахан ауадақәа руак аҕны ҳаидтәалан ҳаи-цәажәон Анатоли Алықьса-иҕа Шониеи сарей. Ускан Ткэарчалтәи аҕсуа теледырратарақәа аефир ахь ирзымышьтыртә еиҕш аҕаҕылазаашыа баапс камлацызт. Анатоли Алықьса-иҕа Шониа иҕахын Шевардназе ихьзала изомыз иаарту аҕаҕызбаратә шәҕәы Ткэарчалтәи ателестудиаҕы сарпхьаны аефир ашҕа ишытырц. Ашәҕәы атекст аҕаҕара ҳалагеит аредакциа азаурц. Сыҕаҕылараҕы зсыҕхьоз «Иаарту ашәҕәы Едуард Амбвроси-иҕа Шевардназе иахь» хәа хыс иаман.

Сыҕаҕылара ахы санапхьацәҕа, акы шигәампҕаз здырыртә, иҕаҕшылара ааипсахит Анатоли.

– Акы шугәампҕаз збоит, изакәу хәа, иаразнак исыпсахуеит Анатоли, – схәан, схы сәахан, сәеиҕаҕшит.

– Борис Алмасхан-иҕа, абни ҳажәлар ашыаартәыра илазыргылаз агәымха, ихьзи, иаб ихьзи еидкылан ахәароуп исыламзо, – ихәеит Анатоли.

– Уиашоуп Толи, урт, ани дуаҕы анцәахьшөзтәи гхақәоуп, – схәан, ихьзи, иаб ихьзи аастәаҕеит Шевардназе.

Исхысхәаауа, згәыжәла цьбараз, априципра злаз, зыпсадгьыл иапатриот иашаз тележурналистын, аоператорын Анатоли Алықьса-иҕа Шониа. Уи Шевардназе иҕаҕызбара иазкыз сыҕаҕылара ишытит Ткэарчалтәи ателехәапшрала, уи ашыҕахьгыи х-Цьынцәтылатә еибашырей ҳаибашыцәа гәымшәақәа ирызкыз сажәеинраалақәаки сыдирпхьейт, са сеипш шаҕаоы рҕахәы дирхәада, шаҕа ус кәса кәитцәзеи ҳажәлар аибашыра аамта хьанта аан ргәы камхарц азы, ргәы шыҕихырц азы, аибашыра хлымзаах аҕнытә иааирала иалтырц азы, ҳаҕацәа икартоз агыгшыграқәа, агәымхарақәа адунеи иаирбарц азын. Уи ус дкамлар аузомызт, избанзар, дзыхшаз иан – Шура Тыжәпҕа, иаб – Алықьса, иабду – Есыф (Кыта) Шониаа ус иҕан рыжәлар рзы, ус иҕан рыуаҕра, рапсуара.

Алықьса Есыф-иҕа Шониа илшоз ала ихы-иҕсы дамеигза иуаажәлар рхақәитра аматц иуан 1992–1993 шықәсқәа раантәи аҕсуа жәлар р-Цьынцәтылатә еибашыраҕы, уи усқан ихигаз аҕабаақәаҕы маҕым, дырхәит, ианашьоуп амедал «Агәымшәаразы».

Амала, иазгәатәуп, Алықьса Шониа иҕсазара еснагь шәахәа лашала

ишырцшзамызгьы, ишиоухьюу игэы ҕызблааз ааха ғәғәақәагьы. Хыхь зызбахә ххәаз ицкәын хьзырхәага – Анатоли Шониа ицсәзара цшза мөасит 1947–1995 шықәсқәа рыбжьара. 48 шықәса роуп уи инитцыз. Сгәанала, иара чыдала инартбааны зыцсәзаареи зырҕеиамтәи аццаара иацсоу рҕеиәоуп. Ари, абаөхатәра ссир змаз ацсуа тележурналист 1992–1993 шықәсқәа раантәи хажәлар р-Цьынцътәылатә еибашьраан ихтигаз ацъабаа, иааирцшуаз афырхатцареи, агәымшәареи, абаөхатәреи рзын шахатра руеит иацитаз ателедырратарақәа, ателеочеркқәа, атематикатә телефильм хәыцқәа, иҕасоу, иҕәышу ажурналистә иажәа хатәрақәа. Урт ирныцшуеит Амраташәарахьтәии Амрагыларахьтәии Ацсны афронтқәа рҕны хәцсадгьыл ахьчаразын хажәлари, урт аоккупантцәа ргыгшәыгра, хажәлар зтагылаз агәәҕра хьантә. Абартқәа зегьы Анатоли Шониа ателеекран аҕны ицәыригон азанааттә баөхатәра харакыла.

Алықьса Есыф (Кыта)-ицә Шониа уатцәтәи амш игәы азтаны, иара ашҕа гәахәарыла дзырцшуа аеыцга ҕасақәагьы имоуп. Изаамтанымкәа зыцсәзаара иалцыз ицкәын гәлымтцәах Анатоли Шониа итынхеит хөык ахшара. Имоҕа аихабы – Ирина Анатоли-ицәа Шониа диуриступ, лыжәлар рзы дхәартаны дҕалахьеит; имаҕацәа аитцбацәа: Темыри Саидеи ракәзар ацара рцоит ибзианы, рабицара иацсахарц азын иахьеи-уахеи аацсарак агәхьаа мкыкәа рцарадырра еиньргалоит...

Заа ишазгәахтәз еипш, Алықьса Есыф-ицә Шониа 86 шықәса дыр-тагылоуп. Ацсуа изын ари қәра дуум, аха иагьмацзам. Иара Алықьса ихатә итәы ххәозар, агәабзиара имоуп, агәалаҕара бзиагьы ицәтәымым. Хазну, 2010 шықәса, лацара (май) 9 рзы, Москва, Аштә Кацшь аҕны имөапыргараны иҕоу, 1941–1945 шықәсқәа раантәи Ацьынцътәылатә еибашьра Ду аҕны Асовет жәларқәа иргаз Аиааира 65 шықәса ахьцтра аиубилеи амөацгара иазку Аиааиратә парад ашҕа инацхьюу, ари Ацьынцътәылатә еибашьра Ду аветеранцәа Ацснытәи рделегация далахәуп Алықьса Есыф-ицә Шониагьы.

Уи ари аныхәа ду дацылоит, Москваҕа инацхьюу, зхы иақәитү, ихьыцшым, азхатара змоу Ацсны Ахәынцқарреи, ацсуа жәлари, 1941–1945 шықәсқәа раантәи Асовет жәлар р-Цьынцътәылатә еибашьра Ду Ацснытәи аветеранцәа рделегация алахәылак иахәсабала.

Москватәи, зызбахә хәмоу аиубилеитә еипыларақәа рҕны, Кәтол ақыта иалцыз атәи, ауаө бырг, Аөбатәи Адунеитә еибашьра Ду аветеран Алықьса Есыф-ицә Шониа имоуп ҕыҕәғәала иихәаша ахәатәы.

Борис Гәыргәлиа,
афилологиятә тцарадыррақәа ркандидат,
апрофессор.
Октябрь 4, 2010 ш., Кәтол

ВИКТОР КӘАКӘСҚЫР

Ажәинраала ғыцқәә

* * *

Еидара җәҗәак ықәжьуп скәәкәә,
Уи сара схаҗа саҗалеит.
Суалҗшьаз схы зсыргәәкуа,
Уи згалароуп хатҗатас.

Сызцоу сымч зықәхо еидароуп,
Истәым иатҗало среиуам.
Ғхьа уанцо амәә – өадароуп,
Аха сеитҗамхо снейуеит.

Мөахарак сшанысызгы збартоуп,
Сахьынзауаз сышлеит сшышлара.
Аха сгәәҗы сымҗахә мкьаҗароуп,
Истҗасым испҗынгыло рнышәара.

Сәара цагәышьеит сымәә сахьынзакәү,
Уи азы сгәырөом, сагхәыцуам.
Хьаас исымоуп сызхьымзакәө,
Аха макьана сымәә саныҗуам.

* * *

Гъсаатә анышәахәо, ауаа ангәырҕыо,
Снапқәа мтәыжәоахоит наҕ-ааҕ.
Ашышкамстәҕыа апсра азыгәаҕыуам,
Доухак ихьзоит ахымхәа, агәаҕ.

Аҕтақәа, зны-зынла ажәоан хызкыо,
Амырхәага ргәылпҕхоит еиҕах.
Гәыҕра мцак ҕыхоит сыоһнуцка,
Схьаақәа ҕахәоуп еиқәпҕах.

Аха ауаа рылахь анеиқәу,
Игәастоит, аҕсабараҕы згәырҕыом.
Сгәаҕы сгәыҕра-мца ахьеиқәу,
Уаха амцабзгы зхәыцкыом.

Аха еиужьны агәырҕыара,
Ауаатәыоҕса аханатә ирызшам.
Иузырхәода есымша нанькыара,
Гәыроак ҳаипҕнакыоит есымша.

* * *

Усс имкыкәа адунеи ахымҕыбу,
Аҕстәзаара ҳапҕсы алахауеит.
Зегы хрыхьзап ҳәа ҳашгәыбуа,
Ғашцо зны ишакәым ҳқахауеит.

Ғнанагоит шытахька агәашә ахьҕам,
Адгыл ҳахьынзақәу ҳа ҳзы имазоу.
Зегы ахьнанаго – иҕоу, иҕам,
Аха пҕсызхо ахьзынамзо.

Уака аамта нцәара ақәым,
Апсра ахьықатәыкыам убракоуп.
Арака зкы уалпҕшыа шхақәу,
Ғрыцоуп ишәауа, ҳгәақтәәкыа.

Аха имариам адгыл аныжыра,
Акыс, уи пҕсадгылны ианушыо.
Знык уи абзиабара анужәла,
Уршыазаргы, ухы анпүшәо...

* * *

Цьоукы схәаа сҭазар рҭахуп,
Сдоуха хәаа шамам гәартом.
Зынгы хәызба цагәыла схәуп,
Аха сдоуха лашара кьатом!

Шыцреи гәаҕи рыбақәа ирхуп,
Сдуней ахәаала здуней зцәытшәоу.
Рхәыцра еиқәарақәа ргәаҕы итцәахуп,
Сыхьз анхәатәу, игәаҕыны ирҕытцшәом.

Саргы схәаа сызтазом, сызтазом,
Избанзар, сдоуха ажәфан харакуп.
Ишамзар саргы амц схәазом,
Аиаша сдоуха бираҕны иступ!

Рдоуха ҕсхьейт цьоукы мыцла ичо,
Адгылаҕ урт рыҕсыгага ныҕәоит.
Ирбоит сиецәахә шкыду иччо,
Сшьацкьа сдақәа иртаныҕәоит,

Аҕсҭазаарей сарей

Саниз иахьа акәым, иацы акәым,
Сышлахьейт сара сшышлара.
Аха ахаан сыбзиабара еицакуам,
Сыҕоуп, сцоит сызхылцыз рышьтала.

Ибзоуп, сыбзиабара ҕсра акәым,
Уи еиқәхоит саныҕамлогы сышьтахь.
Ацьынць абзиабара – насыҕуп, хакуп,
Сгәыҕуейт смаҕаҕ дшықәло схьышьтра.

Амра аҕы азәзәоит мышцәҕашьтахь,
Аха са сзы мшыцәҕа зыҕалом.
Ацәымҕра насышьтуам сгәы аштахь,
Сыҕоуп зегы рзы гәыкала.

Иҭабуп, иҭабуп, сзыршлаз сышықәсқәа,
Сымчқәа сылхуа, аҕыҕара сылашәтцоит!

Есымшатцәҕыа исыхәлаччом сара сымшқәа,
Аха, сиааиреигъш, сцәызқәагъ срылазоит.

* * *

Игәкажьгоу ашәақәа сҕахым,
Сара агәышьтыхра сҕасуп.
Сыдгбыл гагатцас сахым,
Зны-зынла слахынҕа сазцасуеит.

Сдунеи хырахәыцла изахым,
Есымша гәтыхақәак сеимаркуеит.
Ипъжәоит лассы-лассы сгәахы,
Схәыцрақәа асақәа сҕаркуеит.

Аха рыката салахом ачеигъш,
Снапала сымцәыжәақәа еибыстоит.
Сцоит ажәфан сналыхәхәа агъсаатәеигъш,
Игәытгагоу схәыцрақәа сыҕерыстоит.

* * *

Уара, адунеи, умеыҕра,
Сазхәыцыр, уи – ҕыашьахәуп.
Уақәымшәар заанатц ахҕыхра,
Усҕан митәык уаҕатцахәуп.

Азаралқәа убасгы ирацәоуп,
Уаҕа қәыцьмала, бгала...
Урт зеггы узрылцыр – унцәоуп,
Ашныҕа ухынхәуеит еибгала.

Иудыруеит зеггы иреицәоуп,
Агыгшәыг, ауафы ицәа зхарпъоу.
Еиҕахгы хҕәаҕәа тапъцәоуп,
Деилкаа дызустоу, дызпъоу.

Хдунеи асабрада хзаҕыуам,
Ауааи агыгшәыгқәеи ахьеилоу.
Сазхәыцыр, сара сгәы сыхъуеит,
Иахъанза абас хәхънеиуа.

* * *

Цъара сиетцәахә лашоит,
Насыпък соуан уа сзыназар.
Аха схазы саашьоит,
Изхәада гра сымазам!

Еснагь исымоу сеалакзаны,
Амыцхә акымзарак сашьтам.
Маза атцх реаларзны,
Ашәахәақәа тапъсоит сашта.

Сиетцәахә ахькыду снапъшырц,
Ишсыхәо ақара сныруеит.
Сара уахь сымнапъшыц,
Аха ишысзыразу здыруеит.

Сиетцәахә, уахькыду улашала,
Сухәоит, ухы ихумбаан азәгы.
Атцхқәа, пъшзала шәхазшала,
Алашара хазхоит зегьы.

* * *

Ибхәо – бақәам, исатәам,
Аламыс қахтдома гәқарас?
Издыруеит сгыларта, стәарта,
Среиуам иақәтәо апъшалас.

Сара ибнысцаз сажәа,
Анарха еипъшуп ашьанца.
Уи ишацыпъсуа сажәра,
Сазхәыцуеит уаха шаанза.

Аха астцәкьа блакқакра,
Исыздыруам сара изыхкьо.
Исахар атцкыс бмапкра,
Еиъуп иаасықәшәар иткьо.

Сзыцәом уаха шаанза,
Сызгылом, сызтәом цъарак.
Сбыхәоит, сыпъсы сыхшәаанза,
Исабхәар изеипъшроу бара бтак.

* * *

Сашәа еиҗау мал сымазам,
Цьоукы уи малс иршьазом.
Убраҗоуп саргама, сымаза,
Сашәақәа амц сыржьазом.

Салаҗам сара Багратра,
Аха схәы ашҗа сәазоит.
Стыргоит сашәақәа ргәартра,
Уаҗа схәаа сҗазоит.

Сыҗанатц схәаақәа срылазом,
Урт сашәала исшьуеит.
Саргыы шытахьза сгылазам,
Сызтаху гәыҗрала иҗшуеит...

Сашәақәа җырбагас исымазам,
Урт са сзы мышкызны ицәашьхоит.
Рәхәаҗхьызла икәабоу срылазам,
Саразәк сыхьз хәыц сызхоит.

* * *

Араҗа иҗоу зегы аамҗалоуп,
Ауаҗы дыҗсырцаз диуеит.
Сара хәыцрақәак сырҗалан,
Җатцла ашәшьыраҗә сияуеит.

Ари җатцла ду акрахытцуеит,
Уи амҗан сабдугы диауан.
Цьоукы рдунеи иаҗырцуеит,
Рҗыҗан егырт анииуа.

Исыздыруам шаҗа нысҗуа,
Иахьымазоу еиҗушәа збоит.
Сара схәыцрақәа сҗырцуам,
Макьана сымҗагыы сҗоит.

Мшәан, быказар ари атла? –
Ускан схәыцра еикәтәоит.
Мышкызны уи амтан,
Смаҫа хәыч днатәоит.

Уғырла, аамта уғырла...

Ипыруа хашықәсқәа роуп,
Ҷара хныкәоит шыпыла.
Апҫстазаара кьафуп, уаароуп,
Шаҫа урыхьзозеи шыамхыла.

Мчык хәфнутҫа хажьоит,
Адунеи назаза иахтәушәа.
Гәыбрақәак хазы хрыжьжьоит,
Зегьы насыпҫла хтәушәа.

Ҷаналтҫлак хгәыбра арфашьыга,
Иахныруеит хәпҫстазаара шхьантоу.
Аха уи азы хашьталом аешьыга,
Ҷазхәыцуеит хдунеи ду хазтоу.

Уғырла, аамта, уғырла,
Сара ҫьаргьы сыццакуам.
Иуҫахызар сыхцәгьы рпҫыпҫла,
Насыпҫк сахьымзар изуам!

Аркьыл асра

Аркьыл хасуеит, аркьыл,
Иҫашәоит хазцасуа рымба.
Ҷара ега хәхәхәаргьы,
Азбаф ишҫашәаз анимба,

Ахәмарра хгәы ахшәоит,
Иахбом хәкәытыргьы цәгьа.
Аха ускан азбаф хиршәоит,
Ҷара хҫаитцоит цәгьас...

Аркьыл хасуеит, аркьыл,
Еиҫа рымба иҫашәоит.
Аха дықәзамшәа хадгьыл,
Азбаф зибнаҫа дыпҫшуеит.

Хара хшаиааиуа ибазом,
Баша харкьылқәа бжьазуеит.
Иатцахо, ишатцахо рхәазом,
Нас ипсыхәоузеи хазбаѡ?

Апшаара

Сзышьтоу сазхәыцыр, сгәы пшаауеит,
Исымам тәаха, апсшьаха.
Сыпшаауеит сара, сыпшаауеит,
Сыгәтыха иснәтазом таха.

Срышьтам ахы, аразын...
Мамзарггы иссирзоу мазак.
Сшеимдо саапсеит даараза,
Аха слытшәадоуп зынзаск.

Дтынчуп акымзарак иашьтам,
Уахынла ицәаггы тынчхауеит.
Атынчра атоуп игәы ашта,
Сара стынчра сацәбьычуеит.

Сыпшаауеит сара, сыпшаауеит,
Шьта саагыларггы стахым.
Сызлоу срылазырхәа сшәауеит,
Сара сеимдауа – сашьтоуп схы.

Апсны азынра

Иссируп азынра бзазара,
Асы, ахьта, амфы...
Амра, иауашәа тацара,
Касышла иантаҳәхәоу ахафы.

Цьара рдәынак ыкәҕыкәуеит,
Ахәынцәрапшь ныцалоит абартца.
Асы пјуа ашта унықәлауеит,
Мчы ыкоума узыргәамцуа!

Агъша атлақәа аршәшәоит,
Рышәыбқәа рхала еиқәахауеит.
Асеигәыдцараф рымчқәа ршәоит,
Ахәыцқәа шәартам иахькахауа.

Урт ршыкыбжь еиқәтәазом,
Рыбжьы жәфанынза иназауеит.
Асы агафә бзиа иабазом,
Нак ирласны изытуеит.

Аха, фастоит сара:
Улеиларц, сухәоит, асы.
Умыцакын уахьыкоу сасра,
Бзиа уахьырбо Агъсны!

ДАЛИЛА ПЛИА,
афилософиатә тцаарадыррақәа ркандидат, адоцент

УКРАИНАТӘИ АЛХРАҚӘА ИАХДЫРБАЗ...

Алхрақәа, еихаракгы атәыла ахада иалхра, ахәынтқарразы крызцазкуа усмәацгәтәуп. Анкьатәи Асовет Республикақәа ркны имачымкәа алхрақәа мәапысхьейт, аха ацсуаа урт рацәак хырәа рымтакәа ихаәхажьит.

Рацәак цуам Украина ахәынтқарра ахада далырхихьтәи. Арт алхрақәа ҳауаажәлар даара иазфлымхан – ишеифкааз, ишымәапысуаз, ахәынтқарра ахадарахь анеира зтахыз рхы шымәапыргоз, анацщәа иахырхәауаз, аурыс хәынтқарра атызшәа шырхәоз ухәа, иацклацшуан аиндатлара шымәапысуаз.

Украина алхрақәа шымәапысуази, уи алтцшәакәеи, иацыз апроблемакәеи хрылацәажәанза, иаххәап «алхрақәа» ҳапстазаара ишадхәалахаз, насгы урт мәапысуеижьтәи аамтала шақа цуа.

Иахьатәи алхрақәа рхытхырта аауейт Ажәйтәзатәи Берзентәылеи Византиеи раамтақәа рахьтә. Аха атцааәцәа излазгәартә ала, алхрақәа мәапысуан ахылтщытра (племена) аамтақәа раангы. Ахылтщытра аихабы даналырхуаз, изыдгылоз, иалырхырц иртахыз изкны гәып-гәыпла рычешаны бжыла еиндатлон. Зегь реиха зыбжы духаз, идгылаәцәаггы иарггы аиааира ргон. Уи ус шакәу агәра удыргойт, иахьа уажәраанза ҳажәа иалоу – «бжытыра сцейт». Иқан даеа кәзшыакгы – иалырхырц иртахыз изкны азәазәала ахахәқәа дыршәуан. Зегь реиха ахахә еиқәыпсара зылшаз идгылаәцәаггы иарггы аиааира ргон.

Ажәйтәзатәи Бырзентәыла абжытыра аартны имәапысуан. Арақа ахархәара аман ақәйд. Ирацәаны ақәйд шкәакәа арыцқәа зыртаз аиааира игон, иртахымыз ихьзала ақәйд еиқәатцәа тарыцсон. Византиаа ркны даеакала имәапысуан алхрақәа. Уақа иазгәатан аеазыкатцарақәа. Алхрақәа зхы рылазырхәырц зтахыз, заанатцы аихабыра ркны иетеигалон.

Уинахыс аполитикатә еиндатлара ахалархәра азин иман. Уи мѡапысуан абасала: акандидат (лат. бызшә. candidatus – маѡәа шкәакәала еилахәоу) маѡәа шкәакәала иееилахәаны (уи ала ажәлар идирбон игәы, иѡсы, ихәыцра зегыы шыѡкыоу) ауаа днарылс-аарылсуа ихы дирбон, насгыы ргәы иажәа ныѡәишыуан адгылара дшазыѡшу. Абжыѡтира аены алхѡы иртон агәыѡмаѡыа, уаѡа ианитѡон иалихырѡ иитаху ихыз, нас инаганы аурна (Алхраѡәа раан абжыѡтиратә бгыыц ахытадыршәуа, алаѡын бызшә.) иѡаиршәуан. Ажәытәан аѡсуаа ирхәон «акыанѡ ѡахаршәит» хәа. Иахыазы адунеи иалатѡәеит, ишыаѡәгылахыеит, шамахамзар зегыы еиѡырзеиѡшу, ирдыруа алхратә форма, азин-политикатә институт – Апарламент.

Иѡоуп агәаанагара, зегь раѡхыаза акәны адунеи аѡны апарламент еиѡкаан 1265 шыѡәсазы, насгыы уи аахыапыртѡаз Англия ауп хәа. Аха атѡарауаа излархәо ала, зегь раѡхыаза акәны апарламент аѡѡан Исландиа ахәынѡѡарра хыѡы аѡны. Араѡа алхраѡәа мѡапысит 930 шыѡәсазы. Ускан иаѡѡаз апарламент – Альтинг, иахыа уажәраанѡзагыы аус ауеит, ахызгыы азынхеит, мыѡхыи аитѡкраѡәагыы аларымгалаѡ.

Абас ала, зкышыѡкәса инареиханы иѡеит алхраѡәа шыаѡәыргыло-ижыѡеи. Уиаахыс еиуеиѡшым абиѡараѡәа есаамѡа иртахуп ѡарадыррала иаѡклаѡшны, иаѡа ирманшәаланы, абыртѡкал икылхны ари аинститут шыаѡәдыргыларѡ. Аамѡа ѡаѡѡхыаза иаѡа-иаѡа иѡәыртѡеит алхраѡәа реимак-реиѡак, аиѡагылара, ѡыара-ѡыара ашыаѡаѡәара аѡынѡа инаѡго ахѡыскәеи амзызкәеи. Иазгәаѡатәуѡ, ари аѡагылаѡаашыа уѡылар шалшо иарбан хәынѡѡарраѡалакгыы рѡны. Аекономика аѡагылаѡаашыеи, ажәлар рыѡѡазара аѡаракыреи раѡәак хадара руам арт ахѡыскәа ахыѡкало атәылаѡәа рѡы. Ус шакәу иѡзианы иахѡарѡахеит уажәы ааскыа Америка имѡапысыз алхраѡәа рѡы. Ари ахәынѡѡарра даара иѡеиоуп, иѡышәынѡәа-лоуп, аха алхраѡәа раан иѡалаз ахәоуеиѡкәымшәара иахѡыаны ажәлар ѡ-гәыѡкны ишахеит аизааиѡагарагыы иазыхиамкәа.

Алхраѡәа ирыхѡыаз агәынамѡараѡәа рѡыѡ аѡәѡашыа иаѡкәымшәаз Украина аѡныѡѡа аибашыра иалагеит, уи атәылаѡаѡәаѡ Крымгыы Урыстәыла иадлеит. Европатәи ахәынѡѡарраѡәа наѡынатә изырызѡоз Францияагыы, алхраѡәа раантәи агәынамѡара иахѡыаны аимаѡ-аиѡак, аиѡагылара зны иѡәоит, даѡазныхгыы еиѡах амѡа аѡеит.

Европатәи атѡарауаа роума, Асовет Республикаѡәа рѡарауаа роума, иазѡлымханы иѡыртѡауеит алхраѡәа ирыдхәалоу агәынамѡараѡәа. Иѡыртѡауеит иѡышәынѡәалоу, амал ду змоу ахәынѡѡарраѡәа реиѡш, беиарала ихыысѡау атәылаѡәагыы. Изыхѡыозеи, избан алхраѡәа мыѡхыи аиѡагылара зрыѡу, азеиѡш политикатә ѡагылаѡаашыа здыруадаѡуа? Арт амзызкәа хрылаѡәажәанѡа, иазгәаѡатәуѡ алхраѡәа еснагь аѡыдаѡаѡышыаѡәа ѡба шрымоу. Аѡтәи – аиндатлара; аѡбатәи – аполитикатә еиѡагылара. Арт рыѡѡагыы алхраѡәа ирыѡуп, зинла, закәанла, алхраѡхыатәи аѡагылаѡаашыа иазыѡѡәоуп.

Адам Смит иаахыс аѡѡаѡѡәа зегыы еиѡѡакны иазгәартәит, аиндатлара аекономика аѡны ахашәалахәы, аѡеида аиура ишазку. Иаиааиз имал,

амал ациттоит. Аполитика аҕны бжытырала аиааира згаз, зеггы ацар- ханы аҕыжэара зоуз, амчра ашка днанагоит. Араҕа зегь раҕхьа игылоуп абжытыцэа реиндатлара (электоральная конкуренция). Уи ус шакау шыақэдырғэгэоит аурыс царауаагы (Мельвиль А. Ю. и др. Опыт классификации стран. Ж/л Полис 2006 №5. С. 23). Абжыы зтиуа алхыџцэа роуп ахэынтқарра ахадацэа алызхуа. Акадидатцэа рдырра, рҕышэа, рыуаџара ахэшыара азто, аҕхьагылацэа шыақэзырғэгэо. Абжытыцэа, ажэлар роуп алхрақэа зеггы рлахьынца зчацо. Убри аҕнытэ ицъашьахэзам анаҕшцэа ирхэо: дасу икэнаго аихабыра имоуп.

Иахьатэи Аҕсны Ареспублика алхратэ закэанқэа рҕны иарбоуп – аин- датлареи аимака-аиҕаки алхраҕхьатэи аҕагылазаашьа ишатцанакуа. Аха аҕстазаараҕны аиндатлара атыҕан ицэыртцуеит аимака-аиҕака, агэынамза- ра, аиҕагылара. Збашьас ирымоузеи, иҕатцатэузеи тынч, патуқэтцарыла алхрақэа мџаҕысларц? Ганкахьала уахэаҕшуазар, аполитикатэ еибафара, зинла, закэанла иахэтоуп рхэеит. Аҕтцааџцэа ракэзар, урт излазгэартэ ала, уи адемократиа цатцгэыс иамоуп. Анемец царауаџ ду Ю. Хабермас излеихэо ала, иахьатэи ауаажэларраҕны ачҳара, агэаанагара рацэа, амультуикультурализм зышыақэгылазом аполитикатэ еиндатлара ҕамлар (Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? ж/л Полис 2006 №1. С. 53). Ари аџыза азнеишья зышыақэгылар, хымҕада, аполитикатэ еиндатлара апроблема ииагахар алшоит аполитикатэ аамсташэарахь, патула, ҳатырла, аимака-аиҕака, агэынамзара аус атыҕ ақэтцара. Аҕстазаа- раҕны – ачҳара еснаҕ аҕышэара агалароуп.

Асовет аамтазы алхрақэа рымџаҕысшья аус заанатц еиҕаан, зеггы ирдыруан атыхэтэантэи алтцшэақэа. Иахьатэи алхрақэа лтцшэас ироуа шамахамзар азэггы издыруам. Аурыс царауаџ Вилков А. излазгэеитэ ала, ганкахьала ибзиоуп, алхрақэа рылтцшэа заанатцы иахьахэымдыруа, уи демократиатэ процессуп. (Вилков А. А. Предвыборная компания как фактор политических конфликтов в Современной России. Саратов 2016). Ари аџыза аҕагылазаашьа ашэартарагы ацуп. Ажэлар рыџнытцка ишыақэ- гылар алшоит атышэынтэалара еилазго ахтысқэа. Ускан аполитикатэ тысра анкылара удаџхар ҕалоит. Ицэҕья-ибзия ишыақэгылоу азеицш политикатэ процесс аеиҕтанақыр ауеит.

Абри аџыза ашэартара иҕагылан Украинагы уажэы ҳазлацэажэо алхрақэа рыламталаз. Аха уи адагы арҕ алхрақэа ирыман рхатэ чыда- рақэагы. Зегь раҕхьаза иргыланы, иазгэататэуп ахэынтқарра аџнытцка акыр шықэса аибашьара шцо. Ари иатцанакуа ҳауаажэлар даара ибзиазаны ирдыруеит. Аџбатэи ачыдара – Украина иахэтакыз Ғрым, ареферендум ааҕатцаны Урыстэыла иалалеит. Ахҕатэи ачыдара – ахэынтқарра ахадара зтахыз хыпхьазарала 39-џык ыҕан. Украина хэынтқарра дууп, ашэартара иштагылаз зеггы ирбартан. Алхыџцэа ирызбеит рыжэлар рлахьынца. Зеггы дреиҕым, аха ажэытэ Бырзентэыла ишыкарцоз еицш, «маҕэа шкэакэала» деилахэоуп рхэеит... Уи иаанаго акоррупциа дацэыхароуп, дқэыцшуп, итаацэагы иаргыы аполитикатэ еибафара иаламызт, зхатэ

цабаала, хшыола зхы ныкәызго роуп. Абартқәа зеггы инаргәылыцшны, аполитикатә, аекономикатә залымдара иараацсаз алхыоцәа, Зеленски игәра ргеит.

Дызустәда Владимир Зеленски? Уи диит 1978 шықәсазы Кривои Рог ақалақь аҕны. Иаб дцарауаоуп – атехникатә тцарадыррақә рдоктор, апрофессор, атыцантәи ауниверситет аинформатика акафедра аиҳабы, иан дынцъныруп. Аурысшәеи англаыз бызшәеи еиқараны иахьырцоз ашкол далгеит о-цшьбазатцәык иманы, иара убасггы ауниверситет азиндырра афакультет аҕы даара ибзианы атцара хиркәшеит. В. Зеленски даныхәычыз инаркны аказареи аспорти рыбзиабара илаазан. Акыр шықәса абалет кәашара далахәын. Уи адаггы, иқәыцшра, ицара ашықәсқәа зеггы КВН иадхәалан: рацхәа агәыпқәа дрылахәын, нас ихаҕа хадара азиуан. Ателехәацшра аҕны имацымкәа апроектқәа наигзахьан. Итрыжьуаз афильмқәа напхгаоыс дрыман, афинанстә хылацшра рзиуан, ақәыргыларатә усқәа мѡацигон, ажәакала дыпродуиссеруп. Атцыхәтәаны актиорк иаҳасабала оынѡажәижәаба сериа змаз асериа «Слуги народа» аҕны ихадоу ароль наигзеит. Дук мырцымкәа, икинороль ацстазаара алартцәара иеазикуюит... Уи ароль хара ателехәацшцәа излаабоз ала, ма хықәкыла, мамзарггы хаштрала ицәеилалон (иқан ахтысқәа ақьачақьра ацъжәара анагоз). Абас дықоуп миллион рацәала ишьақәгылоу Украина ахәынтқарра ду хадас иалырхыз... Порошенко аиааира згаз дидныхәалеит, ус каимцарггы илшомызт, избанзар 50% рыла деиҳахеит дзеиндатлоз. Аха иқоуп аҕырпштәқәа иатцахаз данақәшаҳаҕымхо, алхрақәа знапы иану ауаа аитныцсахрақәа анықартцо. Убас, 1996 шықәсазы Урыстәыла апрезидент даналырхуаз, Зиуганов аиааира игеит, аха ЦИК аиҳабыс усқан иказ Риабов, ашамтаз Ельцин ател дзасны ихәоит: «Зиуганов 56% абжыы иртеит алхыоцәа. Ишәыдысныхәалоит! Шәара Урыстәыла Ахадас шәалхуп!». Хара ацсуаа хцоурых аҕгы, излархәо ала, атыц аман ари аоыза атагылазаашәа.

Неиоымхрада зеггы ибзианы ирдыруеит, ахәынтқарра ахадарахыы анеира зтаху иагәа дкәығазарггы, имазароуп ицхраауа агәып. Ицхраауа-даз Зеленски, бжәагаоцәас имадаз, деиқәзыршәодаз царала, иабанзаиа-шоу Коломоиски (1+1 ателеканал этәу) ишәшыра дыцгагылоуп хәа ирхәо? Абартқәа зеггы ааныжыны, мацк хара унацшыр иубартоуп, Европаа роума, Америка ахатарнакцәа роума, рыбжыы мыргазақәа абжәагара маншәала шымѡапыргоз. Маншәаларала аус руан ицхырааоцәаггы. Урт, изыдгылоз дрыманы, қалақьцыпхьаза инеины – «далышәхроуп» хәа азәггы имхәеит, цъарггы имнеит. Аиҳарак аус руан аинтернет хархәагақәа ркны. Зеленски даара дзырнагеит, ацхыраара ду инаҕеит иактиортә усура. Насггы, иахьатәи апиар-технологиақәа рнаофан, ацхыраара ду изтаз иара Порошенко ихаҕа иоуп.

Уи шцақалеи? Ахәынтқарра ахадарахыы даннеиуаз ажәлар зықәир-гәыгыз зеггы мцхеит, мацзак иадамзарггы инасыгзоит хәаггы даламгеит. Аибашьра ааныскылоит ихәан, еиҳаггы амчхак иртбааит. Аурысцәа

ахьсырхәуеит хәа абылтәы абжьахәаахәтцәа рҕны аахәара далагеит. Уи иахҕьаны зегь рыхәқәа мыцхәы иҳаракхеит. Аурыс бызшәа мап ацәикит, арахь хыпхьазарала аурысцәа аа-миллионшөык иреихәуп. Абцъар аизгара хықәкыс ишьтихит, уи иахҕьаны МФ дахәаны, миллион рацәала акредитқәа игон. Уалла, процентла аңара агара даара ирыцхароуп ажәлар рзы, урт зегь шәатәыс изауа дара роуп. Абас ала, Порошенко «илшоз» зегь ҕаитцеит ижәлар ананамгара рныцшуа иҕаларц. Дара шаҕа иғархоз аҕара иара имал иацлон. Абри ашыз аҕагылазаашьаҕы Зеленски ицәнымхо акәым, Порошенко имбараз ауп абжьытира алтшәақәа шеиҕаахаз.

Украина жәлар рполитикатә культура аңыжәара агеит. Аидыслара, ашьақатәара ҕамлакәа еилгеит. Аринахыс, иалырхыз ицхыраащәеи иарей рнапы иануп маршәакрала, ачҳара ду аарцшны ахәынтқарра аполитикатә институтқәа рус аиҕаара. Арт алхрақәа иахдырбеит ачыдарақәа, иҕоуп хзызхәыцша алкаақәаҕы. Зеленски милатла дауриоуп. Уи «апроблема» анцәыртц, иаартны ирылеихәеит иуаажәлар – аукраин бызшәа бзианы издыруеижьтеи хышықәса шыцзуа, гәыла-цсыла Украина дшатәылауау, цтәзаарас имоу иара мацара шакәу, убри аҕнытә ихылтшьтра акҕы шаанамго. Ашбатәи ачыдара – дартиступ. Уи даара ацхыраара ду инаҕеит, избанзар шамахамзар зегьы дырдыруан. Иҕазара ҳаракы зегьы ирбартан. Даҕа цюукы аполитикатә цышәа имам хәа агәынамзара аадырцшуеит.

Мызқәак рышьтахь Ацсны далырхраны дыҕоуп Ахәынтқарра ахада. Зеленски иеипш атцарадырра змоу, акоррупция ааигәара иҕам, зтәымтә иҕагылоу азәы, Ацсынра шеиқәырхатәу, иҕататәу здыруа абжьытирахь днеир, агәра згарц стахуп анхащәа рыбжеиҳарашөык абжьы иҕаны цхьагылас дшалырхуа, избанзар ажәлар аацсеит, ргәы кыдгылеит...

Урт дыртахуп «маҕа шкәакәала» еилахәоу азәы.

ИВАН МИҚАИА

Ажәеинраала ғыцқәә

АТЦХГЫ СГӘЛАШӘОМ, АМШГЫ СНАЛАШӘОМ

Атцхгы сгәлашәом, амшгы сналашәом,
Мшыда, тцхыда, ҫа скақәхеит.
Бла разқәак, бла гәытбаакәак сғалашом,
ҫыашьахәрак ашта сҫахеит.

Акгы сазырцәазом, акгы сазырҫыхазом,
Дунеик сықәхеит, схарахеит.
Азәы сылпъылом, азәгы дыспъылом,
ҫацәырак акәә сҫашәеит.

Аиашагь гәасҫазом, амцгы хастазом,
Сахьыҫоу адунеи сажьеит.
Иахьсымҫоу макьана сзағалазом,
Сыҫсы еиҫаскырц саамта сшьеит.

Ахьяакәә, агәтыхақәә, сымцәазом,
Уаха иаасыкәшан сыркзеит.
Схәагызыгыуа срылоуп, срылшәазом,
Сҫызгаша мчыкгы ҫамлазеит.

Азэы исықәфылтит, лара дгәастазом,
Сғазхәоз зегы-зегь җытәтәеит.
Уи сан лыбжы акәын, – сәашьазом,
Икаххаа ашыжьгы сызшеит.

АЖӘҢАН КАМКАМРАГЬ САЖЬОИТ

Ажәңан камкамуеит ианыршаз аңеиҗш,
Адгьыл тынчуп, ауатәыҗса җаңоит.
Илбааздоит изыдоу, ицқоу азеиҗш,
Ахауа, амра каххаа илашоит.

Акы сартынчуеит, аҗхын ашәшьеиҗш,
Изымбац збошә сгәы җанатәоит.
Абахчаф ашәтқәа аҗхәызба лҗареиҗш,
Шыжьнатцы иҗытшәаз җшак иарқәаоит.

Ицқоуп, иҗшьоуп, адунеи зегь аныхеиҗш,
Ашьац иатәҗаҗара қашәқашәоит.
Ихаауп аҗстазаара аҗама ацхеиҗш,
Уиак зынза сыҗсы җанатәоит.

Адгьыл аныршоз, ишыршоз, имҗашьзакәа,
Ус иаанхазшәа акы иснарбоит.
Ғәнаҳарак ахабар ыҗазамкәа ҳаңәцазшәа,
Шыжьаахыс ажәңан камкамрагь сажьоит...

СШЫМАЗОУ ХАСТӘАЗОМ

Уаха акгы сазеилкаазом,
Зегь тәымуп, исызгәакыоу сабазом.
Аиатәақәагь еилыцьцьаазом,
Жәңан иахькыду сышҗа иааҗшзом.

Амза снапы ианшәалазом,
Иаашьошә хыхьинтә илбаазом.
Азыркәиқәа гәылышәшәазом,
Илаша-лашо рцәашьқәа адыркзом.

Аеыразан җшаласк җытшәазом,
Игәыбыҗуа шәтышқәак арцысзом.

Атх шцахьоуггы са сзыцәазом,
Пъхыз хаак акәа сҭашәазом.

Уаха акгы сазеилкаазом,
Сгәы ззыхәо са сышка даазом.
Смазоуп, сшымазоу хастазом,
Агәра сзыргашагь дызбазом.

ЗАШҭА УҭОУ ИАШӘА ХӘА РХӘЕИТ

Зашҭа уҭоу иашәа хәа рхәеит.
Исзымхәеит иашәа зашҭа сҭаз.
Уи ашҭаҕы ѡажәак сахәеит
Хазшаз иҕаҕьхьа, сеиқәзырхаз.

ѡажәак амтәыжәѡақәа сырҭеит,
Хатәыѡны, хатәымца сзырбаз.
Арака сымца-хаа еиқәыстеит,
Назаза сгәатца зырҕхаз.

Сыгәҕыха ашәаггы аҕыстеит,
Цхы лашак акәа итшәаз.
Аҕьхьаѡцәа рнапы ианыстеит,
Сгәыбуеит икаларц изгәаҕьхаз.

Сцәатцла атәакаҕьшықәа ҕалеит,
Лассы сашҭаҕы изызхаз.
Аҕамаҕа еинылан испьылеит,
Дныхәаз раҕьхьа аҕьама зсырбаз.

Сышьхақәа амрагь нархьхәхәеит,
Зшәахәа суада иѡнаҕьсаз.
Иахьатәи амшггы саргәырҕьеит,
Уатцәггы бзеирак сгәыҕьырҭаз!..

ИШЫЦЦАКУАЗГЫ АМШ НТЦӘАЗОМЫЗТ

Каха-ҕьеыда иахьа срахәым,
Изакәызаалак акымзарак сҭахым.
Азә дысзасуам сҭел тацәуп,
Ссаатггы аццакра иаҕеуп.

Адәы иқәу аҗша гәәтеиуеит,
Зегы ирыцрыхоит, абҗқәа леиуеит.
Лашарак җара ицысзом.
Сгәы җазцашагы дызбазом.

Ғацәыра харак сҗанагалоит,
Сызманшәалам мәак санхалоит.
Исызгәакыоу бжык газом.
Қәак шымлеиуагы амш хкәазом.

Харантә иааәуеит саркыалк абжы.
Ғара икаҗәоит агәыҗра хыжжы.
Ишыццакуагы амш нцәазом,
Сара ишсымшым абазом.

* * *

Атцх ахаҗәеиҗш изытзом,
Ишьаҗитхан акы иakup.
Икакәхазшәа җхызк сзаазом.
Иҗыалаз сыцәа мәак иануп.

Иатцәак кыдшәан икашәазом,
Ажәван Анцәа ибла ахуп.
Амза аблақәа таазом.
Икамкамуа хыхь иҗшуп.

Сыҗхацәамзаргы хьҗак сакзом,
Ихьшәашәаза тынчрак хшьуп.
Ацәа җсасиуеит – иҗнаҗзом.
Маза атәыуара иаәуп.

ТУР ИХӘЫ

Зынҗы-җынҗы узеиҗшны уанаало,
Анцәа уныҗәаны уишеит.
Агәыцқя, агьсыцқя уашҗа иҗало,
Игәы җамҗакәа думышьҗзеит.

Ажәйтә лакәкәә зыпсы тало,
Ара назаза иузынхеит.
Зыпсыцкәкәә ажәван иалоу,
Утеицәә мырзкәә еикәдырхеит.

Ара азыхкәә ихыхәхәало,
Сара ргәмакәә збахъеит.
Ацар рашәә анеихырхәало,
Рыбжыы сгәатца арпхахъеит.

Хбызшәә җаца адунеи иакәлоу,
Ишхытцәцараз уа иаанхеит.
Уи абзиабара сшалоу,
Снымәасыргыы цыанаҗ сцеит.

Ахәыпшза хәыч схәыцра иалоу,
Иаха пхызлагь җыц узбеит.
Сашәә сгәытцак, сҗара иакәлоу,
Уашҗаҗ ашыжыгыы сызшеит.

ЖӘҖАНАХЬ ИЦОИТ СЫЛАПШ ХАЛАН

Сылагылоуп ашыац иатцәара,
Ичыхәчыхәуеит сшыапсыргәытца.
Сгәатца иҗалоит ара пхаррак,
Сымәә сыпхьоит гәыҗрак сытца.

Исхаштит аамҗа зыцәкәыргы салоу,
Схәақәә цыара испырго...
Ихәытхәытуеит аҗшалас испыро,
Шәахаак иҗыцза исызцәырго.

Ишәтыз сыкәра ахаҗазараҗ,
Сҗара аҗхызоуп ицәыркыан зҗыззо.
Адәы иатцәә акакацкәарҗ
Парпалыкыкәоуп амра зхыззо.

Апсабара сышәтра анаалан,
Иагәылс инеиуеит сымәә сназго.
Жәҗанахь ицоит сылапш халан,
Иарак акәзар сара сгәазҗо?

* * *

Имыццакзакәа амш аеаразон,
Ажәәан ихытны апҭақәа цон.
Амра ацәыртцраз аеиқәнаршәон,
Апҭсаатәқәа рашәақәа дырхион.

Ицқәахоз мшы хаак сналашәон,
Схәаақәа насхытцуазшәа збон.
Ааигәа абартцаҕ агарашәа,
Амаалықь игәатца арпҭхон.

Амра ацпҭхықәа нықәнапҭсон,
Апҭсабара ахаҕы лашон.
Гәалашәарак аецәырнагон,
Хара аргама аеарқәацон.

Атцар рашәа еиларыпҭсон,
Амшгы аекаршәны инаскьон.
Сыблақәа цъара икарахон,
Исгәалашәоз мшык хьанҭахон...

* * *

Гәы лашак, пҭсы лашак иахылтцыз,
Иахья шәымтақәак сдырпҭхон.
Ашәт пытқәырқәа шыжь игәылтцыз,
Амра реатан еилыпҭхон.

Дунеик сықәын зынза иҕыцыз,
Шәак зымхәацгы ашәа рхәон.
Иаасыкәыршан сара исыцыз,
Зегь хазы-хаз сгәы картцон.

Ажәәан иатцәа мшын казказран,
Амра адгьыл арпҭхон.
Сапҭхьа икаршәыиз шыац иатцәаран,
Снылагылар сышьта нхон.

Сгәы зырҕыцыз, схы зырҕыцыз,
Сааигәа дыкәазшәа избон.
Сгәалашәара зхаҕы хызтыз,
Лыбла гәытбаақәагь снарбон....

САХЫЙКАМЫЗ СХӘЫЦРАҒ СЫҒАН

Икарапъсара амра анталоз,
Ашәапъшь кыдцан ижжаза,
Мшык иннажъуаз хәыцрак сшалаз,
Сагеит саман хараза:

Цъара чаран, ашәа халон,
Атаца днаргон дыпъшзаза.
Зыпъсы еилазцаз ирыдныхәалон.
Апъатхъкәа тацәуан икказа.

Азә днаскъаргон имѡа дықәцан,
Зышьта нзыжъыз ицкъаза.
Цеи хъзырхәагак амшра изыршан,
Диуан ашара иеахъыгза.

Зычкәын дтахаз ашәеикәа далан,
Дцон анышәынтрахъ шыжъза.
Лцәашъы былуан еицралан,
Икаәон лылабырз пъхаза.

Сахыйкамыз схәыцрағ сыған,
Ихәмаруан пъшакгы ласза.
Апъстазаара зегы аргаман,
Амзагь цәырцуан илашаза.

ДГЫЛИ ЖӘҒАНИ РЫМАА СКЫМ

Дгыли жәғани рымаа скым,
Сара импъсуа среиуазам.
Аха атыхәеипъшгы сласым,
Пъшак сышьтыхны самазам.

Истәу сымоуп, сгәы тацәым,
Икъалаз сажәа сашьтазам.
Мшык сапъылом гәыбрак зцым.
Ашамтаз ацәагь салазам.

Сыдгыл сықауп, тәймк итәым,
Еибу нхарта сымазам.
Шәак сзакүазар ицьшьатәым,
Уи са сгәашәоуп, мыцхәагазам.

Агәтыхақәа, агәыпжәарақәа,
Урт ансыцым ыказам.
Срылам ауаа бара-барақәа,
Стыпгы раштаф иказам.

Дгыли жәфани рымаа скым,
Сара импсуа среиуазам.
Аха ацыхәеипшгы сласым,
Пшак сышьтыхны самазам.

АЗЭГЫ НАЗАЗА ДЦАЗОМ

Сыгъстазаарафы инасыгъны исыгъхъазоит Таиф Ацъбеи сарей хъеикэшээз, анафсан хайфызцэаны хъхыкылаз. Агъхъаза акэны хайбадырит Акэатэи арцафратэ институт акны. Атцара еицахтдон курск афы, агъсуа бызшэеи атэым бызшэеи рфакультет афы. Акэатэи ажэабатэи агъсуа школ исыцалгаз азгъабцэеи ачкэынцэеи хэфык курск афы атцара хтдон, убри азыхэан акэхап, макъана хашколтэ кызшыақэа хазкамыжыуа хаауан, хара-хара еиха хэеидкыланы хакан, атцара хацизтцоз егъырт афар уиакара хрыдхэыло хакамызт агъхъаза. Енак, ишыкылаз сыздыруам, лекцияк афы Таифи сарей хайдтэалеит, мацкгы хнейцэажэа-ааицэажэеит. Убри аены инаркны хайфызара ахы акит, ари 1962 шыкэсазы акэын. Иара мацк сара сааста деихабын, аррантэи дхынхэхъан. Даара чкэына тынчны, чкэына кэыбчаны дызбеит сара стэала, аха уи сара дахынзозбоз акынза акэзамызт дахыкыз, акыр сара исызгэамтцоз, исзеилымкаауаз, ишырхэо еипгш, иара акырцуан итцаны дахысижытэи. Сара уи асеипгш данеилыскаа, хайзыкызаашыақэа айфызарахы ииасуа, лассы-лассы хайкэшэо, хайцэажэара афартбаауа, аеитцнахуа ианалагаз ауп.

Алекциякэа раан сфызцэа сырчарц, цэылатцара-хэмарраны, иахъа азэы, уатцэы фазэы изкны жэеинраалакэак зыфуан, ршаржкэагы тысхуан. Таиф дарччон, еихаракгы стыхымтэа. Уи иччапгшь лымкаала икан. Дыччон хэыцтас, гэыкала. Азныказы, иааизцэыркъоз аччара иааникыларашэа далагон, аха нас ибжыы иааимкыон идуцэамкэаны, нас гышэырччарыла ихигон, ихы-ифы гэхэара-гэырбъак ныкэлон, лассгы ипгьртцуамызт. Зны дсатцааит, абжыагъны ажэеинраалакэа уфуама хэа. Ааи схэеит. Ажурнал «Амцабз» акны жэеинраалаки жэабжыки шыскыгъхызы аниасхэа, саргыы ажэеинраалакэа зыфуеит, атцара саналгалак Акэа саангылар стэхуп, ашэкэтыжыырта «Алашараф» усутэык соур бзиан ихэеит. Нас, иугэалашэо, жэеинраалак фны исурбарауеи анысхэа, ф-цэахэак иказ жэеинраалак насиркит. Санагъхъа, исзеилымкаазар акэхап, исгэамгъхеит, иагъхъакагы иеиу акы изфып хэа скамлеит, гэтэакыс имазгы аацъасшьеит, аха урткэа исмырбеит, исмырзеит. Ибзианы икэстцеит хэагы сгэы иаанагоит. Зны-зынла ауафы ажэак изхоит ма игэы азтатцаразы, ма игэы ацэаажыразы. Таиф еипгш абэфхатэра змаз, сара сажэала ус игэтэакы аанижырымызт, аха игэынчыхъаны сажэа идикылар, ишыақэымгылацыз хайфызара убра ихыгъсааргы амуази.

Шыкэсык инейханы атцара хтэахэанейгш, сара арра сыргеит, хышыкэса рыштыахы саныхынхэы, атцара зцыстцоз сфызцэа ахэбатэи акурс афы инейхъан, ртцара иалгон, аха уи хайфызара иагъырхаганы изыкамлеит.

Аханатэ инаркны Таиф астудентцэа рзеипгшхартафы Арсен Киути

иарейи удакаҕы еицыѡнан. Арсенгы хѡыза бзиа иакѡын. Лассы-лассы сара дара рышка снейуан. Таифгы Арсенгы ашахмат асра бзиа ирбон, акы иахнамгар, ҕенак ианамысуаз ыҕамызт. Урт реиндатлараҕы Таиф аҕыжѡара иман. Арсен данатцахалак, аҕазнык дицмыхѡмарыр иуамызт, иара дииаирашѡа игѡы инарбон (данаииаиуазгы ҕамлоз) аха ѡаҕыхѡа дацахар, убасҕан акѡын Таиф аума данакѡшѡоз. Арсен ашахмат фигурақѡа еилаижуан, нас дѡатҕкѡаны, Таиф изара нтарсны, дитцаҕежѡны иакѡҕара далагон, дыштыхны акаруат дықѡижуыр итаххон. Арсен дцыхза дыҕан, Таиф, дыцѡрышкѡаза, дцаҕаза, иаацѡоушьартѡеипш дыҕѡѡан, Арсен уи дырааҕсан акѡын дышиаиуаз, насгы Таиф ччараха исуан азы имч ицѡызуан, нас акаруат дықѡырҕѡѡа даанкыланы: «Вот тебе шах и мат! Вот тебе шах и мат!» имшын Арсен.

– Уара, Таиф, иузааиго умбазо, уеатцаурхарауааз, – хѡа аниасхѡоз, – Сеатцасырхар, абриакара хзыччарызу, – ихѡон иара. Арсен абас даршыѡкуан, иара уи бзиа ибон, ччархѡыс иауан. Рыҕсы анааитарклак, ицқѡашѡкѡаза реааибытаны, хаиманы агаҕа хнавалон «шѡарыцара», тыҕхацѡакѡак ххы дхардырыр хтахын. Цкѡынран иказ...

Абра иазгѡастар стахуп Арсен Киут уаха назтахым, згѡы цкѡаз, акы иа-меигзо рҕысны дшыказ, иахѡагы ус ауп дшааиуа, аха иказшѡа акѡшѡара удаѡын, амац азы дгѡаар ауан, уацѡажѡара даҕѡытырггы ҕалон, аха Таифи иарейи хѡышықѡса удак аҕы иахѡеицынхоз ҕенак иадамхаргы гѡынчыхѡа рыбжѡамлеит, хѡарада, ари Таиф иказшѡа ссир, иуаѡышѡа, икѡышра еиха ирыбзоураны сахѡаҕшуеит. Акыр шықѡса рышьтахыгы, Таиф аҕацѡара даналанагала, Римма Кѡаҕѡаниаҕха ѡызас даналих, Арсен аус ахѡиуаз Пицунда днеигеит. Уа, иѡыза Арсенгы датцамхеит, иашѡак дизнеизшѡа дгѡырҕѡаны дигѡылеит, рзеипш ѡызцѡа, уа имацѡымкѡа аус зуаз еизиган, ачецѡыка рзыкаитцеит, иара еихабыс дахѡамаз аҕсшьарта ѡнаҕы атыҕ рзалихит.

Абартқѡа зхысхѡаауа, Таиф дуаѡнаалан, аѡыза изы игѡы цкѡан, абзиа дакѡшѡар дицгѡырҕѡон, ацѡҕаҕы дидгылан. Убас ҕенак, Виктор Кѡтарба хѡа цкѡынаки сарейи хѡибадырит, Жѡандрыҕыштѡын иара. Ааигѡа Аҕѡа аусура далагазаап, ақалақѡаҕы дырк, ѡызак димамзаап. Хҕазшѡақѡа еикѡшѡан, лассы-лассы ихы сықѡиршѡо далагеит, сзыцныкѡоз сѡызцѡагы ҕытыѡык дырдырит, еизааигѡахеит, еиѡызцѡахеит.

Аус ахѡиуаз хашѡалақѡак иауан, иаргы дамеигзакѡаны ихѡақѡихарцѡ-уан, хгѡалакара ирлахѡыхуан. Шықѡсқѡак рышьтахѡ усура Афон Ғыцка диасуеит, аҕацѡара аҕитцѡит, ахшара иауеит. Абас бзиа дшааиуаз агѡы-рѡа ду иауит, ицкѡын хѡычы дигѡхеит. Виктор ижѡлантѡык дысзааишьтит дзықѡшѡаз сеихѡарц азы, насгы исааицхауан хымҕада Таиф Ацѡба адырра истарц, уаха иаадыуаз азѡы избахѡ мхѡакѡа. Хцеит Таифи сарейи Жѡандрыҕыш. Абриакара гѡырѡала итѡыз хѡыза, хнеира мчык инаҕеит, хѡҕстатцаѡцѡаны хнеизшѡа. Шѡымтак иадамхаргы игѡырѡа-ихѡаа ҕсеивгарак аиузшѡа, мацк ихѡышшѡа тынч дхацѡажѡон, акыргы хидгылан. Абраагы Таиф итынчра, ихы-иҕы ианубаалоз иѡыза ихѡаа акѡхарын мчыс иказ.

Таиф зынзаск аҕагыара дацэыхаран, аха дарбанызаалак азэы ихы итцейтомызт, схы игэасыргъхоит хэа гэыбзыҕ ажэала дымцэажэацызт. Аисра, атцкыара зынзаск иара ицмызшэа дықан, аха ҕсыхэа анамамыз дхьатцуамызт. Хэылбычехак азы Таифи, Рауль Лашэриени, сарени агаҕа хайкэшэеит. Ускан Таиф аҕаацэара даламлацызт, дынхон асасааирта «Абхазиа» авараҕы, уада-кэымра хэычык дыфнан, маншэаларак змамыз.

– Иаха ахэылбычеха, абра хыхыгыло атыҕ аҕы сзыкэшэаз шэдыруан-даз, – ихэеит, икыышэ икэыххыз ачча аанкыло.

– Нас, ихаумхэои, уззыҕшузеи? – хэа наиаҕахкит харгыы. Таиф афныка дышнеиуаз, Рене Каландиа хэа поетс зхы зыҕхьазоз гыруак, усқан Аҕэа инхоз, дааигылазаап. Еицэажэо, ажэеи-ажэеи шеихырхэаало, амилат азцаара цэыртцаап. Еилкаауп, нас, уа игылаз шиаку уахь икылызгаз. Рене захьзыз харгыы даадыруан, ичхара уадафын, дымцхэны акэын адунеи дшыкэыз. Абри агыруа аҕсуаа ишакэым ала дрыхцэажэо далагазаап, Таиф дааибанаркын, хэыцрак камцакэа, тацкэымла ицламхэа данытцас, дзысызгыы ишыапы дныкэҕьан, амфадуданахэлеит, Таифгыы ифныка иҕынеихеит. Ашыжы шаанза бжык дарҕыхеит, дзырфызар, абар иацы зыцламхэа циршааз агыруа, игенцыыр датагыланы иахыизҕеиҕуа. Аҕенцыыр даннадыла, «арахь улбаа, Таиф, арахь!» хэа инапы изкыара далагеит. «Хайт, ари ауаф ишыа иурц дааит убама!» хэа Таиф агэаанагара иоуит.

– Иҕастои шыта, ари иҕазыҕатцаны дмаакэа дыкам, шыоукгыы ицзар акэхап, реыҕхьаркит акэымзар, ҕеик игэы итам, хэа сгэы иаанагеит, аха Рене агыруатэҕьа сицэшэаны афны сызлатэари аасгэахэын, ача злаҕыскоз сахэызба цаҕэы исзаларшэозар хэа сҕыба интастцан, сылбааит, – ихэеит. – Сыбжыы аарымчны иутахузеи, уаазцазеи ашацкыраз? – хэа сөырҕэҕэаны сааидгылеит, – ихэеит Таиф.

– Уаала, Таиф, абра, уҕаҕыша шыыжыла ахаш картцоит, ахаш хҕап, – ихэан, уахь днаигыхьазаап.

– Азныказы мап скыр стახхейт, иацтэи иажэакэа сгэалашэон, дхэын-гасшыон, аха дсыцэшэозаап хэа игэы иаанамгарцаз сицнеит, – ихэеит, – абас, даҕысыпкеит, ашытахь дсыцэнымхо акрысҕеитцейт акрысиржэит, – хэа дааччейт, иччашыала. Харгыы, Таиф ифырхатцара хайгэырҕыо, алафгыы аххэаауа агаҕа хаалеиҕеит. Даара игэалакара бзиан уи ахэылҕазы Таиф. Зны-зынла схэыцуейт, иудыруазеи, абни ауафы хэаҕса, Рене иакэзар Таиф дыбжыазыртэ иҕазтцаз хэа. Издыруада?

– Таиф, ура мышэҕэыш уҕэышуп, – хэа аниасхэалоз ықан, иаргыы игэаҕхон абри ажэа. – Амшэ газ аҕэышра азтада, – хэа аҕышэырччара далагон. Бзиан ибон алаф, узырччашаз ажэа. Мыцхэы дцэажэомызт, иажэа разан, ибжыы тынчын, гэалак иаургыы инирҕышуамызт. ҕсабарала еизгаз, итынчыз уафын Таиф. Убри итынчра иара идоухатэ мчы акэхарын, ииднаҕыхэалон, ублаҕы даанагон, игэра унаргон, ухызхуа акакэны ицшан, нас ицыашыатэума, атыҕхэацэаҕы еиха иара дахыалырхуаз?

– Ура, Таиф, ҕышра-сахыала узлахаиҕыу хэа акгыы збом, нас ура еиха узыргэаҕхозеи? – хэа сихлафаауа сиязцааит.

– Шәара җыркәыш кәтәны шәхы дшәырбоит, сара җыргаза кәстоит, уи азоуп сара сзалырхуа, – ихәан, иаалыркәыны иааихәыцыз иажәа ихәтә убыскак игәы иаахәеит, хәткысыгы дарччеит. Изааигәаз иҗызцәа ныхәак, гәырҗарак хәнеизнагоз, хшыкыымтә иақәыршәаны иаацәыригон аурыс частушкакәа, усгы зкәаф тәз аҗар, аччархәкәа анхәхалак, еихәгы хгәа-лакара шытытуан, еихәгы хләхәыхза хқалон.

Астудентцәа рзеипҗшнарҗәы сабшала акәашарақәа анымәаҗыргоз ыкан. Ақытантә иааз аҗар Европатәи акәашарақәа цкәа ирыздыруамызт, еихарак уахь инеиуаз ақалақь иатәыз, мамзаргы иазааигәаны инхоз ракәын. Ус еипҗш иказ ахәылҗазкәа рахь хнеилон Таифи сарей. Иара акырза ибзианы дкәашон. Дәзказан авальс, еихәгы дәзказан вальс-бостон. Уака зегы дрылукаауан, ипҗшан икәашара. Ақытәы ишизхәзгы, иумбарц залшомызт идырра шыхаракыз, аамстәшәара шигмыз. Баша ирымхәеит «абаҗхәтәра злоу ауаҗы, зегы рҗы абаҗхәтәра имоуп» хәа.

Арака еихарак Таиф икәыпҗшра, иарҗысра ркынтәи исхамыштәу исзаанхаз рахынтә акык-җбак сырзәатгылеит, шака гәалашәара сызцәырыргоз сара усқан, аха урт сара сҗы иказаауеит, зны сдырччо, дәҗазныхгы сгәы дырҗшаауа.

Таиф Аҗьба еиҗны дыжәдырырц азы ишытышәх уи ишәкәкәа, шәрыҗхәа иажәеинраала ссиркәа, уа иара дышәпҗылоит, ихәтә дшәа-цәажәап.

Зны жәеинраала сгәамҗхәз Таиф Аҗьба аҗсуа поезиа аҗазара акыр ишытихит, дпоет дуны дкалеит, дыздырыз рацәахеит, уи хаштра икәымло дыгәлымцәахны дахзыкалеит.

– Уажәы, Таиф, истахуп җшыцәахәак икоу жәеинраалак уазызырҗырц, иумдыруеи зны-зынла жәеинраалакәак шызыҗуа.

Азәгы назаза дцазом,
Саргы сышәпҗырцны сцазом,
Зегы ыкоуп, акгы нцәазом,
Аха иубом, иубазом.

- Нас иахухәаауеи?
- Уара абас еипҗш ианбеилукааи?
- Усымбо салагеиҗҗәи, аха сахьухәаҗшуа избоит сара саҗхәа уара ишеилукаахәыз, Таиф...

Валери Касланзиа,

Т. Аҗьба ихьз зху Ахәынтқарратә премиа алауреат

ИЦАЗ АПОЕТ ИПЪСЫ

Ихынхәуеит аапын. Ашьара икәлоит апысабара. Ихароумашь, иааи-гәоумашь, издыруада ҳа ҳгәы аапын. Шақа аапыны дырғаагь иахтахуи ҳара хшьара ҳақәларцаз?!

Апысабара – адунеиқәа ахынеимазаку, Зегь иреихау поезиас икоу – абри адгьыл апысабара. Поетс икоу зегьы иреихау поетк иреиғьу иажәеин-раала – абри адгьыл апысабара. Абри акәхарын Аапынтәыла ҳәа ҳара хпоет дзышьтазгьы, дызлаз, дызлахәыз, зда дхәартамыз. Изеипышроишь иахья ҳ-Аапынтәыла иара имада. Қнытқала ахаан зееицазымкуа, зымч шымчу иаанхо, аха пышрала лассамта зееызыпысахуа. Ари апысабара ду иалазшоуп ҳара ауаа ҳапысабарагьы. Закә разкызуеи, закә ҳақәитроуеи уи ҳеалымкаакәа, ҳеақәымтхакәа иара ҳзалазсар.

Дызустада ицаз апоет? Уи шыафак ҳәа апысабара иналтны иара апы-сабара ашка еитагьежьыз, формак ақынтәи даеа формак ахь ииасыз. Мамзаргьы зынза формас икоу зегьы ааныжьны итакымацарахаз, ипы-сыпыхаз, ихауахаз, иназоу ахақәитра аазхәаз, шыта шәтгьы, ҳаскьынгьы, уафгьы зегьы ирылалар алшо, зехьынцьара икоу – ицаз апоет ипысы. Ицаз, зыпысы зегьы ирзызшаз, зегьы ирхьызыгыз, убриала зызатцәра иаиааиз, убриала адунеи иахытәаз, зхәаакәа акыр еитдызхыз, ихәаадахаз ауафы – апоет. Зыуафреи зынцәареи еикарахаз атыхәтәан. Ауафреи анцәареи ахьеиларсу – апоет игәы.

«Сыпысы неиуеит сцәа-сжьы ныжьны.

Еидара иатцазам, ицкьоуп,

Абар цыанат абахча еиужьра

Акгьы азеилымкаауа итоуп»

(«Цыанаттәи ахақәитра» 145 ад. «Аныхәапыхьыз»).

Апысуа поет. Апысуареи апоетреи – ф-ҳаракырак, ф-мчык, ф-пыстазаарак. Уаф пыстазаарак, убригь иназам, излазхарызеи арт аф-шьхак рхалара. Дызустада апысуа поет? Запысуара зманы апоезиа аҳаракырахь ихало иакәу, зпоезиа зманы апысуара аҳаракырахь ихало иакәу? Аха ари аипыш азнеира иқалап зынза ииашамзаргьы. Иқалап, апысуарагьы апоетрагьы цыабаак еипыш акәымкәа, рыфбагь еилазшаны, ипысабаратәны, иныкәыз-гоз изыхәан имарианы уи ифнытқка иқазаргьы. Еидаран ижәақәа ирыкәығьәәо акәымкәа, еихагьы ласырак, гармониак инафозтгьы.

Апысуа поет. Икоума абри аипыш еилкаарак? Иагьыкоуп иагьықазам. Икоуп, избанзар апоет ишыақәа, ида, ишыа, инышә, ипысадгьыл, ипы-сабара, ибызшәа рыда изықалазом апоезиатқәкьа. Аха даеаганкахьала милаф амазам апоетра, жәла амазам, апоет амилатқәа зегьы дырпоетуп, ибызшәагьы амилатқәа зегьы ирбызшәоуп – поезиа бызшәоуп. Рапыхьыза иргылан апоет Хазшаз дицхаржәхәаоуп, апоет ила Хазшаз имазақәа ҳзааиртуеит.

Дхәлиаауеит аамта-аамтала ҳаипыш зеипышу, ихақароу, аха иагьхәихау

азэы. Аамта анаилак дышхаитаз еигъш дхамихуеит, дышхалишааз еигъш дхалаирзуеит, дызустатцэкью, дзакэытцэкью аилкаара хэхъзаанза.

Уазхэыцыр уамашэа икоуп уи игъстазаара. Ундэылтыр уажэы – уашьтан дааупылап угэхэуеит. Дцагаза, ифнытца гъсыгъшэа иарку лашарак ицэыцээр хэа дшэошэа дахзызаауа, ауаа рыбла иацэыхьчо, дрызгэамтартэ еигъш днарылс-аарылсуа, ихааза есымша дызлаз игэалаказаара далырхыр, игъырхагахар хэа дшэошэа, афымтреи атынчреи дрылахэхэа, ибла иатцэакэа амшыни ажэфани риатцэара ирымакуа дниуан. Дахьцоз иааикэыршан гэкэандарак неигон, иаха-иаха аеартбауан уи агэкэандара, хараза ивсуазгы ирыхьзартэ еигъш. Уажэы убри иааикэыршаз афэандара иара дтытны ахата ахала иаанхазшэоуп ишыкоу.

Таиф Ацъба – хара хцэызкэа иреихау цэызк, хара ххьаа, хэгэхьаагара, зегы харак-харак хадушэа ххы хзырбо. Хара агъсуаа хаикэырхара шасыс иазыкалаз ацкъакэа ируазэку. Издыруада Анцэа ифэагъхьа зыла ххы фэххуа уи дреиуазар?

Зыгъстазаареи зпоезиеи убас еинзраалаз, убас зпоезиа гъсабаразтэыз, ицкъаз, изфыдаз, убас иагъсыуаз иагъдунеизегьтэыз. Зпоезиа аифэкашья, аформа ласыз, имариаз, аха убриакара иагъцаулаз, зцакы тбааз – ихараку афилософиатэ хэыцракэа инадыркны апеизажтэ лирика афынза. Убарт рыбжьара ауафы илахьынца – иира, игъсра, ибзиабара. Ауаф ихэычра – ихэмарра; изхара – изатцэра. Аха убарт зегь гэыс гэатас ирымоу аиаша ашьталара, агъшаара.

«Саныкамгы ирхэааит:

Дзышьтазоуп дзыниаз!

Аиаша дачычан –

Аиашоуп дызгаз!»

(«Аныхэагъхьыз», ад. 141, «Апоет»)

Таиф Ацъба – дарбан абри ахьз заханы, згэы ихьу-хьууа гэалак нытцамло. Ипоезиа абзиабатцэа рзын – уи хнырхэышья змам цэызуп, дара ззыгъшыз, иифран иказ иажэеинраалакэа уаха иахьызымфэуа, ирахаран иказ ибжы ахьырмахауа. Дызхамыштуа рзын – ари ирызгэакью гэаларшэароуп. Итынхацэа, бзиа дызбоз рзын – ари инымтцэазо гэхьаагароуп, инымтцэо зыгъшроуп, гъшаароуп, гэырбьароуп.

Таиф Ацъба – зпоезиала агъсуа литература акыр ихаразкыз, изыртбааз, адунеитэ поезиа афазара афынза иназгаз апоетцэа ируазэку. Таиф Ацъба – зпоезиа Агъсны ахэычы инаиркны абырг ифынза, адгьылкэаарыхы инаиркны алитературатцааф, згьама хараку апоезиадырфы ифынза зегы ирзааигэоу, зегь акака разхэо, акака рзаазыртуа, агъхарра рызто, иагъзырхэыцуа, зцаарашэк рызцэырызго, иагъцаршьо. Избанзар, ари бафхатэран, ари Анцэа ифынтэи ауаф иатэашьяз нашанан, ари поезиан.

Таиф иажэеинраалакэа зформа ласи зформа мариеи рыла ашэа, жэлар рпоезиа иазааигэаз, иагъхьалак ирыдыркылоз, ирхамыштуаз, еитанейтархэоз. Апоет инапахьы иааигахьаз казаран – уи аласреи амариареи. Аха уи аформа ишьтнахуан атцакы атцаулар, атбаара, амчхара. Урт рыф-

багъ җибагон, ишьақәдыргылон уамашәа иубаша агармония, ирхылцуан амузыка җышьахәы.

Апҗстазаара азхәыцра ганрацәала. Апҗсреи абзареи, ацәгъеи абзиен, алашеи ахәашыи иузеишымдраауа реилалара, реилахәыра, аха реинымаалара, реиҗагылара... Апҗстазаара – зны Анцәа иҗынтәи ихәтоу хамтаны, насыпҗны, зны иаххахамгар ада пҗсыхәа змам җыамыҗәаны, хыырхәраны, зных пҗышәараны, зны хақәитраны, зны узтымцуа җымтшәараны – шаҗа хыла уи дахәапҗшуаз.

«Апҗстазаара» – абас ахьзуп апоет ифилософиатә жәеинраалақәа руак.

«Итҗбаауп, илашоуп адунеи-пҗсабара,

Ихапҗхьоит – иаххаштыр ауцәҗьом хашуауа.

Наҗ җытцшьак җахцароуп хакәтаҗьцәа-баагәара –

Анакәымха, иарбан – хаанхоит хашхытхәауа».

Таиф Аҗьба – зыпҗстазаарагъ зпоезиа иашыз, уаф ибла ихымслоз, уафы ипҗырхагамыз, ирахаҗыз, аха иагымариамыз, ихараку ауафы игәы-цқьареи ахалалреи злаз, шнытҗатәи иашарак ала еиҗкааз. Уи ус ишыҗаз умбарц залшомызт егәа дузымдыруазаргы. Дыздыруа рзы уи ипҗстазаара еихагы ихаракын, ипҗшзан, илашан, хәарада.

Иҗан уи ипоезиа, са сгәанала, апҗстазаараҗ еинымаалоз реинраалара, реиныршәара, реилибакаара, реизааигәатәра, рбзиабара иасимволны.

Таиф ипоезиа еихаракгы бзиабара поезиоуп, лирикоуп (абзиабара еиха атҗакы ырҗбаан уахәапҗшуазар). Апҗсабарахь, апҗсадгылахь, апҗсуарахь, ахәыцқәа рахь, апҗхәыс лахь, – ажәакала, апҗстазаарахь, абзиабара.

Убас ипоезиаҗ акыр инейтцыхыуп ф-мчык, еиҗароу ф-хәҗак, ф-ганкы, шыҗьа – хатҗеи пҗхәыси рыбзиабара. Шаҗа цәанырра аахнартыр, шаҗа атҗанакыр алшои абзиабара иазку уи иажәеинраала затцәык:

«Иханахеит атцых

Бареи сареи ххала.

Уи еиҗьу җеа хамҗак

Абаҗоу уахала!»

(«Аныхәапҗхьыз» ад. 216. «Бареи сареи ххала»).

Аибашьра – зегъ хапҗстазаарақәа аазырхәыз, еицазкыз, апҗша цәгәа еипҗш инахаласны, хааимбҗьыжәаа, хазцәнымхоз нахалҗаа хаанзыжьыз. Апҗхьыз баапҗс еипҗш ханаалтц, ханаапҗш аиаҗымра зышә илагылахьаз. Хгәы аиаҗымра аҗаит уи хәшәыс иамоу макьана уафы изымдыруа. Аха Таиф поетк иахасабала аханатәгы еибашьра дук далазшәа сгәы ыҗоуп, – уи уаф иимбазоз амч лашақәеи амч еиқәатцәақәеи реибашьра, уи ацқьареи амцқьареи Анцәеи Аҗьныши, апҗстазаареи апҗсреи инымтцәазо реибашьра. Уи аибашьра иаҗаххейт Таиф иеипҗш иҗаз ауафы ипҗсгы.

Аибашьра – алакәқәа рҗы иупҗыло, ақыҗақәа, азқәа аҗеарыкәыршан итәоу агәылшьап, нас есыҗены җыпҗхак-җыпҗхак азнарымгакәа ауаа азы рызымто иашызоуп. Есены пҗсыцқьак-пҗсыцқьак аҗахуп аибашьра.

Убас адунеи аҗоурых иадыруа аибашьрақәа зегъы азәазәа, ма шыҗьа-

хөы инареиханы апоетцәа рыпсы амгакәа изымцац. Убас акәын Баирон, Лорка, убас иахдыруеи иахзымдыруеи шақаөы. Хара хкны убас дкалеит Таиф Ацьба. Издыруада уи псыфыхөыс ани иаххапыз агәылшьап даҕазар. Издыруада, уи апсы даҕатқан, цъара даҕәахызар. Издыруада, уи аөныка амөа дықәхынгы, уи амөа изымпшаауазар...

Апоет – алашараз, ахақәитраз, абзиабараз айбашьөы. Ихнымхәыз айбашьөы. Т. Ацьба уихәапшыр ауеит еибашьөык иахасабалагы. Хапсадгылаз еибашьра ицоз ҳақкәынцәа – хфырхацәа гәыла-псыла ирыццаз, аха айбашьра адәәфәи иананхаз, зыпсы егырт айбашьцәа рыпскәа ирыцны цъанат ирыцнеиз. Ус акәымзар иарбан мчыз уи «Ихнымхәыз айбашьөы ибжы» захьзу ажәеинраала изырөыз. Иарбан мчыз акыр шықәса пхьака, икалашахь ицаны, иара ипсҕазааратә пышәа иаламыз, абри айпш адырра, аилкаара изаазгыз. Абрака аус ауит сғанала иеицамкуа апоет ицәанырра, игәынхәтыста, акыр шықәса уапхьака икалаша уазхәо. Ари ажәеинраала өуп хапсадгылаз итаһаз зегы рыхьзала.

Уамашәоуп ишыкоу уи ицашья, изшья, ухахьы иузаамго, агәра узымго, аха узнымшәар амуа икамзаара.

Анкьаза зны уахык дындәылган Гарсия Лорка афашистцәа дшыршьыз еипш, Апсны айбашьра ианалага мызки бжаки аатцуаны, енак дындәылган дыргеит Таиф Ацьба. Дыргеит дагыхнымхәит, уаха изакәызаалак ихабар, избахә хәа уаөы изымдыруа. Уи машәырмаызт. Апсуаа рдоуха ахәәчәра иашьтаз апсуа культура кылкаан иеихсит. Шака хта ану сеидру хкультура.

Апсуа поет – енактәи апсҕазаара амазарақәа зегы иреихау мазаран изыпхьазоз, амшқәа зегы ираөсуа мшык, мшызатцөык иашьтаз, иазыпшыз, аха убри амш змазоз, енак убри даҕәа енак иахырбааз.

«Сашьтам еа мазарак,

Сашьтам еа мазарак.

Енактәи апсҕазаара,

Енактәи апсҕазаара!»

(«Аныхәапхьыз» ад. 122. «Енактәи апсҕазаара»).

Иаауеит ааптын. Ихароумашь иааигәоумашь ха хгәы ааптын? Дыкан убас азәы хара хгәы ааптын азаазгыз. Иара ихаҕагы ааптын дахзаанагеит. Енак зны, 55 шықәса рапхья, март 11 рзы, дналалеит Аапынтөыла, ауаа рыгәкәа ааптын рзаагара уалс идны, разкыс, лахьынцас Ажәа иманы.

Уамашәа икоуп уи ицашья, изшья. Алакәкәа рфеипш, анкья зны дылбаазгыз хьтәы рхнышьнак деиҕаханагалазшәа, ихабар хәа ари адгылаф икамкәа. Амала, иаххамыштүа ааптын дуззак, Аапынтөылак хара иҳазныжьны.

Гәында Кәыцниапха,

1994 ш.

ИАРА АИБАШЬРА ДШАЛАЗЫЗ ЕИЦШ, ХАМҢАС ИСИҢАЗ АШӘКӘҚӘАҒЫ АИБАШЬРА ИАЛАЗИТ

Таиф Ацъбеи сарей ҳайшызцәамызт, аха ибзианы ҳайбадыруан, апс-шәа ҳабжъан. Рапъхъаза ҳара иааигәаны ҳайбадырит 1967 шықәсазы аинститут санталаз.

Сара актәи акурс ағы стәан Таиф Ақәатәи арцафратә институт даналгоз. Ускан ус традициас ирыман – ахәбатәи акурсаа рапъхъа аинститут ахь зшәаға еихызгоз – актәи акурс ахылапъшра рзыруан.

Харт факультетк ҳаицтан – афилологиатә факультет – ахәаанырцәтәи абызшәақәа рықәша.

Исгәалашәоит, ҳаихабацәа цәгъала ҳарцәыпъхашьон, еихарак аекза-менқәа раан, ицәгъоу ахәшьарақәа ҳаур ҳәа хшәон, ипъхашьон. Убас, зны, азшьағ анысзымтииз, изаны исыман, исхәазомызт, сцәыртцзомызт исазтцаар ҳәа сшәаны. Урт ркурс ҳақәғиарақәа ирызқлымхан, ҳахәшьа-рақәа гәартон. Таиф Ацъба икурс даара ифырпъшыган, теитыпъшлагы иаарылукаауан реишызарей, реибабашьалеи реишықәзаашьалеи, урт иреиуан: Шьоға Леиба, Виачеслав Цыгәба, Лиудмила Сангәылиа, Цьулета Чочуа, Арсен Киут, Венера Воуба, Валери Касланзиа, Нури Хышба, Мери Ладариа ухәа егыртгъы. Таиф Ацъба арра ихганы даахъан, афрагы да-лагахъан – ишымтақәа ркыпъхъуан, деицырдыруан акурс ағгы дрылу-каауан – аиумори алафи илаз ала. Уи изымариан аепиграммақәеи икьағу ажәеинраалақәеи ишызцәеи алекторцәеи ирызкны афра.

Лиуда Сангәылиа лшызцәеи ларей лафны иреихәалон:

Икоуп апъстазаарағы егъа рыцҳара,
Бара бзымбац иибахьоузеи, арыцҳа?
Икоуп апъсабарағы егъа рыцҳара,
Бара быда уаф дзымбац,
Иибахьоузеи арыцҳа?

Изласгәалашәо ала, Таиф цәгъала ибзианы анемец бызшәа идыру-ан – иқәғион. Немец бызшәала лассы-лассы атирольтә жәлар рашәақәа ихәалон – абжыгы ихан, амузыкагы иаҳауан. Анемец бызшәахынтә апсшәахь имаҷымкәан еиҗеигахъан еицырдыруа анемец классикцәа ршымта шьахәқәа.

Ажәакала, ақазара аганқәа зегъ рыла абафхатәра илан.

Сара аҗаацәара саналала ашьтахь лассы-лассы снейлон Апсны ашәкәҗыжырта ахыбрахь – санхәыпъха Ғар-пъха Нелли аус ахылуаз – уи редакторцәас аус лыцыруан еицырдыруа апъсуа шәкәышәцәа Анатоли Ацъынцъал, Алықьса Цьениа, Таиф Ацъба. Убрахь имшахытцуан Иван Ғарба, Владимир Анқәаб, Кәымф Ломиа, Алықьса Гогәуа...

Сара сзын жәвангәашәпъхъаран урт рыҗәаажәара, рааигәа ақазара, еихарак рышәкәқәа рнапы антцаны хамҗас иансыртоз.

Ғара ҳабипъара ҳзын – апъсуа шәкәышәцәа, апъсуа интеллигенциа

рхатарнакцәа нцәахәык еигъш хрыхәагъшуан, рфымтақәа хрыпъхьон – еилхаргон.

Исгәалашәоит, 1972 шықәсазы фыц итыцыз Таиф Ацъба ишәкәы инапы ацәоны хамтас иситарц стаххеит. Иаргы мап мхәакәа, гәахәарыла ашәкәафы иантцаны хамтас иситеит:

«Сгәыбуам ба бапъхьа сыпъсып хәа,
Аха сыпъсыр уеизгы,
Ибымаз хамтас сышәкәы хәычы.
Салабгәалашәарц зынгы ...»

Хааигәара игылаз Нелли Тар-пъха данапъхьа – Стаца ас шпалзыуууаз! – лхәан дмақарит (усқан сара афбатәи ахшара сизыпъшын).

Таиф азныказ ицәымыгъхан, – ииуыз ицәагәарц иақәикит, аха сара изымуит.

– Т. Ацъба рапъхьаза иргылан дпоетуп, иара ииолакгы зеггы сыдыскылоит, – схәан, сгәырбъатцәа ашәкәы сыманы сцеит.

Ашьтахь, Таиф имтаны дачәа ф-шәкәык инапы ацәоны иситахьан. Зны сычкәын еитцбы Дима данины, хамтас ихъзала иситеит ахәыцқәа ирызкыз иажәеинраалақәа реизга «Аагъын ашәа» хәа зыхъзыз, усгы нацицеит: «Уажәы бизапъхьала, изхар ихала дапъхьап». Цабыргны, схәыцқәа афыцъагы сырзапъхьалон уамашәа еифәкааз, еифартәышьәала ухызхуаз, амырхәагақәа реигъш иссирыз иажәеинраалақәа.

Таиф иажәеинраала иалхыз ашәа «Амра ссируп аташәамтаз» цәгъала имодан, уахънеилакгы иадырхәалон, зеггы еицырхәон (песня была хитом!). Уажәгы уи ззымдыруа агъсуак дыкам.

Цәгъалатцәкыа ихъазгоит ишәкәкәа иситаз ахнымхаз, рыцхарас икалаз иара ихата айбашьра дшалазыз еигъш, хамтас иситаз ишәкәкәагы айбашьра иалазит.

Аха апоет дымпъсзеит – уи дыкоуп жәлар ргәалашәарафы наунагза иахъзынижъыз ифымтақәа рыла. Иара дзыпъсаз, икаитцаз, ииуыз иахагы иаатит айбашьра ашьтахь, абжы цәырнагеит.

Исгәалашәоит, дантаацәараха рапъхьа дынхон асасаирта «Абхазия» афәапъхьа игылаз афны афбатәи аихагылафы (уажәы уа «Апъра шкәакәа» хәа Е. Строев исасаирта ауп. Еихаразак изласгәалашәо, игъенцъыр акны – алаха цла азхауан. Уи хара ицъашьахәны хәхәагъшуан...

Игъшәма Римма Кофониа-пъхаи иарей еицны иныкәалон амшын агъшахәафы. Римма лоура, лхафсахьа, уамашәа дыпъшзан. Уажәгы лыпъшзара калмыжыт – агәырфә лхахәы ашлара аланатцеит акәымзар. Хымпъада, Римма апоет имуза лакәын.

Таиф Ацъба айбашьраан хабарда ибжъазра Агъсны ауаажәлар зеггы хьаа дук айпъш ирыдыркылеит. Стацәеи сарей Гәдоутә ханыказ ауп ари ажәабжь хлымзаах анхаха. Таиф избәхә анырымхәоз мшы ыкамызт. Уи даара илахъеикәтцаган Агъсны жәлар зеггы рзы. Сара سخәхъгы исзаагомызт Таиф Ацъбей, сычкәын Арзамет Тарбей, шәфыла харпъарцәеи разкык

шеицеиѡыршоз.

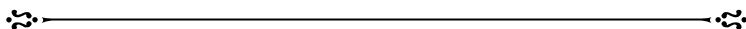
Шэынтэны итрагедиахеит хара хзы хачкэынцэа рыпсыбаѡкэа ахьх-моуз, рхабар ахьахзымдыруаз.

Абар, 15 шықэса цуеит Т. Ацьба иеипыш 200 ѡык инареиханы Апсны ауаагысыра Ацьынцэтылатэи айбашыраан хабарда ибжыазыз рызбахэ хзымдыруа хакэоужытеи. Иахьагы, уатэгы рыпшаара хачуп. Ари арыцхара иахагы хайзааигэанатэит Таиф Ацьба ипшымапыхэыс Риммеи сарей, егырт хабарда ибжыазкээз ртаацэаракэеи. Убри азақэхап сгэы изтаскыз хайбашыраан хабарда ибжыазыз ртэы зхэо шэкэык айкэыршэара. Ауадаѡракэа шацызгы, ари ашэкэы «Агэыгыра псызом» хэа ахызны итытит август 30, 2007 шықэсазы. Адунеи афы хабарда ибжыазкээз ргэаларшэара амш аены имѡапыган уи азыргара. Уахь инапыхан Таиф Ацьба итаацэарагы – ипшыма Р. Кофэониа-пыха, ипыха Алиса, ицкэын Алиас, ианхэыпыхацэа.

Ашэкэы аатуеит апсуа поет-гэлымтэах Таиф Ацьба исахьей ибиографией зну адакыала.

Ари ашэкэы гэтышыаага баканы ирзыкалеит Таиф Ацьбей Арзамет Тарбей, иара убас 131 – ѡык хачысадгыл ацеицэа.

Гэыли Кыычба

ВАЛЕНТИН КЭАҒӘНИЯ

АҒЪСУА ПОЕТЦӘА РДОУХАТӘ ЕИГҒЫЦХӘРА ИАЗКНЫ

Ахаанғы иқан, иахьяғы икоуп – еиуеицшым абицарақәа иртәу, уи-моу, аамтқак еицану ашәкәыџцәа доухала реигәыцхәра, реигәныџра, сахьаркыратә дунеихәапшышьала реизааигәара. Хара хәзцои, алитера-турацдааџцәа иазгәартахеит Д. Гәлиа исахьаркыра-рәиаратә лшамтақәа И. Коғониа инаиркны азәырџы апоетцәа ртышәынтәаларафәы икартаз анырра ду, хәтакахьала Л. Лабахәуа исатиратә дунеикәыпшыларәа ашьәкә-гыларәфәы. Идыруп иара убас Л. Лабахәуа исахьяжәа акыр шалнаршаз ам-цабз иаџызаз апоет Кь. Чачхалиа сатирик иахәсабала ицәырцрафәы, иеиз-хазыгыарафәы. Абрақа иугәаламшәарц залшом Ф. Достоевски иажәәқәа: «Все мы вышли из «Шинели» Гоголя».

Ишьтаххыз азцаара ду рацәак хәаламхалакәа, хәрзаатгылап, иныкәы-рпшшәа акәзаргы, азынтәи апеизажтә лирика аццарафәы И. Коғониеи, Б. Шьынкәбеи, Т. Ацъбеи ирыбжьюу адоухатә еизааигәара, аигәыцхәра, арәиаратә пышәеимдара.

Ацсуа литературафәы азынра иазку ажәеинраалақәа рыџра хациркирт ххәар ауеит зырәиаратә напкымта џашьара ақәмыз, аха заацәа зыетцәахә кыдшәаз апоет Иуа Коғониа. Ацхьанатә хәпыџланы иазгәахтап: апоет егырт ашықәс аамтақәеи (аацын, ацхын, тагалан) шьхатәылатәи апеизажи ирәиаратә лапшхәааф ишыкәзгы (иахгәалахаршәап иажәеинраалақәа «Аапынтә хәылбыгәха», «Акәыкәу», «Ииун мза иқәын...», «Тәрада анхара», «Ашәарыцаџ ашьха» ухәа), чыдала иара еихә дышрызфәлымхаз Ацсны азын асахья блахкыгақәа. Азын иазкны уи иацитцеит акымкәа-џбамкәа апеизажтә жәеинраалақәа: «Азын цых», «Азын», «Илашьцан атых...», «Азын мшы». Ацхәтәи ажәеинраалақәа хцә иркәазьарбагоу убриоуп, ара автор ихәдигало асахьяқәа бжеихан – уахынлатәи азын иатәуп. Уақа асаура ахкәапкәақәа ирыбзоураны икәлаз ахтысқәа цәыргоуп асахья лыпшаахкәа рыла: «Айых – цылы лашәын, // Ацстхәақәа шафьон»; «Ашьамх-сы ауын, ишкәәкәаза // Уахьыпшлакгы ишьтоуп. // Айла дуқәа хытаруа // Ирықәжьуп иара»; «Аейдәкәа еикәәгәа, // Иаацәырцит хара, // Ажәәан кеикеиуа // Ихтит, илашеит»; «Ажәәан цәцеит икахаа, // Иубашам цстхәакы»; «Азын цых цәарчцо // Иафын ашара».

И. Коғониа ипеизажтә жәеинраалақәа рфәы ацсабара ахатә – азын цых – иахтысуа аамчыдаһаз, ауаџы анс акә, арс акә урт дрылахәны, ма иаабо асахья блахкыгақәа алирикатә фырхатца («сара») цәаныррақәак

издырҕыхо – ызаҕаразаалак субиективтэ хэыцрақәак ыҕам, играждантэи («Сара сымҕа», «Тэрада анхара») ифилософиатэи жэеинраалақәа («Сыцкэыноуп, цоуп макьана...», «Ацых тэца», «Уаха») рҕны ишаабо еипш. Апоет иапцдамтақәа еиҕырцаашьала, сахьаркырала поезиатэ мѳахэастак иатэышьтрупп, иагырзааигэоуп А. Пушкин иѳымта «Азын хэылбычеха». Ацэахэақәа *«Буря мглою небо кроет, // Вихри снежные крутя; // То, как зверь, она завоет, // То заплачет, как дитя»* мацк иадамзаргыы иашьашэа-лоуп И. Коҕониа иажэеинраала «Илашьцан атцых...»:

Ахыбраҕ иууа
Иасуан аурт,
Ацых – цхы лашэын,
Ацстхэақәа шаҕьон.
(Коҕониа 2015: 75)

Хазхьацшып апсуа поет иажэеинраала «Азын». Аѳымта акомпозициа игѳарамкэа ѳ-хэҕакны ишьақэгылоуп. Актэи ахэҕаҕы ицэыргоуп уахын-латэи асоура иалтшэаны апсабара иахтысыз:

Ацдаара иалагеит
Ахьта ҕацаза,
Архақәа цааит
Адгьыл лашаза.

Аурт ҕэҕа асит
Мыцхэы ицьбараны.
Ацстхэақәа нхылеит
Зынза илашьцаны.

Дук мыртыкэа
Еилахэеит иара,
Асы бахтэаза
Иалагеит аура.

Адгьыл цааршэыра
Иқэнауит цэҕаза,
Ашэаҕыҕаҕ – атцла, абна
Ирықэнажыт ипшзаза.
(Коҕониа 2015: 73)

Ажэеинраала аѳбатэи ахэҕаҕы аушэақә, зеипш ажэала еиҕахэоуп адырѳаены ианааша ажэлар рыба иабаз – ишақэымгэыгуаз ала апсабара зыниаз: *«Адырѳаены ианааша, // Ирбеит жэлара, // Асы хьантҕа ишаҕаз // Ашэаҕыҕаҕ қыуа»*. Зегь реиҕа ихадоу – араҕа апоет иҕихуеит азынра

иазку егырт ипеизажтә жәеинраалақәа ирыдхамбало, Ақсны иазқыдоу
қабаратә цәыртқак:

Дук мыртқыкәа амра
Ғағаза иаағылт.
Асы қшза лахкыга
Ицқьашәкыа иагеит.
(Қоғониа 2015: 74)

Ажәеинраалағ ицәыргоуп азынраз Ақсны ақсабара иарқеио ма иахты-
суа а-сахыак – ашәапықыақ сыла ақалақарей, анаақсан уи асы ицқьашәкыа
ацарей.

Уажәшьта қазхыақшып ақсуа жәеинраала архиааы-ашыақәыргылаа,
апеизажтә лирикатә аымтақәа рақцара азқазу ду Баграт Шынкәба
1959 шықәсазы ииаызы еиқырдыруа ихрестоматиатә аымта «Азын
шыжыымтан» (Шынкәба 1987: 213). Ари ааымта ақаки акомпозициатә
еиқкаашыеи рганахыала И. Қоғониа азынра иазку иажәеинраалақәа
(еихарак «Азын») изларзааигәоу мақым.

Ауааи ақсабарей гармониаала рхеибартәаара пафос хаданы изгәылсуа
Б. Шынкәба иажәеинраалағ а-хәтақны ишазар ауеит, амала уахын-
латәи азынраз ақсабара иахтысуа, асаура иақнатқаз асахыа блахкыгақәа
ашыжытәи пеизажны ауп ишцәыриго апоет; уи збогы ақәа иалцны
ақенқыыр ақынтәи адәахыы инақшыз алирикатә фырхатқа иоуп. Ари
ахтыс еиқәаоуп куплетк ахы-ақыхәала:

Сқенқыыр снахеит шыжыымтан,
Унан! Сгәыргәеит даараза.
Ашта, абақча, абна хәан
Сыла икәашкакараза.
(Шынкәба 1987: 213)

Ажәеинраала ақцоуп, А. Пушкин иаымта ақнеиқш, аемоциа қарак
ақатқаны, алирикатә фырхатқа ицәаныррақәа хышхытқәо ақынза¹. И. Қоғо-
ниа икны (ааымта «Азын» актәи ахәтақы) иақәа конкретла иззатгылаз
уахынлатәи азын ақкыақкыақәа, Б. Шынкәба зеиқшла ицәыригоит:
«*Ашта, абақча, абна хәан // Сыла икәашкакараза*». Амала «Азын» автор
хыхы-хыхылашәа дзыхцәажәаз, Ақснытәи азын иақазшырбагоу ахтыс –
амра ақара шабазтқәкыа асы иаарласны ишныкәзытәуа атәи, Б. Шынкәба
иақәа инартбааны дазаатгылоит (ааымта аабатәи ахәтақы) згәыргәара
хышхытқәо алирикатә фырхатқа далархәны.

Абасала, ажәеинраала «Азын» Б. Шынкәба иаымта «Азын шы-

¹ Ауааи ицәеишыаргы, рыхы поетқәа ражәеинраалақәа рқы ахыбра азбахә
хәоуп: А. Пушкин – «Наша ветхая лачужка...»; И. Қоғониа – «Ахыбрақ иууа // иасуан
аурт»; Б. Шынкәба илирикатә фырхатқа ахыбра дыоныцны ауп адәи дышцәыло.

жымтан» иафырпшны хәхәацшуазар, инатшъны иазгәахташа убриоуп, И. Коғониа ицәыриго уахынлатәи азын асахьоуп, егы – еынлатәи, насгы ауафы (алирикатә фырхатца) далархәны. Апоетцәа рфыцъагы хадарала сахьаркыратә системак икәныкәоит – ацсабаратә цәырцра поезиатә хшыџтакны ашыкәыргыларафы; ражәеинраалакәа ркны ацсабара иахтысуа апроцесс аоуп: асы алеира; ашәапыцъапы, адгылы, ахыбракәеи сыла рталахара; амра агылара иахкьаны асы ақәзаара.

Ажәеинраала «Азын» злахыркәшоу, асы блахкыга ақәзаара амотив иаха инартбааны (икәлаша аамтафы) И. Коғониа дазаатгылоит «Азын мшы» хәа зыхьзитцаз даеа ажәеинраалак афы:

Амра лаша кацха-кацчо
Икәнацашт асы.
Амра цхара амрахәага
Иаргъацашт зегы.
Абна ажәыртқәа цака икажью
Рееитдырхышт зынза.
Ацла, абахча, асы цшза зкәыжью,
Ишәтышт ицшзаза.
(Коғониа 2015: 77)

Абрака ихәоу асы блахкыга ақәзаара амотив Б. Шынкәбагы инартбааны дазаатгылоит (уажәтәи аамтафы) ишымта аа-куплетк зымехазкуа аџбатәи ахәтафы. Уи алагоит алирикатә фырхатца, игәиеанзамкәа ацсабара ицнагалаз – иблахкыгоу ацшзара, алицси ирылагзаны иеагәылахаларала:

Дук мыртыкәа сыццакуа,
Адәы сныкәлеит сееилахәан.
Ахәырдхәырдхәа асы цуа,
Сышыта аныстоит сеилахан.

Зны саатгылоит, сыџуеит ма,
Сытцоуп нак абахчара.
Ашәыб иархәеит атама,
Ашәыр анфаз акара!
(Шынкәба 1987: 213)

Ажәакала, асаура иарфеiaz ацшзара аеагәылахалареи дук мыртыкәа уи ақәзаарей – абри акәхеит Б. Шынкәба ишымта алеитмотив хада. Уи аарцшразы апоет иакәирзуеит быжь-куплетк, насгы иалеигалоит И. Коғониа ифы икам аобиекткәа мацымкәа: *абахчара, атама, абиа, ашәыб* ухәа. Убри аамтазы иара акыр иртбаауеит, уимоу, хәыц-хәыц дырзаатгылоит ацсабара (еиуеипшым ашәыртцлакәа, ашәыб), ацсаатә (ардәына) зынио «ахтысқәа»:

Абиа акэзар итарын,
Амахэ асы иласуеит.
Ардэынаггы напырын,
Нак абардра илазуеит.

Ифыкэфыкэуеит иара нтэа,
Абна аеыгэра илатэан.
Амахэ снахеит азынцэа,
Ашэыб цоит икыдхэашан!
(Шынкэба 1987: 213)

Уаднахалартэ хафсахьала ихиркуеит Б. Шынкэба иажэеинраала зла-хиркэшо, зыпшзара аицakra иалагаз азынтэи апеизаж:

Ускан ацстхэа неилыфрын,
Ипхеит амра шашаза.
Уи цхыраафны исзыпшын,
Сыццакызаап башаза!..

Абык-чыкхэа ашэыб цоит,
Рыфедыриашоит амахэкэа,
Ацэыкэбаркэа кэалкэацэоит,
Иблажкыгоуп ашьхакэа!
(Шынкэба 1987: 213)

Ахтыскэа рыфеиарафы – амра иалнаршаз аус еикароуп хзыхцэажэо аф-жэеинраалак рэфгы: И. Коғониа «Дук мырдыкэа амра // Гагаза ифа-гылт», – ихэеит, Б. Шынкэба иакэзар, – «Ипхеит амра шашаза». И. Коғониа ифымта «Азыни» Б. Шынкэба иажэеинраала «Азын шыжыымтани» хыркэшашьала уамакала аизгэакыара аадырпшуеит. Икоуп ажэеинраалакэа рыфбагы еицырзеипшу ажэакэа (асы, абна, амра), иара убас Б. Шынкэба ифымтаф иахпылоит И. Коғониа акырцэара егырт ирфеиамтакэа рэфгы ихы иаирхэо ажэеицааира – «дук мырдыкэа». Амала егыс, арфеиамтакэа аформа аганахьала (аритмика-метрикатэ шыкэгылазашьала, рифмала рхыркышьа, асахьаркыратэ тропкэа рхархэашьа) афгара ду шрымоу рацэак иазыкатцам ацхьафгы ибартоуп. И. Коғониа иажэеинраалакэа ркны, «Азынгы» убрахь иналатцаны, еишьашэалоу, рифмара ззеибауа ацэахэакэа еснагь цырала еикарам, аха акэыгэғэаракэа хыпцхьазарала еикэшоит. Ус акэзар, иажэеинраалакэа хадарала шыатас ирзышьтоуп атонтэ жэеинраалеифартэышьа асистема.

Б. Шынкэба иажэеинраала «Азын шыжыымтан» аццоуп аклассикатэ жэеинраалеифартэышьа ахэаакэа иртагзаны, иагьазалхуп А. Пушкин ифымта «Азын хэылбыгеха» афбатэи ацэахэа («Вихри снежные крутя») ашэагазага:

Сценъыр снахеит шыжымтан,	- U / - U / U U / -
Унан! Сгэыргъеит даараза.	- U / - U / - U / U
Аштa, абахча, абна хван	- U / - U / - U / -
Сыла икәашкакараза.	- U / U U / - U / U

(Шыынқәба 1987: 213)

Асхема излақәо ала, ара иҳамоуп игәшарамкәа х-шықәырск (стопа) рыла ишықәгылоу ахореи. Ус анакәха, ашымта аццоуп асиллабо-тонте жәеинраалеиҕартәышыа асистемала (Ацнариа 1987: 259).

Б. Шыынқәба иажәеинраала «Азын шыжымтан» амотив хада – сауншьтахь ашыжь адәы ақәлара – алоуп излахацырку ацсуа поезиатә ажәа абчарахцәа ирузәкыз Таиф Ацъба азын иазикыз заатәи иажәеинраалақәа руак – «Са сындәылтцит адәахы...» (Ацъба 1970: 12). Аитакыпхъраан Т. Ацъба «Азын» зыхъзитцаз (Ацъба 1991: 15) абри ажәеинраалағьы ицәыргоуп Б. Шыынқәба ишымта «Азын шыжымтан» аҕны иахпылауа «афырхацәа» – *асы, ашәыб, амра, ардәына*, амала «рхымшапгашья» хазуп. Урт ирыдхәалоу ахтысқәа реиҕахәараан Т. Ацъба иажәақәа дреичахауама ухәо аҕынза ирмачуеит: асы – «*Асы кажьуп шыамхахы*»; ашәыб – «*Ашәыб кыдуп ицазом*»; амра – «*Амра ”ҕийу” кәнаҕан, // Аңта инавалеит, абан*»; ардәына – «*Рдәынак нылатәеит ачықь // Иааҕықәҕықәшәа ауит хәычык*». Б. Шыынқәба иажәеинраалағ ардәына ачықьрағ акәзам иахылатәоу – «абна аеыгәраҕоуп» (мамзаргы «абардра илазуеит»). Уи адагьы ҕ-рҕеиамтак еипшымзаарас ирымоу – Т. Ацъба иажәеинраала злахиркәшо ашәыб кыдыбган ацара, асы азытра амотив ала акәым (Б. Шыынқәба иҕны ишаабо еипш), – уи итцегь алеира азыпшралоуп:

Ашәапыцьяп қәацазом,
 Ашәыб кыдуп, ицазом.
 Ацсабара еихашьшы,
 Иазыпшыхуп ҕыц асы.
(Ацъба 1970: 12)

Хыхь еиқәахапхъязаз аобъектқәа (*асы, ашәыб, амра, ардәына*) инарчыданы Т. Ацъба иажәеинраалағ иалагалоуп *ашшағьыч, ацә*:

Ацшыц иамхоит ашшағьыч –
 Ацаҕынтәоуп иахьяғьыч.
(Ацъба 1991: 15)

Т. Ацъба иажәеинраала арифмақәа еивтаццоуп (аабб) акәымзар, егьыс ритмика-метрикатә шықәгылазаашьяла Б. Шыынқәба ишымта «Азын шыжымтан» уамакала иазааигәоуп (быжьба-быжьба цырала ишықәгылоуп ацәахәақәа, цшьба-цшьба қәыгәғәара ныкәыргоит) – х-шықәырск змоу ахореи (– U) ала еиҕырцаауп:

Са сындәылцит адәахы,	- U / - U / UU / -
Асы кажьуп шьамхахы.	U - / - U / UU / -
Амра «цитцу» канатан,	- U / - U / U U / -
Ақта инавалеит, абан.	- U / - U / - U / -

(Ацьба 1991: 15)

Абасала, Б. Шынкәбеи Т. Ацьбеи иоригиналтәу ражәеинраалақәа еиғартәышьала, сахьаркыратә збашьала цәгьа еизааигәоуп, насгьы рыџбагы уамакала ахәыцқәа рдунеи иатәуп-иамаауп. Убри аҕнытә аҕсуа хәыцтәи литература аҕоурых аҕны урт аанхеит хрестоматиатә џымта хазынақәаны².

Аџада иҕахцаз азгәатаракәа, хьызкылсыз ахшыџцарақәа еизыркәкәа-уа, иауа цьахшьоит анаџстәи алкаакәа рыҕатцара:

Агәџара хамоуп И. Коғониа азын асахьа аазырцшуа иажәеинраалақәа рыџра А. Пушкин иаҕтамта «Азын хәылбыҕеҕа» итцанахәеит хәа. (Имашәы-рны иҕалеит узхәом, аҕсуа поет азын иазикыз аҕтамтақәа рыцшьбагы шықәсык аџныцқала иахьиџыз.) Аҕсуа поет аурыс литература агени ипоезиатә рҕиарахь имаз агәыбылра, хәтакахьала иажәеинраала «Азын хәылбыҕеҕа» гәаҕхартахәыс ишикыз, шахатра азнауеит хәа хгәыҕуеит, уи злашьақәгылоу аритмика-метрикатә шәагазага – цшь-шьықәырк рыла ишьақәгылоу ахореи, апоема «Хмыц шәарыцаџ ныҕәаџы» (иаҕцоуп азын иазку апоет ирҕиамтақәа аниџыз инашьтарххны, 1925 шықәсазы) иахьа-зыцтәоу. Апоемаҕ акырцъара иахдылоит уи аклассикатә асиллабо-тонтә жәеинраалеиғартәышьа асистема ачалап еицш иақәшәо аҕырцштәқәа:

Уа хра мацым, зегь заҕалом,	-U / - U / - U / -U
Бнатә шәарахгы рацәазоуп,	- U / - U / UU / -
Ғыла, гәыжыла уаџ дызхалом,	- U / - U / - U / - U
Хра тақнахауп, егьхахәроуп.	- U / - U / UU / -

(Коғониа 2015: 176)

Излаабо ала, «Хмыц шәарыцаџ ныҕәаџы» А. Пушкин иажәеинраала «Азын хәылбыҕеҕа» аҕсы ахалеит, уи аметрикатә шәагазага амбар ипсуан ухәаратәи иҕалеит.

Аҕсуа поезиа аҕоурых ааидкыланы ухаҕы ианаауго, хәыц-хәыц иантуцаауа, «иумбарц залшом уи аҕиараҕы акыр зтазкуа аџымтақәа аки-аки шеидхәалоу, гәыла-цсыла ишеиларсу-ишеимадоу» (Лашәриа 1985: 37). Убри инамаданы хгәы ианаагоит Б. Шынкәба «Азын

² Ахыркәшашьа хазуп хамхәозар, егьыс «Са џагылеит шарцазы...» захьзу, џ-куплетк рыла ишьақәгылоу Т. Ацьба егьи иажәеинраалагы Б. Шынкәба иџымта «Азын шыжьымтан» ахыцша ахыукаауеит (цакылеи шьтыбжыгашьалеи): «Са џагы-леит шарцазы, - // О, иаузаап иаха асы! // Сгәырҕо сдәылцит адәахы! // Скыдлеит амарда, ахәахы. // Игәастеит амџан саныцшы, // Ус азә ишьтақәа асаҕы. // Хаит!.. Исыхьит сара сгәы: // Сацхьа дгылазаап азәы.» (Ацьба 1970: 96).

шыыжымтан» аццара «аидеиа» И. Коғониа ифымтақәа рфынтәи иаауеит хәа³, Т. Ацъба иажәеинраала «Азын» – Б. Шыынқәба иара убри ифымта афынтәи.

Абасала, зырфеиаратә хафәра фашыара ақәым апоетцәа рыбжьара ишыақәгылеит Ацснытәи азын асахыа атыхра иадхәало апоезиатә еигәныфәра. Апоетцәа рыбжьара доухала айгәыцхәра шрыбжьалаз угәы аздырфәит Б. Шыынқәба И. Коғониа изкны иифыхоу ажәеинраалеи («Хгәыла исеихәон: – Дад, уахтаа...») «Хратәыла ашәахәаф» (Шыынқәба 2008: 96–100), «Ашықәсқәа рышыта» (Шыынқәба 1989: 513–554) захъзу истатиақәеи. Хәтакахыала уи атагылазаашыа арцабыргуа цысышьоит «Ашыхатәылан» захъзу Т. Ацъба иажәеинраала злахыркәшоу абарт ацәахәақәагы:

Сгылоуп, сгылоуп ашыха схалан,
Сдаәазәхеит саргыы зынза –
Сцәажәоит Иуа ибжыы цқяа схалан,
Сцәажәоит, сияцәажәоит анцәа.
(Ацъба 1973: 47)

Алитература:

Ацнәриа 1979: Ацнәриа Владимир. Ашәетцәа (Иуа Коғониа ицстазаареи ирфеиамтәи). Ақәа, 1979.

Ацнәриа 1987: Цвинәриа Владимир. Абхазское стихосложение (Метрика. Ритмика. Композиция). Сухуми, 1987.

Ацъба 1970: Ацъба Таиф. Ацхи амши. Ажәеинраалақәа. Ақәа, 1970.

Ацъба 1991: Ацъба Таиф. Ашәтқәа рыччацшь. Ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Ақәа, 1991.

Коғониа 2015: Коғониа Иуа. Ифымтақәа / Еикәиршәеит апоет-академик М.Т. Лашәриа. Атак. аред. Д.К. Нацкыебиа. Ақәа, 2015.

Лашәриа 1985: Лашәриа Мушьни. Хазлиааз. Алитературатә-критикатә статиақәа. Ақәа, 1985. Ад. 37–52.

Шыынқәба 1987: Шыынқәба Баграт. Ифымтақәа реизга цшь-томкны. Актәи атом. [Апоезиа]. Ақәа, 1987.

Шыынқәба 1989: Шыынқәба Баграт. Ифымтақәа реизга. Ахцатәи атом. Апроза. Ақәа, 1989.

Шыынқәба 2008: Шыынқәба Баграт. Ифымтақәа реизга. Афбатәи атом. Астатиақәа, аццаамтақәа, ақәгыларақәа. Ақәа, 2008.

³ Мфасшақә иазгәахтоит: Б. Шыынқәба илирикатә шедеврқәа руак «Нас мышкызны сыцсы схытып...» инарфит хәа агәаанәгара хәмоуп И. Коғониа иажәеинраала «Ацых цәца» («– Ох, ацых цыза, // Уархалла ихкыоу! // Хаицырцышт уаргыы саргыы // Мышкызны зынза!») (Коғониа 2015: 93).

ЕВА ҒАНИАҒҰА,

афилологиятә тҕаарадыррақәа ркандидат,
аҕсуа бызшәа акафедра №1 адоцент

АҒСУА ЕТИМОЛОГИАТӘ ТҒААРА Р. К. ҒӘЫБЛИА ЛУСУМҒАҚӘА РҒЫ

Ажәа адәахьтәи аформеи иара иаанраҕшуа атҕаки реишьашәаларақәа, реиқәыршәарақәа арбо, Раиса Константин-иҕҕа Ғәыблиа лытҕаарадыр-ратә усумҒақәа рҒы иаалго аматериал, аҕсуа бызшәа аҕоурых адаҕыи, иара ныкәызго амилат – аҕсуаа, ижәйтәзатәиу рҕоурых зхәо аоуп. Аетимология рызууп атопонимқәа (аҕыҕ хьызқәа), агидронимқәа (азқәа рыхьзқәа), аетнонимқәа (амилат рыхьз), адунеи айбыташьа, жәван иатҕоу еидызкыло ажәақәа. Итҕаау, ишьтыху афакт материал атҕа дузза амоуп, абызшәадырра мацаразгыи акәым, амилат рҕоурых атҕаараҒыи.

Ажәа атҕаки, ахьтҕхьртә ашьақәырғылары, аилкаара кьрза иуадаоу тҕаараны ишыкоугыи, Раиса Константин-иҕҕа илыллыршеит, хәи змазам аетимологиятә тҕаара, аҕсуаа рбызшәа ажәйтәзара шыақәзырҕәҕәо, рыдгыил иаҕшәымацәоу рхатақәа шракәу зхәо аидкылары.

Аетимология знапы алаку атҕарауаф, еилкаарак, тҕакик, хьзык абызшәаҒыи аира, аҒиара дашьклапшуа, изнысыз аҕоурыхтә мәа дацанысуеит. Убас, ажәақәа рхьлтшьтратә еимадара тҕаауа, ажәа еҕьрт абызшәатә акқәа изларыдхәалоу, бызшәак афнытҕа адаҕыи еҕьрт абызшәақәа ркынгыи еиҒырпшны, ишьақәлырҕәҕәоит аҕсуа ажәақәа рхьлтшьтра.

Атҕарауаф-бызшәадырфы ишьақәлырҕәҕәо атҕаарақәа аҕоурыхтә, аетнографиятә, афольклортә тҕацҕыи рымоуп.

Амилат рыҕстәзаараҒыи имәаҕысуа ахьтысқәа, аитҕақрақәа аныҕшуеит дара азырбо, абиҕарақәа ирызназго, ирзынзыжьуа абызшәа ажәартә еилазаара. Ажәа Ғыцқәа абызшәаҒыи ришьа, рцәыртшья, дара злеибытоу ахәтәқәа акакала еиҒыршәшәаны, аҕсшәаҒыи ирхәо, иадырбо, хархәарас ирымоу еиллыргоит. Ишабалак, ахала абызшәаҒыи ажәа шцәырымтҕау, ахархәара шзалымшо, иаҕызтҕогыи амилат шракәу, ахадаратә хәтә еи-бызтҕогыи ишьатарку ажәар шакәу алырбоит.

Амилат иахья-уаха рхы иадырхәо аматәарқәа, рнапы злакыз, излаку азанаатқәа еибызтҕо, еибаркны измоу, иазырбо алексикатә акқәа, даҒа бызшәак аҕнытә аланагалашья шрымам рхәоит лытҕааратә усумҒақәа.

Аҕсуа бызшәа, иара зтәу амилат аҕсуаа, рыхшыф усура, ртҕас, рқабз, рмилаҕра еидызкыло, зхатә система змоу бызшәоуп. Раиса Константин-иҕҕа ажәа ианарбо атҕаки шыақәырғыланы, хьлтшьтҕрала иазааигәоу абызшәақәа ирҒырпшны, уи тҕакис, хархәарас иамоу азҕәтәны, иахьиз абызшәаҒыи иара иахьлҒиааз ажәа Ғәыҕқәа еидкыланы, атҕаарадыр-

рафы абызшәа иаланагалаз ажәакәоуп хәа ипъхьазаз раҕыырак, аҕсшәа иазлырхынхәит.

Лытцаамтақәа рҕы иалылкаауеит амилатқәа реиҕцаара, реитәнеиаи-ра иарҕиаз, иаланагалаз ахәта. Хазы иарбоуп еихьпъшымкәа, бызшәа-цыпъхьаза рхала идырҕиаз, ашьтыбжьейкәыршәаратә цакы змоу ажәакәа-ҕы. Иаҕызгәалтоит, зны-зынлагы ишзалымшо, еиуеипъшым абызшәакәа рҕы, хылтшьтрак иаднакыла, иаднамкыла, нхарта тыҕла еизааигәоу ма еицәыхароу амилатқәа ражәа еиқәшәарақәа рырцәажәара. Ус шакәугы, хышә инарзынапъшуа ажәартә акқәа ақыртшәахь иахыпъхьазалаз, адыга ажәакәа 80 иреитцамкәа, рхылтшьтра тцааны, аетимология рзуны аҕ-сышәала ирцәажәоуп.

Атцаарадырраҕы, аҕсабара шьтыбжькәа ирҕырпъшу ажәахырҕиара, зегы реиҕа ижәйтәзатәиу хәа ипъхьазоуп.

Аҕсуа-адыга бызшәакәа рҕы еицеипъшу ахәтақәа пс/с, пшь/шь, бз/з жәйтәзатәикәоуп. Атцаарадырраҕы даара акыр инартбааны итцаауп, ихаз-хазуп атцарауаа ргәаанагарақәаҕы. Раиса Константин-ипъха арт ахәтақәа зынза даеакала дрызнейуеит: пс – тынч, ашьшьыхәа инеиуа, ицо; бз – зышьтыбжь бәбәаны, зыбжьы ырцәҕыаны инеиуа; пшь – тынч, ашьшьыхәа иеитатцауа.

Уи шьакәдырбәбәоит, арт ацакқәа ирықәшәо, хыпъхьазара рацәала абызшәа иалоу, аспирантқәа с, з, шь ишьакәдыргыло аҕатцарбақәа: с – асара, ахысра, ақәсра, асра', а'сра; з – азара, аизара, арзара, ахәазара, арзаара; шь – ашьара, ашьшьара, ақәшьра, ахьшьра, ахьшьшьра, аашьара.

Аҕсшәа иаланагалеит хәа ишьоу, аха абызшәаҕы зцакы еилкаа иаапъ-шуа ажәакәа:

Амра аегипет ажәа ра ауп хәа ирпъхьазо, аҕсшәаҕы м – ажәахырҕи-аартә префикс, «амара», «амазаара» аҕнытә, ра – тыпък аҕынтәи даеак ахь аиасра, анеира, аҕатцарбатә шьаҕыт ар-ра иаднакылоит. Ус анакәха, амра – ажәәан иаланы инеиуа, мраҕылареи мраташәареи ирыбжьоу.

Амза – м – «амара», за «азара» – аилгара, ашьшьа-шьшьыхәа, азазара, иааидкыланы ашьшьыхәа изазо ажәәан икыду;

Ахақәитра – ахы «ацәеижь ахәта», ақәитра – «азин амазаара», адыга хәтынҕа ахьтә иааит хәа ипъхьазоу, аха аҕсышәала ицәажәо;

Ахәшә – хә – «а'хәара» аҕнытә, ацхыраара ацакала, шә – «ашәара», зныктәи аитцаразы анапсыргәца ианпъсаланы ирзо;

Ахымхәа – ахы «ацәеижь ахәта», м – амапкратә аффикс, хәа – «ахәара» – ацхраара ацакала, иаанаго зхы изамыхәо, изамыцхраауа;

Ашәакъ – шә «ашәара», қь – иахылтцау ашьтыбжь иаҕырпъшу.

Дара инарываргыланы иаагоуп аҕсуа бызшәа иаднакылаз, иаҕсыуаны ахархәара зауз адыга ажәакәаҕы: атхацъра, атлаҳәыста, атлаш, ақьабз, ҳачашь реипъш иҕақәоу.

Иахьатәи абызшәа ахархәара мацарала ажәакәа рхылтшьтра узышьакәыргылом. Уи азы иатахуп иара атоурых зхәо ажәйтә ыратә бақәа. Мап анакәха, абызшәа алексика-семантикатә, алексика-морфо-

логиатә, аморфологиатә чыдарақәа, ахкқәа еиламырцхазакәа аилыргара атахуп. Хылтшътрак иаднакыло абызшәақәагы рчыдарақәа, ражәахәатә шытыбжьеилазаара, алексикатә акқәа атцанза ргәылапъшра дымариом. Атцаафы, атцарауаф, абызшәа цаулазаны издыруа, изныруа Раиса Константин-ипъха абартқәа зегы лыллыршеит.

Ажәа хылтшътрала иахьаднакылатцәкыо ашьақәыргыларәа зәазызкуа атцарауаф, абызшәақәа еифыргъшны, бызшәацыпъхьаза ирхәо дырны алкаа кәзцар зылшо иоуп. Уи азоуп аетимология знапы азыркуа атцарауаа жәпафыла изыкәамгы. Зегы рапъхьа иргылары иатахуп агәафъра, ирыдыркылахьоу агәаанәгара афәгыларәа алзыршо.

«Итдыршәауаз апъсуа бызшәа агәхьаа сеилнархуан, хбызшәа мчыдоушәа, афәахәы азымхәошәа, хажәа шыатаркқәа иаланагалаз, дачәа бызшәак иарфәиаз роуп хәа иахыпъхьазахаз саргәатәиуан, убри ауп абартқәа сылзыршаз», – лхәоит Раиса Константин-ипъха лхәтагы.

Игәафъыуацәоуп, итышәынтәалахьоу, ишьақәгылахьоу аицархәра. Иара алзыршогы, ахатәы бызшәа агәыбылра, апъеипъш агәытцхара роуп. Иацу ауадафәрақәагы хьаас имкыкәа, лхы апъхьа лбызшәеи лмилаф рлахьынтәеи рыргылароуп лытцааратә усумтақәа хәаақәызцазгы.

НОННА ТХЭАЗБА

«АЛЕИШӘА АШЬАПЫ АХЬПЪЫРКАЗ АПЪСНОУП!»

Апсуаа даҕа жәларык хреипшымкәа хҕазтцо, хдац-пашә иашьаҭоу хдоухатә кодекс ду «Апсуара» аҕы еиларсуп ауафытәыфса жәытәзаахыс дзықәныкәоз адоухатә пҕарақәа.

Апсуа апсабара данықәнагала нахыс иара иныкәигоз азакәанқәа шәаны-изаны, ацәгьей абзиет еилыхны ишьақәиргылаз шакәу агәра уафы инаргоит «Апсуара» иагәылатцәаху аҕыгхарақәа (пласты) реилазаара. Урт аҕыгхарақәа рҕынтәи изнысыз аамта рацәа иалазфаны хара хҕынза изымаазазгьы рацәоуп.

ХІХ ашәышықәсазы атәымтәылақәа рахь ихырцәаны идәықәыртцоз апсуаа атәым дгьылахь рцара аамталатәны иахәапшуан, реихарафык пьтрак ашьтахь хҕежьюеит хәа иақәгәыгуан, хықәкыс ирымаз рышьтахькәа ихынхәанза рацсуара аиқәырхара акәын. Уи ус шакәу дырцабыргуеит Тьрқәтәыла инхо аихабацәа уанрыҕцәажәо.

Ацарауаф Омар Бигәаа «Апсуара – ари апсуа нцәахьамфәоуп – хәа ипхьазоит.

Апсуа нцәахьамфәо – апсуаа ықәныкәартә икәзтаз урт мфәкәызтаз анцәей ауааи рыцхаражәхәаф Аубла иоуп. Даҕакала иухәозар апсуа қьабзқәа рышьақәыргыларә иара илоуп ишыкәлаз»¹, – хәа азгәейтоит атцарауаф.

Иара иажәақәа рыла «Аубла» атәым бызшәа аҕнытә хбызшәа иалоу ажәа аҕеҳамбар ауп иаанаго.

Ауы-б-ла – иауны избо, хара збо абла зхоу ауп апсышәала иаанаго. Иахьа «аҕеҳамбар» хәа иаххәо ажәа ажәытә апсуаа «аубла» хәа акәын ишишьтаз»².

Тьрқәтәыла инхо апсуаа рыфнытҕка иахьала ирацәафымзаргьы Аубла зыжәлоу ыҕоуп. Ажәла Аубла иазкны хзыҕцәажәоз зегьы еицфакны, «ажәла Аубла ахцәа рыжәлақәагьы налатцаны, зегьы иреихауп» хәа азгәартон.

О. Бейгәаа Аублаа рыжәла дахьахцәажәо абас ифәеит: «Апсуаа рыхдырра (рҕаарых: лааны, ма псханы (кралны, ма императорны) ипхьазаны 1316 шықәса хра ныкәызгоз Ачбақәагьы, урт рышьтахь иахылаз Ачачбақәагьы, урт ирапханагьлоу Иналаагьы апсуа жәлар рпротокол аҕы ртып Аублаа итдыхәахь акәын»³.

¹Бигәаа О. – «Хазрет Ибраһими, Аублааи, Кавказааи». Ад. 315.

² Иара уа. ад. 315.

³ Иара уа. Ад. 328.

2013 шыкәсазы Тьрқәтәыла иҫоу Цьгьарда хәа изышьтоу аҫсуа қыта иеиуоу, 78 шыкәса зхытцаз Аублаа Иозхан ханиҫәәжәоз – «Хара хаматц зхоз (зуаз. Н. Т.) аҫи аамыҫтеи рақәын хәа азгәеиҫеит. Аҫснынтәи иааз сабду иаб иоуп, уи Зосханбеи ихьзын, иҫа Ешьреф ихьзын, саб Иқьмет ихьзын, сара Иозхан сыхьзуп. Хара хажәла аҫны атҫеи данилак иахьа уажәраанзагь адгьыл дықәхаргылазом. Ашьтәа шыны, хныхәаны убас ауп адгьыл дшықәхаргыло»⁴, – ихәеит.

Ажәла Аублаа аҫсуаа рҫы даараза пату шрықәыз, насгьы ас еиҫш иҫаз аныхәара шымәапыргоз атәы азгәеиҫеит атцарауаә Омар Беигәаа.

«Азәы дарбанзаалак, иарбан социал-классзаалак дзеиуоу иниас-ааиасуеи, салам изтәзи, патула дәархамытцгылар ҫалом. Ус патуқәтцара ҫазымтцаз ауаәы дмаңьананы дрыпхьазон, длақәуан. Уи амш ала тәи аҫи еилымхкәа, азә дықәнымшьакәа зегьы рзы ахатцгылара Аҫсуа қьабз аҫы анцәа ирықәитцаз уалны ирыпхьазон. Изхамтцгылаз ауаәы, уи дахьихамтцгылатәқьаз ауаа ишырбо иааигьыдцаны дызшьуазгьы ҫалаон. Ус хазхаану ашьрақәагьы ҫалахьеит. Аха Аубла азә ихатцгылара иқәзам. Дихатцгыларгьы ҫалоит, дихамытцгыларгьы гәыбған имам. Ауаа зегьы реиҫа пату зықәтцаны изызнықәо изы «Аубла дидоушәа пҫа иқәуҫеит», – рхәа-оит. Аубла ихылтшьытра аҫсуа жәла «Аублаа» рыхьзуп. Изышьтроу Аубла иахәтырла рықәынцәа ианилак инаркны кыраамтә адгьыл иахьдырсуам. Пытқ нырхытцлак, ныхәаәык иныхәарала иыдеизаланы дныхәа-ныпхьа адгьыл дықәдыргылоит. Аныхәаә иныхәара анцәамтә «Адгьыл алпҫа уауааит, дад» – хәаны иыныхәара даалгоит»⁵.

Тьрқәтәыла инхо аҫсуаа рыәнытцқа аҫсуара хыхәтәкны еихшоуп: алеишәа, ақьабза, ақәнага хәа. Аха еиҫхарак рхы иадырхәо ажәа алеишәа ауп. Иааидкыланы зегьы «Аҫсуара» хәа иашьтоуп. Есымша ражәа иалоуп аҫсуара х-уасхырк ирықәгылоуп хәа. Насгьы ирхәоит аҫсуара пшьба рыла иалагоит, пшьба рыла инцәоит хәа:

Актәи – ачҳара.

Аәбатәи – аҫхашьара.

Ахцатәи – агәағьра.

Аҫшьбатәи – амаашьара.

Ауаәы аҫсабара дахьынзақәу аҫхашьара илазар, ацәгьара аҫатцара ицәыуадаәхоит, абзиарахь дархоит. Имаашьазгьы бзиарала дызҫу иус иқәҫиоит, дмаашьакәа ауаәы иыза, иқәла ацәгьа-абзиа иеахьигзароуп, агәағьра ахьаҫаху игәағьыроуп. Ачҳара – хадароуп. Ачҳара имамкәа хаха идәықәлаз ипьрхагахоит, ичҳар – ачҳара хара дагоит хәа ирыпхьазоит.

Тьрқәтәыла инхо аҫсуаа рықьны Аҫсуара ахәтәкәа – алеишәа, ақьабз, ақәнага адоухәтә мәәқәа рытцәаәы Мураҫ Маан (Иоган) ишәқәы «Ажәытә

⁴ Аублаа Иозхан ихәамтоуп, Тьрқәтәыла, Цьгьарда ақытан дынхоит, 78 ш. ихытцауан. Ианылҫеит Тхәазтҫа Нонна 2013 ш.

⁵ Омар Бигәаа – Иахарбаз аусумтә. Ад. 328.

қабзқәа рхытхырта» («Древнее учение Кябзе») ағы аңсуа қабзқәа алеишәа, ақабз, аамыста қабз хәа еихишоит. Ақәнага, иара аамыста қабз хәа азихәоит.

Алеишәахь иатцанакуеит ауафы ихымфәагашья аетикет злашьякәгы-лоу зеггы. Ақабз – ари атцасқәа еидызкыло хәтоуп. Ақәнага, мамзаргы аамыста қабз ари доухатә цатцгәуп. «Ажәлар рапхьягылацәа рыжәлар рымац аурағы изықәныкәоз аңқарақәа ахьеиларсу ауп» – ихәоит иара.

Тырқәтәыла инхо аихабацәа шьюуку-шьюуку ражәа иалоуп: «Алеишәа ашьяпы ахьпырқаз Аңсны ауп» – хәа!

Ахчыңсы, Псхәы иқәтыз Тырқәтәыла иахьеиланхо ақыта ду Аңсара инхо 78 шықәса зхытцуаз аихабы Хәатышь Цыихаң иабдуцәа ркынтәи иидыруаз ажәабжьны иахзеитеихәеит: «Аамтәк азын аңсуаа 40 шықәса «Аңсуара» аус адырулон. Атцыхәтәан уи еилшәара ақәымкәа иахьатәи аконституциакәа шышьякәдыргыло еиңшны изықәныкәо цқараны ишьякәдыргылеит. Уахь иалартцеит алеишәа, ақабз, ақәнага ирытцанакуа зеггы. Уи канон хасабла, убас игәгәаны, икарцеит еитәкра амуа»⁶.

«Алеишәа азыхәаны есышықәса Агатцла ахьыкоу рееизыргон азахәкәеи аңсуақәеи.

Еизартаны иахьрымаз Агатцла ахьықаз акәын.

Фынфәажәа шықәса анахытц, абрыи алеишәа, рхәит, абыжәшьята нахыс, арыи иахыганы, арыи иахахцдо агьяам, абрыи абраа ипаңцәот, иазхауаны иакоуп, рхәан, уи ала иырызбеит»⁷.

... «Псыуа жәлары, захәыуа жәлары ирхамышттрацы цартаны иабахғари хәаны, убри иазхәыцит.

Иахьыргаз Тәахы хәаны иахьықаз, абарт аубыхқәа ахьықаз Тәахы иргеит, цартаны. Ахчыңсы икоу, Аңсхәы иыкоу, Ашәтәыла иыкоу, Абзыптракны иыкоу, Ахылтысқәа ркны иыкоу, абрыи псыуа жәлары Аңсны иампытцанакуаны иыкоу, аңсууа жәлара ақытақәа рыкны иалхны арқара рышьтуан.

Уыбрыи Тәахы алеишәа цаны ианыхынхәлакы иалхны иыкоу арқароуп хәаны, иалапхьазаны, пату рықәтцаны иырыман»⁸

Ахчыңсы қыта Карачоқьекь ианахцаз 95 шықәса иртагылаз абырг Талиат Атрышба алеишәа дахьалацәажәоз абас ихәеит «Алеишәа Лыхны ауп иахьышьякәдыргылаз. Уи анышьякәдыргылоз Аңсуаа рымацара иқазамызт. Азахәцәеи, аубыхцәеи, аңсуааи еилахәны еицышьякәдыргылеит. Аамта-аамтала аңсуаа Лыхны еизон. Уақа аныхәара мфәпыргон, Аңсны ахадара зкыз ахи аамыстеи убра икылсуан. Ачаа ртәарта Афон акәын. Ачачбақәа ртәарта Лыхны акәын. Аңсны ахра убыс иааиуан. Убра ианеизоз ишныхәоз шәасхәап уажәы:

⁶ Хәатышь Цыихаң ихәамтоуп, 78 шықәса ихытцуан. Тырқәтәыла, Аңсара ақ., 2013 шықәсазы ианылтцеит Тхәазпқа Нонна.

⁷ Аңдха Алина. Асазқәа рцәажәашьеи рыхдырреи ирызку згәатақәак. Москва, 2010. Ад. 24.

⁸ Иара уа. Ад. 10.

Ухазтцазгы ухазымтцазгы еилымхзакәә,
 Анапы, ашыапы, ала, аңымшь, ахшыџ зүтәз Анцәә хухәоит!
 Аизызырџрра арыцхаибашьра хат!
 Аихагылара (аихатгылара – Н. Т.), аибакра, аизхәыцра хат!
 Хухәоит, иахцәырацәоумшьан рацәә рхара!
 Ианхархауа хәцәхыумкьан аиашара!
 Ханасың иалатца арыцха ицхраара!
 Анцәә хкоумтцан хәибамбауа, хәибамбауа!
 Хәитдәшыыцуа хәизкылыңшуа!
 Агәырткәыл рыт ихәтциаауа, ирытциаауа!
 Ари акуп уахи-ени хәзухәауа!
 Игәынханы икоу ихаумырбан, ихаумырхан!
 Цәгыарыла хәибамбауа, хәибамбауа!
 Азәи-азәи хәизымчны хгәы еизнумырхан!
 Цсраенынза фәтхәыла хәилаумырхан!
 Уазәра хәтцәз хрыцрыумхын, хрылумхын!
 Уеихырхәаракны хәидыумхын, хәикәыумхын!
 Унарцә рыбзиабара хәцәумырзын, хәихыумхын!
 Уазәра хәхәоит бааңсыла хәикәумырзын!
 Храцәаибашьо, хәибамбауа хәишьтаумырцшын!
 Уазәра хәхәоит, бааңсыла хәилаумырцшын!
 Иутахымкәә икәхцәхыоу хәтанаумтцан!
 Ухазымтцаз ахыбылуа хрылаумтцан!
 Цсыуа жәлара ирзышьтымхуаны икоу иатцаумтцан!
 Иахцәыңсханы икоу ирзышьтымхуа иатцаумтцан!
 Уахи-ени хәзухәауа абри ауп⁹!

Аңсуа леишәә ауафәтәыџса ахымџаңгашьа хәракы иманы дкәзтцә
 аңкаракәә реиңш изыкәныкәоз ахәтәкәә рыла еилоуп. Алеишәәфы зегь
 раңхәа асас дгылоуп. Аңшәма изымџахытцыз исас иңсы инапы иануп,
 уи иара иңсеиңш ихьчароуп. Асас изы хазы аџны, ауада зегьы ирыман.
 Асас иааира иазыхианы есымша икан. Иара изын афәтә лыңшаахкәә
 тәахын. Ииартә, ицәартә хазын, ихәзуп. Тьрқәтәыла инхо аңсуаа иахәа
 уажәраанзагы ражәә иалоуп: «Ууа, усас изын иузымгәыгьыз, уара узын-
 гыы ихәартәхом» - хәә.

Асас дызтәаз аңшәма пату икәтцан доуижәанза ихәтә усқәә дрыз-
 хәаңшзомызт. «Асас дахьымџахымтцауа аџны лашьцоуп» ахәоит аңсуа
 жәәңка.

⁹ Атрышба Тәлиат ихәамтоуп, 95 ш. ихытцан. Ианылцеит Тхәаздха Нонна ақ.
 Карачоқьекь, Тьрқәтәыла, 2013 шықәсазы.

Апсуара асистемаҕы ахатца апхэыс хэа еилымхкэа аихабы пату икэуп. Аихабацэа рыпцсазаратэ пышэа иднарбаз, ирнатаз аитцбацэа рзы имѡақэтцагоуп. Аихабацэа пхыагылацэоуп. Аитцбацэа рзы дара ҕы-рпшыгоуп. Уск анырызбоз, мамзаргыы ҕыара ианцоз аитцбацэа рыцзар акэын. Аитыбра ныкэымгакэа, аихабра узтазом хэа ипхызан. Аихабацэа аитцбацэа дара реипш мышкызны ишажэуа атэы лассы-лассы ирархэон. Аихабацэеи аҕари рыбз еишыцылар каломызт.

Апсуа егырт ажэларкэа дызлареипшым, дрылзкаауа акыр ыказар уи иапсуарауп.

«Абышэадырѡы В. Бганба апсуара дахыалацэажэо абас иѡеит: «Ажэакала Апсуара сара сзын хатала, акырсинра, азаростризм, апсылманра, амыртатра ухэа адинкэеи еиуеипшым атэым культуратэ хыбракэеи ирылцыз, ирытыцыз аилкааракэеи аказшыакэеи, нас хадаратэла, атыцан, апсуа ипрактикатэ бзазара, ипрактикатэ пышэа ирылцыз аилкааракэеи, аказшыакэеи ацэаѡақэеи еиднакылеит, аккумуляиация рызнауит. Нас, Апсуара, иалкаау ауаѡышэаратэ ѡазара акынза иѡаганы, «ирсаны» ус ухэар ауазар иапсыуазтэыз феноменуп»¹⁰.

Абри еиҕны ахэара удаѡзар калап. Апсуара ицауланы уагэылапшуа уалагар арт ашытакэа реипш ирацэаны ашытакэа умбарц залшом. Ирацэазоуп уака еиларсу, аха урт зегы еилаҕыаны иапсыуараны ишыакэгы-леижытеи акыраамта цуеит.

Апсуаа Тыркэтэыла иахынагазгыы, рыпсуара ызыр хэа ишэаны, аҕар иахыддырцоз атыпкэа еиҕкааны ирыман.

«Асултан ихаан, абра Хендекъ ахаҕы, Зумбеле, Кэыцзаа Шаратхэа иыпацэа, ѡын-дыук картан алеишэа ақабза, ақэнагаа атцаразыхэаны, Ескышыехирнтэи, Адацазарынтэи, Измитынтэи, Диузцэантэи Шаратхэаа ркны иаауан. Фымыз рышытахь рыѡныкакэа иыхынхэуан. Иызымтцаз еихангы иаанхон»¹¹. Иахыкэзаалак абас рапсуара иахзызаауан апсуаа.

Апсуареи ауаѡреи еицнаргоит хэа ипхызоуп. Избанзар, ауаѡра иатаху зегы Апсуара иалоуп. Харзаатгылап Тыркэтэылатэи апсуаа леишэаҕы иалкааны ирымаз, изыкэныкэоз пкарракэак ртэы.

Апсуа ихы аткыс ажэлар дрызхэыцуазар ауп.

Иапсуара дахыкэзаалак ицзароуп.

Ажэлар ирпырхагоу ибаны давымсроуп, даҕагылароуп.

Дымхэыцкэа ишыаҕа каймцароуп.

Игха иазхэо дызымгэаароуп.

Иеихабацэа пату рыкэитцозароуп, рхэа ѡбаимтэуазароуп.

Иеитцбацэа бзиа ибаны имѡақэитцозароуп, дрыцхрауазароуп.

¹⁰ Бганба В. Апсуаразы гэаанагаракэак // Гэартыла хайцэажэап. Акэа, 2011. Ад. 27.

¹¹ Ачпха Алина. Асазкэа рцэажэашыеи рыхдырреи ирызку згэатакэак. Москва, 2010. Ад. 12.

Иихәои, иҕаитҕои еиқәшәозароуп.
Игхақәа рыриашашья дақәшәозароуп.
Апсуа аҕеырбара, аҕагъара иламзароуп.
Акры иуроуп, дмаашьяроуп.
Изымдыруа итцароуп.
Дантәо, дангыло, данцәажәо еснагь апсуара ишақәнаго
дныҕәозароуп.
Ижәлар рзы ихәартоу зегъы, акультурагъы убрахь иналатцаны,
ихьчароуп.
Итоурых идыруазароуп, ихеимырштроуп, иаңхьяҕагъы ихы
иаирхәалароуп.
Имоу ихазы мацара итахымзароуп.
Измоу, измам, иқыта иеиуоу, иеиуам, ихатцоу, ипхәысу,
иапсуоу–иапсуам, сара сеипш ихәыцуа, имхәыцуа, динла
дызтанакуа ала хәа ауаа еилимхроуп.
Иара дызустәзаалак ауаа зегъы бзиа ибозароуп.
Иара ихгъы ауаа иреиханы, иреитцаны имыргылозароуп
драҕараны ихы ибозароуп.
Ачҳара имазароуп.
Аматцурәҕы дмаашьяроуп, ихы дамеигзароуп.
Имариам изакәызаалак акгъы шапсыуарам идыруазароуп.
Апҳашьяра илазароуп.
Ашәышықәсақәа зегъы дшапсыуоу дырнысроуп, аха дызну
ашәышықәсагъы иацу аҕыцрақәа ибароуп, апсуареи иареи
еиҕеибаароуп.
Иара ихазын иитаху зегъы рзы итахызароуп.
Ажәа бааҕс иҕытцимхыроуп.
Аиаша ипсы ақәирзроуп.
Ирласны деиламшәароуп.
Иҕы итыцуа тцабиргызароуп.
Ихы-ипсы дақәитызароуп.
Иуадаҕу, ихьантоу дацәыбнамлароуп.
Ахшыҕ зтцам акгъы дашьтамзароуп, иҕаимтцароуп.
Апхәыс тәымуаҕ димбароуп.
Ипхәыс пату лықәитцароуп.
Ила адәныҕа иҕамзароуп.
Хәыхәын-зыхәын иламзароуп.
Ғәаҕра ахыбаз иеаҕишьроуп.
Изеицәаны дыҕазаргъы амц имхәароуп.
Дзырҕхашьяша ҕаимтцароуп.
Иқәшәаз ауаҕы дмаҕимшьароуп.
Иеиха здыруа дырзызырҕыроуп.

Шьтрала изааигѳоу ажѳларқѳа – аубыхцѳа, азахѳцѳа
дрыцхраароуп.

Дзыцну аамтѳа аѳазшьѳа идыруазароуп.

Ахѳахѳа дашьтамзароуп, аиаша дашьтазароуп.

Еиқѳахацхьазаз Ацсуара аѳазшьѳа бзиақѳа аазырцшуа аѳкарақѳа ре-
ицш рхыцхьазара иаха-иаха амацхара иаѳуп. Аха макьана иѳоуп ауаѳы
иѳитцааша мацымкѳа.

Урт хѳычы-хѳычла иахзыцшаар, дара еицыланы Ацсуара иамоу аца-
улараѳы итѳаху ахьыршѳыгѳѳа цѳырнагар алшоит. Урт зегьы зхылцыз
ацсуаа рыцстазааратѳ цышѳеи ирымаз адырра цаулақѳеи роуп.

МАДОННА ПЪЛИАПЪХА

АПЪСУА НАШАНАТӘ ЛАКӘ АФЫРХАЦӘА

(Нарцэйтәи адунеи аҕнытә ахынхәра
иацхраауа аматәарқәа)

Апъсуа нашанатә лакәкәа реилазаараҕы имаҷым нарцэйтәи адунеи аҕаареи уантәи ахынхәреи ртәи зхәо асиужетқәа. Q-дунеик рхәаа аи-мадараҕы алакә афырхатца ицхраауеит еиуеигъшым аматәарқәа: **ачабра, асаркыа, амацәаз, ауархал, акәыцха** ухәа. Уажәы хаззаатгыло хатала нарцэйтәи адунеи аҕынтәи ахынхәраан, ахархәара змоу рымацара роуп. Урт рахь иатцанакуеит: **аххәа, аزاز, амелан зтоу ашыушьа, ахәыз, ашырз, амакыа, амкәыба, арацәа, акакан, ацандар амахә, ахәа**. Арт аматәарқәа алакә аперсонаж хадацәа ртархара иашытоу, амифологиатә хәҕсахыақәа (аҕстәа / аҕакәажә-гызмал / адауы) рымәа ааныркылоит, ибнаршәыраны, ишьхараны, имшынны, иқәыцраны, измахраны, изиасны иҕалоит. Иара убасгы дара хпъылоит афырхатца иира, игъхәысаагара ухәа ирыдхәалоу атекстқәа рҕҕы:

«Агәылапъхәыс даалаган амәаныфа <...> рзыкалҕеит. Амәаныфа на-рылтан, <...> ххәак, амелан зтаз шыушьак, аزاز [нарылтәеит]. <...> Аҕстәа даарышьталан, дрыхьзо далагеит. <...> Убри аамтәзы ачкәын игәалашәеит агәылапъхәыс ирылтәкәаз: ицыба итәз аххәа аатихын, иршәны аҕстәа дызлааиуаз имәапъыхан икаиршәит.

Аххәа ахынкашәаз иаразнак ибна духан, апъсаатә зылымпъыруа убас иҕалеит. <...> Ишнеиуаз акәымкәан, аҕстәа абна дцәыҕысын дрышьталан, дрыхьзо далагахт; ачкәын дырҕаҕыых аزاز иршәт. Аزاز аниршә, иахынкашәаз иаразнак ишьхарахеит, уигы аҕстәа пъытрак дрыкәнакит. <...>

Аҕстәа дрыхьзозо даналага, ачкәын имелан зтаз ашыушьа <...> иршәт. Ачкәын ишыушьа ахынкашәаз иаразнак амелан имшын лашыцаны, имшын шны икатәеит, аҕстәа наҕ нырцәка дырнакын даанхеит <...>» [Зыхәба 2005а: 283 – 284].

С. Л. Зыхәба анашанатә лакә аҕы аматәарқәа рхархәашыа иазкны иәуеит: «Герой сказки не может сам решать все жизненные вопросы. Поэтому для достижения своих целей он вынужден часто прибегать к помощи волшебных предметов, чудесных помощников или магических сил» [Зухба 1970:125]. Зызбахә хәмоу аматәарқәа анашанатә лакә аҕны мацара акәзам иахыахпъыло. Иаххәап, аزاز ауаатәыәса рыбзаза-раҕы ахархәара бзианы иааргъшуп иахыа уажәраанзаҕы, еиуеигъшым аҕхәақәа рымәапъгараҕы.

«<...> Лапъшь џаапъшь тнахааит.
Хахъышьта ыџызхыз, алапъшы цагъоуп
<...> азаз алалааит.
Иынапсыргъыџа ахахъ, агъыр алалааит¹

Азаз апъсуаа рхы иадырхэоит убасгъы ахшараиура иадхэалоу акъабзкъа рѣы. Уи иазкны аетнограф С. А. Дбар илыџуеит: «<...> Для защиты роженицы и ребенка от злых духов абхазы прежде всего прибегали к помощи различных железных предметов, что было связано с сакральным отношением к этому металлу и соответственно к изделиям из него. Так, в случае трудных родов слева от роженицы клали на земляной пол ножицы, веретено или прялку, а справа – топор, цалду <...> ножик и шило» [Дбар 2000:31].

Азаз адагъы, хыхъ ишахъахъо еипъш, иахпъылоит амаџаркъа амелани аххэеи. Амелан еилазаашъала хъазаџгылозар, амшын иазааигэоуп, уи ауп алакэкъа рѣгъы иара изымшынхо ххэар халшоит. Аххэа акэзар, уи ацкъа рацэоуп, абнаѣы атцлакэа шеизааигэоу, ишырацэоу еипъш, иџалап уи акэзаргъы иара сиужеткъаак рѣы изыбнарахо.

Алакэкъа иргэылоу амаџаркъа ирымоу амагиатэ мчы иазкны аурыс џарауаџ А. А. Иванова иазгэалџоит: «В сказке герой бежит из «иног» царства (царства мертвых), спасаясь от преследования его обитателей (водяного, царя медведя, но чаще всего Бабы-Яги); по дороге он бросает позади себя волшебные предметы (гребень, щетку, полотенце, платок, мыло, трут, огниво, кремь), полученные за оказанные услуги в том же царстве мертвых, и эти предметы превращаются в горы, леса, реки, озера, которые, в конце концов, останавливают преследователя» [Иванова 1979:120].

Алакэ аперсонажкъа нарцэынџэи рыхынхэраан рхы иадырхэоит иара убасгъы ахэызи ашырзи: «Лан дрыхъзо даналага, апъха ахэыз калыпъсан, рышьтахъка зегъы бнаршэырахеит. <...> Дырџагъых дрыхъзошаа анырба, лыпъха ашырз калыпъсан, иаразнакы рышьтахъка збаарахеит» [Зыхэба 2005а:251]. Хыхъ иахарбаз аѣырпъштэы аџны аххэа ахъкахауа аџыпъ бнаршэырахозар, уажэы хзыхцэажэо асиужет аѣы ауп ахэыз уи аџыпъ зыпъсахуа. Ахэыз ахархэара амоуп еиуеипъшым акъабзкъа рымџапъгараангъы. Ѣырпъштэыс иаахгозар, апъсуаа ахэыз аџаца данааргоз, ахэычы даниуаз рхы иадырхэон. Ашырз акэзар, уи ауаџы алапъшцэгъа (ацэгъара) дацэнахъчоит хэа зыпъхъазоу ажэларкъа ыџоуп. «Человек мог спастись от преследования ведьмы, – илыџуеит аџарауаџ В. В. Усачева, – бросив за спину горсть, просо (хорв.). <...> Из опасения появления вампира в доме рассыпали просо на чердаке или во дворе (болг.), чертили крест на деревьях дома просом, смешанным с дегтем, привязывали узелок

¹ Еиџалхэеит Сония Пъачлиа-џаниа. Атекст анылџеит И. џаниа Очамчыра араион Пъақэашъ ақыџан 10.03.1998.

с просом над входной дверью (в. серб., Лесковацкая Морава), полагая, что пока вампир сосчитает зерна, пропоет петух, и он исчезнет (болг.)» [Усачева 2009:303].

Ҳзыхцаажэаз амаҗээрқәа рыдагы аҗсуа нашанатә лакә сиужетқәак рґы иахґылоит амақәеи амґәыбеи. Урт ирылшоит ихраны ма изиас дуны рықалара:

«<...> Адауы дрыхьзошәа анырба, <...> амақәа рышьґахьґа идыршәит. <...> Адауи дарей рыбжьара иаарыбжьалеит ажәәан иаҗақьысуа ахра цыџ-цыџ. <...> Адауы ахра кылжәан, <...> дрыхьґаланы дшааиуаз гәартәит. <...> Амґәыба рышьґахьґа идыршәит. <...> Адауи ахәычқәеи иаарыбжьалеит зиас дуззак. Уи ахәарахәа ишуан, аха ахылџґсылџ ахылйуамызт. [Адауы азы] иеналаижьит, <...> Дхәааит. <...> Ақәара иеықәижьит, дбылны, дзабьаны» [Зыхәба 2005б:291–292].

Ишахбо еигґш, амақәеи амґәыбеи ахьынкахауа аҗыґ шьхарахоит / изиасхоит. Иаххәар қалоит, дара амаҗээрқәа рхатақәа излыху, изыдхәалоу иреигґшуп инарыгзо афункциақәагы хәа. Амақәа ахахә иалхуп (ихахәуп), алакәқәа рґгы ишьхарахоит. Амґәыба акәзар, уи зынахагоуп, азы иадхәалоуп, иахьынкахауагы изиасхоит.

Зызбахә ххәаз амаҗээрқәа инарываргыланы аҗсуа нашанатә лакәқәа рґы ицәыртцеит убасгы арацәа. «<...> Иџны днеит. Ауразороу [иахәшьа лыда] уаха уаџытәыџса димбеит. <...> Хәынаґ, хәычык ааин, ус ианахәеит: <...>

– Лхаґыц хны даауеит уахәшьа. <...> Улфоит. <...> Абни ахәынаґ, ада уаха егыґамаызт, илфахьан. <...> Данаакылс, лашьа дабақо, дцахьан. <...> Лашьа <...> дихьзеит. <...> Ирацәа каижьт. Ауразороу имшынхан иқалеит иарей ларей рыбжьара» [Зыхәба 2005б:76].

Ари анашанатә лакә асиужет аґны арацәа мшынхоит. Иқалап, уи иамоу аҗштәахәы акәзаргы иара ас еигґш иқоу ароль зынанагзогы. Арацәа Амшын еикәа иадхәалазаргы қалоит. Арацәа / аҗырґы рхархәара хґылоит аҗәхәқәа рқынгы:

«<...> Азаґы аҗырґы ґаршәны, [аҗәца] иґаны игылан. Даґхьаны датәхәо, даґхьаны датәхәо <...> ґьылаґшзари иызаақәрылон, аҗырґы <...> бзылаґшзари иыҳанагалон. <...>»².

Аҗсуа нашанатә лакәқәа реилазаараґы нарцәытәи адунеи аґынтәи рыхынхәраан алакә афырхацәа рхы иадырхәоит убасгы акакани ачан-дар амахәи: «<...> Лашьа данааґш, ибеит иахәшьа арашь дақәтәаны дышишьґаз. Иаргы ишилшоз ддәықәлеит. Ус дышнеиуаз, уахь данцоз акаканқәа ахьибаз днахысит.

² Еиґеихәеит Акалцба Ешьреф Ұысеин-иґа. Атекст аныртцеит Зураб Цьапуа, Адгәыр Какоба, Мадонна ґлиа ґырқәтәыла, ақыґа Ионгалық 12.06. 2013.

Ус дшынахысыз айгъшйѣкъа, ишьтахька ра дураны *иаакалеит*. *Иахэшья ани анылба, лрашь дайахэхэеит*, – *ахахаи уеиџамхааит, ирхны икажь!* – *хэа. Уи зегъы хапъыцла иархит, аха иаргъы пьытрак дцеит*. <...> Ацандар махэџа каршэны *иахьбазгъы днахысит*. *Уи дшынхысыз айгъш, ишьтахька* чандарраны *иааилагылеит* <...>» [Зыхэба 2005б:80]. Иазгэататэуп, сиужеткэак рѣы маџэаркэак рџаккэа рычешырымпъсахуа. Акакан ахькашэаз иратцлахоит, ацандар амахэ ахьышьџоу афырхатџа днахысыр, ишьтахька зегъы чандаррахоит. Алакэқэа рѣы акакан ахархэара еитарсны иаарпъшуп. Ареалтэ пьџстазаараѣы аџстаа даднапъхьалозар, алакэқэа рѣы иара акэхоит дџазырхо, ма имч зырпъсыеуа, ажэакала, уи иѣагылоит ххэар калоит. Т. А. Агапкина иазгэалџоит: «Ветки ореха грецкого, служили своеобразным «мостиком» между «этим» и «тем» светом, путем по которому души переходили в «этом» мир и уходили обратно» [Агапкина 2014:346].

Хыхь хзыхцэажэаз амаџэаркэа рхыпъхьазараѣы иџоуп ахэа. Иара цэыртцуеит атыпъ еиѣызкаауа маџэарны: «*Уи ашьха дхыџаанза, егъыртџаара акыр ицеит, аха дырѣегъых дрыхьзо далагеит*. *Данааигэазаха* ахэа *калпъсеит*. *Пъыхьа айкъысгъы* ишьха дуны *икалеит*» [Зыхэба 2007:153]. Ахэа алакэқэа рѣы адагъы ахархэара хпъылоит аџэхэақэа рѣы. Ѵырпъштэыс иаахгозар, ахэычы джъамкыр, аџэхэаџ лылақэа хџаны, лнапкэа рызна ахэа кны, ашэ аџны днеиуеит, нас ахэа лышьтахька иршэны ашэ иадлыпъсалоит. Ахэа ашэ иадхалар, ахэычы джъамкуп хэа ирыпъхьазоит. Ари аџыза аџэхэа иахьа уажэраанза ахархэара ахьамоу атыпъкэа ыџоуп. Аџэхэақэа рѣы еипъш алакэқэа рѣгъы ахэа рышьтахька икарыпъсоит.

Амаџэаркэа **аххэа, аяз, амелан џоу ашьушьа, ашыц, ахэыз, ашырз, амақъа, амкэыба, арацэа, акакан, ацандар амахэ, ахэа** ирылшоит атыпъкэа / ахэаақэа рапъџара. Уртъ рыцхыраарала анашанатэ лакэ афырхатэа еикэхоит, рыџныџа ихынхэуеит. Иазгэататэуп, хыхь зыбахэ ххэаз амаџэаркэа рхархэара шахпъыло иахьа уажэраанзагъы ауаџытэыџса имџагъыго еиуеипъшым ақъабзкэа рѣы. Хэарада, апъџстазаараѣы ишыџатѣкъоу еипъш акэымкэа, алакэқэа рѣы амаџэаркэа мацк рџакы еитарсны иахпъылоит.

Алитература:

Агапкина 2014: *Агапкина Т. А.* Орех грецкий. // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. 2-ое изд., испр., доп. Отв. ред. С. М. Толстая. М., 2014. С. 346.

Дбар 2000: *Дбар С. А.* Обычай и обряды детского цикла у абхазов (вторая половина XIX – начало XX вв.), Сухум, 2000.

Добровольская 2009: *Добровольская В. Е.* Предметные реалии русской волшебной сказки. М., 2009.

Зухба 1970: *Зухба С.Л.* Абхазская народная сказка. Тбилиси, 1970.

Зыхәба 2005а: Аҕсуа жәлар рҕаҕыц рҕиамта. 12 томкны. IV атом. Актәи ашәкәы: Еикәиршәеит, акыҕыхь иазирхиеит, аҕхьажәеи азгәатакәеи ицит С. Л. Зыхәба. Аҕәа, 2005.

Зыхәба 2005б: Аҕсуа жәлар рҕаҕыц рҕиамта. 12 томкны. IV атом. Аҕбатәи ашәкәы: Еикәиршәеит, акыҕыхь иазирхиеит, азгәатакәа ицит С. Л. Зыхәба. Аҕәа, 2005.

Зыхәба 2007: Аҕсуа жәлар рҕаҕыц рҕиамта. 12 томкны. V атом. Актәи ашәкәы: Еикәиршәеит, акыҕыхь иазирхиеит, азгәатакәа ицит С. Л. Зыхәба. Аҕәа, 2007.

Иванова 1979: *Иванова А.А.* К вопросу о происхождении вымысла в волшебных сказках // Советская этнография. № 3. М., 1979. С. 114–121.

Усачева 2009: *Усачева В. В.* Просо. // Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общ. ред. Н. И. Толстого. Т. IV. М., 2009. С. 300-304.

ДИФА ГАБНИАГЪХА

АПЪСУА-АДЫГА ХӘАМҤАҚӘАК РҘЫ АПЪХӘЫС ГӘЫМШӘА ЛХАҘСАХЪА ААРҤШЫШЪА

(«Шларпъха Чырбеи Дамыри ражәабжьи» «Елена җшзеи
апъхәыс-доумыжьхеи» реиҘырпъшрала)

Атоурых-фырхатцаратә ашәәқәеи аҳәамҤақәеи рҘы апъсуа жәлар хықәкыла иззаатгылоз, зыжәлар зыхьчоз, ианатахыз аамҤазы еиуеипъшым афырхатцарақәа аазырпъшуаз, зыуаажәлар рзы зхы-зыпъсы иамеигзоз афырхацәа ракәын. Урт афырхацәа рыбжьара имацәымкәа иахпъилоит атыпъхацәа, хыпъхязарала ирацәамзаргъы. Урт ахацәа иаарывақәыло афырхатцарақәа мацымкәа иаадырпъшхьейт. Урт рфырхатцарақәа еиуеипъшым, рхатарақәа реипъш. Уамашәа иубаша, дара зегъы пъшзақәоуп, рҘейтыпъш ула хнакуейт: рыхцәы шықьыруа, ихпъшшәылаха, рзара илахысуа ирықәуп, рцәа ржыи акәзар, амсыр қяаадыш еипъшуп, рыблақәа тыпъхаауа...

Атыпъхацәа зегъы, еицеипъшны ирдыруейт абцар акышья, аҘеықәтәашья, айбашьяшья, ажәакала еибашьяцәоуп, мамзаргъы иамазонкацәоуп. Зегъы гәымшәақәоуп, ирыздыруам ахьатцшья. Афольклор аҘы апъхәыс-еибашьяшья лхаҘсахья ацәыртцра атоурыхтцааоцәа еиуеипъшымкәа иазнеиуейт. Убас А. А. Лучинин ажәлар рпоезиаҘы апъхәыс-доумыжьха лцәыртцра мзыис иамоу хәа иибо «аидеалисттә хәҘаагара ианыпъшуан апъхәыс ахыпъшым-заарей ахатца лыҘеиақаратәрей лашьҤазаара¹. Уи диҘагыло Н. Л. Ианчук иазгәейтоит, апъхәыс-доумыжьха лцәыртцра зыбзоуруо аҳәамҤа апъызтцаз рсоциал-тоурыхтә тагылазаашья ауп хәа². Ишдыру еипъш, имеибашьяшья, афырхатцарақәа қазымтцац ажәлар ирзапътцазом афырхатцаратә хәамҤақәа апъхәыс илызкыс, ма ахатца изкыс.

Абжьаратәи ашәышықәсақәа рзы, ааигәанзагъы апъсуа жәлар, егырт Кавказ ажәларқәа реипъш, ирчыдақазшьян ақәыларакәа. Гәыпък рҘаидкыланы ргәыларатәи ажәлар, мамзаргъы ашьха-нхыт ицаны ақытақәа ирықәланы идырхәуан, ирхырцон арахә, амал, иқалон ауаа хәуоцәас ихәынцаны ианааргалозгъы. Ас еипъш иқаз ақәыларакәа еиҘызкаауаз, пъхьагылаоцәасгъы иқаз ахацәа ракәын. Аха ахәса рыбжьарагъы иқан апъхьагылаоцәа. Урт рхыпъхязара уамак ирацәамзаргъы, ргәымшәаразы ирызхәахейт ашәақәа, иапъсахейт рыхьзқәа жәлар ргәалашәараҘы иаанхартә еипъш. Урт рхыпъхязараҘы иқоуп, еиҘа зызбахә рхәаз, ахә-

¹ Лучинин Н. Я. Женщина древней Руси в отдельных заметках и характеристиках: Речь преподавателя А. А. Лучинина на акте Вятской мариинской женской гимназии 11 октября 1894 г. Вятка, 1895. С., 5.

² Янчук Н. Я. К истории и характеристики женских типов в героическом эпосе. М., 1900. С. 1.

са гəымшəақəа – ақəылащцəа рп̄ызацəа: абзып̄кəа рф̄ы еицырдыруа хатцəмп̄хəысын Гьачп̄хəа Дида – Ап̄сны ах иг̄а Асланбеи иг̄хəыс лакəын; абжыуаа рф̄ы еиха ирылатцəаны икоуп – Екатерина Ажəанба, Цыгардатəи аҫауад Алимбеи Амаршьан иг̄хəыси, Екатерина Ануап̄хəеи, Тамшьтəи анхащы Камшьышь Шьакирип̄а иг̄хəыси³.

К. Д. Мацавариани 1884 ш. ап̄суа хəсақəа рказшьарбатə цыда-рақəа дрыхцəажəоит абас: «Иарбанзаалакгы гəаќрак ќалар, рхацəа реип̄штцəќба иаразнак ала иф̄ырг̄шыгоу еыбҫаќазацəахон, акы иа-цəымшəоз, иг̄ымшəақəаз амазонкацəан. Машəыршақə акəзам аҫауад Асланбеи иг̄хəыс еснаг̄ лхатца дицныќəон қəылара данцози, аҫацəа рырқəа данрықəалалози»⁴. Мацавариани иихəо тоурыхтə фактуп. Абар аҫоурыхтə хытцхыртқəа руак Асланбеи иг̄хəыс лгəымшəара атəи шахəо: «...Асланбеи щынтə аҫаацəара далалахьан. Рап̄хьатəи иг̄хəыс асаз аҫауадцəа Гьачаа дыртып̄хан, Дида лыхьзын. Ап̄суа жəлар рфольклор аќны иарбоуп уи ахатцəмп̄хəыс ззырхəоз азəы лакəны дшыќаз, лхатца имщəап̄игоз айбашьрақəа ларгы дышылахəыз, ахəала айбашьра, ахыс-ра аќны ахацəа дышырцəамхоз, ацыхəтəан еибашьрак аќны аурысцəа иаарышьтыз абзарбзан хы дыштəнархаз»⁵. Ап̄суа жəлар еснаг̄ раҫацəа рќынтəи рхы рыхьчалар акəын, убри аќнытəи ахəсагы ахацəа реип̄ш еибашьуан ианатахыз аамҫазы.

«Шларп̄хəа Цырбеи Дамыри ражəабжь»⁶ аќны Дамыр иг̄хəыс дитцхны атырқə хəынтқар дигоит. Ип̄хəыс длшыщталаны Тьырқəтəыла дахьнеиз, диқəшəоит ап̄сыуа цқəынак, уи иеихəоит иусқəа зегьы шеиқəиршəахьоу, иќартцаша ируша ухəа. Ажəакала Дамыр илшоит иг̄хəыс лгара, ахəынтқар дышьны. Аха амщəахь иг̄хəыс диамхашьоит. Ап̄сны данааи, ицхрааз ацқəын дищталаны дахьнеиз диқəымшəеит, иахəшьа лакəын иќаз. Цқба данлыхəап̄ш еиликаауеит, ицхрааз ацқəын лара шлакəыз. Ажəа анылнитца, мап лкуеит, дзышьтоу аус еилимкаакəа дышицымцо ала. Лара дқəыланы, п̄хəызбак ддəылганы, шьоуки дрылтон. Уи еиликаан, иаргы мазала длыцхраауеит, данырхəлак инапы фалхəоит лчабрала.

Ачабра алакəқəа рф̄гы ихадоу ароль нанагзоит, уи иамоуп ахатə сим-волтə цакы, напеимдахьак ахəсабала. Уи еимыздаз, хымп̄ада ацыхəтəаны еиразќхоит алакəқəа рф̄ы. Араќагы, ус акəхоит. Дылшьуеит хəа даннеи ауп иангəалта инапы иакəыршаз лчабра, убасќан ауп ианеилылкаа, аиашазы ари арп̄ыс дышхəыдамыз.

Ажəытəан, иара ааигəанзагы, ахəсақəа ахацəа иреицəамкəа еиф̄ыр-каауан ақəыларақəа. Нхытц ицаны аќарачқəеи ашəуааи рыќны рырахə еимырцəон, иќалалон ауаагы ахцаны ианааргоз. Шлар-п̄хəа Цырбеигьы

³ Маан О. В. Абжуа. Сухум, 2006. С. 359 – 370.

⁴ Мацавариани К. М. Сборники материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. IV. Тифлис, 1884. С. 58. Аджинджал И. А. Из этнографии Абхазии. Сухуми, 1969. С. 353-354.

⁵ Мықəба А. Кə. Ап̄сны ахцəа. Аќəа, 2005. Ад. 56.

⁶ Ап̄суа фольклор. Еиқəиршəеит Ш. Хь. Салаќаиа. Аќəа, 2003. Ад. 246-248.

ас еипъш ақәыларакәа мџапызго дыруазәкуп хымпъада, уи азоуп апыхәызба лдәылгарала Дамыр дызпылшәоз.

Атоурыхи агәалашәарақәеи излархәо ала, амазонкацәа ириааиз ида азәгы рааигәара даарышьтуамызт, егырт ршьуан. Атацәара ианалалоз, ирабашьны изыртаслымыз, ириааиз иакәын рыпъшәымара иапысахоз. Амазонкацәа ирызку амотив ауп аракагы иаабо. Ахәамта афырхатца хада Шларпъха Чырбеи гәамчла дышхәыдам аабоит, иара убас дгәымшәоуп, илыздыруам хьатра. Дамыр зегы рыла лгәы дзақәшәогы дпымшәакәа илтахымхеит ґа иахәара. Атацәараґы акырза атцанакуеит ахатца ихымџапыгашьа: игәымшәара, иажәа артәашьа, аџызара...

Апыхәыс гәымшәа илтахын лыпъстазаара зегы знапы ианылтцоз ауаџы длеицәамзарц. Дызустаз цкьа ианеилылкаа дақәшахатхоит атацәара алалара. Ас еипъш икоу асиужетқәа хпылоит алакәқәа ркынгы.

Апысуа фольклор аґы ахатә тыпъ чыда аманы иахпылоит фырхатцарыла апыхәысаагареи, фырхатцарыла хатцареи рсиужетқәа. Дасу зегы ирымоуп рхатә знеишьа. Зызбахә хамоу ахәамтаґы, хара излеилахкаауала, Чырбеи акраатцуан Дамыр длапышықәтцаны длымишьтеи, агәрагы ганы дыкан лџызахара дшапъсахоз. Уи агәрагара лыман атдыхәтәанынза. Уи шықәнарґәґәоит Тырқәтәыла дцаны дахьичхраауа. Аха атдыхәтәан илызцәыртцуеит агәыџбара, лыдца изынамыгзазар хәа. Уи азоуп дылшьуеит хәагы иуада дзынаџнаххуа, инапы злаґахәаз ачабра лымбазтгы, икалашазгы дыруп. Леиґамсра иабзоураны зегь маншәалахеит. Аиааира агеит аилибакаара.

Чырбеи Дамыри рыхтыс акыр иазааигәоуп адунеи аґы еицырдыруа Троиатәи аибашьра зхылґеиааз Еленеи Париси ирызку асиужет. Уи иеипъшу асиужет хпылоит акабардақәа рґапыцтә рґеиамтаґы **«Елена-пышзеи апыхәыс-доумыжъхани»** захьзу аґы. Дамыр ипыхәыс Миназ дызлалепышым ыкоуп Елена, актәи мчыла атырқәа дигазар, аџбатәи лхала туцьарк дицны дцоит. Аха рлахьынцәқәа еипъшуп, насгы асиужет акны уаха цьаргы иахпылазом рџыцагы, ахтыс ашьата зхаз дара шракәугы. Рџыцагы рхаґсахьақәа рыла хара иаабоит, иапызтцаз ажәлар шака иеичахауа ауаџы идоухатә беиара, апышзара амацара акгы ишапъсам, уи аныкам ибзианы ирбоит. «Адыги ценили силу и красоту тела, но не меньше – силу и красоту души, без которых не прочны и первые»⁷.

Акабардақәа рхәамта авариант иазкны атцарауаџ Миллер В. Ф. дазаатгылоит абас: «В окончании первой половины сказки, именно в рассказе о встрече кабардинского князя с таинственным юношей, который спрашивается ему в товарищи и помогает ему добыть снова беглую жену, акад. А. Н. Веселовский усматривает присутствие широко распространенного сказочного мотива «благодарных мертвецов». Содержание подобных сюжетов состоит в том, что за оказанное ему уважение мертвец, на время воскресая, руководит героем и в конце концов помогает ему овладеть

⁷ Шоров И. А. Адыгская народная педагогика. Майкоп, 1989. С. 271.

какой-нибудь красавицей-царевной»⁸. Ас еипъш агъсы абза дахьицхраауа атэы зхэо амотивкэа агъсуа фольклор афэы ирацэаны иахъылоит, еихарак анашанатэ лакэкэа рфэы.

Дамыр ыызара изызуаз Хьырбеи иарей анеипъыртцуаз, диҳэоит сасра дизлеирц азы, хара имгакэа; аҕабарда тауад ицхраауаз аргыс данцо иеихэоит иара иқэнагахаша быжьы аешыцэа Барахэынаа рахэшьа затэы шлакэу. Атауадгы хара имгакэа уи длышьталоит. Дамыр Хьырбеи дишьталаны данлеилак иипъыло «иахэшьа» лоуп, уи лоуп ихэы-ипъхь кэзцо; аҕабарда тауад иипъшаауа Барахэынаа рахэшьа, ипъхэыс лыпъшаараан ыызара изызуаз иыза чкэын иакэын. Ажэакала агъсуа варианты аҕабарда варианты зынзагы еипъшуп, ас еипъш иҕоу амотивкэа ахатца ипъхэыс лыпъшаарафэы ицхраауа, ыызара изызуа «ачкэын» атыхэтэаны дтыпъхаханы, дахьиразкхо. Миллер ихэоит, ас еипъш иҕоу амотив макьана цыаргы ишипымлац, аҕабардакэа рфэы ада. Аха ишаабо ала, агъсуа хэамтакэа рфэы имацымкэа иахъылоит ари аыза амотив. «...На мой вопрос акад. А. Н. Веселовский, замечательный знаток сказочных сюжетов, отвечал мне, что он также не знает такого мотива, чтобы лицо, помогающее мужу добыть беглую жену, оказалась потом дево́й-богатыршей. Быть может, впоследствии будут найдены параллели и этому мотиву, но теперь можно только заметить, что в кабардинской сказке весьма искусно спаяны обе половины, представляющие развитие двух независимых друг от друга сюжетов»⁹ хэа азгэеиҕоит Миллер В. Ф.

Дамыр Чырбеи дигарц азы ажэа анылнитцагы иаразнак «ааи» лхэазом, илоу еилылкаанза. Араҕагы Барахэынаа рахэшьа аҕабарда тауад, аибашыы Карабатыр Зана данпъылшэалак ауп даниццо. Лара, ахэамта излахэо ала, мызла дцон кэылара, амч ду лылан, дгэымшэан. Азэгы ажэа лнитцазомызт, илыцэшэаны. Аха Карабатыр мчыла данылиаилак, дакэшахатхоит ыызара изура. Аха иазгэататэуп даара аинтерес змоу атыпъ: Барахэынаа рахэшьа данатцахалак ашьтахь илцэызуеит лымч-лылшара, иаабач, ихахац пъхэыск леипъш дҕалоит. «Уажэраанза сыпъхэыс гэымшэазтгы, шытарнахыс ура убзоурала ишьтэстоит сгэымшэара, икасыжьуеит снапы злаку зегы, сиасуеит агъхэыс усқэа рахь. Пъхэыск лахасаб ала сыказар стахуп, ус еиха ибзиоуп уарей сарей хзы»¹⁰ хэа иалхэоит Карабатыр данылиаилак. Чырбеигы Дамыр мчыла дышхэыдам анылбалак ауп даниццо. Аҕабардакэа рмотив аҕны еипъш Чырбеи лгэымшэаразы акгы лымхэозаргы, хара еилахкаауеит Дамыр даницца нахыс лымч лхы ишалмырхэо, лхатца инапатцаҕа дшыҕазаауа.

Арҕ рыоциужетк рфэы агъхэыс-пъсахы (актэи афэы – Миназ, аџбатэи – Елена) ажэлар дрыцхаршыоны дахбазом, илыкэзбоит лхымџапъгашыазы, атас-ақьабз ахылызныкэымгаз ухэа рзы. Ақьабз ишақэнагоз ала,

⁸ Миллер В. Ф. Красавица-Елена и богатырь-женщина. Фольклор адыгов в записях и публикациях XIX нач. XX в. Нальчик, 1979. С. 350 – 351.

⁹ Иара уа. Ад. 351 – 352.

¹⁰ Сказки адыгских народов. М.: Наука, 1978. С. 191.

афырхатца ахьымзб изыргаз ахатца ифынтэи, ишыа уны ипъхэыс дигоит, нас ауп лара данишыа, иара уигы афныка амфобжара дааиуаны еигъш. Асимволтэ такы амоуп хэарада. «Подобный исход, вполне соответствует взгляду народа, среди которого записано это сказание, на роль женщины в семье. Народные симпатии с самого начала оказались не на стороне первого женского образа – красавицы Елены, потерявшей к тому же некоторые привлекательные стороны эллинской Елены: кабардинец сочувствует второй жене-богатырке, но такой, которая в титанической силе богатыря-мужчины нашла противовес своей силе и покорилась семье, семейному началу, ревниво оберегаемому вековыми устоями черкесского народа»¹¹ хэа азгэеитоит 1889 ш. азы рапъхыза акэны акабардакэа рсиужет акъаад ианызцаз Лопатинский Л. Г.

Апъхэыс гэымшэа илызку асиужеткэа рфэы, хэарада, акцент ахыыкатдоу ан лыштыра ацареи, аб ишытра ааиреи рфоуп. Урт ахааназгы еиышэашыа змам факторкэоуп. Апъхэыс лхатца дааныжыны даеазэы дицны дахыцогы иахнарбо уи ауп, макъана цкъа итышэнымтэалац аб ишытра пъсыеуп, уи ауп ларгы лхы иалырхэо, лыбналарагы зыбзоуроу илымоу апъыжэара ауп. Аха аб ишытра ифэфэаны ашыапы ианыкэгылалак ашытахь, ахыымзб изыргаз, датэазымбаз апъхэыс лфэы ишыа иуеит. Уи моу, иара иеиха амч ду змоугы, хатэы пъхэысс дигоит, иара уи алагы аб ишытра апъыжэара шагаз агэра хиргоит.

Кавказ ажэларкэа рфэы апъхэыс лтагылазаашыа бзиаэтгы, атиурк жэларкэа рфэы ицэгъан. Уака иаиааиз ишытахыз ала апъхэыс длызныкэон, икалон пъхэысс данигозгы, аха мап лкны даныкалагы дышыуан, дыргэакны... Апъхэыс арака илымазам ахакэитра, баандафык дифызоуп... Аибашырафэы иаиааиз ар рпъыза дихашэалафуп, хамтак дафызоуп. Знапэфы днеиз ар рпъыза, ихэатэы анхалымтца, дылшыуеит хэа далагар, ускан илзыпъшыз гэакран. Аха икалалон, дызгаз ишыра анлылшозгы, ускан лхы дакэитхон, илылшон лыжэлар рахь агэежыра. Мамзаргы икалалон убасеигъш, аибашыра ааныркылар аныртахыз, атэыла аихабацэа рыпъхацэа ар рпъызацэа ианрыртоз, хыла мацара еилахэаны. Ускан аб ипъха длазцаазомызт дакэшахату, дакэшахатму, насгы аб идыруан ипъха изакэ пъстазаара цэгъаз илзыпъшыз... «Апъхэысхэара» аепос афэы еихарак ихыркэшахоит атаца лтахарала. Уи зыхкыогы лтагылазаашыа дахыанымио ауп, мамзаргы лаб дифагыланы, бзиа илбаз раба дицны даныбнало. Ускан, абцъар кны лаб диабашыуеит, еиха иуадафу афагыларакэа рфэы лара лоуп ихадоу ароль назыгзогы. Аха лхатца, уи лтаацэа дырфагыланы леибашышыа анибалакгы, ихы дацэшэаны мап анылцэикуа, ма данишыуагы ыкоуп¹².

¹¹ Лопатинский Л. Г. Кабардинское сказание «Красавица Елена и богатырь-женщина». По сравнению с эпосом Гомера, песнями Троянского цикла, Нибелунгами и сказаниями других народов.// Фольклор адыгов в записях и публикациях XIX – начала XX – века. Нальчик, 1979. Ад. 389.

¹² Липец Р. С. «Завоеванная женщина» в тюрко-монгольском эпосе.//Фольклор и историческая этнография. М., 1983.

Атоурых афы апъхэыс-баандафы ллахынца азгэартоит, лхатца илахынца иадкыланы. Лыпъсы тоуп лхатца дахынзакоу, уи дантахалак, ма данпъслак, ларггы дышыны дицыржуан. Плетнева С. А. иазгэалтоит, атиуркцэа рфы ажэйтэан, айбашьфы ицыржуаз ипъхэыс-баандафы лакэын, ипъхэыс хаҫа илкысызумызт. «В целом парные погребения весьма напоминают одиночные захоронения воинов, потому что женщина положена в камеру умершего мужчины в качестве его имущества так же, как вещи или лошадь. Эти погребения были не семейными склепами, а захоронениями богатых воинов со всем необходимым, что может понадобиться в загробной жизни»¹³.

¹³ Плетнева С. А. От кочевий к городам: Солтово-маяцкая культура. М.: Наука, 1967. С. 204.

РУСЛАН ҚАПБА,

Ақсны атцарадыррақәа Ракадемия ахатыртә доктор

АПОЕЗИАТӘ РАЗКЫ ИАЗХӘЫЦУА...

Ашәкәи сарей бзиабарала ҳаилайәаз аахыс исцәафәуи хатала издыруа сықәла, сәыза, ашәкәыфәы, айарауаф, аказара аузсуфәы инапы (автогроф) ақәйаны, акыр мши йхи ақәырзны, аңьабаа адбаланы (урт рыда ашәкәы қалашья амазам) хамтас ианситә, насгьы сцаратә шықәсқәа инадыркны иеизызгаз, уажәгьы сызфәу, схатә библиотекафәы йкоу еуеиңшым егьырт ашәкәқәа ианрыласцә. Уи сара агәахәара снатәуит, избанзар, акы, уи зегьы раңхьазагьы, ҳдоухатә культура еихазхауа, рхьяка ифәиуа ишцә апроцесс узырбо, агәалақара қаимат узтә, умилат аңеиңшхә бзиа шамоу агәра узырго акоюп. Убагьы, ашәкәы хамтас, мамзаргьы гәаларшәагас иузтәз автор узтәху, иузааигәоу, уеилызкаауа иоуп. Уигьы, ҳәарада, агәалақара унатәуит. Убри ахыхьгьы, нахьхьиза аахыс зеизгара (суадақәа сдәылырцарц акы шрыгымгьы) сәфәу сбиблиотека иамоу ашәкәқәа рхыңхьазара акы ҳәа ирыцлоит...

Сыззааиуа, абафхатәра змоу, ҳлитературафәы злагалагьы аңхьяф ибартә йкоу апоет Сергеи Агындиа иажәеинраалақәа реизга иалкаау, Аңхәынтшәкәтжьыртәфәы 2014 шықәсазы итәйыиз, инапы ақәйаны иситәз ашәкәы ауп. Абар уи иахәо: «Хатыр зқәу Руслан! Гәык-ңсыкала хамтас, гәаларшәагас – XXI ашәышықәса аклассик Сергеи Агындиа сқынтә!».

Ақәа, 4.11.2014.

Хәарас иатахузеи, ари хәмаршәкә, лафшәкә ихәоу акоюп, XXI ашәышықәса аклассикцәа рцәыртцра ус ишымариам, нас ихатәгьы дыш-классикым, уи еиңш «атитул» кәаз иоуртә ақынза дшымназац идыруеит, иара саргьы ус шәкәу еилыскаауеит. Аха, аха зысхәо убриоуп, ара йкоюп, акритик, алитературацәафәы (аңхьяфәы убрахь дналацаны) иазгәеицаша ихадароу, извыстәым хшыфәцарак. Уи убриоуп: Иахья уажәраанзагьы адунеизегьтәи алитература атоурых иаздыруам аклассикцәа рыла ма-цара ишьяқәгылоу милац сахьаркыратә литературак. Ус йказар, хәарада, ибзиагәышьан, азәгьы мап ауацәикыхуа. Аха усцәкьа қалашья амам абицарацыңхьаза ицәыртцуа, аамтә хразага икылсны иаауа алитературатә цстазаарафәы. Ара йкоюп акымкәа, ифбамкәа зхи зтыхәеи адаца дацқәа реиңш еиларсу акритериакәа. Иаагап аңсабара ақынтә фыртшәык: зегьы ҳаркәатцып, ашьхәкәатцәкьагьы иауеиқараху, еихауи еитцоуи рыла еибаркуп. Шьхәкәак рыхра кьатрацә еишыцәқәа ажәван иатцасуа игылоуп иеырбо. Даҕеа шьхәкәак урт раҳаракыра дуқәа рқынза изыназом, акырза

илакәуп, еихыхәхәа-еитцыхәхәа ауп ишыкоу, аха дара зегы еилаланы, «еицфакны», ус уазхәар ауазар, иссиру ашьхақәа рыцсабара аландшафт ырхуеит, идырпшзоит, уимоу изаадыртуеит ашьха хауа, аестетикатә гәахәара ауафы инаҗартә еицш аҗагылазаашыа җартзоит, иблахкыгаха. Ари, жәахәарада, зегь зымчу аҗсабара адиалектика иаҗазшьарбагоуп, насгы аду (иарбанзаалакгы) злардыруа, шәагас, загас иамоу ахәычы ауп! Ус анакәха, ашьха дуқәа зыҗалом, ашьха хәыцқәа (аҗстақәагы убрахь инарылатцаны) рыҗагыламзар.

Абриаҗара сзырхәаз, салазгалаз XXI ашәышықәса «аклассик» хәа дыхәмарны зхы иазызхәаз ссөыза бзиа, апоет Сергеи Агындиа иоуп. Аха абри хәмаршақә ихәоу ажәагы иамоуп алитературатә цсҗазаарафы игәнукылаша, хырә ззуумушахь ухьазырпшуа хшыфҗакык: Иарбан сахьаркыратә литературазаалакгы ашәышықәсқәа рыҗдалашә аҗнытә иаауа, ақәра ду амаз, аҗахызаргы шәышықәса раҗәак иреихам акәыз, зегы рфы имфашьо иубоит ирыцрымшәо ирзеицшны икоу чыдарак. Уи убриоуп, урт амилат литературақәа ажәа азҗазацәа дуқәа рыла ишыҗы-рбогы, дара ирывагылоуп ирывымшәо, рыфазара аҗынза изымнеиуа ашәкәыфҗәагы. Аха уртгы досу зхатарнаку алитература иҗегы иназаа-заны ахаҗәра амазаарафы ихымҗадатәны икоу акы акәны иаҗахуп. Ари ас шакәыз ианиааз иатцшны иазгәаитхьан акритика адунеи афы зажәа цьбараз, здырра цәулаз, философк иахасабала хараза инаҗшуаз аурыс критик ду В.Г. Белински. Уи иаахҗәаны ихәеит асахьаркыратә литература есымшагы ишаҗаху «Обыкновенные таланты» хәа.

Сара ас еицш икоу аҗәажәара сыстатиа изаҗысшыз апоет Сергеи Агындиен аклассикатәи иреихау, иреитцоу дарбан хәа азҗара ықәсыр-гыларц акәзам. Аҗхьаф ухаткы, уара ухатагы ибзиазаны иудыруеит, урт зызбахә сымоу рахьтә апыжәара змоу, насгы адоухатә мазарафы досу иааникыло, мамзаргы изалкаау атыҗ.

Афада исхәаз ахшыфҗарақәа сыҗазхәаз адәахы иҗәырзгартә сҗазҗаз даҗәа зҗаароуп. Абар, иаргы: хара аҗсуа интеллигенциен ачын-уааи иреиуоу җыҗык зны-зынла, хашәкәыфҗәа, хҗарауаа рхы ақәыр-рҗсны шыҗаамызгас ихәмоу хмилат литературеи, хатҗаарадырреи, хҗа-зареи рырҗиарафы цьара акыр хзахәозар хәа иаҗырҗо адоухатә мазара иахьынзахәҗоу ахә хазшьом, изыҗсоу хзеилкаауам, уимоу, тәамбашақә, мамзаргы икәыншьаны, хахарак алазамшәа ианахҗәажәо ыкоуп. Еихарак аҗсуа культура агыдра аззырпшуа урт афымҗақәа ирмыҗхьац, изымбац, иазымхәац, зыфны ифнанамгалац роуп ас еицш алкаақәа җазҗо, арахь дара рхатақәа хажәлар рхәамҗафы иуҗыло иҗоурам аперсонаж зегы здыруа, Қамча хәа изышьҗоу ихәҗәра имырхьаазакәа иугәаладыршәоит.

Хыхь зызбахә схәаз, аҗыҗныхәагы зысҗаз ауаа ркатегориа иатҗа-накуеит зхатәы бызшәа ззымдыруа, аҗарагы раҗәак изҗахым, атәым-бызшәақәа ирылаҗырбо ауаагы. Ихьааугартә икоуп урт рфызҗәагы хәилазаарафы иахьаабо, еихагы ихьааугартә икоуп урт иҗарто анырра ухафы ианааугалак.

Ҳлигературеи, ҳаттаарадырреи, ҳаказареи уаџтас Аҗсынгыи, уи антытгыи ахыз-аҗша аманы иказаргыи, иџиаларц, пхьаҗа ицаларц азыҳан ахархь аҗхьаџ ироль иатцанакуа кыр ыҗоуп. Убри аҗнытџ ус иҗоу аҗхьаџ даазатџуп имилат адоухатџ культура иатцанакуа асферақџа зегыи дрылархџны, гџык-псыкала бзиа ибартџ, дазгџдууа дазхџыцлартџ, насгыи адунеи зегыи аџы аҗра зуа аинтернет-компиутертџ системеи урт «рыжьрацџара» иалтыз ателефон хымпыџқџеи уҳџа зынза хтџцџыха имтџакџа дрымшьахартџ еицш. Абраҗа зегыи рапхьазагыи хџшџыс иҗоу афакторқџа ируакуп ашџҗџы. Абар уи азы австриатџи ашџҗџыџџы Стефан Цвеиг (1881–1942) ииҳџауа: «Книга есть альфа и омега всякого знания, начало начал каждой науки».

Аҗхьаџ ухатцкы, Сергеи Агындиа ишџҗџы иақџитџаз иавтографи уи акџша-мыкџша хтџема иахьысуа хьатцрак иаџызоу иказтџаз ацџажџареи азырханы ҳаиасып атыхџтџан итџижьыз иажџеинраалақџа реизга «Ари амза амаза» ахцџажџара ашҗа. Аха уаанзагыи ҳалапш инытџаагап – гџа-лашџарак аҳасабала – апоет инысымџа аҗнытџ еиҳа ихадароу тьпцқџак. Икытџа гџакьа атџоурых ахьгыи мацк аҗара ҳаназхьапшшџа. Избан акџзар, уаҗа ауп апоет ихытхыртџақџа ахьцџырцџуа, цџатцгџыс ирымоу ахьаапшџуа.

Аҗсны зыхьз нагоу акытџақџа иреиуоуп Цџақџашь. Уи жџынгыи-џангыи зыпсадгыыл азы зхы иаемеигзо, уи аџынцџ амырзразы иқџџо атџеицџа гџымшџақџа азгылоит. Иҗалап иара акытџа ахьзгыи машџыршџа иҗамла-заргыи. Алингвистика аҗҗарала инагзаны исыздыруам заҗа ииашоу, аха ажџлар рџы ирхџоит уи ахьз Цџақџашь – аҗа дызқџашьу аҗнытџ иаауеит хџа.

Хрылагарым фырхатцала итџџу ари акытџа атџоурых адаҗьяқџа рыртытра. Мацара дахгџалахаршџаап Цџақџашь акытџа иалиааз, Аҗсны зегыи ахьз тьызгаз, ҳабацџа зкьышықџсала иааргоз афырхатцара еиҳагыи иџахан иҳаразкыз, игыло абицара џа рзы иџырцшыгоу, пџасатџи Аџьынцџџылатџ еибашьра (1941–1945) Ду афырхатцџа, Украина адгыыл зхы ақџызтџаз, иара уа назџа зызқџа тьпцс изауз Володиа Цџачлиа!

Аҗсны жџлар рџьынцџџылатџ еибашьра атџы ххџозар, акыртџа аҗа хџымга дҗџыбаса иқџџараџы пақџашьаа рыцкџынцџа иаадырцшыз агџымшџара, ахамеигзара шџҗџык иузаркуам. Урт қџџон ҳапсадгыыл атџеицџа доумыжьақџа зегыи реицш, Анцџа ду иҳаитџаз хтџыла пшза аиқџырхаразы хьцџнамырха. Урт зуствџоу реиқџџыпхьазара ҳалагом хара ҳагоит, амала ус инымџатџны иахгџалахаршџаап Аҗсны афырхатцџа – Цџақџашь аҗацџа: Борис Цџачлиа, Иван Акацџба, Отар Аџьынцџьал. Артџи егырт зызбахџ хамхџаз атџеицџа гџымшџақџеи рыхьз-рыпшџа, иаадыр-рцшыз афырхатцареи Аҗсны ахақџитреи ахьыпшымреи ирсимволуп. Ус иагьяанхоит еитџагыло абицарақџа рызгыи иџырцшыганы.

Цџақџашь иҗоуп зыхьз-зыпшџа Аҗсны антытгыи иадыруа, ҳатыр зқџу абзанхатцџа, аинтеллигенциа, атцарауаа. Абраҗа ирыпсадгыылуп ҳапсуа тџаарадырраџы зышьтамтџа анымтџуа иану: Арсен Ахашба, Вианор Цџач-

лиа, Инна Ахашпҗа, Леонид Ахашба, Н. Пачлиа амузыкатцааф, Гь. Ахашба, Р. Ахашпҗа, Ан. Ахашпҗа, Е. Аҗынҗыал. Ашәкәыѡѡцаа ртәы ххәозар, хмилат литература аҗырҗы анархәыхә ихьзырхәагаха иатцагылаз, акырза зҗабаа адытцаз М. Ахашба, анаѡстәи абаѡхатәра зманы имарымажаха иатцагылаз Кь. Чачхалиа, Шь. Аҗынҗыал, атцарауаф, ашәкәыѡѡы Д. Чачхалиа (Кьыршьал иҗа), В. Чытанаа, Д. Наҗкьебиа, Б. Аҗынҗыал. Аҗсны зеаҗсазтәыз артистцаа: А. Таниа, Д. Кәартаа, Л. Логәуа, СССР ажурналистцаа Реидгыла алахәылацәа Гь. Нарасқәуа, В. Таниа...

Иара убас, абжыуаа рҗы иахьагы иргәалашәоит ауаа рҗы зажәа пхылдаз, хәтыр зқәыз, унеишь-уааишь хәа зархәоз ажәала ауаѡтцәа деиҗышьуаз ацәажәаѡцаа Таниа Қәат, җынҗыалаа Кәалашы Хәсеини, Гындиа Иаса, Бардгә Таниа, Қысқынҗы Гындиа, аҗсуа жәлар рҗаҗыцтә хәамтақәа ибзианы издыруаз, реиҗахәашьагы иақәшәоз Есхәк Таниа. Абри аҗсуа бырг кәыҗа избахә анысхәах, истахуп исгәаласыршәарц сара сызхаану, уи итцанакуа эпизодк. Ари аибашьра Ду анеилга (1945) ашықәс антәамтазы акәын. Әнак дахтааит уастара уск атцыхәала Есхәк Таниа. Саб иашьцәеи иареи еибадыруан, аҗсшәа рзеилан, аиҗанеиааира рыбжьан. Ускан иара дбыргхәхьан, дзышза дыҗан, аха аҗыкац даѡызан, дыгәгән. Уахынла асасгы аҗшәмацәагы акраамта итәаны, иҗалахьаз ажәабжьқәа рхәон. Асас алакәқәа еиҗа дрызгаган, реиҗахәара бзиа ибон. Сашьа Котики сарей ацәа ихамнахаанза хтәаны, хгәы иахәауа, харзызырәуан ихәауаз ажәабжьқәа.

Ус Хәыхәыт Бҗажәба адырѡаены дааит Аҗәантә¹, уи иара зегьы хә-игәырҗьон. Заз иахәшьаҗа Хәыхәыт иеиҗәеит Есхәк Таниа аҗсуа жәлар рҗаҗыцтә хәамтақәа ибзианы ишидыруа, кәзарылагы ишеитеиҗәо. Абри ашьтахь Хәыхәыти Есхәки ѡаха хәхьатә кәасқьа азал аҗы агәгәахәа еикәыз ауаҗыак мца иеҗәатәаны аусура иаҗын. Абырг хыржь-хыржь дмыц-цакзакәа, акы ицәыбжьахар хәа дшәошәа акәын «дызлаз» илакә хтысқәа шеитеиҗәоз. Егь и урт аниҗон иҗкаауа, ишиҗәоз акәал иҗаршәны, ахтысқәа еилазхәо бжькацәарак кәмларц азын. Хара, сашьей сарей, ускангы иа-адыруан Хәыхәыт дшышәкәыѡѡыз, дыштцарауаѡыз, аха ани иқьаадқәа ирнитцоз, даеакала иухәозар, иҗахәы иҗихуаз змааназ хаздырамызт, аха хәднапхәалон, ацәгьа хханарштун Есхәк иеиҗәеиҗәоз алакәқәа.

Иахьагы сыбла ихгылоуп, исхаштуам ажәабжьхәаѡы Есхәк Таниа заҗа аҗсы рхатцаны, дрыхзызааны, бзиа ибаны иеиҗәеиҗәоз аҗсуа жәлар аҗоурых иазынрыжьыз рҗаҗыцтә хәамтақәа. Хәыхәыт иакәзар, ихы ақәырҗсны антара даҗын, иаҗауаз зегьы акы аганахь инмыжькәа, насгы хәанчарак аҗамкәа.

– Есхәк, шәааҗсазар хәкәытҗып, атцыхгы абар, агәахьы инеиҗәеит, – иҗәеит Хәыхәыт, иаҗхьа иҗәоу ауаѡ бырг дшатауа, насгы изҗу аус уатәахьы ирҗшуа.

¹ 2005 ш.

– Мамоу, дад Хэыхэйт, уара умаапсазар, сара макъана атэара сылшоит, – ихэеит ЕсхаӀ атакс, итсеггы дтэазарц шитаху удырыртэ.

Сашьяггы сарггы хтэоуп, ихахауа ажэабжькэа хгэы иахэауа, ацэа зынза хамқан иқэымлазо, атх псэуа.

ЕсхаӀ Таниа ихэамтаны Хэыхэйт Бгажэба ақьяад ианитцаз рахьтэ акыпхь заахазггы мацзам, аха изымбацггы ыкоуп. Исгэалашэоит атыхэтэаны урт реицыртраггы. Хэыхэйт Бгажэба АӀэаӀа данцоз, ымш раахыс дзыдтэалаз, алакэ ссиркэа изеитазхэаз ауаф бырг 100 маатк (ускан 100 маатк акапан аман) идигалейт, ицбабаацсазы итабуп хэа иахэаны, аха иара, арт сара исымшит, хажэлар роуп иапызтаз, рыхшыф иарфеиаз тынхоуп, уи адаггы уара зашэахэ рхэаз, анхафожэлар рыхыз тызгаз Салуман Бгажэба уицоуп ихэан, ацарақэа имгейт. Ускан исзеилкаауамызт Хэыхэйт Бгажэба алакэқэа изеитазхэаз ауаф бырг идигалаз ацарақэа зимгаз. Аха нас акыр антцы ашьтахь ауп схафэы ианааи ари апсуа хатца заӀа хара дхэыцуаз, иапсуара харакны икыз, хатыр изакэыиз. Хэарада, ЕсхаӀ Таниа ацара дызсо далатэазамызт, игызггы (насггы айбашьра ду анаххаагаз акэын) заӀа ыӀаз. Аха апсуара аматц азызуаз, итызцауаз ауаа – Хэыхэитраа зфэыз, рнапы злакыз аус ду закэыиз усканггы идыруан, Хатыр изакэын ицарадаз, аха иӀкэыӀгаз, харанапшра змаз абырг бзиа.

Акырза зхытцауа абри афакт сыстатиафэы иаазгейт, ауафреи аламыси аганахь иныжны амалрхареи апсыцэгьареи гэгэала итызгаз, зхы изазымиааиз иахьатэи ауафы уафцас ихшыф ихафэы иааганы дазхэыцуазар ианахэо мацым хэа сгэы ианагоит.

Абас зыхьз-зыпша ыкоу, ауаа заманақэа злиаауа, зтоурых цэула зманы нацънатэ аахыс ашэышықэсақэа иргэылсны иаауа ақыта Цақэашь датеиуп Сергей Арушьан-ица Агындиа. Хэарас иатахузеи, уи зеггы рапхьазггы иқыта гэакья иамоу ақьабз бзиақэа: апсуара, ауафра, аамсташэара, ахымфадгашья, аихатцгылара, патуеикэцара, аиашатцабырг идеиаз, принципс амазаара ухэа иқыта гэакья инатаз, инарбаз ауп. Жэахэарада, ари аусцшьафэы апсабараггы ицхрааит, уи амхэырггы ыкоуп имфашьо.

Уажэшьта, афада ишысхэаз еипш, апхьяф ухатцкы, ажэпара халамлацэакэа халапш нахаагап апоет инысымфэагы.

Сергей Арушьан-ица Агындиа (Гындиа) диит 1953 шықэса, ииуль 8 рзы, Очамчыра араион Цақэашь ақытан, анхафамсташэа итаацэарафэы. 1961 шықэса рзы Кац ихабла иӀаз ихартэаам (алагартатэ) ашкол дталоит. Ари ашкол ашӀа имфэахытыз атцаф хэычы гэыблыла ипылоит рапхьатэи иртцафцэа: Гэыли Иасон-ицха Салиа, Раиса Илиа-ицха НацӀкьебиа. Кац ихаблан иӀаз ихартэаам ашкол даналга ашьтахь дталоит Валодиа Цачлиа ихьз зху Цақэашьтэи абжьаратэ школ. Цақэашьтэи ашкол дантаз аамта иалагзаны атцара идыртон Апсны еицырдыруаз артцафцэа, зыпсадггыли зыжэлари рзы ипатриотцэаз, зыпсадггыл ахьяа зхьяаз, агэыргьара згэыргьараз, рнапатаӀа иӀаз апсуа хыбфэар ицоураны раазареи атцара дыртареи рфэы хеигзарак ззымдыруаз: Отар Цьоцьа-ица Ачба, Уарлам

Пиотр-ица Пачлиа, Мушьни Пахэала-ица Гындиа, Белла Григори-ицха Тарба, Вано Хэызга-ица Цыиңыи, Севериан Гьаргь-ица Ашэанба, Енвер Иуана-ица Пачлиа. 1971 шықәса рзы Цақәашьтәи абжьаратә школ далгеит, иапхьақа иацитартә еиңш адырреи агәахәареи иманы.

Сергеи Агындиа иара убри ашықәс аан Ақәатәи ахәынтқарратә арцафратә институт афилологиятә факультет дталоит, ицарагыи қәғиарала ихиркәшеит 1976 шықәсазы.

Гындиа Арушьан Пахэала-ицеи Нелли Аксент-ицха Кәупуниеи рынасың анеиларта ашьтахь урт ирыхшеит, ираазеит цшьоык ачкәынцәеи оыцьа азгабцәеи: Сергеи, Зураб, Мераб, Мурман, Леила, Рита. Рита абырфын бғыыц еиңш деихәлаччо изызхауаз 15 шықәса дшыртагылаз иаалырқьаны лыпцстазаара далцит. Рита лдунеи ацсахра игәырәа хьантаны ирзықалеит атаацәара зегьы. Лани лаби, Арушьани Неллии ракәзар, абри ахьаа гәырәа рызхымгакәа аоыцьагыи 61 шықәса ишыртагылаз рдунеи рыпсахит. Рыпсаҭа шкәакәахааит! Ихьантоуп назаза ахшара рцәызра иахылтуа агәырәа.

Сергеи Агындиа 1976 шықәса инаркны 1984 шықәсанза еиуеицшым азанаатқәа рыла аус иуан Ақәатәи абасыртатә фабрика ақны. 1985 шықәса инаркны еиуеицшым аамтақәа раан аус иуан агазет «Ацсны қацшь», нас «Ацсны» хәа ишьақәгылаз аредакцияҭы, ажурналқәа «Алашара», «Амцабз» рредакцияқәа рқны.

Ацсны жәлар Рцыиңьтәылатә еибашьра аан Сергеи Агындиа агазет «Ацсны» арратә корреспондентс дықан.

1987 шықәсазы СССР ажурналистцәа Реидгыла ашқа дрыдыркылеит. Уи 1987 шықәса раахыс Ацсны ажурналистцәа Реидгыла далоуп. 1997 шықәсазы Ацсны ашәкәыооцәа Реидгыла далатқан. Иахьа Ацсны ашәкәыооцәа Рассоциация далоуп, Ацсны ашәкәыооцәа Рассоциация итнажьуа агазет «Етәацъаа» аредколлегия далахәылоуп.

Сергеи Агындиа Ацсны ажурналистцәа Реигыла апремиеи «Ахьз-Ацша» аорден III аоазареи ианашьоуп. Иахьа аус иуеит Ацсны ажурналистцәа Реидгыла аконсультантс. Уи иахьа уажәраанза итижьхьеит ашәкәкәа 10. Урт рахьтә акы изызхауа ххьыбҭар ахәыцқәа ирызкуп. Уажәы еиқәахапхьазап даргыи: «Мышкызны». Ажәеинраалақәа. – Ақәа «Алашара», 1996 – 56 д. (Аредактор С.А. Кәытциа. Асахьаҭыхьы Г. Дочиа, апхьажәа иоит Р. Лашәриа); «Схынхәит сара». Ажәеинраалақәеи аиҭагақәеи – Ақәа «Алашара», 1999 – 86 д., «Аапынра ашыкымтаз». – Қарт. «Ақыртұа-ацсуа еи-зықазашьақәа ринститут, 2000 – 24 д. «Азаза бырлашқәа рчара». Ажәеинраалақәа, – Ақәа, «Акыпцхь оны», 2002 – 112 д. (Аредактор Р. Лашәриа. Асахьаҭыхьы В.А. Цәыцъба); «Сеыхәа неиуан иццакуа». Ажәеинраалақәа – Ақәа, «Алашара», 2003 – 223 д. (Аредактор Е. Ажьиба. Асахьаҭыхьы С. Цәыцъба. Апхьажәа иоит А. Лагәлаа); «Ахәынцәрапшь», Ажәеинраалақәеи алакәкәеи ахәыцқәа рзы. – Ақәа, «Акыпцхь аоны», 2006, 48 д., (Аредактор Е. Ажьиба. Асахьаҭыхьы Г. Дочиа); «Урт роуп сашәақәа зтаххо».

Ажэинраалақәеи аиҥагақәеи. – Аҕәа, Аҕсны ашәкәыџџәа Рассоциация, 2007, – 198 д. (Аредактор Е. Ажыба); «Җазнышәо иҕоу лахынҗоуп». Ажэинраалақәа. Аиҥагақәа» – Аҕәа, Аҕхәынҗшәкәтыжыртә, 2011 – 148 д. (Аредактор Ф. Бытәба. Асахьаҥыхы Р. Габлия. Аҕхәажәа иџит М. Миқаиа); «Иалкаау». Ажэинраалақәа. Аҕәа. Аҕхәынҗшәыкәтыжыртә, 2014 – 448 д. (Аредактор С. Ладариа. Асахьаҥыхы Р. Габлия. Аҕхәажәа иџит Р. Лашәриа); «Ари амза амаза». Ажэинраалақәа. Аҕәа – Аҕхәынҗшәыкәтыжыртә, 2016 – 216 д. (Аредактор Е. Ажыба. Асахьаҥыхы Р. Габлия).

Абарт хыхь еикәаҕаҕхәязаз рнаџсангы, 1982 шықәсазы Қарт ашәкәтыжыртә «Мерани» аҕны «Однажды в апреле» хәа хыс изманы урысшәала иҥыҗыс ашәкәы иагәылоуп Сергеи Агындиа иажэинраалақәагы.

Сергеи Агындиа иџымҥақәа ркыпҗхьхьейт: Аахыҗ Уаҕстәыла Ленин-гортәи араионтә газет «Ленинон», «Дзаин амшенакан» (аерман бызшәала, ақ. Ереван), ажунал «Амаинапаткер» (ерман бызшәала, ақ. Лос-Анджелес – Еиду Америкатәи аштатқәа), ажунал «Мах Дуг» (ауаҕс бызшәала еиҥаганы, ақ. Владикавказ. Иара убас Сергеи Агындиа иажэинраалақәа еиҥагоуп: аурысшәа, абаза, аерман, ауаҕс ақыртшәа ухәа абызшәақәа рахь.

Аҕсуа шәкәыџџәеи, алитератураҗҗаџҗәеи, акритикцәеи апоет Сергеи Агындиа ипоезиатә рҕеиамҥақәа зҕлымхара шырзыруа арҗабыргуейт абраҕа иаагоу афактгы. Уи иџымҥақәа ирыхҗәажәахьейт, ахәшьяра бзиа арҗахьейт ааскьаза иҕаҕхаз апоет хатәра, аҕсуа ажәа сахьарк азҕаза ду М. Миқаиа, иқәрахьымзыхаз, абаџхатәра ссир змаз Р. Лашәриа, апоет, аҗарауаџ, ҳаҗсадгыл апатриот ду Б. Гәыргәлиа, афилологиатә җҗаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, академик С. Зыхәба, афилологиатә җҗаарадыррақәа рдоктор, академик ахәынҗқарра-уаажәларратә усзуафы В. Занҗариа, еицырдыруа ашәкәыџџы В. Басариа, Урыстәылеи Аҕсни ажуналистцәа Реидгылақәа рлахәылацәа, акритик В. Ахашба, ажуналист, ашәкәыџџы В. Қапба, апоетцәа А. Лагәлаа, В. Аҕхазоу, Е. Ажыба, В. Кәакәасқыр, ашәкәыџџы Б. Қаҗаиа.

Сергеи Агындиа илитература-критикатә хшыџзцарақәеи, игәаана-гарақәеи, иҕаитҗо иалкаакәеи, ирацәамзаргы, аҥыҗ рыманы иубоит иахьатәи хлитературатә җҗстазаараҕы. Уи иџызцәа – иколлегацәа ҕыҗ адуinei збаз рышәкәқәа дрыҗхьоит игәцаракны, дрыхҗәажәоит иртәз агәахәара истатиақәа ирныҗшуа. Араҕа уи аҕсуа литература зырызго, насгы агхаҕхақәагы раџжья рнышәара хаҳара шамам здыруа азәы иакәны дубоит.

Сергеи Агындиа ашкол данҗаз аџра далагеит, аха урт жәеинраалақәа-мызт, абзара атәы зхәоз, аинформациатә ҕазшьа змаз статиақәан, ирнылон агазетқәа «Аҕсны ҕаҗшь», «Акоммунизм ахь» рдаҕьақәа рҕы. Аха убарт астатиа кьаҕқәа дышрықәымгәыҗоз акыпҗхь заахаз ажәа агәы-былра идырkit, уимоу џнуҗқала игәы ианырит, акы шицрыхоз идырыртә

еицш, аха иќатцѣкъаз изакѣыз изеилкаауамызт, игѣы иаанагон ус, Сергей Агындиа хѣа ихъз-ижѣла ѣаѣаза ауаа ирбартѣ, иацхьартѣ агазетѣ иахьаныз ауп хѣа. Атцара зтцоз ашколцкѣын изы убригьы кыр атцанакуан. Аха ара иќаз даѣакын: акьыцхь заахаз ажѣа иарѣыхеит атцѣы хѣычы ацсабара инаѣаз, макьана итцѣахьыз ибаѣхатѣра. Уиакѣхеит, лассы ажѣеинраалакѣа рыѣра далагеит. Амала, иаразнак урт цѣыримгеит, апоетцѣа азѣырѣы ишырцѣаѣоу еицш, макьана дырѣеицшуан, даѣакала иухѣозар, ѣра, аццара шилшо ихатѣ инагзаны агѣра игаанза азѣгьы иирбомызт, ииѣуаз итцѣахуан ишколтѣ шѣыра иѣатцаны.

Аха, насыцны, абаѣхатѣра иага иќѣыцшзаргьы унапы ахѣаны иузытцѣахуам, иара иамоу адоухѣ амч ауаа рахь ицѣырнагоит. Ус еибаркуп уи зшаз ацсабара. Изхьысхѣаауа, Сергей Агындиа ацсабара инаѣаз абаѣхатѣра аматц имур амуит, даѣакала иухѣозар, ииѣуаз, иицѣахуаз, макьана имшѣыц хѣа дызхѣацшуаз цѣыригар акѣхеит, акьыцхь аорганкѣа рахьгьы дрыма рѣынархеит.

Ари истудент шыќѣсќѣа рзы акѣын. Хѣарас иаѣахузеи, Сергей Агындиа аќыѣатѣи абжьаратѣ школ далганы Аќѣа данаа, хинститут данѣала, зыжѣлар рѣеицшхѣ азы ихѣыцуаз хмилатѣ интеллигенция данрылагыла, ибаѣхатѣрагьы цхьѣќа иазшаз ахьтцхьирѣаќѣа аиоуит, амѣхак еиѣа-еиѣа иартбаауа аѣынанахеит. Астудент лассы-лассы акѣымзаргьы, иажѣеинраалакѣа акьыцхь рбо иалагеит агазетѣ «Ацсны ќацшъ» (уажѣы «Ацсны»), ажурналкѣа «Амцабз», «Алашара» рдаќьѣќѣа рѣы. Уи иаанагон – Сергей Агындиа ацсуа литература ахьытцѣартѣ ахан ашќа хѣычы-хѣычла, аха ныќѣашѣа еиќѣшѣала ашьѣѣќѣа реихгара даѣын арѣиаратѣ гѣахѣареи абаѣхатѣреи иманы. Ус шакѣыз иахьа имѣашьѣ агѣра хдыргоит 2014 шыќѣсазы Аќѣа Ацхѣынѣтшѣќѣтыжьыртѣ аќны иѣытцыз ишѣќѣы «Иалкаау» иану аѣымѣќѣеи уи иацу Рауль Лашѣриа иацхьѣажѣеи игѣцаракны ирыцхьѣалакьы. Ицѣабыргьытцѣќьаны, абаѣхатѣра еицамк змаз апоет Рауль Лашѣриа асахьаркьиратѣ литература ацсы ахьѣаз еилызкаауаз, зестетикатѣ гьама хѣаракыз, иќаитцоз алкаќѣеи, ахѣшьѣараќѣеи, акритикатѣ хшыѣзцѣараќѣеи рѣы инаршѣ шыхиаз хдырбоит уи иѣынхаз, хьыцхьѣазаралагьы имацым, насгьы хазы шѣќѣны иѣыжьѣтѣу илитература-критикатѣ статиаќѣа. Изхьысхѣаауа Сергей Агындиа ишѣќѣы «Иалкаау» иацитцѣаз ацхьѣажѣа ауп. Араќа апоет дыкритикуп, илацшхѣаа цѣаруп, еилѣаца иахьнарбоит дзыхцѣажѣо апоет дызнысыз имариамыз, аамѣеиѣасра зыхѣынхьѣаз имѣа. Ус аќатцара иаѣахуп апоетра анаѣсангьы, акритик иќьыбаѣгьы. Урт ѣѣбагьы илан цсаѣа шќѣакѣа Рауль Лашѣриа.

«...Цѣќѣашь аќыѣа иалиааз арпыс данќѣыцшзѣз инаркны идыруеит хьырхартѣ хадас ишьѣихшаз, игѣы-ицсы змеидашаз. Ианакѣызаалак Ацсны иќало ахынѣѣынѣараќѣа, ахѣыс хьанѣќѣа иѣырќѣыѣтханы дымгылацызт. Ацхьѣа рыгѣра имгарц залшом апоет гѣыгьыгьѣаала ииѣѣо абарт ажѣќѣа: «Сьыцсадгьыл, улахьынѣа азхьѣыцра алу еицш сеикѣнаршоит», – иѣуеит

Рауль Лашәриа «Иалкаау» ашәкәы иациттаз астатиафы. Рауль Лашәриа меижьарада агәра игон Сергеи Агындиа ибафхатәра. Ус баша иауихәах уи ипоезиазы абарт еитарсу атакы змоу ацәахәа: «Харантә иаауа иоуп хара ицо».

Афәдагы и сгәаласыршәахьеит Сергеи Агындиа ипоезиа ацсуа шәкәыфәра ацарауаа бзиабаралеи хәтырлеи ишахцәажәахьоу, ишлагала бзиоу ацсуа литературафы. Урт зегы арака рзаатгылара халшом, хастатиа иахзалагзом, мацара иахгәалахаршәап М. Миқаиа Сергеи Агындиа 50 шыкәса ихытцра иадхәаланы журнал «Алашара» (2003) ианиттаз астатиа «Бжы мазак иафшәом» афнытә хәахьак. Уи фыгхарыла имачуп, аха апоет иказшьацыдакәа аазырцшуа акоуп. Абар иаргы:

«...Акы ахыкәзам акы ыкоушәа зхы зжьо, ацхьафгы дызжьарц иалаго апоетцәа дреиуам Сергеи Агындиа. Уи ихы измырхьыз, игәы измырхьыз, ус уалбагас, цәахәа хартәагас, ыырцшзагас дхәыцуам. Иара фныцкалагы, дәныкалагы, кәзшьалагы дыштынчу, иламыс шихытцәо еицш ауп, иажәеинраалакәагы зтынчра иштынчу, афәышреи ақыарей шрылыжжуа. Сергеи Агындиа иказшьахәыракәа ирыцкуп, азәы ихы лаба аиха, иара ихы лаба ахьейгышьо. Апоет ицәахәашьтыбжькәа рфы иуцылазом иара иитәым, имам, ирхәахьоу, еитархәахьоу, алуажә еицш итфызаахьоу ажәа заарахкәа».

Хәарас иатахузеи, Мушьни Миқаиа иеицш, ажәа сахьарк апышәа ду змаз арфиафы ибон дзыхцәажәоз апоет ибафхатәра аханатә иамаз ачы-даракәа, насгы уи ддыргәыргьон, ихатагы игәалакара шьтырхуан абас афыбаф чыда зманы ацсуа литература иахьатцагылоз абицара фә. Урт ргәы тызгоз, рнапы злакыз аус рымазырехәоз, ацхьаф ифәпхьа изырызгоз, ирцәыласуаз рыгхапхакәагы зладырфееиша, ирыхәаша абжьгаракәагы рныцшуан М. Миқаиа афәр ирзикуаз астатиакәа.

Сергеи Агындиа иабицара иатцанакуа зегь реицш: ирфьаратә усура ахы цәырнагоит адунеи зырхыцхыцуаз СССР ифьырцшыгаха ианыкәз, ацсы антәз. Уи иалиааз, иаазаз, ацара знарттаз дреиуоуп иаргы. Ажәа-кала, уи зееитнызыцсахлаз ф-епохак дырхаануп. Амала, дарбан милац шәкәыфәызаалак ицәыуадафуп дызлиааз, дзышьцылаз аепоха ипыртцны, ма дааныжыны ианцо, избанзар аамтеитасра дарлакьтоит, дыцнашәоит, уимоу, ацстазааратә кыбазыбаракәа – абазарафы аума, адоухатә культурафы аума, итцегы инартбааны ухафы иааугозар, аполитикатә, асоциалтә зцааракәа рфы аума, ашәкәыфәы дарбанзаалакгы убастәкьа ауп ишихтынхьаауа, изцәырырго азцааракәа ирфьаратә тематика уаанзатәи ацәафә, ақыабз ацсахуеит (иаххәап, асовет аамтазы апартией, авождцәей, акоммунизм лашей рзышәара реицш икоу), гәгәала еилнаршәшәоит, еитаршәа иухәозар (амилатә атоурыхтә лажынцтей адоухатә культурей уахь ирыламцакәа, избанзар уи иарбан политикатә шьакәгылазаашьа-заалак афгы еснагь иалкаау узламкьакьо атыц амоуп), азхьышьтра фыц ылызхыша амфә ацатәуп.

Арака иаххээз ахшыџцарақәа зырцабыргыша ағырцштәқәа упылоит адунеизегьтәи алитература аҫоурых ағы, аха урт хрылаларым, мацара иаагап ғырцштәи затәык. Урыстәыла Октябртәи ареволиуца (1917) аныкала ишыақәгылаз аполитикатә цстазаара ғыц изатцамгылакәа, ахәаа иахибахәаны ашәкәыџцәа закаџ цада. Ииашоуп, ашьтахь ихынхәызгы аумацху, А. Толстои, И. Бунин назлаз. Иаанхазгы, Асовет мчра гәыкала иазыказ ашәкәыџцәа, хәарас иаҫахузеи, уи иазышәахәон, иҫоурыхтә хтысны ирыцхьазон (М. Горки, В. Маиаковски, Д. Бедный – реицш иказ). Асовет мчра иазышәахәоз – кыр рыцаркуан ахәынцқар дылбаахәаны атәыла ду амчра знапағы иаазгаз рзы. Цабыргуп, 70 шықәса сызгәагыада хәа ахра зуаз, амчрагы, ишыкалазаалак, иаргы лбаазхәаз даеа мчык цәырцит. Ус икоуп ацсабара адиалектика. Назаза ахра зуа мчык макыана ауаатәыџса рҫоурых иаздыруам.

Ишыақәгылаз аусуцәеи анхацәеи рхәынцқарра СССР иазыразы, иадгылоз ашәкәыџцәагы устәкыа ирзымариамызт аамта ғыци ртематикей реиныршәара, реинраалара. Иаҫахын аамтеи ағышәеи ажәа ғыц ахәаразы.

Сыззаиуа, ацсуа литературагы, хәарас иаҫахузеи, асовет литература ду излахәҫакыз ала, уи иахтынхәауаз иаргы ицәтәымымзт, еиҫаршәа иухәозар, уи «ацәеижь» ианыруан ацстазаарағы аамтеикәшара иааногоз аиҫакрақәа зегы. Ацсны Асовет мчра анышыақәгыла (1921ш.) иара милаҫ литературак аҫасабала ахы цәырнагахьан, уи ашьатаркы, Ацсны атәи ду Дырмит Гәлией, нас иаргәажәаны ивагылаз рацхьазатәи ацсуа шәкәыџцәа рабицарей ирыбзоураны. Аха ағыц цстазаара идеологиала иамаабыртә, мап ацәнакыртә еицш иказ ыымҫакгы алитература кәыпш амцангы икамызт. Уака ацсадгыл абзиабара, ахақәитра, ахыпшымра аҫоурых ракәзан тема хадас атыц змаз. Иара убас, ацсуа жәлар рҫаҫыцтә хәамҫақәагы гәцаракын, еиха ииашаны иухәозар, асахьаркыратә ыымҫақәа раццарағы ахархәара рыман.

Даеа зҫаароуп асовет аамҫазы ғыц ишыақәгылаз амчрей Ленин дызхадаз уи анапхгаџцәеи рхықәкы хадақәеи, изымҫаҫырбоз ридеией ажәлар рмасса цбаағы ииашаны рызнагарей, рыларцәарей аусхкы ағы ашәкәыџцәа иааныркылоз атыц. Арака урт, абарт азцаарақәа рғы акоммунистә идеология иадхәалан, аматц руан, еиқәшәоз бжыкала иацдыргызуан. Ус шакәу зака уҫаху ағырцштәқәа убоит милаҫрацәала еилаз асовет литература аҫоурых адакыақәа еихзыршәшәо дарбанзаалакгы. Убри аҫнытә, абрака реиқәыпхьазара салагом, мацара исгәаласыршәоит асовет литература иклассикатә ыымҫаны, аамтеиҫасра иақәҫнаҫауа иаланагалаз аурыс шәкәыџы Николаи Островски ироман «Ацыр шзрыжәхаз». (Инамџатәны иазгәастоит, уи ацсшәахь казарыла иеиҫеигейт адунеи иадыруа акыр ыымҫақәа ацсышәала изырцәажәаз Иасон Цочуа).

Асовет милаҫ литературақәа рхатарнакцәа досу рхатәи бызшәала 70 шықәса рыџнуцка ирыланагалаз, изырҫиаз аыымҫақәа зегытәкыа зейкәымхейт, аамтеиҫасра ахәажәцәа зкәыннацаз рацәахейт. Аха ус цәгыей

бзиетт еилымжкээ зеггы еидгээаланы, урт ацтамтакээ злиааз аамта назаза ицеит (уи атэы макъаназ иуадафзар калап ахэара) ахра атыхэа ццэеит, ажэытэра иагеит хэа мап рыцэкра, рыцэхьатра хахара дук алам. Избан-зар, уи – аамтеитасра иаанагаз, нас илтэхэахаа иагаз ухэа дара наф-ааф еимаздо, ишеилахэыз узырбо, насгы иузалымжэо атоурых рыбжыагылоуп. Уи уазымхэыцыр,ухафэы иааумгар ауам ауаажэлларратэ цстазаара адиалектика иаурашэаны уахэацшуазар.

Егырахь, нацээакэыла ацсуа сахьаркыратэ литература атэы ххэозар, аракагы иубо (мехакыла еикарамзаргы) хыхь асовет литературазы зеипшлэшэа исхээз атагылазаашьа ауп икоу. Аха ара икоуп иалукааша даеа чыдарак. Уи убри ауп: хмилац литература адунеи иадыруа аенциклопедиакээ ирнылартэ еипш иказцаз, 70 шыкэса рыфнуцка иаланагалаз афымтакээ уи иатцагылаз, ишырхэо еипш, зыцсадгылы зыжэлари рзы зхы ацыка ыкэызхыз, ашэкэыфэцэа роуп. Убри афнытэ,ари азцаарафэы – афымтакээ реилыкэшэара ианадамха даара ашэара, азара, ацклацшра атахуп. Сгэанала, абрака аамта иапыфлатэым, иразатэу иара иаразоит закэанеизшэарала.

Абри афада исхээз идоухатэ цстазаарафэы ф-аамтак ирказшьарбоу сыхшыфэцара ицеггы исыргэцэарц, ататцгэы астарц азыхэан иаазгоит абафхатэра змоу акритик, алитературатцаафы, Кь. Чачхалиа ицстазаареи ирфеиаратэ тынхеи хэа захьзу Уасил Шамониа-ица Афэба истатиа афнытэ хэахьак: «... Атоурыхтэ иашара алитературатэ фымтакээ аарцшышьакаэ еипшым, индивидуалтэуп, асубиективизм афынза ицшээахаргы алшоит, аха иара казарала инагзазар ауаажэлларратэ бжы ахалартэ иказар, амилат литература иазынхоит. Акониунктуратэ рфеиамтакээ, дара рсахьаркыратэ хафбзиара иалнаршозар мчыла уи атоурых иалхны икажьтэым. Уи амфала хдэыкэллар, ацсуа литература акыр ихаргаруеит, атоурыхгы инагзаны ихазтцаауам.

Асоциализми, акоммунизми, апартиетт, Ленини, Сталини, Бериеи ухэа ирызку ажэеинраалакээ авторцэа рфымтакээ реизгакээ рфэы рымкыпцхьра, ма атексткээ рыпсахра иаанаго мцхэароуп. Иахьатэи хаамтазы, ма ани, ма ари арфеиамта иактуалтэым хэа ашэкэыфэы ирфеиамтакээ рылхра иаргументны изыкалом. Еихагы имфакхьагахоит ашэкэыфэы ирфеиаратэ биография инагзаны аилкааразы. Даеа зцаароуп – автор ихата мап ацэикзар, уи зырцабыргуа адокумент ыказар. Аха убаскангы уи афыза афакт атцаафы зинтерес икыша, дывымсша объектны икалароуп.

Асовет аамтазы апоетцэа рацтамтакээ ркыпцхьра амфа азылызхышаз, ацензура цынгыла азымушаз ахасаб кны, ражэеинраалакээ ирылатцаны акыпцхьтэ органкээ ирыдыргалон ахра зуаз аидеология ианалозгы. Шамахамзар, урт рыла иаатуан дара знылоз аизгакээ. Апоетцэа урт «ажэеинраалакээ афахьдэыгбакээ» («Стихи паровозы») хэа ирышьтан. Иамазма уи афыза атыц ацсуа поезиафэы, зфэы иамадаз, иабанзакоу амехак? Ацсуа

литература атцаараан арт азцаарақәа иривстәым, игәыгәтажьны иааныжтәым. Хыхь ишысхәаз еипш, афымтақәа ашәкәыџџы ирџиаратә биография иалхны икаҳажьуа халагар, ас еипш иҕоу зтцаарақәа такда иаанхоит».

Апхьяџ ухатқы, Уасил Аџзба истатиа аҕнйтә иаазгаз агәылџаа мацк исыцәдухазаргы, саџоумцан, аха араҕа зызбахә сьмоу азцаарафь уи иашьашәалоу, џ-епохак реилытца иазку, аусумта (уи Кьыршьал Чачхалиа ицстазаареи ирџиамтақәеи тьызтаауа монографиоуп. Хазы шәкәны зтыжьра иапцоу акоюп. Иахья уажәраанзагы хлитературацтцаарафь иҕам, насгы, пхьяҕагы хлитература аџоурых аадырырц азын итцегьы инартбааны итцаатәу, амџа шаҕатәу узырбо акоюп.

Иара убас аранза џ-аамтәикәшарак исхәаз ахшыџцара иаццахоит даеакгы – уи убри ауп: ашәкәыџџцәа (араҕа иатцанакуеит апоетцәагы, апрозаикцәагы, адраматургцәагы) асовет аамта иалиааз, уи ашыкьымта иалахәыз, иахааныз гәыкала-псыкала агәра ганы, иаххәап, 30-тәи, 40-тәи, 50-тәи шықәсқәа раан иазышәахәози уи амчра аҳаидеи аныхьы, Сталин даныпсы, ихатара культ ианақәызба нахыстәи апартией, асоциализми, акоммунизми, Ленини ухәа рзышәахәара «атемп» акырза ицсьехеит, аеиҕакра ахтынхьааит. Уи аныпшит, апсуа шәкәыџџцәа рфь мацара акәымкәа, асовет шәкәыџџцәа рырџиамтақәа рыфьгы. Ииашоуп, убас шакәызгы, уи адоуш инагзаны еиқәымтәацызт, наххьинтә иаанагоз апсымчхара ахы унардыруан, ана-ара иаапшуан, иргәаладыршәон акыр шықәса ршьамхы арсны (зегьытцәкьа ракәымзаргы) изымцаныхәоз акоммуникативтә идеология ихәаакәнатцоз акоммунизм лаша аидеалқәа.

Аџада ишазгәастаз еипш, сыстатиа афырхатца хада Серге́и Агындиа иабицара иатцанакуа апоетцәа, ашәкәыџџцәа, адраматургцәа (апублицистцәагы убрахь инарылатцаны) рырџиамтақәа тьцтаауазар, акритикатә лапшхәаа рхугозар, имџашьо иубоит урт рфь имырхьяазакәа иаапшуа иҕазшьарбагоу х-чыдарак².

Акы – Серге́и Агындиа иабицара иатцанакуа апоетцәа, ашәкәыџџцәа, адраматургцәа, апублицистцәа (акритикцәагы алитературацтцааџџагы убрахь иналатцаны) алитературафь ианцәырт, асовет аамта ахра шауазгы, акоммунизм аидеалқәеи акоммунизм аргыларей рзышәахәара атемп, аҳақьпсыкь иааубартә еиқәтәахьан. Паса еипш ижәыланы акәымкәа, еиҕа аеыртынчны имџасуан, аха знапатцаҕа иҕаз акоммунисттә идеология ахәаакәа иртымцкәа.

џбагы – «Читайте, завидуйте, я гражданин Советского Союза» хәа аурыс совет поет ду В. Маиковски дызхьехәоз, дыззыгәдууз атәыла ахы изамыхәакәа ианеилаха, аамтәикәшара ианыкәнагала, уаҕа уаанза наххьынза аахыс асовет литература зегьы азы итематика хаданы иҕаз акоммунизм лаша азышәахәара атхәы псит, аҕыт ахәламшәо.

² № 5, 2018 ш. ад. 159-160

Изхысхэаауа, Сергей Агындиа иабицара Ацсны жэл ар рцынцтэылатэ еибашьра ашьтахь ицэыртцыз ацсуа шәкәыѡѡцэа урт ртэы зынза даеа-куп, даеа қыпшыларак амоуп, еиҳа ииашаны иухэозар, зызбахә ххэоз аѡепохак ирхылтцыз ахьабаакэа рфы ус рымазам. Уи аганахьала рхы иакәитуп, ицкьоуп. Адемократиа аамтә фыц (итагылоуп) иатәу ашәкәыѡѡцэа рѡымтәкэа политикатә дунеихәапшышьала уеизгыы-уеизгыы еилуршәшәо хәа рацәак ыкам, насгыы дара икоуггы акык-ѡбак имарианы рееира зуа роуп... Мацара рсахьаркыратә напказара ауп арака хра злоу. Убаскан ауп урт аамтә фыц апышәа раамтә иашьашәалоу, ахафәра аззырцшуа аѡымтәкэа раццара анрылшо. Уи ауп хра ззутәу.

Ихцәахаз, атцарауаа дукәа, еиҳарак ацсихологцәа, ирхәоит, ауафы иѡнутцкәтә дунеи иатцатцәахны, мамзаргыы ицсы иалағьаны иамоу, ицәгьа, игыгшәыгра ибзианы, икәымшәышәра, ихалалра ухәа иреипцкәоу цьарак еидызкыло, еилазыртцәо иказшьақәа уамак рөырмапсахзакәа иаауеит хәа, итцеггы уазааигәаны иухэозар: ауафи аѡада иасырбаз аказшьақәеи рфы еиѡырго хәа акгыы ыкам, атехникатә прогресс иага дхаранакызаргыы, ацсабара инацаз, иланатцаз ацәѡа ашьагәыт амч аманы иаанхеит.

Рацәак итцоурам, аха атцабыргхатә иацәыхарам ари ахшыѡзцара, анцәа иубома, схы итысымхәааит, еиуеипшым аамтәкәа раан адунеи ианыз атцарауаа дукәа, ахшыѡтрақәа хәа изышьтоу рхәахьақәа роуп. Насгыы, уи шиашоу, ишхытхәаам арратә цтцгәы шамоу артцабыргуеит, аргама ду шахатра ауеит ауаатәыѡса иахьа уажәраанза изнысхьоу рцоурыхтә мѡа. Аибашьра амацарагыы зака ахәозеи...

Абриакара зхысхэаауа, иахьатәи ашәкәыѡѡы (дыхәмаруа, XXI ашәышықәса аклассик хәа зхы иазызхәаз Сергей Агындиа иакәыз, даеазәыыз), ирфеиамтәкәа аполитикатә фырхатца аамтеитасра зака деитанакыз, идунеихәапшреи ицсихологиеи инархәы-аархәны, ицәыркшапаны икарцаз, дызлагылоу ацстазаара уадаѡ дшацоу удырыртә еипш. Башаза имхәазар акәхап аурыс критик ду В. Г. Белински «Великая страшная тайна личность человека» хәа.

Ааи, убри зеилкаара (зытцара ухәаргыы ауеит) мариам, иуадаѡуп ауафы ихатара сахьатәѡыралә дзакәу итцара иахьа еиҳагыы ипроблемахеит ажәа сахьарк азказатцәа рзы. Абрака дацахуп, даеа аамтәнык еипшымкәа, ауафы дназаазаны дтызцаауа, ихтынхьааз еиызкаауа, дзыргәамтцауа, дзыргәатеиуа еиыхха избо, цхьакатәи илахьынцазы дышхәыцуа, нас меижьарада алкаа иаша казцо, цоурыхтәла (ажәытәи афәтәи рхәаакәа еиламхәакәа еифызырцшуа) ихәыцуа, зфилософиатә хшыѡзцара мѡақәтцагоу XXI ашәышықәса ашәкәыѡѡы!

Ацхьаѡ ухатцкы, уажәшьта хәисып Сергей Агындиа атцыхәтәантәи ишәкәы «Ари амза амаза» иану ажәеинраалақәа рыхцәажәарахь. Сгәы иаанагоит аѡада исхәаз ахшыѡзцарақәа зыртцабыргуа ацстазаара-рфеиаратә факторкәа уи иажәеинраалақәа (еипшны акәымзаргыы) рфы иахпылоит хәа. Нас, хталап акыр шықәса раахыс ацхьаѡцәа зыфәцаауа, бзиа ирбо апоет идоуха ашта.

Ҳзыҳцәажәо ашәкәы иацу аннотацияґы ҳақхьоит: «Сергеи Агындиа иґымтәкәа рыла иубоит аханатә дзыкәныкәаны иааиго астиль ҳарак дацәымцакәа, икәыпшра аамтә дтагылоушәа, аиґартәышьәатә форма ашәага-загакәа, аинтонация ухәа ркны аґыцапшьґаракәа иешырзишәо. Ари, хымґада, зыпшааратә мґа ианымшәо апоет имоурехәаша акәны ипхьазатәуп».

Ари ацәаґа, зегы рапхьаза, апоет ипоезиа ачыдаракәа алызкаауа иреиуоуп. Арґиараґы апшаареи, ахатә стиль амазаара атґақы арцаула-реи, аритми, арифмеи рыпкәаракәа еиламхәакәа, еизганы рхархәареи, ажәеинраалаґы атехника амч закәу ахаґы аагареи рус аґы ирылшо рацәоуп, рнапы иану афункциакәа кыр ыкоуп. Сергеи Агындиа иакәзар, насыпны, мшаґны игәы ацпыхәауа алитературахь еихигаз ашьәґакәа итцпраауа дкәзцаз ибаґхатәра аґсымчхара дууп, еилашуеит, аґстазаара асферакәа зегы алапшхәаа итымшәо, иабартаны, насгы игәатцаґы инеины иахтынхәауа акынза. Уи иааикәыршаны икоу аґстазаареи аґса-бареи рдунеиеибаркыра дахәапшуеит, итцтаауеит, ихтынхәауеит поетк, ажәа сахьарк азкәзак, хәыцґык, философк иахәсабала. Ишхымґадатәиу, зыдлапса дхәартам шфеномену иґсадгыли ижәлари ртоурыхи, рдоухатә культуреи, уатцәтәи рлахьынцәи. Ирґиарагы хытхьиртас иамоугы псыс иахоугы дара роуп. Г. Гегель еицырдыруа иусумтә «Естетика» акны иґуан: «В центре лирической поэзии должен стоять поэтический конкретный субъект, поэт, он и составляет настоящее содержание лирической поэзии»³. Итцабыргыцәкәаны, апоет-лирик ирґиамтәкәа рґы иубоит ихатара шыґґәґоу аґстазаараґы, икәлоуи инылоуи: иааикәыршаны икоу зегы шыныруа, ишихтынхәауа, блацарыла дышрыхәапшуа, нас урт поезиатә хаґсахьаны икаитцартә еипш ибаґхатәра алшара шинаґо. Арака зегы раткыс амч амоуп апоет ицәанырра, идунеихәапшра атбаара, атцаула-ра, аґстазаара философиатәла азхәыцра. Урт рыда алирикатә ґымтә пцашьа амазам. Иныкәырпшшәа иугозар, антикатә эпоха алирика тематикала уахәапшуазар пшь-категориакны ишьәкәгылоуп: афилософиатә, агражд-дантә, апеизажтә, абзиабаратә. Абарт аґшькатегориак рґы ауп апоет-лирик идоухатә псымчхара ахьыкоу, дыґґәґаза алитература далагылоу.

Сергеи Агындиа играждантә поезиаґы данкәыпшыз инаркны ипро-блема хаданы, насгы игәы змыртынчуа акакәны икан, икоуп иґсадгыли ижәлари уатцәтәи рлахьынцә, уи азхәыцра: аґеипшхә бзиа агәрагара. Апоет уи атематика иазикыз ажәеинраалакәа иахьатәи аґхьаґ иархәо ра-цәоуп; зны дылбааргоит атоурых атцахь, дагәыладырпшуеит шәышыкәсала иґсадгыл пшза иахнагахьоу амыкәмабаракәа, нас ҳаамтазтәи (харт зегы ҳазхаану) аґстазаара иахтынхәауа аитакракәа, ихаґу, ихабзоу, ҳамч зыкә-хо, изкәымхо ухәа жәпақы. Урт зегы поезиатә хаґсахьакәан иааирпшуеит

³ А. Квятковский. Поэтический словарь. Изд. Советская энциклопедия». Москва – 1966. Стр. 145.

илирикатә фырхацәеи иарей реилахәралә. Араҕа апоетгыи алирикатә фырхатцагы азәи ракәны ихеибартәаауа еивагылоуп еицрымшәо. Сергей Агындиа, мамзаргыи илирикатә фырхатца, дазыгәдуеит иан-ицсадгыил аҕоурых, иахнагахьоу ажәйтә-аҕатә зеггы ихьааны ицәа-ижьы иалсуеит, аха аҕсыҕехара ааирцшзом, агәкаҳара, ахагәрамгара имҕан икәижьлазом, дгәеитцамхоуп. «Схақәитра сзымхьчо, снапы нарымцакуа, сшьамхнышла сшымгыло уаҳа ирмаҳазеит» хәа баша иауиҳәахуа. Уи ихы дақәгәиҕуеит. Ус шакәу еиҳагыи ибылгыны иаацшуеит шыаҕанкыла хәқәырхырц иҳақәлаз ақыртүа нацистцәа Шевардназеи, Иоселиании, Қарҕарашвилии зхадаз хазтадыргылаз, хазларыжьыи айбашьраан иаиҕтаз апатриот жәеинраалақәа. Ааи, диашоуп апоет абас аниҳәо аамтазы: «Сыцсадгыил, улахьынца азхәицра алу еицш сеикәнаршоит». Избанзар, апоет игәәҕы ацсадгыил ашәартә иантагыла изнарцысыз ахьаа алу еицш деикәнаршоит, аха ишьара дықәнаҕьом, уимоу, аҕа игәәҕ еиҳагыи даргәгәоит.

Ацсны ахақәитраз ақәпаф, апатриот ду Заур Агындиа изикыи ажәеинраалақәа (поемоуп хәа азухәаргыи аеуит) рцикл аҕы хгәи хытхытуа хәпхьоит:

«Ацсны, уцеицәа рлахьынца
Ахцәажәара, о изылшода?
Ерцахә қәыпсычхауеит маза:
«Еиҕах шәшьык рхамҕонда!».

Апоет ицсадгыил цхьақатәи алахьынца ицсықәра иалоуп, дартынчуам, иахнагаз айбашьра хлымзаах игәаланаршәо рацәоуп, насгыи аамтеикәшара даеа шәартарак аанагар хәа дшәоит, еснагь агәәеанызаара шатаху идыруеит, ихаирштзом.

Сергей Агындиа Ацсни, ижәлари, рҕоурыхи, уацәтәи рлахьынцеи ирзикуа ажәеинраалақәа рхатабзиара аганахьала узрывалом, акы, гәыкала иҳәоит, абагыи, исахьаркны иаарцшуп, ацхьаф ибла иаахгылоит ицсадгыил аҕоурых, ажәйтә, аҕатә, уи афырхацәа гәымшәақәа рхаҕсахьақәа агәылчцаауа, метафоратә хәицшьала ихырчаны.

Хпоет гәлымцәах Рауль Лашәриа зынза ииашаны иазгәеиҕеит иаххаагаз айбашьра атемала иацдоу ажәеинраалақәа мацны иуцылоит Сергей Агындиа ипоезиаҕы. Аха ииоыи арехәара апафос («Хаҕа дҕәыбаса дықәахтеит», «Хцеицәа цсра зқәым ахьз рчаҕеит» ухәа иреипшқәоу) ацамцакәа иааирцшуеит ацсадгыил асолдатцәа гәымшәақәа рхаҕсахьа. Урт ртәи Сергей Агындиа ацсра абла акырынтә итацшхьаз иақара издыруада шаҳат дызтахым табыргыхәоуп!

Ажәеинраала «Ацсны алахьынца» аҕны апоет иааирыцшуеит ицсадгыили ижәлари гәеитцахара шрықәым, ауадафракәеи амч еиқәатцәақәеи бзанцы ишырнымшәо, аҕагылара шрылшо. Аа, ус шакәу зырцабыргуа ацәахәақәа:

Иуздырзом мѡас иузалху,
Пша гѣгѣак усует, уѣрыгѣгѣа.
Ашѣышықѣсақѣа кыр ирылсхѡу
Жѣра зқѣым, сѣынцѣжѣла уара.

Ушыќац уќоуп иахѣа ушхѣугѣы,
Уѣаѣауршѣуам аѓа ишѣацхѣа.
Харантѣ ипшгѣышьѡуп узтахугѣы,
Макѣана изанымлац уцшахѣа.

Дырѡегѣых пша гѣгѣак узасыр,
Аа, абаапс, пхѣаќа уеиха!
Бахѣ такнахак знык узаѣысыр,
Адунеи уныќѣыпшып уеилыхха.

Аха уаанза амѡа гѣгѣасроуп,
Урылахагѣышьеит аѣырбацѣа.
Ирмузаргѣы ашта утыцроуп,
Дузылыпхагѣышьѣар хыхѣынтѣ Анцѣа.

Араќа иаабѡит апѡет ипсадгѣыл аибашѣра ашьтахѣгѣы алахѣынтѣа шы-
мариам, ауадаѡрақѣа шыќоу, уи иаќѣыгѣгѣѡ антыцтѣи амѣеиќѣатѣақѣа
рыдагѣы: аѡнуцќатѣи «аѣырбацѣагѣы» атынч псѣазаара иапѣрхагоуп,
иапѣыќѣслоит, аха агѣыѓра имѡуп хыхѣынтѣи Анцѣа – дазылыпхап хѣа.

Сергеи Агындиа играждантѣ поезиаѣы апсадгѣыли, ажѣлари, аѣоурыхи,
абызшѣеи дрызгѣдууа дахѣырзышѣахѣѡ анаѡсангѣы, уи иацны еилыхха
иаабѡит апсѣазаара зыхъ зырхѣашѣуа, хахараќ злам, зхы-зыпсы мацара
иашѣѣоу аперсонажќѣагѣы. Уртѣ еихараќ иаххаагаз аибашѣра ашьтахѣ
ицѣыртыз, захаќыр лаќѣаз «псымтѣраа» роуп. Апѡет уртѣ ауаа ирыќѣана-
гахаша, рхаѣсахѣа аазырпшуа «псымтѣраа» хѣа азеипш хъзы – терминра
ауртѣ еипш – ириѣеит. Уртѣ рхаѣсахѣақѣа иѣацаза хара иаабѡит ацѣыќхѣа
ихысуа, ахтагѣы иќашѣѡ ажѣеинраала «Изаќѣ аамтѣоузеи» аѣы:

Ипхамшьѡ? О мап, пхѣаќа еихѡит:
Абна илатѣѡу абгассеипш рыбжѣќѣа еиќѣшѣѡит.
Дырѡегѣых, пхызла рмацѣура тып иазцоит.
Уахъ изланеиша мѡак иантѣалан ишѣахѣѡит.
Ах, закѣ аамтѣаќѣоузеи, закѣ аамтѣаќѣоузеи,
Уа, апсымтѣаќѣа, нас, шѣгѣы итѣоузеи?
Ах, аамтѣаќѣа, ихѣыцпѣрааз аамтѣаќѣа,
Шѣниас шѣышпѣацѣеи, шѣзакѣыцѣѣкъаз хамбазакѣа.

Асатиратә цәәшә аныцшуа игәылыршәоу поезиатә хәҗсахъаны апоет дрыкәызбоит айбашъра ашьтахътәи аамтәитәсра иаанагаз ауадафракәа ирзымиааиз, зхы-зыцсы мацаразы адәы икәу, ацсадгъыл ахәрақәеи, ахъа-ақәеи, ацәызқәеи згәы аҕынза имнеиз ауаа цсымтәқәа. Иара убастәқәыа апоет дреигзәзом, исатиратә ҕамчы итцихуеит, рылахъ ацхзы аартә еицш, ацсадгъыл аншәартәз, гәышпыла ианыхъчатәыз, зашьцәа изрывамгылаз, Цсоу еикәеибахәаны хеикәырхара хәа (урт мацын, жәахәарада, аха усгыы иҕан) Урыстәыла ақалақьқәа зычерымаздаз. Нас айбашърафы хәжәлар ртәеицәеи, рхы иаеиғзакәа урт ағъарахәа ирывагылаз егырт амилацқәа рхатарнакцәеи, Кавказ Нхытәи хашыцәеи, ахәаанырцәтәи ацсуа диаспорей ирыбзоураны аиааира анаага, ага данықәахца ихынхәит (уигыы зынза ицәгыоуп узхәом, избанзар имаазазгыы убәп, ацстазаара бзиа анроу зыцсадгъыли зыжәлари зхаштызгыы ыҕами. Урт узларықәгыри!) рышьтахъҕа, ицхамшьазакәа атыц татақәагыы ицхеибатца ирышьталт. Уи аганахъ иманшәалахазгыы аумацху. Араҕа ,урт хәарада ирыцхрааит ауа-аҕахы апринцип ала иныкәоз ауаа, ацсуарагыы араҕа инацшьны.

Ааи, апоет Сергей Агындиа убарт ауаа роуп илацшхәаа ицашәаз, икалам цары зқәикыз ажәеинраала «Ас ианбанза?» аҕны. Иаагап уи шеибгоу:

Айбашъраан изырымтәуаз зкәардәкәа,
Гәдоуца ихәыцәтәаз аҕәартқәа.
Уажәы ашәа шәхәахуеит инароу,
Шәыцсы цәыршәагақәа Аҕәа ианшәоу.

Иҕахцарызеи, аамта ус ишоуп,
Абналаф иахъа ара дынцәоуп.
Ахылацшфы инапы иакуп азакәан,
Пицундаа рхъала иртәаанза имақәан.

Хамтақ ыҕоума ирзымгакәа инхаз,
Ирылахәхәахәтәуеит ртәеира инхаз.
Бригадирк ф-матцурак дырхатәоуп.,
Днапыршьышыуа аихабыра рыкәа дтоуп.

Ех, иарби... Ас Ианбанза?..

Ажәеинраала иахъақәку иакәшәоит, даеакала иухәозар, изызку аанар-цшуеит, рхы еилыркаауазар иарцхашьартә аҕынза. Апоет урт иташәк, ишәырз, Ацсны иаҕацәоуп хәа имхәеит, аха урт рфызцәа ауаа инагзаны ишырқәгыитәым, рхымфәцгашъа шыцхашьароу реицхәоит, имзакәа иаа-хтны ауаажәларра азхәацшыртә, наҕ-наҕ азгыы аазаратә цакы аҕаны.

Афилософиатә лирика ажанр иатцанакуа ажәеинраалақәа ацсуа поезиәфы имацзам. Уи хацирkit х-Дырмит ду. Настәи хлитература иацагылаз

апоетцэа рабицарақэа досу рыхэтаа (азэы имацны, егы еиха ублағы даиртэ деиханы) аларгалауан, ахэаакэа дыртбауан афилософиатэ лирика. Ари апроцесс иахьагы аґиара мѡа иануп. Уи иазку астатиақэагы, ирацэамзаргы, нахьхы аахыс иупылоит ҳакритикеи ҳлитературацэареи рґы. Аха абраќа еиха ицбабаа убоит ацарауаѡ Владимир Занќариа. Уи чыдала акымкэа-иѡбамкэа ихатэроу атцаратэ усумтақэа азикхьеит ацсуа философиатэ лирика. Иахгэалахаршэап урт рахьтэ акы: «Абхазская лирика и национальное художественно-философское мировосприятие»⁴.

Ҳаќла ҳцэажэозар, ацсуа философиатэ лирика иахьа уажэраанзатэи атоурых, ус узазхэар ауазар, монографиала атцараа зтаху акоуп. Агэыгра сымоуп ҳлитературатэ цстазаараґы уи ишыпроблемоу дырны иазхьацшуа шыќало, ишгэыгэтармыжьюа.

Зегь зхысхэаауа, Сергей Агындиа ацсуа поезиаґы ифилософиатэ лирика аѡазара ахьынзаќоу аилкаара ауп. Цабыргуп, араќа уеалаугалар, инахараны ашьапы укыр, хара уагоит, зхала ихатэроу, ажэаґы ишырхэо еицш, статиа жыцэќгы азхом, аќнытэ сара сырзаатгылоит ихадароу рахьтэ акык-ѡбак зеицшлашэа философиатэ хшыѡзцарақэак рыла.

Ишдыру еицш, ацстазаара ршаз аахыс изеинымшэо еидыгэгэалоу ацсреи абзареи рхэаакэа ауаґы есымша инартцуланы ддырхэыцуеит, изцэырыргоит зтаќ аќатцара мариам афилософиатэ хшыѡзцарақэа, иаххэап, ауаґы ихата дахьынтэааз, дахьцо, адгьыл аґы иќазаара, ишьтамта аныжьра цакыс иамоу ауаатэыѡса цхьаќатэи рґеицшхэ ухэа жэпакы. Арт иуадаѡ, зеилкаара цэґоу апроблемақэа, ахархьуаа рааста еиха иагэыланахалоит, ирыхтынхьаауеит ацарауаа: апоетцэа, ашэќэыѡцэа, афилософцэа, ацсихологцэа (ахаќымцэаґы царауааґы убрахь инарылацаны), машэыршаќэ акэзам урт ражэа сахьарк, ражэа ќэыґа ацсреи абзареи злеилахэу афилософия атцараа, аилкаара изазыркуазгы. Араќа иухэар алшоит ажэа сахьарк гэќычгоуп, атцаратэ ажэа хэааќэцагоуп, ирхэыцгоуп, хэаа змазам философиатэ категориоуп.

Абарт ацсреи абзареи рфилософиатэ проблемақэа поетк иахасабала Сергей Агындиа нцэахэык еицш изыќоу ипоезиаґы ианыцшит ашьтамта, иахьатэи, XXI ашэышыќэсазтэи ауаґы ибартэ, ицэа-ижьы лоунытэ ианырыртэ, дархэыцыртэ еицш ицсабаратэу ибаѡхатэра иабзоураны.

Уажэы, ацхьаѡ ухатќы, хыхь исхэаз ахшыѡзцарақэа зыртцабыргыша, ҳналс-ѡалсны акэзаргы, иаагап акык-ѡбак аґырцштэқэа.

Аурыс поет ќаимат, амилат литература ҳатыр аќэызтцоз, иазґлымхаз Иури Кузнецов ицсра аламталазы иихэаз: «Домой. Мне надо домой» (газета «Литературная Россия» №4 (2938), 2010) ажэақэа епиграфс измоу ажэеинраала «Аѡныќа» аќны иаабоит ацсуа поет Сергей Агындиа философк иахасабала зхэаакэа еидыгэгэалауа нацънатэ иаауа ацсреи, абзареи, нас урт еиґазыргыло афилософиеи изцэырырго ицсабаратэу

⁴ Ключевые мысли. Сухум. – 2016 г.

агәтахәыцрақәеи дышрыхәацшуа, ишихтынхьаау, насгы ихадароу агәкахаратә мотивқәа апыжәара рымтакәа апоезиатә хаҕсахьақәа рахь ишхьаирыцшуа, аоптимизм идеиа атцубаауа.

Ажәеинраала «Аҕныка» иреалтәны иубоит зуахта ааиз, мамзаргы зыпсахы зылшәахьоу ауаҕы инарцәмҕа дшықәло, – автор аҕныка хәа дызҕу. Ааи, уи назазатәны иҕны акәхоит. Уи алахьынтца азәгы дзахыцом, зегы ирзеипшу акоуп. Ишаабо еицш, Иурагы «хыхьынтә иқәҕыртит итахзамкәа, иҕныка дгьежьирууп ҕымтзакәа». Уи ацсабара адиалектика азәгы дзаиааиуам! Иага ихьааугаргы, арака акамзаара ауп амч змоу, аиааирагы зго. Ацсабара хәа, Анцәа хәа ус икоуп иара...

Апоет иҕымта хәычы иханахәоит ацсреи абзареи реилахәра азцаара ртак аҕатцара шамуа, ацстазаара атцабыргхата ишаламзауа. Убри азоуп инахыкәша-аахыкәшара, мамзаргы, акәацгы зуа, атәгы мбылуа хәа шырхәо еицш, иажәеинраала «Аҕныка» зыхиркәшогы:

Зны агәыгра, ҕазны агәала,
Иура, уабацо, уара, цшьаала?
Улахьынтцамҕа зегы неихшьаала,
Уҕныка узыгьежьиума ухала?

Афилософиатә жәеинраала «Ауаҕы» аҕны акәзаргы, иаабоит апоет лоунытә ишиныруа, дшархәыцуа, зыхшара атәыла зырбго ауаҕы арахь изшоу илахьынтца аҕацхьа атәицк аҕара ахылымшо, даеакала иухәозар, ацсабара инаҕаз, изалнахыз иаамта дышзахымцо, дышзазымиааиуа. Ари иреалтәу ахшыҕзцара апоет илшеит жәеинраала хәычык (хә-куплетк иреихам) аҕы аарцшра. Уаҕа саламлакәа иаазгоит аҕымта ажәак агмыр-хакәа хәацхьарц. Уаҕа иаабоит автор иихәарц ииҕаху, еилыкка иқәиргылаз азцаара дшахәацшуа.

Даниуа дышитцәкьаз издырзом,
Адуinei днықәлоит зегь злазо.
Дыканатц хьааи гәырҕеи ицыртцом,
ҕамҕакоуп цстазаарас дзыхьзо.

Данца дцагәышьеит, хьаак инырзом,
Даеа дунеиуп уи дзызца.
Дгыли-жәҕани усгы ҕыртцом,
Цсра хәа акгы ыкам, ихатца.

Амши-атцхи уа еиқәҕыртцом,
Цеибжык гахуеит шарпазза.
Еиқәыхьшәашәаз шыта хазҕитцом,
Уи дахпылазом дхәхьза.

Хаицшуп зегь акала,
Ицаз имазам агэала,
Укоуп,
Указам...

Ииашоуп, ажэеинраала еиқэызхэало ацэахэақэа агэкаҳара анота рныцшуеит, аха уи апоет ихарам, ацсабара адиалектика ацьбарара атэоуп иахэо, даеакала хэашья амам, иухэозаргы ацстазаара ацабыргхата уавсит ауп иаанаго. Егырахь, ацстазаара цыхэаццэара шақэым хара иаабойт: «Цейбжык гахуеит шарпазза» акны. Уиалагы ишыақэырғэгоуп ауаатэыфса рыцстазаара цыхэаццэара амам хэа ирхэо ахшыфзцара.

Сергеи Агындиа, ишырхэо еицш, зтэи зымааи еилоу ацсреи абзарей изыцэырырго ахэацшрақэеи агэытцақэеи ифилософиатэ жэеинраалақэа рфэи иуцылоит идеиа хаданы, насгы зтак ақатцара амуа, иаарту зцаараны иагэылсуеит, ипоезиатэ хафсахьяқэоуп хэа рзухэартэ еицш. Арака уи здунеиеибаркыра тбауу, зылацш цару поет философуп.

Ацсра уи «мцы зымхэо, хзымжьо, хаатцраф ихэытцатэоу акоюп» хэа дахэацшуеит. Ус иагыкоуп азоуп уи абасгы зихэо: «Хапхыз цаулафэ хара хазжьо, гэыгра мзышэоуп хазкажо». Ааи, агэыгра ауп ауафэ дызкажо. Аха, убас шакэугы, ауафэ ицстазаара шуаароу есымша ахы инардыруеит, аеигэаланаршэойт. Абри ауп апоет ицэахэақэагы ирхэо:

Ацстазаара аблақэа хцэызуеит,
Имфасыз адгыл иагэытцацсан.
Ажэван ахалара ххэыцуеит,
Аетцақэа хапсқэа ирылацсан.

Атынчра иагароуп хапхызқэа,
Икоу акамзаара иазхэыцуа.
Ауафэ, зегь рааста ицэызуа,
Зынтэи аамтоуп дызгэытцызхуа...

Англиз шэқэыффы ду Бернард Шоу (1856–1950) ифырхатцак ифэла ихэахьан: «Испорченные люди – это те, у которых нет любви». Ииашатцакэоуп, абзиабара зыхтнымхьяаз, ицнамшэаз, згэы-зыцсы иалам, зцэа-зжыы ианмырыз дуафжатоуп. Абзиабара зака амч амоу, уи ада адгыл афэ ауаатэыфса рыказаара шшэартоу, апрогресс шыкам, ишхымцадатэиу нахьхьынза аахыс закафэ ашэа азырхэахьюзеи, закафэ цсра зқэым афымтақэа азыркхьюзеи! Аха иара ахата еснагь ифэыцу, имажэуа темоуп алитературей аказарей рзы. Ииашоуп, уи уаанзагы, ибзианы ахы аанарцшхьан жэлар рфапыцтэ хэамтақэа рфэгы. Аха абзиабара обиектк ахасабала зынза даеа доуха мчык амоуп алитературей аказарей рдуinei

аҕы. Араҕа исахьарку ажэа аҕаҕы игэатцанза инеины иҕацшуеит, иҕнатцаа-
уеит дзыргэатеиуа, дызхэынчаз закэу, насгьы ҕсыхэас иамоу ухэа убас
итегьы. Аҕстазаара иартцабыргхьеит араҕа ашықэсқэа мчы шрымам, ахра
зуа ацэанырра цкьа иахылцыз, иара ахаткы абзиабара ауп.

Абри ажанр аҕгьы раҕхьаза, еиҕарсшэа иухэозар, атцэаншьап азыр-
сыз хлитература апатриарх Дырмит ду иоуп. Иззымдыруа, иамыпхьац
аҕсыуак дыҕам, абзиабара цкьа иазку уи ишымта (жанрла ипоемоу)
«Арҕызбеи аҕхэызбеи рышэҕэы». Уиаахыс иахьанза абзиабара мцапшь
иаххэаау, мамзаргьы иахылцыз алирикатэ жэеинраала ссирқэа заҕа
аланагалахьоузеи аҕсуа поезиа. Араҕа хпоетцэа рабиҕарақэа рлагала
хлитература зегьы ианыцшуеит идоухатэ мазараны.

Абри аус ҕшьа аҕаҕытэышэа ицэанырра ҕэымшэышэ иахылцуа
абзиабара мацкьа-шьацкьа, амилат иамоу ахатэ кьабз хатыр ақэтцаны
аҕхашьапхатцара ацны иазышэахэо поетуп Сергеи Агындиа. Уи илири-
катэ фырхацэа рыбжаҕык ицдоуроу, ашьха зыхьеипш ицкьоу, абзиа зхэо,
иҕазцо, згэы тбаау, хаҕстазаара тэатэы шыҕаны уатцэы иатцагылауа аҕар
ирхатарнакцэоуп.

Иишоуп, аҕстазаараҕы ишыҕоу еипш, абзиабара зтааз, заа иатэнатэыз,
исахьаркшэа иухэозар, уи амцашоура знаҕаз зегьы, азэы даабжьамыжь-
кэа, имарианы иаиааит, рынасыҕ шапшапуа рнапаҕы иааргеит узхэом.
Избанзар, абзиабара жэынгы-ҕангы иацу, иахылцуа атэагашоурақэа
рацэоуп. Иаххэап, арҕызба дызҕынцэаауа аҕхэызба лара дылтахым-
зар ауеит, лгэы даднамкылар алшоит. Иара убас, аҕхэызба илгэапхаз,
лхи-лыпси реипш илтаххаз иара дазыразымхар, иблаҕы дмааир ауеит.
Иага уцшзазаргьы, иага ухы ҕжэо адырра умазаргьы, уагьмалуаҕызаргьы,
мчыла азэгы бзиа ухы узирбом. Уи адагы иҕоуп абзиабара иаҕықэсло,
анасыҕкэа еипзырҕьо амзықэа, иаххэап ашыыцра, ахарамра, ацэҕахэа-
ра, атаацэа рганахьала аҕэнибашьара, атэамбара ухэа аҕаҕы зкьышықэ-
сала ихьынхаланы иаауа иҕсычерақэа жэпакы.

Сергеи Агындиа итэы ххэозар, иабиҕара иатцанакуа апоетцэа зегьы
рҕны еипш, илирикатэ фырхацэа абзиабара итҕэаны иамоу зегьы аҕа-
атэышэа ирзеипшу аҕазшьа чыдақэа ирымоу рнашсангы, ирыҕэнубаалоит
изхаану аамта удаа ирыднарчаблаз ацэаоақэагы. Урт аамтеикэшара
иҕанатцаз аиҕарақэа ирыцны, насгьы аҕшэмара уа иааит рхатэ хэҕра
рыманы, XXI ашэышықэса иапацэаны.

Сыстатиақэак рҕы изныкымкэа, ишынтэымкэа исхэақэахьеит, араҕагы
исгэаласыршэоит иаххысыз XX ашэышықэса 20-тэи, 30-тэи, 40-тэи, 50-
тэи шықэсқэа раантэи аҕари иахьатэи аҕари реипшымра рхаташьатэ
ҕазшьақэа интеллектла аума, аҕаажэлартатэ ҕстазаараҕы аума, иара
ахаракыра абзиабараҕы ахымоаҕашьа аума, ишырхэо еипш, хэыки
шьхаки раҕара шрыбжьоу. Хыхь зызбахэ схэаз ашықэсқэа раантэи аҕар
ридеал, рхықэкы зынза аҕакын, даҕаа блак ала иахэапшуан иаарыкэырша-
ны иҕаз аҕстазаара, реилкаара, рлогика, рыҕсихология, рызхьарақэа ухэа

зегы уатэтэи амш асоциализми акоммунизми рыргылар аидхэалан. Арт акатегориақэа ауафы иара иитэыз индивидтэ дуней дыртшэон, дфархэон, аколлективтэ еилазарахь ихон. Убас шакэызгы, усқантэи афар асовет уаа изымтдахырхэоз, зыгэра ргоз акоммунизм лашара идеалс ирыман, ахэатэи харцон.

Ус анакэха, абзиабара зыхтынхьяауаз афар рынасың аилатцарафэи, атаацэа ыыц апцарафэи ахра зуаз, атэыла зегы амчра фарбагы изкыз аидеология анырра канатцон, изхыцатэым хэаакэак итанаргылон.

Сыззааиуа ,абарт асовет аамтазтэи ачыдарақэа афар рыцстазаара аныпшуан, атың аман. Ус анакэха, абзиабара ипнашэоз, иатаауаз апоет-цэа рлирикатэ фырхацэагы ирыцэтэымымзт азеипш тагылазаашья иказ. Ускан асовет поетцэа зегы рзы апхья идыргылон пафос харакыла асоциализми акоммунизми рыргылар аидхэалаз апроблемақэа рзышэахэара, нас акэын ипшыоу абзиабара назлаз азцаарақэа ианрызхьяпшуаз. Аха абафхатэра дукэа, иаххэап, Б. Шынкэбеи С. Шычепачови реипш иказ, абракагы рбафхатэра иапшаауан абзиабара цкья азышэахэарахь уназго амфакэа.

Зегы зхысхэаауа Сергеи Агындиа абзиабара итахеах иамоу илирикатэ фырхацэа роуп. Урт, итабыргыхатаны, изфыдоуп, ашьха зыхьейпш ицкьоуп, атаацэаратэ пстазаара зырцшзо анасың лаша иапцоуп, уаа-цкьякэоуп. Хэарада, арака автор ихатагы субиектк иахасабала дыгэгэаза, дымфакэцаганы дрывагылоуп ифырхацэа. Уахагы калашьягы амазам, избанзар, урт ипоетикатэ дуней афнытэ иааз, аха апстазаарафэи иказ, ихата иибаз, иахаз, иахэсахьякэеи ихтынхьяази роуп. Насгы, урт изеипшыртэу апоезиатэ хафсахьякэа апхьяфгы имырхьяазакэа ихьысуеит, иахэра аадырпшуеит, ихатэ пстазаара афнытэ игэаладыршэо рацэоуп, ус аламала акэымкэа, псабарала агэахэара зцоу гэхьяагарак изцэырыргартэ еипш ицахэцахэо.

Апоет, аказацэа зегы реипш, Сергеи Агындиа абзиабара иазикуа илирика иаказшьарбагоуп жэа лыпшаахла афымта айфкаара, еилацаланы ахшыфцара аарпшра, амырдуцэара, мамзаргы ианаамтоу айкэхеалара, ацэахэакэа еихыхэхео-еитцыхэхео акэымкэа ргэылыртэара, ажэеинра-ала апоезиатэ цэахаа ахыкэкэа иказцо арифмеи аритми хыпхязарала ацырақэа реикарара, рыгэцаракра, реилацэара ухэа рфы, шамахамзар, хшыфцара рызууп. Ажэеинраала айфартэышьа апкарақэа ирауаршэоуп.

Насгы абзиабара амцапшь зыцралаз апоет илирикатэ фырхацэа иахьатэи аамта ацэафа змоу афар роуп, урт, хэарада, рапхья иааихьяз, имфасхьюу абицара рхатарнакэа изларейпшым рацэоуп. Уажэтэикэа апстазаареи адунейейбаркырей ртэи зхэо адырратарақэа рацэаны ирымоуп, ринтеллект харакуп, ус атагылазаашьякэа казцо, иалзыршо ахархэагакэа ыкоуп. Ашэфэи абыгьшэи рнафсангы, аинтернет-компьютертэ системей ацелхымпыфкэеи рымацарагы (иахэтоугы иахэтамгы) зака информация уафы иртозеи, еихарак афар урт рфызцэа «аартракэа»

амхылдыз еицш ирыдчаблоит. Ари, хэарас иаҭахузеи, хаҭара злоу, ацстазаара апрогресс мѡа ишамоу узырбо ҕазшьоуп, цѡаѡоуп. Аха убри инаваргыланы иамоуп даараза ихэартам, анырра бааҕсы ҕазцо ахатѡ гхаҕаагы. Зегы раҕхьаза уажѡы хѡаа азымдырзо ижѡыло атехникатѡ прогресс ауаѡы, чыдала изызхауа, иахьатѡи хабипара еиуоу аѡар агѡыҕа-лалра хѡыч-хѡычы ирыланарбоит, ауаѡытѡыѡса ихшьѡ иарѡиаз аробот дазааигѡанатѡеит, ажѡакала, агѡыбылра ицѡмачны, дцѡамҕаза дҕанатѡит. Ус аиҕакраҕѡа зыхтынхьаауа ауаѡы, еиҕарак аѡар руаѡышьара, рҕсихология, иааизакны иугозар, рыбзазара ианымцшырц залшом. Ари азцѡара атцарауаа, асоциологцѡа, аҕсихологцѡа ашьклапшуеижьѡеи, иҕырцѡа-уеижьѡеиҕ уажѡшьѡта мац цзом, избанзар, ауаажѡларратѡ цстазаараѡы иглобалтѡ проблеманы ишьѡоуп узавымсуа.

Абри аҕагылазаашьаѡы иҕоуп хшыѡзцѡара ззууша даѡа ганкгыы. Убригыы азбахѡ мхѡакѡа, ѡырдагѡа ҕацѡаны узавсуам, ибылгыу аҕоуп азы. Асовет аамҕазы, ишдыру еицш, аѡар ирыман еидызкылоз, Ленин ихьз зху аорганизация. Уи аѡар ираҕызан, иаазон, ацстазаара ду ахь амѡа иаша иҕѡнатѡн, аусуреи атцареи ргѡы ахѡо, ицѡуроу ахыҕкы рыман иҕанатѡн. Уажѡы шьѡуки-шьѡуки зынза асовет аамҕеи уи аидеологиеи атѡы рыхьшьны ишцѡажѡо, ишырѡуа еицштѡҕьа иҕамызт усҕантѡи аѡар рҕагылазаашьа. Ус шаҕѡу, ашѡҕѡѡеи аҕоурыхи харҕѡатцыргыы, ибзианы изгѡалашѡо ыҕами. Цасатѡи СССР зегы аҕны уажѡы адемократия иа-наамҕоу (Заҕа идемократиоугы маҕьаназ ахѡара удаѡоуп, уи ахаѡара аанарцшырц азыхѡан ицегыы аамҕа аҕахызар акѡап). Ихѡынҕарратѡу идеология ҕѡҕѡак аныҕам аамҕазы аѡар хҕак еицҕахысуа азѡкны реид-кыларѡ, рыхшыѡзцѡара ахѡынҕарразы хаҭара аланы аҕацѡара ауадаѡара ацуп, досу рхы рымаҕызан, зегы дара ирдыруазшѡа рхы анырпхьазо-гыы иҕоуп. Ииашоуп, насыпны, ашҕолҕѡеи еиҕау атцараиурҕаҕѡеи араҕа инарыҕзо ароль кыр атцанакуеит аѡар ихѡынҕартѡу уааны раазареи рышьаҕѡыргылареи рѡы.

Изхысхѡаауа, иаххысыз аѡажѡатѡи ашѡышыҕѡса асовет аамҕа аѡари иахьатѡи аѡари реицшымраҕѡа, иаххѡап, цѡаѡала, хѡыцшьѡала, ҕакҕыҕѡралѡ ацстазаара ахѡапшра, уаѡытѡыѡсатѡ маршѡала аизыҕа-заашьаҕѡа, аамҕеитасра иаанагаз ашьцыларѡ бааҕсҕѡа рахь иуҕхьаза-ша амалрхараз аҕсыцѡҕьара, тѡа збаз тѡа ихѡѡеит хѡа апринцип ала аныҕѡара, ахымѡаҕара ухѡа убас ицегыы убоит. Арҕҕѡа зегы ѡ-ѡоах, мамзаргыы иҕоурыхтѡу ѡ-аамҕак рабиҕара наҕ-ааҕ еиҕѡшаны, ахѡа рыб-жьатцѡаны, изеиламкьаҕѡо иаргылоит досу рхатѡ хѡѡраҕѡа рыманы.

Аха араҕа иҕоуп урҕ зегы цѡаѡала, хѡыцшьѡала амхылдыз еицш еидызкыло, еизааигѡазтѡуа акы. Уи аханатѡ аахыс нцѡахѡык еицш, ирыҕхьазо, ринтимтѡ дунеи еибаркны измоу ауаатѡыѡса рѡиара цсыс иахоу абзиабара ауп. Ари ацѡанырра цѡула убас ишоуп, дуаѡ бзиоуп, дуаѡыцѡҕѡоуп аздырзом, еицеицшны, зны аѡырцѡҕьаны, даѡазных аѡырҕѡымшѡышѡны зегы ирыхтынхьаауеит, амала, рыѡазара еиҕарам

бзиабаратә мцапшыла. Азәы иғәғәаны деибанаркуеит, ихшыџ атқыс ицәанырра иапнаго аҕынза. Даҕазәы иакәзар, иага ижәылозарғыы, ибзиабара аҕажара имч ақәхоит, ихараны дхәыцуеит, даҕакала, иухәозар, ахшыџ аҕһа иргылоит, дазызырџуеит. Егьырахь, хәарас иаҕахузеи, ауаџы ипсҕазаараҕы амагиатә мчы змоу, митә зылшо акоуп абзиабара. Уи иамоу аҕра азышәахәаџцәа ыҕан, иҕоуп, иҕалоит ауаатәыџсеи адунеиеибаркыреи ыҕанатцы. Урт рхыпхьазараҕы азәы хәа дгылоуп икалам цхафыруа Сергеи Агындиа. Хыхь аҕари, абзиабареи, аамҕеита-среи рзы исхәаз ахшыџцарақәа уаџцас иапхьо имбарц залшом хзых-цәажәо автор абзиабара иазышәахәо илирикатә жәеинраалақәа рҕы. Урт хытхырҕас ирымоу рыбжеихарак аҕара иахылҕыз абзиабара ауп. Апоет илирикатә фырхацәа џ-категориакны иушар ауеит. Актәи иатцанакуеит абзиабара ипнашәахьоу, аҕсҕазаара аҕышәа змоу, знасып лаша шапшапуа знапы иакхьоу. Аџбатәи ахь иуцхьазар алшоит абзиабара ҕыц згәы архытхыҕыз, амца знаркыз. Ируа-ирхәо уаџцас иакәымшәо, арахь рцәа-ржыы, рыпсы ирзалымхуа иалахан иҕоуп. Иахькылнагогыы, иштышәынтәалогыы инагзаны ирыздыруам, ирбжьяжьо иамоуп. Ахҕатәи акатегория акәзар, урт еиуеипшым амзызқәа: зны иареи лареи ирхаран, даҕазных рҕаацәа ирхаран имацҕәикуеит, рыбзиабара анасып лаша азыҕамҕартә еипш. Абри абзиабара адунеиаҕ ихадоу азә иакәны, насгыы уи зҕааз иахәынчаз алирикатә фырхацәа мџа иашала ихәаакәызҕо рцәаныррақәа рыцеиџызшо, изыхтынхьяауа азәы иакәны, поезиатә субиектны – аџадагыы ишазгәахҕахьоу еипш даабоит апоет ихаҕагыы. Жәахәарада, ари аџыза ароль пшья анагзараҕы уи ицхраауеит, хсаалара изнауеит автобиографиатә элементқәагыы. Машәыршақә иауиухәах анемец поет ду И. Гиоте, ашәкәыџџы ибиография еилукаарц уҕахызар, иџымҕақәа рҕы уцшаа, уаҕа аматериал иуҕаху уҕыхьашәоит хәа. Ус анакәха, ари азеипш цәаџа Сергеи Агындиагыы ицәтәымны дыҕазам. Ирҕеиамҕақәа еихарак илирикатә поезиаҕы иуҕылоит ихаҕа ихигахьоу, ихтынхьяахьоу инысымџа аҕнытә аелементқәа, ицегыы ирапсышәаны иухәозар, аҕсҕазаара аҕытцәақәа. Уртқәа зегыы абзиабара иаргәатеиуа апоет илирикатә фырхацәа рхаҕсахьа аҕсҕазаараҕы ишыҕоу еипш иҕаҕаҕыҕыны, игәылтәаны аарпшра иацхраауеит, аҕхьяџцәеи дареи аигәыцхәра шрымоу аныпшыртә еипш.

Ажәеинраала «сыблақәа бышьтоуп» аҕы иаабоит абзиабара цқья абҕеипш изықәнапсаз арпызбеи аҕхәызбеи блала иштибатаауа, макьана игәаҕны ирызцәыргом, ипшқарахуп, иацәшәоит, рцәанырра алапш акыр хәа, аха аҕхьяџ агәра игоит ицқьоу, иҕоуроу абзиабара анасып лаша азҕо амца шеикәылаз:

Сыблақәа бышьтоуп, брыпшаауеит,
Быблақәа сышьтоуп, срыпшаауеит.
Сыбҕапшзом,

Бысқапшзом,
Акәәп, акәәп – аңсазаара нтәазом...

Сгәы сыцәтыңоит, сшәәуеит,
Бгәы быцәтыңоит, бшәәуеит,
Иҕыстзом,
Иҕыбтзом,
Цәкәырпақәак еижәылоит, еикәтәазом...

Ааи, уи еикәымтәо абзиабара ацәкәырпақәа роуп, ирылшоит (аңхьяф-гыы агәра игоит) аҕаацәаратә насың аңцара. Убри азоуп урт ашыңьягыы ргәы зтыңо, блала изеибаңшаауа. Аурыс жәәңқа иамхәои, «Глаза зеркало души» хәа. Идыруп абзиабара зхылаз аблақәа ажәада агәтыха ахәартә амч шамоу, агәыкра шацоу.

«Исыздырзом», «Сгәы ашәа», «Бгәы пшқа – стыс иатцәа», «Иамузеит», «Абзиабара қәра амазам», «Аира», «Бныжьны сызцома?», «Ажәәан сазцаан», «Схала, са схала», «ҕагалан», «Баша сбызхәыцуеит», «Уажәы сеидру», «Дырөөегыы, Зана сара дыспылеит», «Ибыхыыз сеидру», «Бара бҕымтра», «Шыыжьуп». «Сыбзиабара аблақәа тәыуон иахьяк...» – арт ажәеинраалақәа ртәы ххәозар, цқя гәтыгыҕяала иазышәәхәо агәатантә иаауа лирикатә жәеинраалақәоуп, насгыы урт апоет абри жанр аҕы ипоезия аңсымчхара еиха-еиха ишазхазыҕяауа, ишгәылтәаауа узырбо ракәны иҕоуп.

Ииашоуп, арақа иаабо зсахья тыху алирикатә фырхацәа, автор илаңш хаа шырхугыы, ишытцимыршәөгыы, ҕазшьала, гәәтала (рыңшра-рсахья атәы имхәозаргыы, гәынхәтыстала иуныруеит ишхәыдақәам, излытыз рдаракәац ишеиуоу, ишызшыдақәоу), дунеихәәпшышьала, цәаныррала досу рхатә ҕазшьа чыдақәа рымоуп, азәи-азәи еилафашьо, иузеишымдыраауа иҕазам. Ус аҕазаара дара риндивидуалтә дунеи аргәгәоит, иал-накаауеит. Убри аамтәзгыы иазгәәтәтәуп, абарт ауаа абзиабара амцаңшь амчхак иамоу зегыы рынасың досу ишыртәху ирыххәыцуам (аңсазаараҕы ишыҕоу еиңш), рнапаҕы аагара удаоуп, ажәала еибаркараанза, аха нас ашыңьягыы, х-Дырмит ду ишихәаз еиңш, рынасың рзыгыаҕоит, аҕаацәаратә лахынца бзиа ахылтыртә. Зынасың лашаз арқызба абар ихы дақәгәырҕяауа иихәауа: «Бара баныччо – сдунеи лашозаап, сыбзиабара мшынцас ицәкәырпозаап...». Абзиабара еснагь игәыҕатцагаха изцу, нцәахәык еиңш изхылаңшуа арқызба иоуп ас ахәара, ахәшьара аҕара зылшо: «Ихышхытәаз быччабжь иагәылсны ицоит, сқәыпшра атәылахь сыргъежьны сагоит».

Сергеи Агындиа абзиабара иазышәәхәо илирикаҕы ирацәоуп ицегыы уззаатгыланы узыхцәажәаша, аңсазаараҕы насың лаша змоу агәалақара узташа афырхацәа. Аха убарт инарываргыланы апоет ибоит насыңла ра-

цәак еикәымшәаз, злахьынтца иарблакъаз, иаргәашаз, аха аңсҗазаараҕы згәы камхаз, згәыҕра мызыз ауааггы шыҕоу. Абар урт руазәк ииҳәауа:

Уара уда шылхәоз, са слыңсахит,
Азәггы игәра сзымго сҗалахьеит.
Ахәы дықәгылан атрышә дысзасит,
Ицәытцагәан сыбзиабара лҗихьеит.

Агәынамзарақәа, иржъаз, мамзарггы абзиабараҕы злахьынтца иамкыз еиҗа азәык-шыңык хәрзызыршып:

Иттаз акьяҕ еиңш бысшәысхит,
Наҕ бнаскья, шыҗа сара сгәыхь.
Бзиас хьшәашәан сгәатца бҗысит,
Уаҗа сашьталом хара хҗоурых.

Ари арҗызбаггы зынасың зцымныҕәаз, зхала иаанхаз дышреиуоу рхәоит арт ацәахәа хьшәашәақәаггы:

Уахаггы баша бара сбызхәыцуеит,
Амзаггы уа аңҗақәа иргәылцуеит.
Сыгәггы ашьшьыхәа бацәызуеит,
Сыччабжьи схәаи еицәхазшәа еилытцуеит.

Иҕоуп итцегь хыхь иаахгаз ирышьашәалоу аҕырңштәқәа, аха иазхархап, уаҗа халаларым. Еггырахь мацара иааизакны иазгәасто убри ауп, Сергеи Агындиа абзиабара иазку илирика амилат қьабз ахәаа иҗагзоуп, даҕеакала иухәозар, аңхашьяңхатцара ацәа аҕәнышьшьы иҕоуп, зны-зынла, хҗоет-цәақәак абри ацәанырра ңшьа иаартцәаны, анатурализм угәаланаршәо аҕынза ианырцәааңшуа еиңш акәымкәа, еиҗасхәоит, хҗьабз хазынақәа рцәааа ахәаа аҕҗакзаны иҕаҗоуп. Уи сара сгәаанагарала, ажәеинраа-лақәа еиҳаггы рхатабзиара харанакуеит, аңхьяаҕгы ихы-иңсы иазааигәоу ңхарак изынрыжьюеит.

Абри ахыхьггы, Сергеи Агындиа инапы иҗытцхьюу абзиабаратә ли-рикатә жәеинраалақәа рҕы ирыҗубаауеит имариазаны улаңш иҗашәо даҕеа чыда ҕазшьакггы. Уи убри ауп: акы, хьшәара-җышәарыла идуцәам, еилацалоуп, абаггы, исахьаркуп, автор игәҗаки абзиабара зҗааз алирикатә фырхатца иңсихологиатә җагылазаашья (иаххәап, изықәҕиаз, мамзарггы еикәымшәаз иакәыз) метафоратә хәыцшьала, апоетикатә хархәагақәа рыла иааирңшуеит. Абар ус шақәу зхәо аҕырңштәқәа.

Бара бқьышәқәа – сызҕыхәаз азыхь,
Исыҗашьыцуа ашьыццәа ргәыхь.

Асаби ипхыз еипш, цэгьалатцэҥья ихаауп,
Ҷамоак снаҶыхээр – назаза сшыахауп.

Абар итцегы: «Бгэы пшқа – сыңсы атцыс иатцэа, иныкэыпцраан исцэалалт жэоан иатцэа», «Былапш хаа арыжэтэ еипш исылазом, сыхьчоушэа бгэы аатцраҶы стэоуп», «Мрашэахэак сагэылсны бышқа саауеит, ибызкыдыртцаз цэашыушэа схала сбылуеит», «Сытцыхкэа ахатгэын еипш ихышэашэоуп. Ислахьынтцамзи, уа сымала слахэуеит», «Сымшкэеи сытцыхкэеи хэаак инхытцит, камак агрысызшэа сгэатца хэзан», «ацстхэа быбышкэа ашыха ихытцит, амра сгэыгра апыцкэа ацэыбылуан» ухэа убас итцегы.

Ихцахаз, абзиабара иҶахэаны иамоу апоет илирикатэ фырхацэа рхэыцшыа, рдунеихэапшышыа, имариам ацстазаара ишахэапшуа рыла ухаҶы иааугозар, жэахэарада, излиааз, изхаану аамта иапацэоуп, уи амхэыр рнубаалоит, насгы, ибзианы еилыркаауеит адгьыл аҶы аказаара, абзаара агхара шымариа, ақэцара шатаху, агэкамыжыра ацхэа ишыргылатэу. Абри аганахь ала уахэапшуазар, автор ифырхацэагы иаргы ацстазаара философиатэ категорианы, еснагь атцаара зтаху акы акэны иахэапшуеит. Ипшьбахаз, Сергей Агындиа абзиабара иазку илирикатэ жэеинраалакэа рҶы, ирацэамзаргы, иубоит ашымта ацакалагы сахьашыраллагы рхатабзиара харазкуа, апсуаа рцэажэара культураҶы хатыр зкэу, лассы-лассы иргэаладыршэо ажэеинраалакэа, хшыола игэылтэау ахэахэа пшзакэа. Иаххэап абарт реипш иҶоу: «Ацстхэа кэашкэа», «Ашыац иатцэа», «Атцыс иатцэа, аҶыхэа» ахра еишыцэкэа, жэоангэашэпхэара, ахра шкэакэа, аҶы кэаша ухэа убас итцегы. Арт илыпшааху ажэакэа апоет ицэахэакэа рҶы о-рольк цымкрада инаргзоит: акы, ашымтакэа рҶны иаарпшу, изыхцэажэо аматэаркэа, ахтыскэа исахьаркны раарыпшраҶы мыц зымхэо поетикатэ цхыраагзакэоуп. Обагы, дара згэылоу аамтакэа рҶы ицо ахтыскэеи обиект зырызго ахаҶсахьакэеи символикак ахасабала ирзыҶоуп, еитарсшэа иухэозар, рыматц ауеит, уимоу, зны-зынлагы ридеиатэ цакы дыргэҶоит ацхэа философиала ддырхэыцыртэ еипш.

Сергей Агындиа ипоезиаҶы иаимурехэартэ аҶынза атыц амоуп апеизажтэ лирика, еиҶа ирапсышэаны иухэозар, сахьатэшырала ацсабара ахаҶра атыхра, аарпшра. Ажэытэгы ақэра ду змоу алитературакэа рҶы, ипсыҶены акэзаргы, апеизаж ахархэара аман, аха уи ашэышыкэса инаркы ауп адоухатэ цсымчара аманы ацхэа аестетикатэ гэахэара инаҶартэ еипш иухэозар, литературатэ жанрк ахасабала ашымтакэа ианрылацэажэо о-функциак, мамзаргы о-рольк нагзауа. Актэи афункциа иара ахатцкы ацсабара шыкатэҶыоу ауп ауашы иблакэа ишырбо, ишиныруа ажэа сахьарк иамоу амагиатэ мчы ала атыхра, еитарсшэа иухэозар, ацсы ахатцаны аарпшра. Аобатэи афункциа убри ауп, ашымтаҶы ицо ахтыскэеи афырхацэа рхаҶсахьакэеи иназа-аазаны раарпшраҶы ацхыраара кэзцо релементкэаны иҶоуп. Амала, арака иаҶахуп ацсабаратэ баолатэра ама-

заара. Ашәкәыѡѡцәа абри имариам аус аҕы – аҕсабара асахья атыхра – изахамхәарызеи, зегытәкьа рнапказара аѡазара еипшым. Уи убоит иарбан милаҕ литературазаалак аҕынғы.

Аҕсуа литература атәы ххәозар, Иуа Коҕониа («Хмыч шәарыцаѡ ныкәаѡы», «Ашәарыцаѡ ашьхаҕ»), Леуарса Кәытцниа («Даур»), Кьаазым Агәмаа («Аҕснытәи ашьхақәа»), Баҕрат Шьынқәба («Ритца») рпоезиатә ѡымтақәа рҕы иубоит иссирха итыхуАҕсынтәи ашьхақәа рыпсабара. Убас ирацәоуп еҕырт аҕсуа шәкәыѡѡцәеи апоетцәеи рабицарақәа рхатар-накцәа рпоезиатә, рпрозатә рҕеиамтақәа рҕы рыпсадгьыл пшза Аҕсны аҕсабара (апшьаамтак атцанақыртә еипш) сахьатәѡырала иахьяарпшу. Убарҕ зегы арака рызбахә хазхәом, хара хаҕоит, насгы иалыскаауеит урт рахьтә еиҕа Аҕсны ашьха аҕсабара асахья атыхраҕы знапказара аазырпшыз хәа сгәы иззаанаҕоз.

Сыззааиуа Сергеи Аҕындиа иоуп. Уи ипоезиаҕы, еҕырт аҕсуа поетцәа реипш, дазҕлымхауп зхатқы каимыршәуа, хәаак амазамкәа бзиа иибо ипсадгьыл гәкьа Аҕсны аҕсабара аҕшзара ипоезиа ианыпшуа аҕатцара, ажәа сахьарк ала аҕсы ахатцара. Ииашоуп, ари имариоу усзам, иатахуп арҕеиара ус зда ихәартам абаѡхатәреи зсахья тухуа аҕсадгьыл аҕсабара ибзианы адырреи. Арака абзиабара амацараҕы ахәазом, абзиабареи адырреи еицызароуп. Ускан ауп арҕеиаѡы даманшәалахо, ишырхәо еипш, абчарах иеипш анаршә аныхиахо.

Сергеи Аҕындиа ибла царуп, аҕсабара иамоу ашәыгақәа бзантцы ицәеи-лаѡашьазом, досу злаҕоу рыпшшәы ала еилыхха ибоит азоуп ипоезиаҕы каимаҕла изаныпшуа. Абар ҕырпштәык: «Мрагылара аблақәа каҕшыуп» ихәоит автор.

Ашьыжь мра абз аныцнахуа изеипшроу убла иаахдыргылоит арт ахажәак. «Мраҕашәара ашьа аҕашуп...», убриҕ амра антәшәо, амшын ианзаалотәи иасахьяхо арт ахажәак иреиҕны ахәара уадаѡуп. Насгы урт реипшымраҕы алкаауа, шыжьы мрагылара аблақәа каҕшыуп, рацәак еицралан иубом. Мраҕашәара ашьа аҕашуп (хәарада, аҕстхәа анхым, ажәѡан атца аныцкьоу) ианаалоит мыцхәы икаҕшыуп, еицралан ибылуеит. Ишаабо еипш, ажәак (ѡ-цәахәак) аҕсабара ацәыртцра (амра аҕашәара, агылара) сахьаѡырала ашәыгақәа алпыккауа иаарпшуп. «Ахәылп аатгылан» аҕны апоет иахирбоит ахәылпзатәи аҕсабара ицәырнаҕо асахьяқәа хкы рацәала ишеилапсоу:

Ахәылп аатгылан ипшын,
Амра ахәаеуан амшын.
Шәахәак амахә иахьыссы,
Аарла еивнагон аҕсы.

Амш уаха сасра ицоит,
Аатцраҕ амзаҕы цаҕшыоит.

Етдәа-етдәала ажәван хъюуп
Уатәы иахтаауа шәахъюуп.

Пшь-цәахәак ирҗагзаны апоет илшеит ашыжьтәи аҗсабара асахъа
ухафы иаанхартә, насгъы ипоезиатәу гәаҗхарак атцаны. Җаҗхъап иара:

Уа мшыбзиа, ашыжь шарә,
Стцыс иатдәа – абна агара.
Амра нхытдит ашыха наара,
Ашәтатәы ашәнахырц аҗсабара!

Ауаџи аҗсабарей, диалектикала уахәаҗшуазар еицызароуп, ихе-
ибартәауазароуп. Ауаџы дызкәу, дызку аҗсабара еснагъ аҗсы тоуп.
Ажәйтәза абырзен философцәа хашықәсхыҗхъазара җалаанзагъы
ирхәахъан ауаџы дахъаным аҗсабара зыҗсы там, згәы меисуа ажоуп хәа.
Ажәеинраала «Аҗтаҗыала» акәзар, апоет Сергей Агындиа иааирҗшуеит
аҗсабарей ауаџи реилахәра, реиҗцаара ишхымҗадатәиу, насгъы ирытдоу
амаза азәгъы ишизымдыруа. Аа ус шакәу зырҗабырҗуа ацәахәақәа:

Ажәван иху аҗша җыала,
Амра иагәылшәтуа илашоит.
Исымазаргъы иахъа агәала,
Уи ашәахәа хаа исызнаршоит.

Апоет изцәыртцеуеит зҗак аҗатцара мариам азцаарақәа, иаххәап, иарбан
мчу аҗта хызцо, амра гәыҗалал зхаҗхартә еиҗш? Ари азцаара ду, иҗтабы-
ргытцәҗыаны, адунеиеибаркыра аханатә аахыс иҗтаауа иаауа атцарауаа-
гъы ииашоу аҗак рзымҗшаац, аҗсы ахытоуцәҗыа изымнеиц, аеазышәара
ишаҗугъы. Убри акәзар җалап апоет иажәеинраалақәа («Аҗта җыала») абас
еиҗш иҗоу ахшыџтақ атцатцаны изыхиркәшо:

Издыруада, хыхъза иҗоу,
Аха игәра шызгац изгалап.
Игәра аагоит ауп хауа дшыҗоу,
Дшахамбо еиҗзаргъы җалап.

Сергей Агындиа, аџада ишазгәахҗахъоу еиҗш, итематика амчехак
җбаауп, ипоетикатә дунеи алҗшхәаа царуп, иааикәыршаны иҗоу, дызлахәу
аҗстазаара (ицәгъаз ибзиаз) лоунытә ихҗынхъаауеит, иныруеит, ииасхъоу
аамҗеитасра иагахъоу, бзианы изымхынхәуа ракәзаргъы тоурыхтәла
ддырхәыцуеит, ихала иакәымкәа аҗхъаџгъы абраҗа дааивагылартә,
агәтахәыцрақәеи иалкаақәеи ицеиџишаратә.

Асахъаркыратә џымҗақәа (апоезиаҗгъы апрозаҗгъы) рҗы зырҗәажәо,

аңхыа игэатцае инеиртэ, иныррыртэ, ддырхэыцыртэ, ддырлахэыхыртэ дказцо урт рцакы, ридеиа, ирытцэаху ахшыөзцарақәа рнаөсангы, ихадароу афакторқәа иреиуоуп автор ибызшәа. Уи ацқара, абеиара, аласра, асахьаркыра – аа, аөымта казцо! Ари еицырдыруа акоуп, амыцхә алацәажәара атахзам.

Сергеи Агындиа итәы ххәозар, имөашыо иубоит зақа дацклацшны, ишәаны, изаны, уаөтас дазхәыцны ихы иаирхәо ипоезиатә рфеиамтақәа злацитцо абызшәа.

Иишоуп, асахьаркыратә өымтақәа (иарбан жанрзаалак афгы) рзы ихымпадатәиу афеноменқәа ируакуп урт рсахьаркыра, ацсы рхатцаны ахтысқәа раарпшра, рырцәажәара, аха абри ацәаөа апоезиафы еихаггы чыдала иатахуп, избанзар, игәылыршәоу, исахьарку, мамзарггы, ихысхау, зыгәтакы ззаамырпшыз ажәақәа, ацәахәақәа иаразнак аңхыа илацш итцашәоит, агәынчыхыа иртартә еипш. Апроза, ацсабара злақоу ала, ианамух, гхапхақәак, цсыерақәак еиха иалазоит, урт иреипшқәоу алитературатә дуней шацәтәымуггы.

Уажәы, аөада исхәаз сыхшыөзцара арцабыргразы, сналас-өаласны иаазгоит Сергеи Агындиа ипоезиатә рфеиамтақәа ркнытә ғырпштәқәак. Урт агәра хдыргоит автор ипоетикатә дуней тбаатыцә алацшхәаа зақа итцару, насггы метафоратәла ахәыцрей аиғырпшрей шилшо, дшазказоу. Абар дарггы: «Амшын хахәқәа ақәара зырцәажәо», «Цәартас ишәзалхуп адгыл хшәашәа», «Камчтас ажәөан амацөыс ақьоит», «Алоуп хуацьяк ахәламшәа зырчы», «Сыхәрыбгыцны жәөан сафәршәуп», «Ашьац иатцәа амөа иантәалаз, заа, зааза ацәа иакит», «Ацстхәа быбышқәа рытцкы амш иацәхәычхеит, иазышәтдом», «Ашьац иатцәара адгыл апха, амзырхафы цқя укәаша!», «Мра шәахәаны быччабжь фсырпуеит», «Ацәкәырп аччабжь зфазытуа ақәара», «Мза шәахәала аңырцәқәа рцоит, рыбақәа шәахәақәак рыкәшәоит», «Ханзыжхьоу зегь хәадоуп, гәырдыңтцак хатцоуп», «Сытыхқәа ахатгәын еипш ихшәашәоуп», «Сыбзиабара ахәызба ацакны илкуп, сгәы затә ахала афашьырп атахуп», «Ааңын аблақәа ахәасашәт...», «Ацстазаара, суцәшәоит, суцәшәоит, суцәшәоит, зны иузгәамтазо шәтык еипш суфәшәоит», «Ашьа уарбақәа халоит цәөанцәыка, рымцәыжәөақәа иртазсо цхьяка инаскьоит» ухәа итцеггы.

Арақа ғырпштәқәас иаазгаз аепитетқәеи аметафорақәеи досу згәылоу аөымтақәа дырлахэыхуеит, насггы рцакы ахьарггәо анаөсангы объект, ахтыс хафсахьаны икарцоит аңхыа аестетикатә гәахәара инатартә еипш. Абригь зтәымта итагылоу апоет инапказара узырбо афакторқәа ируакуп.

Афранцуз шәкәыөөы Л. Вовенарг (1715 – 1747) аңхыаөцәа реипшымрей, рказшыақәеи, рыгәтаққәеи ирызкны иөхьан: «Есть люди, которые читают лишь для того, чтобы находить у писателя ошибки». Жәахәарада, зхәахыа аазгаз ашәкәыөөы зызбахә имаз аңхыаөцәа рөызцәа усқангы иқан, уажәггы икоуп. Сара стәы ухәозар, ус еипш зцәаөоу аңхыаөцәа среиуам, аханатә аахысггы ашәкәыөөи ашәкәи рфы иахынзалшо абзиа

ауп избарц истаху, сзыргэиргъо. Аха уи иаанагом избо агхапхақәа (урт ахьупдымло, шамахазақ акәымзар, иказам) срывсны, исымбазшәа сцошәа. Мап, апхьаф ухатқы. Ус шакәым рхәоит хәа сгәы иаанагоит хыпхьазарала (30 инареиханы) апсуа сахьаркыратә литература иазызскхьоу сышәкәқәа.

Цабыргуп, ашәкәыффы, апоет акритикгы алитературапцаафгы (ахархь пхьафгы убрахь дналатцаны) ргәаанагарақәа еихарак иагу, иабзоу ахьырхәо зеггы дрықәымшахатхар амуа иаукаху, идимкылоггы рацәахоит, хәарада, насггы, апсапәи ацыкаци хәа уцәажәозар, автор атци амши зкәырзны ажәа сахьарк ззыкыз абиект иара иакара иззаа-игәада, издыруада. Уиггы уазхәыцыр акәхоит ашәкәыффы ифымтақәа уанрыхцәажәо аамтазы. Аха, убас шакәуггы, асахьаркыратә литература критикада ихәартам.

Зеггы зхысхәаауа, абаскак исгәарпцханы хдоухатә мазара ишатәу схафы иааганы сзыхцәажәаз Сергеи Агындиа ипоезиатә рфеиамтақәа рфгы, иза-хамхәарызеи, иупылоит, ирацәамзарггы, ажәеинраала псыеқәа, итеггы игәылыршәандаз хәа ззухәаша ажәақәа, ацәахәақәа, ахшыфзцарақәа.

Уажәы сгәы еихьызшыуа тыпқәак рфынтә иаазгоит афырпштәқәа. «Атцх иахьеҫеаз аетпә лацәкәуеит». Аетпә лацәкәуеит, ус ауафы ибар алшоит ажәфан иахькыду, аха «атцх иахьеҫеаз» уака ианаалом, иага еитарсны иухәарггы, ихьеҫеоит хәа азиас азы иухәар ауеит. Апоет лирикатә фырхатцак, абзиабара итаҳәах иамоу ихәоит: «Цәыкәбарк, абар, быкәа иташәоит». Ацәыкәбарқәа тащәом, икапәоит, избанзар изуп.

Иара абри ажәеинраалафгы иубоит еимарам, еинымаало аифырпшра: «Амра кәаша, ачы кәаша». Амреи аеи реицкәашара мапк агәынамзара унапозар калап, иага поетикатә бызшәала ихәазарггы.

Даеа жәеинраалак афгы алирикатә фырхатца бзиа иибо лзы ихәоит: «Соупшәыл Аира (автор Аира, Зана рыхьзқәа инамцхәны ихы иаирхәоит, арахь апхьаф рхатақәа цқьа издырзом изустцәоу) лыцымшықәа сыгәзуеит» (срыгәзуеит акәзар?). Сгәанала, рацәак апхара рыцтам ацымшықәа рыгәзра, лқышә, лзамфә. Еилкаам ацакы «Адәқәа ирыкәхәуа аапын аффы» ацәафәггы. Еитах даеакгы: «Инаскьагоу пхәыскгы лылагырз пцаауеит». Алагырз леиуеит, иуфькәшоит, мамзар изыпцаауам. Ипцаауа зыпсы тоу роуп. «Ахәы дхыкәгылан атрышә дысзасит». Дыкәгылан еиха ииашазар калап. Ажәа дхыкәгылан ахыкә еиха ианаалоит. Ишпәилкаатәу абри ацәахәаггы «Адгьыл сыкәыпцоуп гәыла-псыла?». Ацырақәа роуп икәрыпцо, ауафы изы иузымхәозар акәхап. «Сеидру, изхәыпцапчоз инхәыпцпрааз азыхькәа» хәа апоет ицәахәаггы апхьаф изидкылом, ипцпраауа апсаатә ауп, азыхь иага исахьаркны иухәарггы, изыпцпраауам, иара иатәым, даеакала ихәазар еиха еигын, ипцыхәраа иаауеит, илеиуеит хәа еипшшәа. Абзиабара ихнахыз лирикатә фырхатцакгы (автор иакәзарггы ауеит), «Свацкыс иагәылчпаз бсахьа» хәа ихәоит. Аха ус калашья амам, иааибуам хшыфцакылаггы. Даеацъараггы хәапхьоит: «Ажәфан ицъашьаны адгьыл ихыпшылоит» хәа. Адгьыл икәыпшуеит,

амшын ихыцшылоит. Сергей Агындиа иажэеинраалакэа рёы, игха дум-заргы, иуцылоит рцакы акакэны, еиуеипшынкэа иоу, ахархэара змоу ажэакэа, иаххэап «ацэкэырц», «ацэкэырпакэа», «седру», «сеидру». Ари аицшымра икалап арифматэ цыракэа ирхаразар. Мамзаргы карректуратэ гхазар ауеит. Анс акэ, арс акэ, ацхьао дазыразым ус иахыцыло.

Иара убас ацхьао агэынамзара ирцоит Сергей Агындиа иажэеинраала бзиақэа рёы рацэак зымхэо акык-обак ракара ацсычеракэа ахьрылиба-ауа. Цабыргуп, урт абзиақэа рышэшьяра иатцэахуеит, ула иххалацэом, аха ишхьысхоу, рцакы хахара дук шаттам, извагылоу афымтақэа рёы ишыртыцым умбарц залшом.

Ғырцштэыс иаазгоит о-цэахэак икоу ажэеинраала.

Цьюкы хатца ицоит атаацэара апыртцарц,
Даеа цьюкых – ахацэа рабцъар пыршэарц...

Актэи ацэахэа бзиоуп, ацхэызба хатца дцоит атаацэара апылцарц, аха аобатэи ацэахэа ажэа «абцъар» зегы цхастанатэуеит, ицшзам ахь уархэыцуеит.

Аоада иаазгаз афымта хэыцы «жърацэарала» иазааигэоуп абриггы:

Икалцарызеи, о-дунеик дрыбжъахеит,
Ғадхэыск «иабцъараз» дылгэацхеит.

Аракаггы ажэа «иабцъараз» зегы атцэы рыхьнашьуеит, игэнаалам ахь ухьанарцшуеит.

Ицсыеу, зыхшыотцак инагзаны игэылыршэам, итцегы еигьны, исахьаркны ихэандаз хэа ззухэаша жэеинраалакэоуп: «Мышкы зны», «Адуinei ахьяа», «Ус иапу» (арака ажэакэа цэахэак афы изымааибит, еитцагылан еибарыоны ицоит), «Гэдоутэа – Очамчыраа», «Ахцэыбырфын...», «Оыцья» ухэа убас еитэ акык-обак...

Афранцуз поет Жан Гиуио (1854–1888) иоуан: «Человек бывает вполне человеком лишь в то время, когда он трудится». Ари атема ду, изахамхэарызеи, хаазкэылаз ацсуа поезиафы зынза имацъанахо иалагеит. Ус шакэу дырцабыргуеит уажэы хзыхцэажэо апоет ирфеиамтақэаггы. Исыздыруам нацэакэкыла изыхкьо, Асовет Еидгыла еилахаз аахыс ацья иазышэахэо ицэыругаша жэеинраала шьяхэк (апоема усгы азбахэ ххэарым) ыкам. Ишаабо еицш Асовет аамта аан иактуалтэыз атема, иахья ахаидеи цсит, абжы газом, иниазааны ицаз амчра иагазшэа ибжъазит. Аха ацстазаара ахата шахатра ауеит ацья пату ақэцаны, изырганы, аазаратэ цакы атаны азышэахэара хымпада ишатаху. Насгы аибашьяра хлымзаах зхызгаз хажэлар, рыбзазара, рынхамоа макьянагь инагзаны ишьякэыргылам, ацхаста ихамоу рацэоуп. Ус анакэха, иахьякара ацья аус анбацэыргатэу. Ииашоуп, ацья иазышэахэо апоезиатэ оымтақэа ханхашэанцышэафы

иҳамоу апҳастақәа рзышьақәыргылом, напышьашәала изацҳраауам. Аха уи знапы алаку ауафы игәы тнамгои, даднампҳьалои, изыцсоу еихагы еилнамыркаауеи.

Апсуаа ҳацстазаарафы аханатә аңа ҳапыр шақәыз, ишазышәахәоз ҳара иаабоит апсуа жәлар рпоезиафгы, иаҳхәап алуи акәмызцәа хәацәеи ирызку ашәақәа рфы. Нас, избан ҳпоетцәа абри атема рпоетикатә дунеиаф ашьтамта ызуа изалагаз, афеиара замоуа, изгәыгәтажьхаз?

Сыззааиуа, Сергеи Агындиа аңа атемазы истә аеыпныхәа ихала иакәзам, егырт апсуа поетцәагы ацанакуеит, еихарак ааскьатәи абицара иреиуоу. Урт рынахыс икалаз аңа атема рхахы иааизом, иацәыпҳашьоит, мамзаргы икәныршьоит. Аха иаҳхамыштыр ауп «труд создал самого человека» ҳәа зхәаз Ф. Енгельс зақа диашоу. Ус анакәха, апоезиафы (апрозафы убастәкьа) еснагь иактуалуп аңа атема.

Ацыхәтәан сажәа хыркәшо исхәоит, хыхь икастцаз акык-фбак зыриа-шара мариоу акритикатә згәатаракәа изақаразаалак ирзыларқәуам апоет Сергеи Агындиа ипоезиатә рфеиамтақәа рхатабзиареи раҳапыри. Урт лагала бзиоуп ҳмилақ сахьаркыратә литературазы. Пҳьақагы «Са сымға сануп, сара стәала»... ҳәа зхәо, зтәымта итагылоу апоет ицеггы ақҳьаф дзыргәырғаша афымтақәа шапцәо агәра игоит. Уи азы, анцәа имтаны, имоуп ақсабара инақаз абафхатәра, арфеиаратә гәахәара, ҳдоухатә мазарақәа иреихау ҳлитература абзиабара, агәызфьадара.

СМЫР ЧЫҚЪ (МЫСТАФА) игәалашәарақәа ркнытә

ДАСУ ИЛАХЬЫНЦА ДЗАЦӘЦОМ!

Аршра

...Иахья ишыкоу сыздыруам, аха усқан – Сталини Бериеи раамтазы, аполитиказы итакыз абаандацәа хзы лагер бзиа ыказамызт. Акы-затцәык, абахтақәа рааста акыр излеигьыз, акамерақәа ркны хаилатцәтәа хәхьеилакыз, иахзыштымхуаз ахауа баацсы, ара хараза еигьын... Аха, уи ала мацара зыцсы тоу ауақы ишыапы иқәыргылара уадафуп. Амш-мыхәла афнутқа, хәхәцәырхха аус здыруаз ақәашьдақәа, ишырхәо еипш, хламгәақәа тафахәа, амфара гәгәала иахныруан. Уи иахкьаны, хәгьымпсуа хәгьымбзахауа итагылаз, итабыргны, ацсра анеигьахшьоз рацәан... Цсымыштыгыс инхартоз – ихәапахьаз чеиқәатцәа кәамкьаки зыркәандаки инарчыданы, еилабаахьаз ахәылрхәы (акапустә) ахәтцәы жәны, анхәо бзиа ижәхья иатәаимшьашаз аитцарцхья акәын. Иара уигьы «узхара» узтахуадаз... Апхзы нацхьяхәо ацабаа здырбоз абаандацәа, ацсра ханамга, артқәа ххы рылагзара уадафын...

Абаандақы изы еснагь гәәкроуп! Аха усқанцәкьа хәзтагылаз уагеимшхаран. Ахылацшра еснагь изгыз, азыдареи алымти ирыхкьаны, атцақәа иркхьаз, итакыз ршыапы иқәзыркьоз ачымазарақәа лассы-лассы ицәыр-туан... Саргы сылахь ус ианызаарын, урт сзырцәымцеит. Рацхья, сыхәда

ащаратѣкѣа хэышьѣа дук ныкэгылеит. Хѣаас сызмадаз, арахе анеилырго еицш, аныхтэкеа ирхырѣхьазалахьаз среиун. Абас акэын ишыкѣаз уи аамѣа, Анцэа иишаз ауаѣы хэтырк имамкэа, атѣанѣа длазырѣкѣхьаз... Сымч амаѣра иахѣаны, схы сызмырѣдысуа, ишакэым ахѣаа саргэамѣуан. Ари аѣыза иакэымшэаѣ азэы иоухэар ихаимѣтаргыѣ калоит... Аха уаѣа ѣсыхэа смоуа санѣагыла, снаѣкѣараѣа нѣшьуа, уи ашэра «срыѣѣкѣо» аѣынѣа снанагеит. Иара акэзар, есааира ахымжѣыжѣкѣаара иаѣын. Атѣыхэтэаны, хаѣсыра сырбаны, аарлаѣхэа аѣыра ианаѣшьнага, атѣла иалыѣѣрыз амаѣ иѣѣхит хэа, ѣсеивгарак нсоуаанѣа, еиѣээз даѣа чымазарак аасызѣѣыртѣит. Раѣхѣа, изыхѣкѣаз сзымдырѣзо, ишакэым сымѣашоура халан, сырѣхэарахи сыбзи аѣра ианаѣшьыргеит... Абас, ѣскэарак схазамкэа, аѣэажэаратѣкѣа нсылымшо сшыкѣаз, сыхдыррагыѣ маѣ-маѣ аѣыѣэаара иналагеит... Уи-акэхеит! Анаѣс, уаѣа акгыѣ сгэалашэазом. Ари адунеи аѣны иѣкамыз-ианымыз азэы сиѣызан, «уажэы-уашѣтан» хэа аѣсра зэазызкѣхьаз – стаѣсаха сыѣкэын...

Зыѣѣѣыла абаандаѣѣэа аус ахѣхдыруаз алагер аѣны, лѣѣшэа дук рымамзаргыѣ, аѣаѣымѣэа ыѣан. Стѣагылазаашѣа абас ианыуадаѣа, зны урѣрахьынѣтэи азэы «ѣасым» хэа сгэеитэаап. Аха «нарѣѣыѣа» зхы зырхахьаз «ажэлар раѣа» ирххара зѣахыдаз? «Ари агэаѣ, уажэшьѣа хэшэи ѣсыхэеи змам азэ иоуп – ишакэым аршра илаѣхьеит, харагыѣ инеиуа иакэзам...» хэа наѣэаны, счымазара зыхѣкѣаз шыаѣиргылеит. Анаѣс, даѣазны аамѣа имгаразы, «иѣѣстазаара далѣит» хэа ашэѣкэы неиѣѣаиршэан, зѣы акѣхьаз абаандаѣѣэа ахьеизыргоз акамерахѣ сакасала сишьѣызаап. Амѣашоура иѣѣхэахаа иамаз, арѣѣэа сара иабаздыруаз? Аѣѣсѣэа срылѣѣны «нарѣѣынѣтэи саныхынхэ», еилыскааит умхэозар...

Ауаѣытэыѣѣса иѣѣстазаара уамашэа иѣыашѣахэуп! Уи иадхэалоу амазаѣа раѣэоуп... Ирхэоит, «Имѣѣсша аѣыма амаѣѣ азылаѣэеуеит!» хэа.

Иахѣагыѣ ѣѣѣа идырны исымазам, сахѣѣаѣыз ѣарт абахѣа аѣнытэ сахьи-аргаз Ариашара-усуратэ лагер ахѣз еилкааны, стынхаѣэа рахѣ – Аѣсныѣа адырра ѣазѣаз. Сара усгыѣ збарала аибабареи, шэѣкэыла аимадареи ухэа акгыѣ саѣэитѣзамкэа «идырзхьаз» среиун. Аха акыр сгэы азѣоит, изны-кымкэа ѣарт абахѣаѣны сыѣсы иаѣшэымахахьаз Ебралitze Акаки Семион-иѣа ибзоуразар хэа. Уи ахаѣа аѣѣстазаараѣны акры ибахьан, акыргыѣ идыруан. Зегь реиѣагыѣ, уи аамѣа уадаѣ азы имарианы иуѣыхьамшэоз ауаѣра иара далаѣан! Иареи сареи хѣлахьынѣѣаѣа реизааигэара хэид-накылахьан, схѣааѣэагыѣ бзианы идыруан. Ускан, сыѣсы аиѣѣырхаразы, иара исабѣьеигаз ала, сшаѣэашаѣаѣымзгыѣ исыѣкэызѣаз ашьауѣаѣса снапы аѣэѣаны, абахѣа аѣнытэ алагер ахѣ саниаргауаз, сгэабзиара шуашэшэырахаз ибон... Анцэа дизиразхааит, дышѣаѣызгыѣ инапы зыхѣзоз, иеиѣирѣаауаз аусѣэа маѣзамыт...

Ишакэхалакгыѣ, стынхаѣэа адырра роуит, инаѣыдангыѣ – «алагер аѣны аѣхьирааразы шэыздгылаша абри ахаѣа иоуп!» хэа, ѣырѣуак ижэла арбаны... Уадаѣрас иѣаз, Аѣснынѣтэи «афырхэа» инеиѣаѣѣшаз ауаѣы дабаѣахыз... Шѣа злаз зегьы аибашьра ду иагахьан, ма абахѣаѣа ирѣакын,

иаанхаз ракэзар рықарақәа неихьан. Уаха псыхәак анзыкамла, хараза ишырцәуадафызгы, зуафьбжара акыр интысхьаз саншьа ду (саб ианшьа) Ладри Кыбчышьи Аибашьра ду акны ахәра иоуз иахкьаны афныка идырхынхәыз сан лахәшьапа Қалгы Халити лассы реааибытаны, Қартқа амфа иқәлазаап. Егьа аңба рбазаргы, Авчала азааигәара, Кармагели иказ Ариашара-усуратә лагер (ИТЛ) – 47 акны инеит. Уақа, зыжәлардыруаз ахатца дыңшааны, дыззыртахыз аус иархәеит. Иаргы хьаас икны, сызбахә аилкаара иеазишәазаап. Аха узыргәырғьашаз акгы изаамгеит... «Ихаихәарызеишь» хәа рыбақәа тырхаха изцшны игылаз, «сыпстазаара сшалтыз» шыақәзырғәғәоз ашәкәы андирбоз, «Иңсы шәзахьымзагәышьеит... Уахь икоу далхымзааит!» ихәазаап...

Ладриа Иасыф-ица Кыбчышь

Аңстазаараакны ауафы дызқәымшәо акгы ыкам. Ацәгьеи абзиени рышьхәа еивцоуп рхәоит. Ус анакәха, абзиара ушашьтогы, ацәгьара уазцшызароуп. Иаалыркьаны ргәы дзырхьыз ажәабжь шраҳазгы, аңстазаараакны акыр збахьаз ахацәа, излауала аеыкажара иафын... Мамзаргы мчыс ирымазеи?... Ажәлар арыцхара ду итагылан. Рцеицәа еилызшьауаз аибашьра ду шцац ицон. Зыхьзала инеиз сакәзар, исхара исхарам «ажәлар сышрағаз» ала ахәынтқарра сықәызбахьан... Артқәа ишрызхәыцуазгы, азныказы ируа-ирхәо иакәымшәо, еихацла икәыршаз алагер агәашә иаалахазаап. Зегьы иреицәоуп, ауафы иблақәа шааңшуа, амчымхара анииааиуа... Сыңсырзы разхәаз ахақьымгы акыр ицәымыгхан, иқьа-адбгьыц тыпқ изазымпшауа, имцхәызшәа инапакны икны, ацашьагьы дақәымшәо дгылан...

«Саргы суафуп – шәхьаа еилыскаауеит! Иказ шәасхәеит, даеак сымчым, излауала шәыешәырғәғәа!» ихәазаап... Мамзаргы, ишәкәы нрымцакны, итыпахьдцаргы қалон, гәыбғансгы иутарызи?! Атагылазаашьа гәатаны, агәыпжәара змаз ахацәа «итцыхәа нарфақьаны» ацарагы уафрамызт, хәарада, уи дазхәыцуан...

Нестор ихаан, ҳапсадгьыл ахақәитра бңаршьтыхла азықәпара ианаамтаз, «Кьаразаа» дрыланы, ақыртүа қәылацәа ирғагылаз дреиуан Кыбчышь. Абас, аңбабаа баны, аамтала Бзыңи Кәыдри рнафсгы, Аңсынразы акыр еибашьхьаз, «Сара сакәымзи қәрала аңсра зықәнагаз, «нарцәыка» амфа зсымоукызеи?» хәа итың дазымкуа дахьгылаз дуазыруан... Аетымра ҳалцразы иаҳзааңсахьаз ахатца ихы даасуа..., псуатцас игәы салихыр итахгәышьан... Аха игәыпжәара хьаас иахьрымамыз – атәымңьара, ибжы нимпытцдыргы итахымызт... Ус ишыказгы, ижакьа шла иалкәкәаны ицоз илағырзқәа зегь хадыртәауан...

Халит иакәзар, ихы идыруеижьтеи, Аңсуара дацклацшны иныкәызгоз, Ладри Кыбчышь иеипш ахатыр ду змаз еихабык ифақьа ататын ахара акәым, азәы ишьтахь ниарханы шәхымск дылымсцызт. Илакытақәа цәаакза, «Уара уакәымзи хзықәгәыгуаз... ашәақьтәкьа хгәыдудтеит...» хәа, илаба иеантцаны дахьгылаз, уажәы-уажәы даакәыпсычхауа, агәырфа

иамеханакхъаз «зегь ихаштны», дафьгәшьаауа аҭаҭын ахара дафьн... (Арҭқәа сара сыла иамбеит, афныка саныгъежь хазы-хазы дара исархәаз ауп.)

Аҭсҭазаараҭны иҭамлац иҭоузеи? Ускан, машәыршақә уи аиқәшәара ҭалоу, ма «хыхынтәи» ус избазу – аҭак ахәара уадафуп. Убри аамҭазы, дыццакы-ццакуа, лфымсаг кны алагер ахыбра иаадәылҭхъаз аҭхәыс днаҭшы-ааҭшуа, азәы дышишьҭаз фашьомызт. Лылаҭш аҭақьым дыш-ныҭашәаз еиҭш, иаразнак иара иахь деихазаап. Аҭақьымгы дзыдгылаз дрыдҭразы иманшәаланы еыҭҭгак иашьҭаз уи ангәеиҭа, лара лахь ифь-неихеит. Аҭссаф лыҭсы лыхәламзо, «...Аҭсҭәа рышьҭаҭарҭаҭны азәы дхәыцымыцуеит, сыблақәа срымжәзар иҭсахәа ҭазар ҭалап...» лхәазаап. Аҭақьым азынаказы иихәара ифамшәо даалакфакын, дзыдгылаз рахьгы дынхәаҭшит. Нас, акы дназхәыцны, ихы нрықәикын, «...иҭамло акгы иҭам, хамҭакы шәаасҭеиҭш» хәа нарахәаны, иахаз аилкааразы аҭсҭәа ркамерахь деихазаап... Игәырфәауа игылаз сҭынхацәагы, рлымха инҭа-сыз «аҭхәрцәхәа» аҭхыз фәаста иаалнахызшәа, рхәыцра хьшәашәақәа инрылнаган, «хазшаз Анцәа ду уҭоуп... издыруада, иҭсы ҭазар?!» хәа гәыҭра хәычык ацәара инахыҭшит...

Аҭалҭба Мсураҭ-иҭа Хәлит (1936 ш.)

Анафс, аҭақьым ихәашьҭабжь ала, зыҭсҭазаара иалҭхъаз ачымазцәа сымчыдаха сахьрыларшәыз, слымхәқәа рҭхәычуа акыр дшысхаз, аарлахәа сылацәақәа нхыстзаап... Уиакәхеит!.. «Иахзааигарызеи?» хәа рыблақәа ҭырхаха изҭшны игылаз, даныхынхә акгы мзазакәа иҭаз реиҳәеит. Узықгәыҭшаз рацәак шыҭамызгы, уажәазы сыҭсахәа шҭаз ахьейлыркааз, рыгәқәа маҭзак иаарҭсасизаап... Даргы Аҭснынтәи рнаҭқәа ҭырҭшша иаунеих. Фатәык-жәтәык зхәаз еиҭш, ирылшаны инаргаз аҭақьым иа-нирҭоз, «Анцәа иаамышьҭахь ура уоуп хзықгәыҭуа, унапы хануп...» рхәазаап. Аҭақьымгы, ауафра злаз азә иакәын. «Нарцәыҭа» зышьапык ҭазыргылахъаз сҭагылазаашьа хараза ишыуадафыз имбо дыҭамызт. Аха имгәыҭкәа иҭсхәада? «...Ара шәыҭазаара акгы азызбауам, шәхынхәы афныка...» ихәазаап. «ҭсыхәа змоу акрыҭазар, исылшо зегь ҭасҭоит...» хәа ажәагы риҭеит. Убарҭқәа инареиҳаны даеакы аиҭкаара уадафын, алагер лагерын, ахжәра иаҭсамызт. Алагер аҭны инеиз сҭынхацәа аҭақьыми дарей «Абзиараз» хәа неибыхәаны, гәыҭра хәычык инриҭаз ргәаҭа инҭацәахны, «Хазшаз унапы хануп! Ура ихәҭәоушьо зегь бзиоуп!» хәа гәаныла инахәаны, Аҭсныҭа амфә иқәлеит...

Хәгба Дашьаныхәа-иҭҭа Макшьаҭ (санду – саб иан)

Иҭабыргны, ускан «нарцәыҭа амфә иқәлахъаз», сыҭсҭазаараҭны фынҭәны аҭсра сахыҭеит.

Аҭақьым аҭа сыдбаланы, мчылатәҭкәа аҭсра сацәигеит. Анцәа дзы-разхааит! Амала, иахьанзагы иҭыасшьо даеакуп. Аршра сылаҭены, схы сзымдыруа жәиҭшь мшы аҭсҭәа санрылаз, сан ҭхызырла, «сықкәын, уан

дукәыхшоуп, иңсыша уара уакәзам – сара соуп, умшәан, сара усшьзом...»
хәа сгәы шытыхны, лассы-лассы лгәыхәңыхш сәалталон...

Ан рыцха, еснагь зегьы зхьаау, аҕагылазаашья хьанҕа шсымаз доухамчк
илнардыруан. Лыңсы иахылтызы ларей адамра хьшәашәа рыбжьазаргыы,
урт еимаздо – иахымдыруа амазақәа рацәоуп! Нас, Ан лҕақ зшәахьоу
цеик дихьоума иахьанзагыы.

Ех, аңсҕазаара, мазашәкы зцацәаху, рацәаза уңьашьяхәуп...

Аҕычи сарей хәицәажәара

Дасу итәы икызароуп!..

...Аңсәаҕа сицәынханы «нарцәынтәи ихынхәыз», иҕабыргны, еергьхәа
акәын сыңсы шҕаз. Сыблақәа ааңшуан умхәозар, снатәар схала сзымгыло
аҕнынза сымч цахьан. Ауафы иңшрацәҕьа сымамызт, сынаур акәын алагер
аөнүцҕа иҕаз. Ишакәхалакгыы, ахатца дзыниаз ихы анираалароуп! Хазшаз
иҕнйтә уи цышәароуп, иагылахьынцоуп! Аҕагылазаашья уадаф аан, угәы
анкаҕа нахыс – урызҕы «чацоуп», уаңьал уара ухала иурааигәоит.

Ускан, зус рызбахьаз абаандащәа зыкьыла абахҕақәа иртыганы,
Ариашара-усуратә лагерқәа рахь изыршьтуаз, раазарей рыбжьарей
рзакәзамызт, амалахәа «иҕакны» аус руларц азакәын. Усурасгыы хара
хзы иҕаз – аргыларакәа рҕны еидарашьтыхран... «Ажәлар раҕацәа» рыб-
жьаразы, збарала ашьра уацәаргыы, даеакала урхәаеуан. Ус иаамтан...
Сара сганахь аус зуруаз дабаҕахыз, аарлахәа аршра иацәынхаз, сшьара
сықәлаанза алагер аңтыц ак сылшо сыҕамызт. Изыззарызей, аңсра са-
нахәоз ыҕазаргыы, хаңсыра баны аңсәаҕа саницәынха, уажәшьтацәҕьа
стазкыз рцас азы, исеиңшыз сыздыруамызт, аха еибгала абахҕа аҕыцра
сгәы азыхәон. Убри аҕнйтә, изласылшоз ала, өнүцҕалагыы ақәпара саҕын.
Счымазарагыы абар, ауадафратәҕьа инавсны, арыҕьарахь ақәгьежьра
иаеуп ухәартә еиңш схы збон. Аҕақьымгыы илаңш схын. Стәгылазаашья
хәышәтәөыс иамаз аамҕа акәын.

Аполитиказы иҕакыз абаандащәа хәуадафракәа инрываргыланы,
ашьяуҕа зкәыз ацәгьоуцәеи хәрей цасшақә хәилакны хрыман. Цәгьарам-
зар бзиара ҕазымҕоз урт агыгшәыгкәа иразар, халарҕәра акәын изышьҕаз.
Абас, зычхара уадафыз аҕагылазаашья иахҕьаны, згәы кыдгылахьаз
агәаҕкәа рычхара анхыжжлак аҕагылара гәҕәкәа ҕартон, ауаошьрақәа
анахылҕеаахьазгыы збахьан. Аха, иагьа ҕаларгыы, амчра абҕа знатахьаз
ацәгьоуцәа, хьатцрак ргәы иҕазамкәа, «хара хәуп» хәа рыеҕыхны, дара
ртәы шыркыц иркын.

Убраҕа, Кармагели алагер аҕны иқәызбаз иеҕәара ихигон, Аахыц-Кав-
каз аҕычцәа «рнапхгара иалаз» кыртуак. Дбаандафын ахьзын... Цсшьа-
ра дыҕазшәа акәын иҕагылазаашья шыҕаз. Акрал диоьзаха иматцуцәа
ихагьежьуан, ахылаңшра игмызт. Иеихатәы каруаҕ ацәарҕа татақәа зныз
инаркны, иҕаҕыни ифатә чыдеи ухәа зегьы дрылакан. Насгыы, дара зықә-
ныҕәоз «аҕычцәа реилкаара» инақәыршәаны аусура дтыцуамызт – хы-
ларҕәрак еиңш иңхьазон. Алагер анапхгарагыы уи аҕагылазаашья рдыруан,

аха рацәак ақәфыртуамызт, ус иаауан... Абас, хьаа-баак имазамкәа, игәы ҫарханы аҫнышыбжьон ииартә дахьықәиаз, алҫатцә ноужьуа, «пату змаз» аҫатын ахара даҫын. Абаандаҫцәа зегьы алагер антытц усура иҫан. Саргы, сымчымхара иахҫьаны, аамтала аҫнуцҫка иананыжьыз, сеихеигәо сшааиуаз, аҫыч инаҫшәа, кәакьк аҫны снатәеит.

«Ихатцкы казмышәуаз» иҫызцәа ааианза агәҫыҫь изааизар акә-хап, илацш кыдырхаланы атуан дшатцәцшуаз, «исцәагозеи» хәа ихәоз-шәа, «аҫатын уахома?» ихәан, сатәамбашәа дынсазтцааит. Итцабыргны, усқан сҫагылазаашьа иахҫьаны, инамцхәынгы сахон, аха иансымамыз еихан... Уи азы азәы ихәарагы сҫахымызт. «Сгәы иҫамкәа, схы иҫамкәа» иансгәалаиршәа, цскәарак шысхамызгы, аҫстаацәа реицш сааилахан, «исымазар, сахаргы ҫаларын...» хәа аҫак нистәеит. Иара иакәзар, уаха ажәакгы мхәазакәа, дзыхоз иҫатын апақ-апақхәа, инеиқәырццакны ҫынтәҫа днаҫыхан, ианхаз ацәынхабжа инацәхыци игәыбжьынацәеи инрыбжьакны, сара сахь дхьамцшзакәа, ирцҫьатны зәааирхаз, ишааиуаз сацхьа инкашәеит. Иахылтцуаз алҫатцә хәхәза аҫыҫанахеит, уи сҫынтца ишынҫасыз еицш, сыцсы ааиланахәаразы ацсык аасыгхеит... Сара уи сым-базшәа ҫатцаны, сагьазхьамцшит. Иаргы ишьҫысхуазар хәа дыпшызаарын, аха сшаламкьысыз ангәеитә, «аҫатын зышьҫумхи?» ихәан, иаарцьбараны дынсазтцааит. Саргы сахьтәаз, Афраҳ имазкуаз среиуазшәа, «Сҫауамцан, ацәынха сахазом!» анысхәа, афырхәа ихы дҫахан, ибла цьбарақәа рыла, илакта ырцәгыаны днысҫацшит. Избон аҫыч схымҫаҫагашьа шигәамцхаз. Уи ангәастә, саргы акыр иаартатаны, сажәа инацысҫеит: «Иахьатәи сҫа-гылазаашьаҫны, уара ухәымгасшьауа уҫам. Ах уиҫызоуп, акы уазрыцхам... Аха, иагьацьара иугаргы, ари цәынхоуп. Уи санахәынга нахыс, сара исеицәоугы имхра салагоит... Дарбанзаалак, ацәынха зәазыршьҫылаз – длақәуп, иацсоу уаҫзам... Убри аҫнытә, схы здыруа сҫалеижьҫеи, «мап» ацәыскхьеит!», – схәан, аҫак ныҫастеит.

Аҫыч афырхәа ииартә днықәтәан, – Ишҫыкәу, уаргы аҫычцәа хәицш уаазоума? – ихәан, сьашьаны, ма сатәамбакәа дынсыхәацшит.

– Мап! Сара сацсыуоуп, цсуатцаслоуп сшаазоу! Шәара шәыцҫара шыҫоу сыздыруам, аха хара ацсуаа хәцсуазаргы, иахзымдыруа ицәынха хә-лакьысзом, хәжәлар рҫазшьа нацьнатә усоуп ишыҫоу, – схәан, акыр сгәы аздуны аҫак ныҫастеит.

Аҫыч ҫымтзакәа, ихы акы иазышьҫны, ииартә дықәтәан... Нас, ишызбаз ала, – ҫбарак ацамцзакәа ихы нсықәикын, – «Ухәыцшьеи ухымҫаҫа-гашьеи сгәацхеит! «Аҫычцәа хгәыцәхь» уиазгоит, мап умкын», – ихәеит.

Азныказы иихәаз цқьа схы азымцазтеит. Аха ирласны схаҫы ианааи, акыр ицьасшьеит. Сабатәи ҫычу, иарбан гәыцү схы ахьирхоз? Ус егьа иҫазаргы, гьангьашрак ацамцзакәа, иара итәала пату уқәызтцаз ауаҫы, хдунеихәацшырақәа шхазугы, иахәтыр батәуп, ишиқәнагоу еицш уи-цәажәароуп. Саргы, ҫбарак ацамцзакәа, – «Агәрагара исуҫаз азы иҫабуп хәа усхәоит! Аха, сахьааихьоу уи аиҫкаара сьлшоны избазом, убри аҫнытә гәыбҫан сумцан. Схазы даҫа мҫак ылсххьеит...» – схәан, аҫак ныҫастеит.

Ағыч акы дазхэыцуа, ииарта дықэтэан. Нас, икаруаҕ ахаҕны иеиқэар-
еы ишытаз имаҕэақэа ртмаҕк аарылиган, ихыртламыз «Казбек» тоҕк
ааҕыганы, – «Уст, уаҕсоуп – ицэынхам аҕаҕын уахала...», – ихэан, сара
сахь иааирхеит. Саргы, сеихеигэо сөагылан, исатэеишыаз азы «итабуп»
хэа иахэаны ианимсхуаз, «абраҕа – алагер аҕны ҳахьынзеицыҕоу, таҕынк
атцыхэала азэы уидгыло иҕастом...» – хэа нацитцеит. Ағыч исеихэаз
сахит, уи иажэа дшаеижауазгы здыруан. Егы ус акэзаргы, ишакэха-
лакгы, еснагь азэы ихэара гэгам, цсуатцас уи схы исзатэашьомызт. Саргы,
аарла аҕсра иацэынхаз, сгэабзиара сеичахар сҕахын. Дук мырцыкэа,
артқэа зегьы неидхэыцланы, «аҕаҕын уаҕа сшамыхара...» хэа гэаныла
аҕаҕахьа нсықэысцан, убри инаркны уаҕагы сазхьампшзеит. Уиаахыс
аамта маҕымкэа ишцахьоуггы, знык иадамхаргы сажэа еилазымгеит.
Уаанза, «иахьа, уаҕэы» хэа аҕхэарақэа азылхуа сааиуан... Слахьынца
исынаҕахьаз аахақэа сызмырхазакэа, зөеи ҕеки инарчыданы даҕак
цэырзымгоз аҕаҕын, сгэабзиара еихагы ицнашэауан. Абас, хырҕагарак
злазамыз ашыцылара бааҕсы исызгэамтазакэа, асабицеа рыкьанца еипш,
исылахэмаруа саман. Уи шҕырхагаз здыруан, аха схьаакэа инарҕыцганы,
хырҕагарак алазшэа схы зьон. Зхы изазымаиааиз, зажеагы ззынамгзо
ахатца дышхьысҕау, ихатэроу уск аҕны атцыхэтэанза иқэҕыҕра шшэартоу
уҕэа срызхэыцыр сҕахзамызт...

Еимгеимцарак иҕазо аҕсҕазаара, зныкоуп Анцэа ианҕаҕэеишыаз! Ари
аамта кьаҕ иналагзаны, хзыхьзаша аусқэа рацеоуп. Ауаҕы игэахэтэы
дахьзарц азы, зегь раҕхьаза ихы даиааироуп. Насгы, иажэа – ажэаза-
роуп!.. Артқэа зегьы бзианы ишаадыруагы, акгы зҕахзам амаҕ азы – ахэ
шэаны, ҳаҕа иахзимуша ххы ианазаауа рацеоуп...

Ажэакала, «суаҕоуп» хэа змаҕа ҕахэаны ауаа рахь икылсыз ахатца,
раҕхьа дзызхэыцша – аамсҕашэала ихымҕаҕагара инаваргыланы, аҕаҕы-
ни арыжэтэи ртыҕ иқэзароуп...

Аламыс иаусуп

Зегьы цаҕхак-цаҕхак рымазаап!..

Алагер аҕны аҕьабаа здырбоз абаандаҕцеа амфара ҳатцнаркэкэан,
ххы хҕахшэо аҕнынза хнеины ҳаҕан... Зхақэитра змырхыз агэақкэа,
зыда цсыхэа рымамыз аҕсымшыҕагы ианалхэдаха, ишакэым агэамтра
цыргон. Ускан, рхы ахькыдырҕьара рзымдыруа, амтцдэҕьа иазытрис-
уан... Алагер аҕны азиндара ҳаштагылазгы, азакэан хэа акрыҕазар,
«ҳаангылап» хэа згэы иҕамыз абаандаҕцеа ыҕан. Урт иааҕэымтцзакэа
ашшыҕхьызқэа ралатцара иаҕын. Аха рыцҕарас иҕаз, абас згэы кыдгы-
лахьаз иаҕьа рҕыршэаргы, рқьаадқэа алагер агэашэқэа изырхысуамызт.
Аҕнудҕатэи аҕызшэа антыц имцаразы, зегь реиха зеызшэауаз алагер
иахылапшуаз анапхгара ракэын.

Иҕычны иҕсылахаз – ахэабеиҕш дыҕсылахоит хэа ажэйтэқэа ражэа иалоуп. Иара убастэқэа акэын дшыказ иҕакыз рхэықатэ Ивашченко. Ихата дышбаандафызгы, иҕтакыз рыфатэ иацэизоз ала, иган анаара уза-вымсуа аҕнынза днеихьан... Ианакэызаалакгы, аиҳарак аамта удаф азы, тэи млашы реилибакаара удафуп. Абаандафцэа иҕсымышытыгаз ачаҕа ианаргэамтуаз, иара хьаа-баак имазамызт. Абас, ифызцэа рфаттахэи рфыхны зқяф кыдлаз ахэықатэ, ахтынра иаазаз аҕина ахычалақэа ирзытқяуан хэа, цэгьалашэа иеықатцаны дыкан... Иара усгы зыфатэ ҕарыз абаандафцэа, ироуаз амач иацэизоз аҕнытэ, дазкны дызмаз, хэарада, «рыхэтаагы» рзишон, ус иауан... Ахахэ уршыргы иҕжэоит! Жыы ужэыр зтэан еиламгылоз абаандафцэа рычҳара анхыжжза, икарцалакгы, рышшыпхыызқэа руак Аришара-усуратэ лагерқэа рнапхгара ирықэшэартэ еиҕш еиҕыркааит. Акомиссия дуҕтыцын, алагер хылагэыла еилацаны, агэатарэ ҕэҕатэқэа мфэпыргеит. Уи иалтшэаны, лахь зырҕази, зукура иамырхызи ахылапшцэа калеит... Агэамтрақэа рҕырак хытхыртас ирымаз абаандафцэа рыфатэ шакэызгы, ахэықатэ итыҕ аҕны даанхеит. Убри еҕныхэас икаумтозар, ицабыргны, аҕагылазаашья хараза еиҕыртэит. Иҕакызгы мацк рыцсы ааивыргеит. Аха, уи аамталатэи усзаарын... Абас мызкакара аамта анца, ажэйтэ хҕагылазаашьяхь хайтахынхэит. «Ханҕасып» хэа згэи иҕазамыз абаандафцэа рхы неилартан, «зегь зхароу ахэықатэ иоуп, уи чыдала ахылапшра иҕахуп» хэа азырызбан, анапхгара рымеида нрымхны, ахэықатэ ихылапшра иҕакыз хала иапшыргеит. Алагер знапы ианыз уи «аус» изадгылаз, ашшыпхыызқэа фэҕхьа антыт имцаразы акэын. Иҕакыз ргэамтра Ивашченко иахь архара иеиҕа иманшэалан. Ахэықатэ афатэ иоуази инихуази есены игэазтараны иказ абаандафцэа хэхьынца шыақэыргылары, «аукура» иалагеит. Аха Чагыр ихарц изэзэацыпхьаза еицэахауан хэа, аҕагылазаашья еицэамхазар еиҕымхеит. Аца иашыцылаз ахэынап, еҕа уеушэаргы, атцара удафуп, кылареас иҕоу зегь атдахеит... Ахэықатэфгы «иус» дырны даҕын. Амшмыхэла афнуцка, ихылапшразы инеиуаз «шишыҕашэарацоз», знымзар-зны цьара «инавамларгы» ауамызт. Уи аамта иналагзаны икаитцашаз кайтон.

Абас аусқэа шцо, саргы ахылапшра ансуалыз аамта ааит. Уи рацэак сгэи шазтамызгы, фбарак рылазамкэа, аус аиҕкаара иашьҕаз фызцэа рахатыр азы, сымцар амуит. Аха уака икатэқэаз аусқэа акыр схы рызцо иалагахьан. Ишакэхалакгы, сахьнеиз гэатарак сеазымкзакэа, иара сахыпырхагамыз кэакык сыенастан, ишытысхыз шэҕэык аҕхьара сналагеит. Иара иакэзар, уи иахиҳэаара изымдыруа, сцьяшыаны, дсыхэапшуан. Нас, ихэура сҕазшэа, иҕакыз рфэҕхьа «пыршэа шимам» азы ахыркыара иашьҕаз, «...уаала, иаазго афатэ ублақэа идырба» ихэан, имырхаазакэа дынсықэмчит. Уи, сара исусмызшэа, рацэак хырфэа амҕазакэа, «Мап, сцазом, уи азыхэан угэи тынчыз» хэа ниатаскит.

– «Избан узымцо? – ихэан, аҕеф лсхиргеит. Саргы саттамхазакэа, – «Уи, ура уламыс иаусуп, иара ишуанахэо икатца!» – схэан, имырхаазакэа аҕак нистеит.

Анафс, акыр иеишэазаргы, иасхээз неитахэаны, ихылапшра сгэи иштэмыз исырбон. Иаргы, «пыршэа шимамыз» ала, абаандафцэа рфеапхэа ахыркыара акэын дзышьтаз. Аха уаха санихамтгыла, «аламыс иаусуп» хэа дшымырмыруз, абаандафцэа хафатэ ааигаразы ашьтацартахь дцеит. Данааигы сизхэампшзеит, схи азышьтны ашэфэпхэара сафын. Иара иакэзар, игэи назазамкэа, сажэакэа неитахэауа, ичуанкэа ирмазеиуан. Атцыхэтэаны имырхаазакэа, «уааи, афатэкэа инысхуа ублакэа идурбап» ихэахт. «Сара стэи уасхэахьеит... Уаха сумырхэан, уи уламыс иаусуп» хэа неитасхэахт... Уамашэа сбаны, «дызустада абри ауафы мисан» хэа, сцэашыаны, дсыхэапшуан... Нас, сажэакэа неитахэауа, иус анагзара дналагеит. Сара сакэзар, схи сакэитын: ианыстахыз сдэылтцуан-сыфналуан, изакаразаалакгы аказы сизхэапшуамызт... Акызатцэык истахыз – аамта ганы, архэлара акэын.

Рапхэа, шыжьхэа анирмазеи, «Аламыс иаусуп» хэа скыышэ иныкэырххны, чыдала акрысфеитцеит. Анафсгы, шыбжьхэа-уаххэа зхээз еипш, стакижьтеи сзышьцыламыз афатэ нсымтцатауа, чыдала сирчон. Уи аены, итабыргны, абаандафцэа ргэи назеит. Ахэылбаеахэа стыпцахь саныгьежь, ацэшьаракэа сызтаз рацэафхеит. Уигы азмырхакэа, «Ижэбама, ахэыкэацэа ацсаха имтакэа, Смыр иеипш шэихылапшыр, алтцшэакэа шыкало?!» хэа неибырхэакэаеит. Аха аускэа шыкэацэафкэа азэгы иауиасхэахуаз...

Уи аены «еифыскааз аус», сара снафс агэатаракэа зыпхыкэыз абаандафцэа ихнахыз калакэаеит. «Хэызцэа ргэи кэахцап» хэа дахыцалакгы ишьташэарыцо ишишьтаз, амшыхэла афнуцка знык адамхаргы, цэара ианнавалалак, еихагы дгэааны дрыцэагычуан. Ускан, «уи ишеификааз еипш, ишэыкэамцеит...» хэа, ихылапшуаз инырфэрхыны, сыжэла аныргэаладыршэоз ыкан.

Абас, ауафара зцэызхэоу «игэи иакэшэаша» ажэак узыпшаар акыр «ихэшэызаап». Адунеи ус еибытоуп: зегы цапхак-цапхак рымоуп...

* * *

Асовет Еидгыла Афнуцкэатэи Аускэа Жэлэр ркомиссариат анапатака икэз «Ичыдоу аилацэажэара» Акэтарала, аамтала латэарада (саламырхэзакэа) исыкэызбаз ашыкэскэа бахталей лагерлей исыхганы, 1948 шыкэса, жэабран мза антэамтазы афныка схынхэит. Аханатэ харак сьдны схи шысымпхэазозгы, ашьауғапса анысхызга нахыс, ахэынтқарра афеапхэа вба сывам ухэартэ еипш икан. Аха, уи хэаас измадаз? Ускан Апсны «аразкы зчапоз» «Абласаркэа» (Берия) имтакэафэафэаеи иарей аускэа даеакала идырхиахэан. Урт ашыкэс еикэатэакэа рхаан, хыпхэазара рацэала харада ахара рыдцаны, иреихэазоу ашьауғапса зкэыртцахэаз апсуаа рцеицэа, угы цэагыпсышьа рзааргахэан... Урт инарываргыланы, ашыкэс рацэа рыкэызбаны идырзхэаз рахынтэ, атакра зызхымгаз акэашьдакэа рхыпхэазарагы мацзамызт... Хара кэоушэоуқэак, арткэа

зегъы ирцэынхаз, «цъаханым» хэа акрыказар хажганы, еибгала афныка ахынхэра хразкы иахылашэаз, Ацсны азинхычаратэ усбартақэа «рыблақэа ашыа аанагон». Иахзаарцахъаз хазмырхакэа, еицах зыгэра гамрахъ хапхъазаны «ахъзынтца еикэатцэа» ианырцахъаз, хажынацдыслакгы ацэгъахэацэа хашьтатцаны ирыман. Ажэакала, «ахақэитра ихартаз» хрыцхарақэа рцыхэа азпымтцэеит, хапхъака итцегы ауадафарақэа шытан... Ус иагы иказаргы, зымцахэ кадырцэахъаз ацсаца шкэакэақэа рылымкаа хабанзеицгы, ишакэхалакгы хапсқэа тан. Зегъ реицахы, «хаитазхэаша аамтак шцакамлари?» хэа хгэыграқэа мырззакэа хауаажэлар хрылагылан...

Ианакэзаалакгы, «суафуп» хэа зхы зшы ахатца ицстазаарафкны иагы адафара даниаргы, ихы дахашшаауа азэы дибар цхашьароуп, уи иуафара иакэнагам хэа ицхъазоуп! Итцабыргны, ацсуаа уи ацкара хшыкэныкэо-гы, Сталини Бериеи рбахтақэа еибгала атыцтра зразкы иалашэаз уалны ихадуп, иаххаргахъаз фырпшыс икахцозаргы, ххақэитра ишазыкэпоз рцахэы ахэара иахымгзакэа цэгъацсышыа ззааргахъаз хашьцэа ицэыргам рхъаа «зыезырдагэаз» адунеи архара. Иара усгы, ауафы ихафы изаамго, шака гыгшыгра цэыргазамкэа иаанхозеи иахъанзагы?! Иаас, абицарақэа неитцагыланы, жэи фэи еибазартэ еицш иказымтцаз уи аамта цэгъа, хартэашыа змам аахақэа хажэлар ирнатаз азхэыцратцэка адафуп! Ихъантоуп, зтоурых цэулоу жэларык Хапсадгыл хажыбааны, аказаареи акамзаареи рыбжьара хзыргылаз Сталини Бериеи раамта, еырхыла унадыхыланы ахэшыара азура...

Ус иагы иказаргы, ауаатэыфса рахъ зфэы хамыз уи амчра лашэы цсеивгарак ажэлар ирнамтазеит... «Аара здызи, издымзи» хэа, неилыхк камтазакэа, иазкны ирымаз ацэгъахэацэа рхэашьтыбж азырханы, ауаатэыфса рлахынцтақэа зырхэашоз уи «алуқэа», уахгы-еынгы «илагон»... Абас, Асовет Еидгыла ахадара еимакны амчра лашэқэа аибарцсра иафын... Уи аполитикатэ тагылазаашыа баацсы иартцысыз «афыртын» Ацсынара ишажэырцахъазгы, хара ацсуаа хрыцхарақэа рхыцхырта хазын: XIX ашэышықэса афбатэи азбжа инаркны, зхақэитра иазыкэпоз Кавказ ашъхарыуаа иразкыцэгъараны ирзыкалаз ахыртэара (амхацъырра), хажэларгы изтымтцуаз аахақэа рытаны, реицхара амшын ихнатцеит... Арака иаанхаз ақэашьдақэа ракэзар, тынха дрымамкэа, амчымхара ицнаркэкаэхъаз, ихакэшэира зтагылашаз итагылан... Уи рхы иархэаны, шэышықэса инарзынапшуа ицоз Аурыс-Кавказтэи аибашьра фкны «хэыцк злымшэацыз» мрагыларатэи «хашьцэа», арыцхара ду итагылаз ргэылацэа ргэы шытыхны, рывагылара ацынхэрас, итацэны ишытаз хадгылкэа рхазыхэан илапшыкэырцахъан.

Жэытэнатэ аахысифьтэи ацсуаа, пату еикэтцаны еиванхо айгэылацэа рыбжьара аилибакаареи арыцхарафкны айвагылареи ахыкалаз – «Агэылеи агэи...» хэа иазыгэдуну иахцэажэоит. Аха, хгэылацэа асеипш иказ ахэшыара харагы иатцанақыртэ икамызт. Абас, хадгыл чашэқэа зыпсы алахаз, Урыстэыла айлахара рхы иархэаны, 1918–1921 шш. рыбжьара,

Аңсны ашыартыраткы иладыргылеит. Ускан, иагы рөыршөазаргы, хақла иртөмыз адгыл гаша рзатомызт! Абцар шьтыхны, хацөнамырха зыцсадгыл иазгылаз аңсуа ртеицөа «Кыаразаа», ақыртуа мпыта-халащөа Аңсны иалцаны, ахақөитра ааргеит. Абас аускөа шыказгы, цөга иацөыпхамшьоз ақыртуа жөлар рдоухатө пхьагылащөа рыгөтакы иацөхьамтит. «Шьапфөаршөыртөк шпахмоури» хөа ицөгахөыцуа ипшын. Иааит уи раамтагы... Ақыртуа жөлар «рабаззеицөа» рапхьа игылаз Сталини Бериеи Асовет Еидгыла анапхгарафөы рымчра андыргөгөа, пынгыларак рызташаз «ажөлар рагацөа» шьатанкыла индыртөон. Жөашыкөсала измыртынчуаз Аңсны азцаара азбраз, ускан, уи ахөымгара иналагзаны, гынгыашрала рымчкөа зегы ажөыртөит... Иааидкыланы, урт рхаан Аңсны ицоз аполитика зыкыз, хапсадгыл хахыбааны жөларык шьатанкыла хныртөара шакөыз, дарбан аңсуазаалакгы дацөымфашьо идыруеит. Аха гөыла-псыла зеилкаара уадау, хагацөа ирывагыланы уи аус хөымга назыгзоз, хара ихаиуаз акөыхөлакөа роуп. Аамта цахьазаргы, аңсуа рахьтө иаартны аатратцых Бериа имтацкыкыоз цөоуки ирыкөнаго ажөа иахьанзагы ихөазам. Урт рхыпхьазара дук ирацөамзаргы, хажөлар ртеицөа лашакөа ршьа рымпытаатата ишыказ, хөымтра иатцөахуа иахьанзагы иаауеит... Цьара «ажөла ахатыр аабөит», ма, ихагөтыхоу хмачра даекаала хархөыцуеит... Аха хөымтра ишьтарзгоу амфөахь жөларык ихөаханы хагозар, ускан ишца?

Ашөышыкөсакөа реикөагыжьра ишакөым изыцрасхөоу хажөлар рхьаа акыр ихьантөуп. Уи цыдала изнырыз атөицөа лашакөа ргөы змыртынчша рацөоуп. Абас, цьамыгөацөгаала итөыз аңсуа жөлар хнысма пхьака хөеикөырхаразы хархөыцратө еипш ихөазар, зегы ирыцкуп хауаажөлари хапсадгыли уатцөтөи рөеипш. Урт, Анцөа икнытө, уакөитзамкөа, мацкыашьацкыа узлацөажөар камло, итабыргны, хныха цшьакөа иахьреипшу рацөоуп! Зылпха хауша, уныхапаафөымкөа «рымаа акра» ушакөитым иафөызахоит, хи-пси рыда хьаа змам, «...хара хаамышьтахь, атахызаргы ахахө леиааит Аңсны» хөа ихөыцуа, излакөоу ааста апафөа еипш «зыцөырчыз» – доухала игару ачиацөа имфөакөыртөо икалар. Урт рфөызцөа ханырхаанха нахыс, ххы аажьар акгы иапсам, хажөлар цөурыхла излаказ ауафөреи ахатцөреи рхатцгылара ацынхөрас, хмилац хдырра мац-мац ифөырцөаауа, цөафөала иахтөым аказшьа лакөкөа хрызхьадырцшуа иалагоит. Ускан, азөи-азөи хаизымхөыцуа – хаикарауааха, иакөшөалак зегы «збащөаны», ихаицөоу хатөарымбо, хара-хара хөеибадырфө, ихафсхөоу абицаракөа иахзырчапөахьаз афөырхатцаратө цөурых аөенышьыбжьон инхампыцарз иргоит... Убри акнытө, ахеикөырхаразы ажөлар ргөаөанызаара зыцсадгыл зыцстазаароу атөицөа лашакөа рыламыс акны икөуп!

Ианакөзаалакгы ицьашьахөын Аңсны цшза ацөурых! Аамтакөа ршөикөара иахөылахьоу – хара ихафсхөоу азкышыкөсакөа раахыс, иахьанзагы, хажөлар рапшөымара хьчаны, ари адгыл хазына иануп. Уи, зхафөра лакөхаз аамта иарцөыцөыз цөоук реипш, ххазыхөан «акы зыцрапхьаша», «хөырстөк» иафөызаны азнеира, агөнахара ду зцацөаху

залымдарроуп!.. Хдаракэыц амырзразы, шеишықәса хажәлар абрака иғиаларц, ианбатәиу – уи анкыза зны Иҳақәйтхәу ихазы иалиххъаз атып дазыразны, псадгьылс аңсуаа хәқәйтәит! Ари ашыза ашьамдгьыл, зылп-ха хауша жәәнтәи «Хәиҳа зымчу» рылаңш хаа зху Анцәа итәартә, Иара дызқәызбауа аказшьақәа шытыхны, изыжәларымхаз ауааңсыра анаа-лазом. Ускан, иагъа уеушәаргъы, идырны имәахыцыз рразкы рчаңахъеит – здаңқәа ғәахыртәаз атла иааызоуп...

Еинышәашъа змам аңгәеи абзиеи хаңәнамырха еиғәагылоуп еснагъ... Аңсәзаара – қәңароуп! Ианаамтоу изғыхаз ажәлар, ахеиқәырхарахъ ирыпхъо рыхдырра илашарбагаха имаңәысуеит! Ажәеипшьаа имаза-ра блатцарыла иахылаңшуа Ашьхақаңқаң еиңш, агәыцқъа зызтоу роуп излытцыз ажәлар ршәартәреи рхәаи ахыкәоу иаңәымәашъо издыруа. Аңеиңш ашәартә иантаңылоу, зыжәлар ргәеисра иалтцыз атәицәа роуп Аңсадгьылгъы чыдала изызхәауа. Ускан, Хазшаз илпхәи, хныха дуқәа рымчи рыцны, Абырскыыл иаызаха иңәыртәуеит.

Аңсәзаара аңышәоуп: «Иңәанхалаз» ажәлар, имлашьуа ақәыңьмақәа рлыцәха иааызаха, игәымбылцьбароу аамта аңәқәырца хәашьқәа ирхәәеуеит...

Хажәлар ирхыргахъоу арыцхарақәа хнапала ихнымхәразы, ахара ахәыцреи, ахәоуеиқәшәареи хәңәмызааит! Зегъ реиҳагъы, алашә имәа ханымхаларц, жәларык «аңәа халызхыша», Нарт Сасыркәа диаызаха, игәышьтыхгоу – аңсуа хатцак ибжыы ғәаца хурхәразы, изныкымкәа хажәлар зухәахъаз лабғәба идзырбахъоу Иҳақәйтү – Анцәа ду ухышььаргәытца сакәыхшоуп, суашьапкуеит, сеиңауашьапкуеит!..

Акыпхъ иазирхиет
Цьон Смыр
Акәа – Абғархықә
2018 ш.

АҒХНЫГЕИҢШ ҒАИЛАТЦӘР¹

Алықьса Гогәуа иеиңш иґоу ашәкәыфәцәа дуқәа рнапы иаайыґхьоу афымтәқәа зегьы еизакны итґыґхьазароуп. Итґымґыцзар – изхароу, уи ианаамтґоу изызгәамтәз, згәайәа жәпахаз, хара имґшуа, уи знапы иану, аха, нас зны ҳахьзан, иабаҳацәцо ҳәа ихәыцуа ауаа роуп. Ашәкәыфәы ипроза еиңшиәкьа, ипублицистикагьы – даара зфлымҳара зтәтәу, иґаулоу, иаазагоу, хара узырґшуа, угәы утәзырхәыцуа, ужәытәи уәатәи уагәылазырґшуа акоуп. Иахьа уажәраанза, уртґ еидкылан, шәкәык ианны итґымґыц. Амала, абрака иазгәатәтәуп, сынтәа ашәкәтґыжьыртә «Алашара» афы ашәкәыфәы ипублицистикатә фымтәқәа аңсышәалеи аурысшәалеи еидызкыло «Ажәа абжьы» реизга итґыґыц. Ашәкәыфәы ижәлар рфәңхьа, абриакара бафхатәра дула афымтәқәа анаґица, иахьа уртґ зегьы тґмыжкәа, аамтә бзиақ ааир ишґатґырмыжьри ҳәа ҳаназыңшы, уртґ зцәызуа дара равтор иакәзам, уртґ зцәызуа ҳара ҳауп, уайәы игыло, уи ада ңсыхәа змам афәр роуп.

Ғара иахьа дҳалагылоуп агени, нас уи ифыґшәаз ажәа, икалам иґшәаз ацәахәа, ианифы ашьтәхь, жәашықәса, ма жәохә шықәса аңґлак итґхажьуазар, усқан ҳара уайәтәи амш ҳазымхәыцит ауп иаанаго.

Сара ажәалагала кәсґоит, Баграт Шьынқәбеи Алықьса Гогәуеи иаарыфхьоу зегьы, том-томла еиқәыршәаны, уаанза итґыґхьоу аламґакәа, ҳажәлар рґынза инагазари. Уи афыза алшара амоуп ххәынтқарра, алшара амоуп иара убасгьы уртґ цәахәа-цәахәала рыхә ашәара. Уи ҳара иҳаламысуп, уи ҳара иахуалуп... Уи ҳара шака иҳарицакуа акара, хдоуха афәңхьа, ҳажәлар рфәңхьа ус дуззак ахы ҳкуеит...

Сара абри аинтервиу, аибашьра ашьтәхь Ақәа ҳанааи аңсуа радио афы ҳашәкәыфәы имысхит. Уи инапылафыра иахьауажәраанзагьы иґәахны сахзызаауа исыман, аха усқан измаҳаз, иазымзыфәрыз рацәафуп азы, автори сареи ҳаиқәышаҳатґны иҳазбеит акьыңхь аҳарбарци. Уаҳа ажәакгьы ңсахым, усқан ишанахґайәкьаз иґоуп.

**Анатоли Лагәлаа,
ажурнал «Алашара» аредактор хада**

¹ Ари аиғецаажәра акьыңхь абеит агәзет «Эхо Абхазии» №22 аґны, 2015 ш. Иара убри ашықәс азы Ан. Лагәлаа имфәпґигоз аңсуа радио алитературатә дырратәра «Абырлаш» афы ирышьтит.

АҔХНЫГЕИЦШ ҔАИЛАТЦӘАР

**Ашәкәыџџәа Алықса Гогәуеи Анатоли Лагәлааи
аңсуа радиодырратараґеы имџаңыргаз реиџеңәжәара**

Иахьа ҳаңсуа радиодырратара даңоуп зегьы бзиа еицаабо ҳашәкәыџџы ду Алықса Гогәуа. Уи Аңсны аибашьра ианналага, аға импыңахалан иикыз Ақәа хымз далахан дықан. Ашәкәыџџы иблала ибеит аға ихәымгарақәа зегьы, зныкымкәа иқәлеит, ддырҳәит, џынтә ддыршьыриц ағарайахь ддыр-геит, аха ҳашәкәыџџы ду игәы мытрыскәа даанхеит. Амщәгьа бааңсқәа раан, зыттра итыңуа, ижәыло, аха убри зегьы иаңәымшәакәа амшын иху ағба, уи Ақәарахь азхыңра ажәлар еилауаңыруа ишазыңшу еиңш, ҳазыңшын Алықса Ақәа иалыңра, дагьалыңит деиқәханы. Иахьа уи зегьы ағәаларшәара шымариаамгьы, Алықса, ҳара иаҳтаҳуп ишәхыжәгаз, шәызлаңшыз, ҳақалақь гәакьа тәагылаз, маңк иадамзаргьы, иаҳзеитәшәҳәариц.

– Ақәа ағәәа иазааргаз, дара инхоз, аңсуаа раңхьаза инаргылан, изтаргылан ирымаз, дасудзыниаз, дзынпаз, еиликааз ухәа ртәы маңымкәа ирхәахьейт, ирыџхьейт. Иара саргьы уи атәы аилкаара, атцаара зду азәырџы ирасхәахьейт, иахьахәтоу шәкәыла иџны инсыжьхьейт. Хәарада, урқәа зегьы шәкәыла иныжьтәуп акы бжәамыжькәа.

Аха сара уажәы истаҳын убарт ахтысқәа ааидкылан, хадарақәак хәа сгәы излаанаго алкаан, қазшьарбагақәак рыстарц.

Раңхьа иргылан исхәарц истаху, Ақәа аккумуляция иаламшәаз, уа иқаз пытрак иадамзаргьы иаламңшыз, изхызымгаз, хәарада аибашьра атәы, уи иахыләиааз, иара аға дзакәытәкьаз нагзаны издырам.

Уи анафс, иќалаз ишыќалаз рхарштны, иазымхэыцкэа, зегы еилагэаны, аханатэ азэы дзаанхазеи хэа иехырцэажэо, ма урткэа издырам, ма идырыр итахым, ма уаха ќататэы анимоу ахэатэы ицшаауеит, мамзаргы – иара акгы ахыќаимтцаз алахишарц дашытоуп.

Егырахь, ишдыру еицш, агэра шахамгозгы, Аќэа абцъар зку шытахьќа инаскьоит хэа айќэышахатра аныќарца, азэыршы хгэы иаанакон ага ажэалагы аеакалагы ифагылара алшо иќалоит хэа. Насгы усќан Аќэа иќан ара иаланхоз ацсуаа реифекаарак. Зегы мышкы хцоит хэа иалагаргы изцазомызт.

Урт, ишдыру еицш, иаразнак аинышэара иахэоз, аилагара иалагеит, авертолиоткэа хылан, хара хтэќэа амфа ахыркыз, ауниверсам апхьа ирылахыст, иршыыз дќалеит, ирхэыз. Иара убастэќыагы зыќышыла рфынархар, хагеимшхара иќалоз дыруп.

Борис Гэыргэлией сарей убасќан убра хаикэшэеит, хацкэынцэагы абцъар рыцшаан, уа иќан, Гэымста аарцэ. Ари ашыза аныќала, Гэымста ацшахэа ауаа еизаны иќэжыуп анырхэа, хаибаршыны уахь хцеит. Аиашаз, ауаа кызыкызуа иќэын, абцъар иашытаз. Еифекаамызт, азэы ихы ахырхоз цќа издыруамызт. Аихабацэа хэа ицхьазаз шыоуки рфы хнеит, аха уртгы ирхэо-ируа рацэак иаќэымшэошэа анааба, Борисгы саргы хааицэажэан, цкэынцэа ейбагаќэак хацшаан, хрыхэеит, ауаа аеыцхьакыртаќэа рахь инарцызан иргарц. Урт хара хажэа акэзаарын иртахыз, аеыцхьакыртаќэа рахь ргара иалагеит.

Ауха хара хтэќэа нырцэќа ирит, хара арахь хаанхеит. Адыршэеынгы, хара арахь хаанхеит. Адырхэены урт аиааира ду ганы аќалаќ рымпыцархалазшэа агитация ќартцеит! Абронетехника зегы Атынчра апроспект еицрыхэхэа ианцаны, убри ахы инаркны ацыхэанза ианылан иаауаз ампыцахалацэа зегы хысуа, рышхам иаазахьаз, ара инхоз дара ртэќэа ашэтќэа рыларыжыуан. Уи аены хабжа цеит хара.

Уинахыс, хсиаќэа рыман, «ацсуаа шэцэыртц» хэа ихэаауа, хашэќэа цыжэжэаны ишыфналоз, зфеацшышыа ыќамыз, уафара, ламыс, рыцхашьара хэа акгы зыдгалазамыз, ауафшыцэа, амарадиорцэа, харт ишхазныќэоз ала, адунеи хажыќэу мацара ззымчхауа ага баацсы ифы аус шхамоу дыршегыых иаабейт.

Абас ишыгыгшэыгыз, абасгы ишылаќэыз анызба, еиха сгэы ааит ицьюушыаргы, насгы, ауафы автомат ифакны ианырку дшэеит хэа аецныхэа узифом. Сара аехэара сыздырзом, уи агэра угап хэа сыќоуп, иехэогы дыстахзам, аха ашэара схыцсааит. Убарт злаќоу зегы збалак, хьахэацахэа амамкэа, хацэнамырха дырфэанаргылон, нышэара шыќамлоз иаразнак агэра угон. Акалэшэа дќалоит ауафы ашэара анихыцсаазо. Ауафы абжэаацынтэи иќазшыа еицшзам. Аха уи злабзиоу хэа избаз, иќоуцо уаќэнаршэоит, атагылазаашьа иаразнак ахэшыара аудартэ уќалоит.

Абри инаркны хымз сыќанатц абас ишафыц иафын, хымз «абцъар рыцшаауан» ус дара рхажэќэа мсааит! Ирбаз ргон, уахгы-еынгы

хацэамызт, хтэамызт. Өынтэ агэратахь сыргеит, уахшыуеит хэа, аха нас хахьымзо рхэоу, иакэыцуан...

Аха уажэы сеиҗаанҗасырц сҗахуп, Аҗэа инхази, изынхази хэа зегьы еилагэаны ицэажэо рахь. Ишысхэаз еицш, урт амшқэа рзы Аҗэа инхоз апсуаа реиҗарафьык ара иалахеит. Егьырт, ииашоуп хацкэынцэа ирыхьзаны ицақэоз ыҗоуп, аха хагацэа Егры ианаартцэҗыа зыцсгатэы зманы иқэцқэаз ыҗоуп, аҗа Аҗэанза дзымаазозаргыы рыздыруамызт!.. Уахь инхаз, апхынра цсшьара ицахьыз ыҗоуп. Насгыы, аиашами иаххэаша, абра инхоз рахь ацээрзгақэа шыҗаз, акомитетқэа еиҗызкаауаз ирылаз, ажэлар абри еицш атрагедиа ианҗагылаз, цьара акы алаагап хэа ихэыцуаз, иныҗэоз шыҗаз еицш, уахьгыы, Гэымсҗа нырцэгыы ус ихтны аеҗьарҗақэа рымамызт акэымзар – иҗан. Урт зхы здырыртэ иҗоу рхы рдырааит, иазхэыцааит иазхэыцыртэ иҗазар. Абасеицшҗэҗыа ианҗагыла, зыжэлар ирыдымгылаз, еиҗагыы еицэоу аимгеимцара схы иархэан акы ацэызгап хэа иаҗыыз, згэы иҗазкыз, ихы дазхэыцҗэҗартэ дыҗазар, уаҗа ахьырхэра иҗаххазом, ицсы җанатцы ихы даҗахоит. Аха ирыцҗарахаз, ус иҗоу зегьы рхара идыруеит, иара итэы изоит. Уи сара салацэажэом, аха зегьы анышэ ақэырхэҗэан, цаса хадгьылқэа зҗиуаз, ирымцыхьашэоз акы зхазы иаеиҗгзоз, аибашьра иацэыбналоз, зегьы иахьагыы акраагарҗақэа иалажьлан ианроухажь, жэашықэса рыфнунцҗа Аҗсны дырфегьых мыцхэарыла идыртэуеит, уаҗа аҗеакы аҗахзам. Уи аицш ашэарҗа ыҗоуп, убри аицш ахырхарҗақэа гэаҗалатэуп, ихьжэалатэуп, рымфэа ктэуп – убри рацхьа, зегьы ирыцку иреиуоуп.

Егьирахь хара, цыҗрак Аҗэа иалахаз, рацхьатэи хгэаанаҗарақэа, хгэыҗрақэа зегьы мцоурашхеит, аҗа хамфэақэа зегьы икит. Аха, иара убас ишыҗазгыы, рацхьа инаркны згэы мыҗрысыз цьара-фьыцьара рхы ааиларкырц хара хҗэқэа ахьеибабақэаз, зпозиция гэҗэа рбаз, аҗа иақэцара, ма хҗэыла иахцара, ма ахақэитра ада мфэа шыҗам атэы аахтны изхэоз, ахақэитра аҗаххазаргыы, аккумуляциатэ режим хшаҗоу, ианакэзаалак аматц шаамуа хэа игылаз, рыҗырыцшы аус ауит. Ус акэымзар, иахьа апсахыфцэатцэҗыа рсиа иацлон ицсыҗехаз, зшэара зымч акэымхаз, ма зхымфэаҗашьа иақэымшэаз азэырфьы рыла.

Егьирахь, аҗа иқэылашья шыҗалазгыы иахььон, аха, егья ус иҗазаргыы, ақалақь халҗшья, ххьатцшья аиҗекаара агын, цьара-цьара зхы изахэаз хэа иахьыҗалазгыы ыҗоуп. Урт рхэара иацэшэатэым, иумзакэа иухэоз зегьы аамҗала иҗышэахоит. Зыгха зызхэаз игэрагыы еиҗа иргоит, иаргыы еиҗа дарыгэҗэоит.

– Иахьа хажэлар аиааира дургеит, шэповест бзиа «Асҗак дузааигэан, аха дузгэамҗеит» аҗы иалоу Леуан иеицш иҗаз ацкэынцэа Аҗсны еиқэдырхеит. Аибашьра ахы инаркны айыхэанза далагылан шэара шэыцкэын зайгэгы. Хмилиҗ иацэызит иҗеиашаз, еиузхашаз, имацымкэа ахьырҗар, аҗыҗацэа. Шьҗарнахыс хажэлар рыҗеиашья, реиузхашья, х-Аҗсны республикак аҗасаб ала ашьапы ақэгылашья шэышҗахэаҗшуеи шэара?

– Ажэйтэза, арабцэа рыр рапхьагыла Мухамед Адагэа хэа адунеизегьтэи атоурых афы инхаз, убри аповест афгы зызбахэ хэоу рапхьа дгыланы Апсны данақэлази уажэи рыбжьара ари аицштцэҕа хажэлар ақэымшэацт. Убаскэнтэи аиааира иабзоураны Апсуа хэынтқарра атоурых ҕыц иалагоит. Аха сгыи иаанагоит, апсуа хэынтқарцэа агха кэртцеит, Қырттэыла зегыи хэадахкылоит хэа ианалага, атыхэтэан ирцэалазыз рацэахеит, иалыргаз ааста. Зхы ҕыцны иркыз ртоурыхгыи рымпыцышеит. Сара сповест афырхатца Леуан иара иказшьала, ас ихтны данырҕагыла, дтамхар каломызт. Аха убас азэыршы ақэзхьан ххақэитра аус ду. Насгыи, урт акгыи баша имшамсит, цышэагахеит, цоубахеит абицарақэа еимырдоз.

Сара сычкэынгыи сцару сымцарцу еибашьра хэа дысмазцаазеит. Уи иара избеит. Издыруан, агэра ганы дыкан ус ишныкэатэыз. Хэра егыла лбаадазаргыи, урт уажэшьта иахэомызт, уи аицш иацагыломызт. Сычкэын икэлаз, нас хэакалакықэа ираазаз хэчкэынцэа аибашьраҕы иреигьаз хажэлар рказшьақэа аадырцшит. Урт рахьтэ ацеицэа ссиркэа рацэафны итахеит, аха инхаз ршызцэа урт рыгэтыха нарыгзеит. Абра исхэарц истахуп Акэатэи абаталион, Акэа агаразы акыр зылшаз баталионуп хэа, цакатэи Гэымсца апхьаза икэсыз дара роуп. Урт рхатцара, ргэымшэара атэи ишахэтоу ианцэыргаха, зыцсадгыил бзиа избо зегыи рзы иҕырцшыгахоит.

Апхьаза хреспублика аҕиараҕы, хэпхьака ишьтоу ақэараҕы убарт иреипшу зегыи абга рытатэуп. Еибашьуанатцы абга рытан, нас иаважьны акэымкэа, ахэынтқарра аргылараҕыи амша рытатэуп. Хэара атахума, аимпериа амчкэа дара ишыртыху, ишырзеигьу ала иныкэарц иалагоит, иафуп иахьагыи, аха хажэлар иреигьыз рцеицэа ргыырак рхы зкэыртцаз ахақэитра уажэшьта азэи иахто хэкам. Уртгыи ус цэсеипш иаартаххалак рзыкатцом, тэылацыпхьаза икоуп амчкэа урт ирҕагыло. Убарт рхархэашьа хтцалароуп. Уажэтэи аетап аҕы иагаз аиааира, апхьакатэи аетап аҕыи иахэоит, уи аицш аиааира хамч шақэхэ, апхныгеипш хэилацэар, хреспублика икэынхо егырт амилацкэа азэк иеипш ихадгыло хазныкэар. Уажэи ирацэафны изҕу, зегыи рхахьы иахьахо, иаразнак зегыи аагап хэа изҕу – царбгагоуп. Ичханы иахьа зда цсыхэа ыкам жэлар рус шнапыкла иахкыр, амал уатцэи иара ахала иаанаго икалоит. Азэи итэи акэымкэа, хэра хтэи, гэнаха змам...

Убри ашбатэи аетап аҕы хэехарҕэҕар, аимпериалисттэ мчкэагыи хьамтыр калазом.

– *Иахьеипш хпарламенти уи аихаби хажэлари еицэакны икамлацт. Урт хшыфла, хайарала рхы мшапыргеит аибашьраан. Иаххаагеит еибашьра дук, хэга Апсны далцоуп. Аха мшыннырцэ икоу хашьцэа рыцсадгыил гэакьахь раагара, абыржэи хазлыцыз аибашьра акара айанакуа проблема дуны хэпхьа игылоуп. Шэара шэгэанала, ишцарызбои уи хэихабыра, иахьа шьоукы-шьоукы ахцэацэа хэа изышьтоу, уажэтэи аибашьраҕы икэцны ицаз аибашьцэа роуп. Аха ахцэацэацэа мшыннырцэ икоу хашьцэа ракэзами?*

– Ииашоуп, уажэеипш хпарламенти, уи аихабыреи хажэлари еицэакны икамлац. Уи хиааирақэа ирыцкуп. Еихарак, иаххаагаз аибашьраан

ус акәымзар, зеггы еиха иуадаѡхон. Аицѣакра адаггы – аѡныцѣаггы адәныцѣаггы аус гәгәаны ируит. Урт зеггы рѣы иаапшит Иреихазоу Асовет ахантәаѡы Владислав Арзынба ипозиция гәгәа. Иаххахарштрим аибашьра алагамтаз ибжъажьоз, иаахтны зеггы ахыыкоу рааныжьра, изеипшразаалак аинышәара иашьталоз шыказ. Урт ирыдгылозггы шыкоу. Уртггы ажәлар ирыцәшәаны, хәарада рыхггы иацәшәаны акәын ишашьтаз. Аха убаскан убри аганахь шыаѣак аакатцазтггы, хара хмилац ус азы икатастрофахон. Аус зыкны ихамаз, еицырдыруа рпаршеира ала, дара ирхәо хацааиуашәа аныкахта нахыс – акы хзырхынхәуамызт, дара ишаартахыз икартон. Убриазоуп апозиция гәгәа зеггы изрыцку. Уажәшьтарнахысггы усоуп, ахи-ацыхәеи апозиция ауп.

Ус анакәха, иара зпозиция гәгәоуггы ирдырузароуп, ирхамыштроуп, ажәлар рѣы, иреигьу, иацхьагылоу аинтеллигенция убри аипш апозиция шытырхыртә, уаанза иреигьыз хцеицәа цәгьацсышьала, убас икалартә ажәлар азыкарцахьан. Убри аѣы аибашьра аламталазтәи ашыкәскәа, уи еицш ахеидкыла аиѣкаара аншәартаз, абри аипш апозициякәа ркынза жәларак нанегеит «Аидгылара». Уи иагьеиѣкаан, иаразнак аус ду алшартә икартеит, зхы ақәцатцәкьан аус зуаз, ацсуа интеллигенция, ажәлар рхатарнакцәа, рцеицәа иашакәа, аибашьраанггы хацәнымырха игылаз, хажәларггы хаихабыраггы зыкәгылоу апозиция убаскан ашьапы кын. Уажәы аакыкыкьа хтелехәацшрала урысшәала адырратара ыкан иахьа Ацсны икоу апартиякәа ирызкны. Макьана Ацсны «Аидгылара» иаваргылан узхәацшыша партия ыказам. Егьырт зеггы ртәы салагом, уи ара иацыпым, аха иара имѡапызгоз ихәеит: «Аидгылара» хьзыда-цәада икацәеит хәа. Абри аипш зѣы иацәашьан изхәаз, икәнаго, иахьа хабжы захауа сырцәыпхашьоит акнытә, уареи сареи хѣы иахзатәашьом. Ус, иаххысхьоу зеггы акәым, иацы икалаз, иахьа икоу ззеилымкааз, изгәаламшәоз, уацәтәи икышә итасуеит, иагьтацнацәоит.

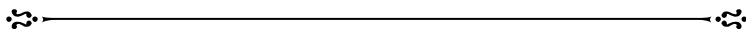
Ахцәацәа ртәаѣы еихарак хпозициякәа харгәгәароуп. Абцъар зкымыз, Бериа ихыртәаны иааган инирхаз, урт икартаз шиашам, изланхоз ажәлар иахьрыдымгылаз шыцсахроу иазымхәыцуа, еилызкаарцггы иашьтам, абцъар ркымызт, аха импыцахалаѡцәан. Убри акнытә, урт ирхылтызггы арахь раагара ахааназ ақәшахатшьа хамазам. Уаанза инхоз рахь абцъар зкымыз, апропоганда баацс казымтоз рахь ара инхазггы мацзам. Урт дырѡеггых ирыхәацштәуп. Егьирахь, аимпериякәа есымша иахьеиқәпоз ирыбжызыааз (уажәыгь аимпериякәа ус ауп, аха усканцәкьеицш ирзыкацтом) ирыхшаз рахь изыхынхәуа, рыцсадггыл ахь хымцада ихынхәыроуп. Шәышықәса рацхьа азалымдарра ду аурыс империеи атыркәцәа римпериеи рхарала икалаз иахьа ириашатәуп. Аиаша иадырцәылозар, дара аимпериякәаггы уи иацхраароуп. Аха аимпериякәа шамахаак акәымзар ишыкац икоуп. Алацха агәра умгароуп, еснагь алаба умагра ицакны иуказыроуп!.. Егьы азалымдарра Бериа икаитцазггы риашатәуп, ускан арахь иаццаны иааганы инирхаз рыцсадггыл ахь ихнымхәи, уа инхароуп. Усоуп уаѡцас икоу ауаа ишыкарто.

– Аибашьра аамтҕазы, хэара аҕахума еиңкьеит хлитературагьы. Жэеинраалақэаки статиакэаки рызбахэ хамхэозар, макьана ицэырымцыц аибашьра атэы инартҕбаан изныңшиша ҕымтҕак. Алықьса, хара агэра ганы хакоуп, ус икоу акы шэшафу шэара! Ус акэын аңсуа ңхьаџцаэ бзиақэа шазыңшыз «Асду» аџра шэанаҕызгы. Икалап даеа с-дук «хзаура» иаҕызар, шэа шэгэанала «ианбашьтагыло?!»

– Иахьатэи хажэлар рыцстазаарагьы амџа еихысыртаҕы икоуп, хлитературагьы убас. Хажэларгьы хлитературагьы рдоурых аҕы, зеиңш уаанза икамлац адакьа ҕыцза хдыртлеит. Убри аҕнытэ, алитератураҕы аеазны еиңшыркэа икоуцаша даара ирацеоуп. Ус иухэозар, адунеи аеаганкахы иаахэит, иҕыцны ицатэуп. Абыржэы иаххааҕаз аибашьра шьаартэыра, аибашьра ду, хара хлитературеи хказареи азы акраамтҕаза ицентрхоит, ихадахоит, Избанзар – акыр шэышықэса рацеа рыџнуцҕа еиха иубартэ иҕэҕэаны иааңшит хажэлар еиқэдырхаз рмилаттэ казшьақэа иреиҕыз, рхатцара, рхьамтшья, рхақэцашья.

Убри зегьы акультура анхамџаҕы, аказараҕы, алитератураҕы, анаукаҕы, гэгэала ианыңшроуп, ажэлар рҕахэы рхэеит, ирылшоз картцеит, рыхэтаагьы адунеитэ культура адоуха иалартцеит хэа азухэартэ. Хайбашьра атэы ишца-цо ажэахь, асахьахь, асценахь иаагатэуп. Уи иашоуп. Аха асахьаркыратэ литература, аказара, ирццакзан иахьызыгзоит хэа уалагар, ани иццакыз иңа ихьыз ухьыр калоит. Убасеиңш икоу, аамтҕа зтаху, аңдамтҕақэа иаанза, ишэаанза, абни ишца-цо аматериал аңсы аҕатцара зылшо жанрмџалаџцаэ амоуп алитература. Иаххэап, апублицистика. Аха апублицистика алитератураҕы еснагь асахьаркыреи иареи еицуп. Икоуп апублицистикатэ ажэабжь, ажэеинраала, ароман.

Хатала сара аибашьра аламталаз аҕымтҕақэа сырҕын, иаразнак џба, убарт срылгароуп. Аибашьра атематика ала ажэабжькэак зџит, аха макьана ицеҕы аус рыдызуларц стахуп. Хэарада, инейцыху акы сгэы идоуп уи атематика ду ала. Убарт сырҕеуп хэа ззысхэаз аҕымтҕақэа убри аңхьажэаны иазыкалар алшоит, избанзар, хаңхьака иахдеиңшыз ацеаара хамыргылоижьтеи акраатцеит...

ҒАМУНА КОБАХЬИАҒҒА

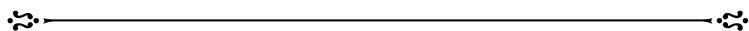

* * *

Дунеик ыказаргы ахала,
Сықәыз уи сара.
Сгәаца иҒоу цәанырра бжала,
Са сцалоит пхәаҒа.
Ицәахны исымоу схәақәа,
Исырбом азәгы.
Ицаз аамҒа сазхәыцуеит,
ИчҒауа зеггы.

* * *

Амшқәа цоит еишьҒалан,
АсаатқәаҒ кәарацоит.
Саргы цәара сазәыкны,
СгәыҒбаара ашҒаҒы сынхоит.
Цәалашәарақәак сымоуп,
Схәаа-хәыцрақәа еилзыршәшәо,
Имшашәауа еҒәак сықәццоит,
СгәалаҒазаара ршәо.
Ғәыла са сазәыкзар,
Сымшқәа Ғаха рысҒазом.
Дунеи мазак ашьҒа схылар,
СҒәалар сымшқәа сырбазом.
Иахәа дунеи хәычык сықәуп,
Сыгә хәыцгы аартны.
АҒҒа аҒсы сагәылпшуеит,
АмраҒ збоит игәыкны.

ДАРИКӘА ШЬОУАҒҲХА

* * *

Агәы анхәаңсса ақәа,
Аңтақәа дәықәлеит иқьуа.
Жәәан иадкыслеит,
Нас иңрыст,
Еилаәынтуа,
Ргәы камыжь...
Мрак аарылңхеит аеырхха,
Аңдхь ңсақьауа
Ифьырпны.

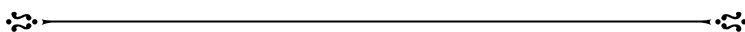
* * *

Аетдә кыдыңсалоуп ажәәан,
Еилаарцыруа.
Ана-ара уахынаңшуа,
Рңтыңқәа аанкылан,
Ңшшәы раңәала икаңчоит,
Еикәаңхоит са сыетңәақәа.
Амза кыдуп игәыкызшәа,
Ажәәан зегь иара иатәызшәа.
Иарлашоит аңдх агәәта,
Иазңшушәа амра-хаа алақта.
Аха макьана,
Аетдә кыдыңсалоуп ажәәан,
Еилаарцыруа.

* * *

Аңсуара –
уи ажәа – ламысуп,
цәызра ақәым, иңахазом.
Ихәтыруп, идыру усуп.
Аңсуара мчыда иаанхазом.
Хәбиңара хгәыңра иацу,
Хәңсуара еихау ңалазом.

Ҳшья-ҳда иалоуп,
Ҳажәа иацуп,
Ишьхардацуп,
Иара дацуп,
Ақсуара ыынтә иизом...
Жәынгы-ғангы
Бзанты идыруп,
Ҳақсуара ҳазгәакьоуп,
Ҳазыгәдууп.
Ҳацәыхъар иаҳңишьязом ҳазшаз,
Наунагза ҳақсҗаара иазшаз.

•Российская академия наук
 Институт этнологии и антропологии имени Н. Н. Миклухо-Маклая
 Академия наук Абхазии
 Институт гуманитарных исследований имени Д. И. Гулиа
 Абхазский государственный университет
 Валери Бигәаа
 Ақсуаа рдинтә ныхәақәа рдуinei
 Москва, 2018 ш., 301 д. – 500 эк.

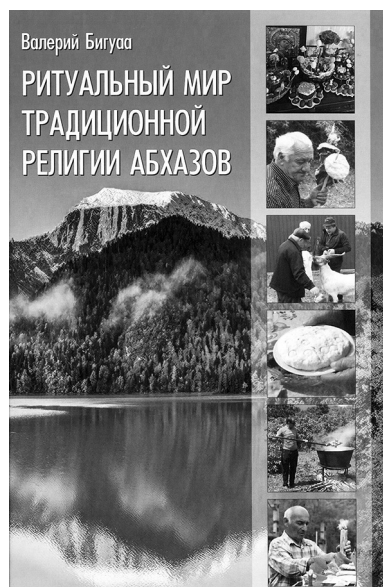
Атоурыхтә тцаарадыррақәа рдоктор Валери Бигәаа имонография ианарцшуеит ақсуаа ртцәстә динхатцара (рынцәахатцара) иатцанакуа атоурых-етнографиятә материал. Ақсуаа рынцәахатцара иахәауажәраанза атагылазаашьа, адоухатә рцтазаараґы иааннакыло атып, насгы антикатә аамта аахыс ахәынтқарратә ґазара змоу егырт адинхатцарақәеи иареи реизыґазаашьақәа ухәа, атцарауаґ дырзаатгылоит аинтерес чыда змоу атцарақәа.

Ашәкәы ґ-хәтәкны ишьақәгылоуп. «Ақсуа нцәахәқәа рпантеон: асистема аструктуратәра апышәеи» «Ақьабзтә практикеи».

Аетнография адәынтәи аинформациеи, иара убасгы аамифологиеи абызшәеи алитература чыдеи рматериал рхархәарала, амонография аґны иқәыргылоу апроблема азеипш анализ ґатцоуп, азцарақәа ртакқәа ршаауп. Ари аус аамта рацәа итәкзаны ауп ишеиґкаау, автор еиуеипшым ашықәсқәа рзы Ақсны араионқәа зегы рґы итцарадырратә уснагзара иабзоураны.

Ари аусумта ду иазґлымхахар ґалоит атцарадырра аамат азызуа реипш, ақсуаа ретнокультура иазґлымхау зегы.

Аредактор Е. Бугачева
 Асахьаґыхы А. Кононова

•Екатерина Бебиа

Путь мудрости и мужества (О жизни и деятельности великого сына абхазского народа С. В. Багапш), (на русском и абхазском языках):

Аќәә–Краснодар, 2019 ш., 256 д. – 2000 ек.

Ари агәалашәаратә шәкәы изкуп жәлар рҕеи, зыҕстазаареи зылшамтақәеи зыҕсадгьыл иадызтаз, ауаажәларратәи ахәынтқарратәи усзуфы, Аҕсны ахәынтқарра аҕбатәи ахада (2005 – 2011) Сергеи Уасил-иҕа Багаҕшь. Уи иаамтазы ахәынтқарразы иҕалаз ахтыс дуқәа иреиуоуп: атәыла ахәаақәа рышьақәрыгәғәара, Кәыдритәи аҕхааҕы имҕапысуаз ахтысқәа рышьтахь; ахәынтқарра ахьыпшыфра азхатцара; жәларбжьаратәи ахьыпшыфра аиура; Урыстәыла ахәынтқарреи Аҕсни еиуеипшым акрызтазкуа рнапатаҕрақәа. Арҕ ахтыс лашақәа зегьы, иара убасгьы, хра злоу егьырт ахтысқәагьы ирзаатгылоуп ишәыдаагало ари ашәкәы аҕны.

«Даҕеазәы иламҕашьо ауаҕы ибзиабара злаз, ауаҕы изыхәан зхы-зыҕсы иамеигзоз, диуаз, диаҕаз зегьы рзыхәан згәы аартыз, заҕсуареи, заазашьеи ухнахыртә иҕаз уаҕы лашан Сергеи Багаҕшь. Уи инитыз 62 шықәса ирылагзаны ирацәоуп дзыхьз аз иуаажәлари иҕсадгьыли рзы. Данқәыпшыз инаркны далагылан аҕсуа жәлар рмилаҕ-хақәитратә қәпара, илшареи игәамчи хәжәлар ирыхәарц азы ааҕсара иқәмызт, агәаҕра ду аарцшуа ижәлар рыгәта дгылан, ихьз-иҕша Аҕсны антыцгьы инеихьан», – азгәалтоит ари ашәкәы автор.

Аредакторцәа Гә. Азынҕа, Т. Алексеева, К. Бжаниа, Д. Нездоровин

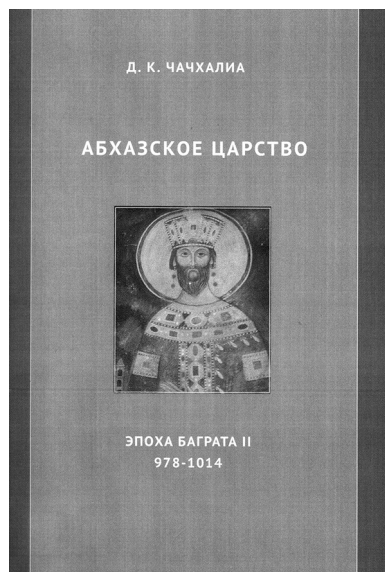
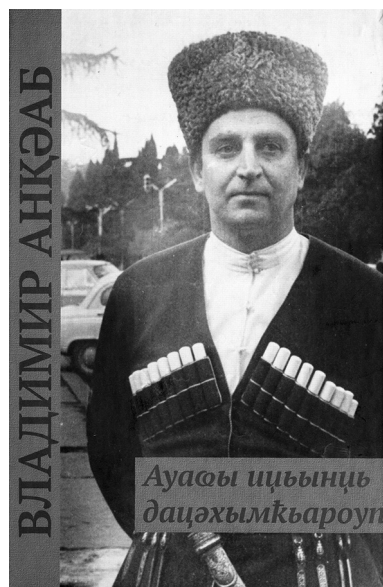

•Владимир Анқәаб
Ауафы ицъынцъ дацәхымкъароуп
Алитература-критикатә статиақәа
Акәа, 2018 ш., 320 д. – 200 эк.

Апоет, ацарауаф, апатриот ду Владимир Анқәаб ацсуа литература аццарафы иалеигалейт, ахәшьара ҳаракы иацсоу амонографиякәеи акритикатә статиақәеи. Ихатәы рфеиареи, ирцафара-азареи, иццаареи еидибалон қәфеиарала, иқәрахымзара зегъы фәхнатәеит акәымзар.

Уажәы, ацхьяф иудаагало В. Анқәаб ишәкәы «Ауафы ицъынцъ дацәхымкъароуп» иагәылоу астатиақәеи аццаамтатә усумтақәеи апериодикатә кыпцхь акны ада хазы шәкәны итымцыц, насгъы урт еиуеицшыам аамтақәа раан иаццан, иахьатәи ацхьяф зынзагъы издыруам, рыцшаарагъы удафзоуп, ишырхәо еицш, цәашьыркыла уашьтазаргъы иубом.

Аредактор Руслан Капба

•Денис Чачхалиа
Абхазское Царство
Эпоха Баграта II. 978-1014 гг.
История прихода к власти и царствования абхазского царя Баграта II.
Москва, 2019 г., 55 с. – 200 эк.

Денис Чачхалиа иочерк «Ацсны ахра. Баграт II иаамта. 978 – 1014 шш. Ацсуа ах Баграта II амчрахь иааиреи амчрафы иказаареи» хаз шәкәны ацхьяф иудаагалартә атагылазаашья бзиа калейт. Ари аццаамта рыдыркылахьейт, рыбжьгъы ақәдыргахьейт Ацсны еицш, уи антыцгъы ацарауаа.

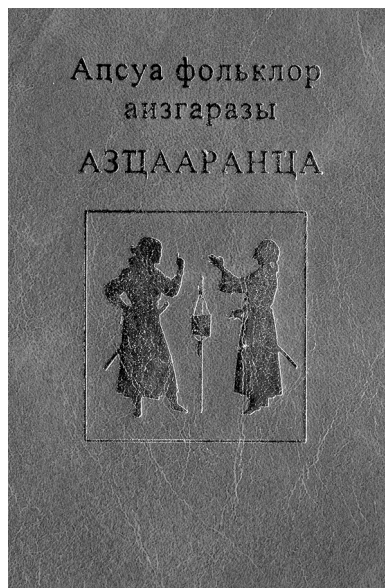
Ари ашәкәы акны иазаатгылоуп ахәынцқар арратә, адипломатиатә усзурафы иқәфеиарақәа, ахәынцқарра афныцқатәи амчреи, адәныкәтәи амчреи рырғәғәарафы иеихьзара шыахәкәа.

Иазгәататәуп, Баграт II иаамта иазкны ацсуа, ақыртұа царауаа рыфныцқә акыр аймак-аифак шыкоу. Уи афыза атагылазаашья ыкоуп ацсуа цоурых адакьякәа зегъы рзы, аха зызбахә ҳамоу ахәынцқар ихаан икалаз ахтыскәа иахьяуажәраанза «зхы иакәтцаны» измоу ақыртұа цауараа

иаҕапызеуа аматериалкэа рацэам. Ақыртүа «туурыхтэ мцы» аҕаҕера аус аҕны, хымҕада, ихархэага дууп уажэы ишэыдаагало ашэҕэы.

Арецензент Валери Кэарҕиа

Асахьаркыратэ редактор Мариа Ғыцба

•Апсны атцаарадыррақэа ракадемиа
Д. И. Гэлиа ихьз зху Апсуатцааратэ ин-
ститут

Апсуа-Абаза этнос арҕиара адуне-
ижэларбжьаратэ еидцара «Алашара»

Апснытэи ахэынтқарратэ университет
Нартдырреи адэынтэи афольклортцаа-
реи рцентр

Апсуа фольклор аизгаразы азцааранца

З. Ць. Цьапуа иредакцияла

Аҕэа, 2019 ш., 291 д. – 350 ек.

«Азцааранца ҕыц блала ишыақэыргы-
лоу апсуа фольклор ажанрқэа рсистема
инақэыршэаны иқатдоуп. Хықэкысгыы иамо-
уп хаамтазы афольклортэ рҕиамтақэа еи-
зызго ауауы иус аиҕекаара, арманшэалара.

Афольклортцаауцаа, антропологцаа,

аетнологцаа, акультурологцаа, аспирантцаа, астудентцаа ухэа, апсуаа
ртрадициатэ культура иазҕлымхау зегы ирызкуп.

Аредактори аиқэыршэауцаеи ашэҕэы атыжьразы итабуп хэа иархэо-
ит Адунеизегьтэи апсуа-абаза конгресс ахантэауы, Абаза-апсуа этнос
арҕиара Адунеижэларбжьаратэ еидцара «Алашара» апрезидент Мусса
Хабалиа-ица Екзеков» – хэа рыуеит ишэыдаагало ари ашэҕэы аиқэы-
ршэауцаа.

Аредактор Зураб Цьапуа

Асахьаҕыхы Баҕал Цьапуа

Акьыпхь иазирхиеит Дырмит Габалиа